

4

Author	Alf...
Title	...
Subject	...
Notes	...

7a

19

BIBLIOTECA HOSPITAL DEL
GRANAD

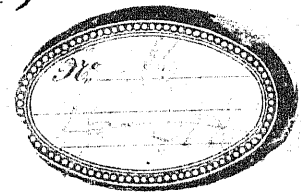
No.	4
Ed. imp.	12
...	35c

12478

251819

12345678910.

Paul. collig. de la Com. de 1610. de Fran. de la Com. de 1610.
R. 1702

ALBERTI

HERONIS

SNECANI FRISII, SA-

CR AE THE OLOGIAE LI-

CENTIATI, ET COLONIAE

philosophiae quidem in Gymnasio Lau-

rentiano, artium verò Mathematica-

rum publici & ordinarij

professoris,

B^o

B^o

DE PROVIDENTIA DEI

Libri quinque,

In quibus immensi & aeterni DEI providen-

tia, noua methodo, & nouis plerisque argumen-

tis contra impios philosophos, & totum

populum Aetheorum

defenditur.

Ἐστὶ δίκη δ' οὐράνιος ὅς τὰ πάνθ' ἔργα.

COLONIAE.

Apud Maternum Cholimum

Anno M. D. LXXXII.

Cum Gratia & Privilegio Casaris

AMPLISSI- MIS ET CLARISSIMIS

VIRIS, D. CASPARO KANNE-
gieffer, D. Ioanni Maes, D. Hildebrando Su-
derman, D. Melchiori à Mullem, D. Ge-
rardo Pilgrum, inclytæ Reipublicæ Colo-
niensis consulibus, proconsulibus, & quæ-
storibus, ac florentissimæ in eadem Repub.
Academiæ prouisoribus vigilantissimis, to-
tiq̃ Senatorum prudentissimorum
cœtui, Albertus Hero S necanus
Salutem in Domino sem-
piternam.

 *Vm multa sint,
viri amplissi-
mi, quæ ad com-
modam artiũ
et disciplinarũ
tractationem non parum mo-
menti habere videntur, tum
ordinis et methodi in ijs tradẽ-*

EPISTOLA

dis non postrema cura esse debet. Non enim ad perspicuitatem duntaxat facit via ac ratione rem quampiam explicare, verum fidelius quoque memoria retinetur. quicquid certo ordine pressum est, quã quod nulla methodi lege coheret. In theologia verò pulcherrima semper ea methodus mihi visa est, qua polemica materia, in quibus hoc potissimũ spectatur, ut fidei hostes argumentorum robore victi dent manus, seorsim ab ijs tractantur, qua non tã victoriã de hostibus, quã lacrimas & emendationẽ fidelium captãt. Quoniam verò ad-

uer-

DEDICATORIA.

uersariorum, cum quibus theologo res est, tria sunt genera, methodi ratio mihi postulare videtur, ut cum horum unoquoq; singulatim bellum geratur, nec ante aduersarius mutetur, quam si non debellatum, saltem eo res perducta sit, ut is qui ex aduerso est, iustam non habeat repellenda fidei rationẽ. Seorsim igitur, cum Pseudo-philosophis, seorsim cum ijs qui vel DEVM in suis ignominijs colunt, vel quod sit pater Domini nostri IESU CHRISTI fateri nolunt, seorsim denique cum ijs, qui ut Christum caput agnoscant, à corpore tamen ip-

EPISTOLA

*suis per nefarium schisma di-
uiduntur, disceptari velim. At-
que hanc theologici studij rati-
onem aliquot annos secutus,
commentarios mihi de singulis
disputationum generibus para-
ui. Ex quibus illum hortatu tū
aliorum amicorū, tum celes-
tissimi typographi Materni Cho-
lini ordinis senatorij viri, pri-
mum publica cōmittere visum
est, quo contra impios philoso-
phos Diagorā, Theodorū, E-
picurum, Stratonē physicum,
Auerroim, aliosq; atheos Deus
rerum humanarum inspector
& moderator, armis ipsi philo-
sophia proprijs euincitur. Cum
enim*

DEDICATORIA.

*enim multi contra Iudaeos &
Mahumetanos Christo suam
gloriam adseruerint: multi con-
tra haeticos quae, & ubique-
renda sit vera Ecclesia è prophe-
ticis & Apostolicis literis de-
mōstrarint, haectenus nemo ex-
stitit, qui contra primum genus
antagonistarum integro volu-
mine separatim decertarit. Cō-
sultius igitur iudicavi, si quic-
quam scribendum esset, in va-
cuam possessionem migrare,
quàm more quorundam huius
aetatis scriptorum in alienos la-
bores inuadere. Cū verò de
patrono cogitarem, sub cuius
tutela hoc opus in lucem erit-*

EPISTOLA

teretur, vestrum mihi patrocini-
 um viri Amplissimi, multis
 nominibus expetendum vide-
 batur. Vos enim primo me in
 collegium professorum huius a-
 lmae Vniuersitatis cooptastis,
 ac deinceps vestro favore ac be-
 neuolentia prosequi non desti-
 zistis. Cum igitur vestras Am-
 plitudines tam presentes habe-
 rem, ac studiorum liberalium
 tatos patronos & fautores ex-
 pertus essem, facere non potui,
 ut alios huius scripti *προσεταις* &
 defensores quarerem. Semper
 enim mihi illa Theognidis ad-
 monitio placuit *μηποτε τον παρεοντα*
μεδεις φειλον ελλον ερευνα, id est, caue ne
 pra-

DEDICATORIA.

presenti amico dimisso alium
 inuestiges. Vobis igitur, viri
 Amplissimi, hunc meum qua-
 lem cunque laborem dico, ve-
 straq; fidei & tutela committo:
 vos illum pro solita vestra in-
 literas earumq; cultores bene-
 uolentia hilari animo suscipere
 ne grauemini. Colonia è gym-
 nasio Laurentiano, 22. Martij
 Anno cIs. Is. LXXXII.

Vestrarum Amplitudinum
 deuotissimus cliens.

Albertus Hero Snecanus.

* 5 PRAE.

PRÆFATIO AD LECTOREM.

TRia sunt, amice lector, de quibus te in huius operis vestibulo admonendum duxi. Horum primū est, quænam res mihi causam de providentia Dei scribēdi attulerit, alterum quid præ cæteris, qui ante me in eadem palæstra defudarunt, præstiterim, tertium quid obfuerit, cur non tam accuratè, quam optarem hoc volumen in lucem prodeat. Ad primum quod attinet, cum in varijs theologicę disciplinæ capitibus explicandis multorum insignium theologorum industriam enituisse viderem, molestè ferebam hanc de providentia Dei materiam hucusque neglectam esse. Hæc enim semper mihi in primis digna est visa, in qua explicanda præstanti ingenio viri elaborarent, idque cum alias ob causas, tum maximè quod hæc fidei per quam vivimus, præcipua basis & firmamentum existat. Etenim si mihi hominem dederis, qui sacras literas diuino afflatu conscriptas esse neget, facile ab hac eum sententia dedu-

PRÆFATIO.

deducam, si modo reshumanas à Deo curari persuasum habeat. Nam quæram ex eo, existimetne tantum esse humani ingenij acumen, ut suo Marte queat inuestigare, quæ sit vera hominis beatitudo, quæ eius parandæ ratio, quo ritu Deus ab humano genere colli velit, quomodo cum peccando offensus est placari, & huiusmodi alia sexcenta. Et cum viderit neminem, quantalibet ingenij laude clarus extiterit, ausum sibi harum rerum intelligentiam arrogare, sed vel omnes tacendo suam ignorantiam confessos esse, vel si quicquam de ijs dixerint, ad eorum auctoritatem respexisse, qui ista diuinitus edocti putabantur: si aliquid habeat ingenuitatis, haud negabit maiores esse humanæ mentis tenebras, quàm ut ipsa per se hisce de rebus quicquam certi statuere possit. Inferam mox ego DEVM, cui ipse res hominum curæ esse fatetur, non cõmissurum, ut cum alijs minutioribus in rebus nostro generi non desit, in eorum nos ignoratione versari permittat, sine quibus beatè viui nõ potest. Esse igitur cœlestem inter homines doctrinam, quæ harum quæstionum explanationem contineat. Porro cum quatuor in vniuersum sint doctrinarum genera, quæ ab earundem sectatoribus diuino magisterio ad homines peruenisse dicuntur, si probem
Idolo.

PRÆFATIO.

Idololatrias, Mahumetanos, Iudæos falso hanc prerogatiuam suis erroribus vindicare, haud dubium erit, quin Christiana, tanquam diuinum munus, omnibus, qui salui esse cupiūt, sit amplectēda. Id aut vt planum fiat, nō tā argumētis, q̄ simplici eorū que ab ipsis docētur cōmemoratione est opus. Tam enim absurda & ei⁹ maiestate indigna sunt, quæ nō solū idololatræ & Mahumetani, sed etiam nostrę tempestatis Iudæi de absolutissima DEI natura comminiscuntur, tam infeliciter quæ sit vera hominis felicitas expediunt, tam grauitur in tradēdo vero Dei cultu impingunt, vt portento simile sit, adhuc inueniri homines, qui illorum doctrinam à Deo profectam possint in animum inducere. Tanta igitur est veræ religionis cum prouidentia DEI res humanas administrantis coniunctio, vt is leui negotio ad Christi vocem in ecclesia audiendam possit adduci, in cuius animo fides diuinę gubernationis non vacillat. Exemplo sit nobis quod de seipso D. Augustinus libr. 6. confessionum cap. 5. cōmemorat, se nimirum Manichæa tabe infectum vetus instrumentum primo malorū principio cum reliqua Manichæorum turba acceptum retulisse, sed hunc errorem deposuisse dum eius animum cogitatio subiret, **DEVM**, cui res humanas curæ esse non dubi-

PRÆFATIO.

dubitabat, haud permissurum fuisse, vt tam excellens per omnes gentes earum auctoritas esset, nisi voluntatem suam per eas patefacere voluisset. Sed forte quemadmodum Antalcidas ei qui Harculem laudabat obstrepēs, quis eum vituperat interrogauit, ita mihi quispiam obijciet, non esse dubiū, quin tota fidei Christianæ structura huic dogmati velut fundamento innitatur, sed quis negat Deum humani generis curam habere, vt tam operosè illud probare fuerit necesse. Cui respondeo me non ignorare, quin melior, imò & maior pars humani generis, semper Deo mundi procurationem attribuerit. Verum & hoc scio, nullo non seculo insipientes fuisse, qui in corde suo dicerent non esse Deum. Et si aliquādo tale hominum genus repertum non esset, ea tamen est nostri aul infelicitas, vt præter Lutheranos, Caluinistas, Suenckfeldianos, Anabaptistas, Libertinos, etiam Atheorum vberimum prouentum afferat. Posteaquā enim Lutherus prætextu priuatæ inspirationis ad licētiosam illam quiduis in dubium vocandi audaciam vulgo præiisset, Christiani antea concordēs, breui tempore in sectarum & opinionū tam varia diuortia dissipati sunt, vt nonnulli cum in tanta disputatium rabie quos sequi debeant cōstituere nō possint, ad ecclesiā verò nō esse

P R A E F A T I O .

esse redeundum apostatico spiritu instigati, tanquam certum ponāt. omnes omnino religiones, velut discordiæ fomites auersari incipiant. Pro horum igitur salute cum etiam CHRISTVS mortuus sit, charitas Christiana postulat, vt pro virili quisque remedia, quibus aspirante diuina gratia tam exitiali morbo leuari possint, in medium asferat. Non multò meliores atheis erant Zadducæi, vt qui nihil incorporeum crederent, animas verò vna cum corporibus interire opinarentur. Et tamen hi non ita pro desperatis à CHRISTO contemti fuere, quin de mortuorum resurrectione cum illis disceptarint. Plurima in prophetis & apostolicis scriptis loca occurrūt, in quibus viri illi sanctissimi indicāt, non esse alienum ab officio doctoris Christiani, ad extremam hanc insaniam refutandam se demittere. Dauid psal. 93. quàm nõ solū eleganter, sed etiā acutè cōtra eos disputat, qui Deum, quid in occulto ab hominibus geratur, ignorare dicebāt? Intelligite, inquit, insipientes in populo & stulti aliquando sapite. Qui plantauit aurem non audiet, aut qui finxit oculum non cōsiderat? Sed fingamus, nullum ad homines tam cæcos ex huius argumenti tractatione fructum redundare, id cōne mox nulla causa erat huius operis aggrediundi? Erat & quidem

P R A E F A T I O .

dem longè grauisima. Non enim parua voluptati bonis futurum est, salutarem & viuificam hanc de mundi regimine sententiam, tot rationis humanæ præfidijs sultam intueri. Gratissimum hoc genus philosophandi erit, quo simul & philosophiæ præcipua capita explicabuntur, & ea quæ p se tradita nil nisi inutiles otiosorū hominū speculationes cōtinere videbatur, tractandi noua ratione nouo splendore clarescet, & perspecta insigni eius ad alendam iustitiam & religionem utilitate, verum suum decus, verumque apud homines pretium recuperabit. Atq; hæ causæ tanti pōderis sunt, vt si nihil aliud quàm Christianus essem, haud importunus & à persona mea alienus hic meus labor videri posset. Nunc verò non ea solum ratione cōueniebat, hanc à me qualemcunq; operam ad ædificationem domus DEI conferri, sed insuper ipsa philosophiæ professio, quam in gymnasio Colonienfi, quod vulgò Laurentianum dicitur, sustineo, me inuitabat, vt opus è culus lectione philosophiæ candidatos discipulos meos aliquem fructum relaturus esse sperabam, in publicum emitterem. Tot annorum labor in theologia exantlatus flagitabat, vt si philosophicum quid scribendum esset, quàm minimum à theologia recederem, vt fidem facerem, me quando omnino

P R A E F A T I O.

nino non possum, adhuc extrema saltem li-
nea res diuinas tractare. Intellexisti, lector,
quæ fuerit huius operis edendi causa, nunc
quid in noua prouidentiae defensione à nô-
bis præstitum sit, paucis accipe. Primum ar-
gumenta quæ adducimus pleraq; noua sunt.
Quis enim tot ethicas rationes ad huius do-
gmatis confirmationem ante nos adhibuit?
Quis ex inferioris mundi fragilitate, quis ex
vniuersali diluuiio, quis è spiritibus qui per
inferiorem mundum vagantur, quis è reg-
norum & imperiorum ortu & occasu, quis
ex rerum ad vitam utilium inuentione vn-
quam singularum rerum & præcipuè hu-
mani generis à Deo curam geri demonstra-
uit? Porro eas rationes, quas vel à philoso-
phis vel à theologis ante me vsurpatas inue-
ni, ita auxi & locupletauit, totque nouis ad-
miniculis firmiores effeci, vt primi earum
inuentores non amplius sibi illas vindicare
possint. Historias & magnorum virorum
illustres sententias quam plurimas, toto ope-
re cum ita res tulit inspersi. Argumenta quæ
contrà obijciuntur, si potui solui, si verò in-
tricatiora essent, quàm vt à me enodari pos-
sent, ne id quod ignorarem mihi perspe-
ctum esse cogerer profiteri, fatis habui ostē-
dere, quod ea talia non sint, vt certissimam
huius doctrinæ veritatem cuiquam suspen-
dam

P R A E F A T I O.

ctam facere debeant. Verùm vt hisce in re-
bus studium & industriam meam nonnul-
lam æquus lector deprehensus est, ita ecō-
trariò stilius fortè quibusdam in locis aridi-
or, quàm pro rei subiectæ maiestate videbi-
tur: quædam pressius tractata putabuntur,
quàm materiæ vbertas postulabat. Adde
quod subinde errata orthographica, imò &
solocismi hic occurrant.

Nè igitur vitia mihi fraudi sint, quæ velut
ex alta specula in hoc libro viros doctos of-
fensura esse prospicio, de impedimentis quæ
mihi obstitere quominus omni ex parte ab-
solutus hic liber in lucem prodeat, tertio
nunc pauca dicenda. Primum stili incultio-
ris veniam nullam requiro, quia cum logo-
dædalum me non profitear, iniquus sit qui
præter perspicuitatem, vllam à me orationis
virtutem flagitet. Perspicuè verò & planè
omnia à me quatenus fert rerum quæ tra-
ctantur obscuritas, tradita esse confido. Vi-
deas tamen dictionis faciem quibusdam
locis paulò venustiore, quibusdam verò
magis illaboratam & incomptam esse. De
cuius ἀνομαλίας causa sic habeto. Cùm ante
paucos annos hoc opus Louanij elaborarē,
parum de editione sollicitus, nullam stili ra-
tionem habueram: postea verò ad eius edi-
tionem tentandam quorundam instigatio-

PRÆFATIO.

ne per motus, vidi mihi, si honori meo consultum vellem, totum opus recoquendum esse. In eo labore dum versor, typographus, qui iam aliquot folia excuderat, quotidie à me diurnum pensum magna importunitate exigit, & velut sedula obitetrax meum partum intētus obseruat. Ita factum est, vt, cum aliquando firmior, aliquando imbecillior mea valetudo esset, nōnūquā voluptati, nōnūquā fastidio mihi scribendi labor fuerit. Cū verò animus fastidio lāguēs ad scribēdum accedit, etiam oratio, quæ velut imago quædam est mentis, languet necesse est. Eadem festinatio in causa fuit, vt lituris aliquādo confusa & perturbata essent, quæ mei ἐργασίας simulatq; scripta vidissent, ad prælium abripiabant: in tanta igitur liturarum confusione accidere necesse fuit, vt operæ nonnunquam inducta reliquerint, & vicissim relicta induxerint. Sanauimus hæc vulnera quidem eatenus, vt lectorem remoratura non sint: verum fieri non potuit, quin in tanta eorum multitudine, quædam nostram diligentia effugerint. Intellexisti causas, beneuole lector, ob quas non tam limatum hoc opus in lucem prodeat, quam cupiuissem; tuę nunc æquitatis erit hac satisfactio accepta ad n̄uos, quos non tam incitiam nostra, quam typographi acceleratio pepercit.

rit, conuiuere; præsertim cum quæ maximè castigatione indigebant, ad calcem libri notata inuenturus sis. Vale.

ELENCHVS CAPITVM QVAE VNO QVOQVE libro continentur.

LIBRI PRIMI HÆC SVNT Capita.

- Ut ex mundi opificio providentia elucet, ita vicissim ex providentia sequi Deum esse mundi opifcem.* pag. 1.
- Quod ex figura partium mundi unus eius colligatur opifex.* 8.
- Idem de magnitudine partium mundi probari posse.* 13.
- Idem ex numero corporum, ex quibus mundus compositur demonstrari posse.* 19.
- Quod ex situ earundem partium doceri possit Deus esse mundi conditor.* 22.
- Quod ex accidentibus, quæ in operibus naturæ cernuntur idem demonstratur.* 26.
- Quod ex mutua conseruatione partium uniuersi si unus earum opifex demonstratur.* 37.
- Quod rerum natura non solum inter se, verum etiam ad totum uniuersum ordinem* VIII.

- habeant, atque ex eo probentur à DEO esse.
Ete. 51.
- I X.** Idem posse multis ex prima philosophia peritis
rationibus demonstrari. 59.
- X.** Solutio argumentorum ex quibus contrarium
effici videtur. 68.
- XI.** Quod ex eo sequatur mundum divina providen-
tia regi, quia in a Deo effectus est. 74.
- XII.** Quod libera voluntate DEVS mundum pro-
duxerit. 91.

LIBRI SECUNDI CAPITA
sunt ista.

- I.** Naturalem hominis rationem dictare virtutum
officia ob nullos dolores, imò ne ob mortem
quidem deserenda esse. 112.
- II.** Quod ex illo natura dictamine probetur Deum
esse virtutis remuneratorem. 119.
- III.** Non esse virtutem sibi ipsi mercedem. 122.
- IIII.** Naturam in necessarijs defecisse si res humana
DEO cura non sint. 130.
- V.** Naturam non providisse sat firma humane so-
cietatis vincula, si DEI providentia mundus
non regitur. 135.
- VI.** Quid respondendum sit ijs, qui docent fidei reli-
gione populum in officio continentium. 140.
- VII.** Naturalem esse notionem, quod bonis beata ma-
lis misera vita debeatur. 145.

EX

- Ex hoc naturali iudicio Deum humani generis **VIII.**
curatorem demonstrari. 147.
- Idem ex terroribus quibus mens sibi malè con- **IX.**
scia percellitur, doceri. 149.
- Idem liquere ex fiducia quam bona conscientia **X.**
gignit. 154.
- Quod sublata divina providentia nemo impro- **XI.**
bus esse aut peccare dicendus sit. 156.
- Quod impotentia hominis ad beatitudinem con- **XII.**
sequendam argumento sit esse aliquid homine
maius quod humani generis cura gerat. 162.
- Quod visibilis mundi pulchritudo testetur ho- **XIII.**
minum vitam DEO cura esse. 167.

LIBRI TERTII CAPITA.

- Unum quendam esse totius uniuersi finem. 174. **I.**
- Ex hac totius uniuersi in commune bonum pro- **II.**
pensione Dei providentiam confirmari. 178.
- Deum non solum mediante caelo, sed immediate **III.**
quoque mundum regere. 180.
- Fuisse quoddam uniuersale diluuium & ex eo **IIII.**
elucere, quod inferior mundus ἀπερόνολος non
sit. 192.
- Quod mens que mundi providentiam gerit, sit **V.**
ipse DEVS. 200.
- Caelum non ab interno principio moueri, sed à **VI.**
mente extrinsecus assistente. 203.
- Caelum non moueri ab anima, sed ab intelligen- **VII.**
tia que à caelo absoluta sit. 210.

** 2

Quod

- VIII. Quod ex precedentibus inferatur caelum divina gubernationi subsacere. 216.
- IX. Esse quosdam alios spiritus, qui caelo non adherent, sed inter homines versantur. 218.
- X. Ex idolorum miraculis idem confirmari. 228.
- XI. Numquam homines quaedam facere, quae sine demonum ope fieri nequeunt. 236.
- XII. Ex hisce spiritibus Dei providentiam demonstrari. 258.
- XIII. Ex animae origine liquere, quod inferior mundus non sit expertus divinae providentiae. 261.
- XIV. Eandem animae originem aliter probari posse. 269.
- XV. Idem alijs rationibus demonstrari. 275.

LIBRI QUARTI CAPITA.

- I. Bruta quaedam facere non minus ingeniose, quam si vivente praedita essent. 282.
- II. Bruta nequaquam per immatas vires facere, quae supra commemoravimus. 292.
- III. Ex precedentibus sequi bruta animantia DEO curae esse. 299.
- IV. An organa in viventibus à natura, an ab extraneo plaste formantur. 301.
- V. Adhuc alia quaedam in sublunari mundo cerni unde appareat Dei providentiam caelo minime terminari. 317.
- VI. Humanum genus occulto instinctu ad quaedam res gerendas inclinari, idque primum rationibus probari. 324.
- VII. Ex historijs idem liquere. 329.
- Idem

Idem ex rerum ad vitam utilium inventionione VIII. demonstrari. 344.

LIBRI QUINTI CAPITA

- DEVM saepe vindicando impiorum scelera sua I. providentiae significationem dedisse. pag. 357.
- Exempla manifesta ultionis divinae secundum II. ordinem preceptorum decalogi. 362.
- Experimenta aliquot poenarum futuri seculi. 374. III.
- Ex premijs in hac vita redditus DEI providentiam declarari. 381. IIII.
- Ex prodigijs & ostentis eandem demonstrari. 386. V.
- Nulli saeculo defuisse prophetas. 396. VI.
- Ex futurorum praesensione DEI providentiam VII. confirmari. 401.
- Ex miraculis creaturarum facultatem suam evantibus idem liquere. 406. VIII.
- Omnium sapientum consensu Dei providentiam stabiliri. 409. IX.
- Ex omnium gentium consensu colligi aliquod X. numen mundo praesidere. 418.
- Quid respondendum is, qui existimant rem singularium providentiam cum libertate arbitrij pugnare. 428. XI.
- Adhuc alio modo evitari posse objectionem, quae à libertate sumitur. 437. XII.
- Quod providentia specialis non repugnet contingentiae casui & fortunae. 442. XIII.

DE PROVIDENTIA
DEI EX MVNDI OPIFI-
CIO LIBER PRIMVS.

CAPVT PRIMVM.

Voniam in presenti nobis pro-
positum est, ostendere numinis
prouidentia mundum admini-
strari, cum ad eam confirmanda
non parum momenti habitura
sit recta de mundi origine sententia: non ab-
re erit, nonnulla de ea *προλεγομένων* loco af-
ferre. Sciendum est igitur, veteres Philoso-
phos, qui de rerum principijs libros edide-
re, quanquam, vt ex eorum quibusdam di-
ctis intelligitur, quæ posteriores suis monu-
mentis inseruerunt, de Deo non omnino
male sentirent: eius tamen opera in mundi
constitutione & rerum origine describēda,
vel nequaquam, vel raro vsos fuisse. Anaxa-
goras, vt in Phædone Plato testatur, mentem
ponit, quæ res in vnā miscellam confusas
secreuerit. At tamen in progressu physio-
logiæ, mente neglecta ad materialem causam
omnia reuocare vult. Diodorus Siculus, ho-
mo in primis addictus cultui Deorum tunc
publicè recepto, & non vnoloco taxans phi-

Veteres li-
cet Deum
agnosce-
rent, non
tamen ip-
sum faciūt
mundi opi-
ficem.

DE PROVIDENTIA DEI

losophos, qui prodigiosos euentus in causas naturales conferebant, cum mundi ortum describit, nullam facit Dei opificis mentionem. Est & inter Aristoteles disputatio, num facta princeps Deum agnoscat mundi causam efficiētem, an verò idem sit *αυτογενης* Aristoteli, nec aliter à Deo dependeat, quam quòd is cœlorum globos in orbem conuertat, sine quorum reuolutione inferior hic mundus ignauo otio torpesceret. Alij igitur cum non facile viderent, quorsum Deo opus esset vlla in re, si is causa mundi effectrix negetur, in Atheismum prolapsi sunt, & vel solam materialem causam ad rerum constitutionem admiserunt, vt Epicurus atomos, Empedocles quatuor elementa, vel si vllam præterea causam efficientem agnoscant, illa non sit aliud, quàm insita quædam singulis rebus vis ad materiæ immutationem, quæ alio nomine natura dici solet. Vnus inter omnes Plato admodum apertè mundi opificium Deo tribuit, ita tamen, vt dubitetur, num materiam inter opera Dei recenseat: an illam potius à seipsa existere arbitratus sit. Certè Ambrosius, Basilus, Magister sententiarum, contendunt, Platonem in eo errore hæsisse, vt materiam crediderit non esse à Deo effectam. Omnes autem hos errores opinor ex eo fonte manasse,

Quæ origo
atheismi.

Plato de
mundi ori-
gine quid
senserit.

LIBER I.

se, quòd semper Philosophis psuasissimum fuit, ex nihilo nihil fieri. Hinc enim nonnulli, vt maximè admitterēt Deum esse mundi effectorem, materiam tamen ei ex se ipsa natam subiecerunt, nec cogentur fateri, ex nihilo mundum creatum esse. Sed hoc iactato fundamento, mox sequebatur, totam cœlorum substantiam à nullo effectam esse. Cum enim cœlestia corpora ortus, & interitus expertia sint, id est, neq; generatione naturali in esse prodierint, neque corruptione naturali destrui possint: vel ergo nullam habent originem, vel aliam quàm naturalem. Atqui non recipit philosophia hoc genus originis, qua præter naturam res fiunt ex nihilo: itaq; cœlum *ἀνάτισον* confiteri debet. Quoniam verò absurdum est, si substantia quarundam partium mundi à Deo effecta non sit, vllam aduentitiam perfectionem ipsis à Deo attributam esse, eò quòd haud credibile sit, rem quæ à seipsa quod potius est habet, id quod minoris præstantiæ est, non habere: cum negarunt Philosophi, substantiam vllius rei esse causæ expertem, simul etiam illam curæ diuinæ substantiam perficienti, & eius defectus sarcienti, subtraxerunt. En quibus gradibus ab eo, quod prima fronte exiguum videbatur, negare videlicet, mūdum ex nihilo factum esse, ad ignorationem Dei perueniatur,

Quod origo erroris de puidētia sit error de mundi origine.

4 DE PROVIDENTIA DEI
tur. Nos igitur in contrarium hoc argumen-
tum retorquentes, primùm quidem firmis
demonstrationibus ostendemus, aduentiti-
am mundi perfectionem tantum non exerta
voçe clamare, se numinis rerum omnium
præpotentis opus esse: ac tum porrò & sub-
stantiam corporum mundanorum esse diui-
nitus effectam colligemus: non per natura-
lem generationem (est enim quarundam
mundi partium natura prorsus ingenerabi-
lis) sed per creationem, quod fides catholica
docet.

Perfectio-
nes aduen-
titia ex qui-
bus proba-
tur que que
res esse à
Deo.
Sunt autem hæ perfectiones aduentitiæ
partim accidentia quædam, partim ipsa na-
turæ conseruatio, partim vniuscuiusque rei
quidam ad cæteras mundi partes ordo & ne-
xus, per quem fit, vt quæ per se considerata
minimum elegantia habitura essent, ea si-
mul iuncta vniuersum longè pulcherrimum
& absolutissimum constituant. In primo ge-
nere colloco omnes illas mutationes, quas
sive in cœlesti corpore, sive in his inferiori-
bus euenire cernimus, nec possunt in vllam
aspectabilem causam referri, vt est cœlesti-
um corporum æquabilissima periodus, &
cætera, quæ cum de providentia sermo erit
plurima afferemus, ad ostendendum, non
sufficere causas naturales & nobis notas, ad
reddendam omnium quæ in mundo contin-
gunt

LIBER I. 5
gunt rationem. Hæc enim omnia ad præsens
argumentum velut alibi demonstranda nunc
mihi concedi postulo, non recusans vt si illic
lectoris expectatiõni non satisfecero, etiam
quicquid modo inde confecturus sum, mul-
tum robur habeat. Neq; hic mihi quisquam
objiciat, non debere me providentiæ argu-
menta ad ostendendam mundi effectiõnem
accõmodare, cum ideo me profitear de mun-
di origine tractare, vt ex ea Dei providenti-
am confirmem, ne videar probatione reci-
proca vti. Hæc, inquam, nolim hic mihi ob-
ijci. Nam cum sint quædam providentiæ do-
cumenta, quæ mundi effectiõni non innitun-
tur, non mirum videri debet, hæc dogmata
ἀποδείκναι sibi mutuo lucem afferre. Porrò
quòd probato non esse motum cœli ab in-
terno principio, sequatur neque substantiam
eius à seipsa existere, sed à Deo auctore pro-
fectam, tali argumento docetur. Primum Ratio pro-
sumo, quod omnes Philosophi confitentur, bās Deum
cælum motu indigere, vt perfectionem su-
am naturalem assequatur. Cum enim patris si motus
locum obtineat in rerum sublunarium ge- sit causa, e-
nitura, nec possit semper eandem terræ par- tiam sub-
tem suis radijs spectās vitalem forum eidem fam esse.
impertiri, perpetuo igitur motu ipsum con-
torqueri, necesse est, vt naturæ suæ compe-
tentia munia queat obire. Motu verò desti-
tutum

tutum si fuerit, non solum sine suo naturali frustrabitur, verum etiam in eius contrarium deuiabit, perniciem videlicet mundi inferioris. Atqui si existentiam à seipso habet, motum verò aliunde, esse cœli prorsus necessarium est, bene verò esse ab alieno pedit arbitrio. Quantum igitur in ipso est, perpetuæ imperfectionis sibi necessitatem imponit: sicut is quantum in ipso est perdidisse dicitur infantem, qui in silua illum exponit, vbi nescit an quisquam facturum sit iter, qui manum ei periclitanti porrigat, etiam si fortè præter expectationem eius contingat aliquem præterire, qui pueri forte commoueat. Sed esse quicquam sibi ipsi, quantum in se est, necessariæ imperfectionis causam, rationi consentaneum non est. Facessat igitur Alexander Aphrodisiensis, qui cum Aristotele quidem cœlum à Deo moueri fatetur, causam verò efficientem habere negat. Restarent adhuc plura epichæremata, quibus idem confirmari potest, verum ea inferius opportuniori loco adferemus. Illud superioribus adijcio, quòd multas impias de cœlesti numine cogitationes gignit hæc providentiæ sine mundi effectione confessio. Hic illa naturalis necessitas, quam Philosophia Deo affingit, hic providentia cœlo terminata, velut in equo Troiano inclusa, delitescunt.

Ex

Ex hoc fundamento quoque diuinæ omnipotentia negatio prodijt. Nam vt cœli motum periculo arbitrij diuini eximant, dicunt non posse Deum à mouendo cœlo sibi temperare. Postquam verò semel arbitrij libertatem ipsi ademerunt, immutabilem eius voluntatem rerum mutabilium procurationi intendere non posse, haud malè concludunt. Quomodo verò sua omnipotentia Deo constabit, si nil aliud, quàm velut figulus rotam, cœlum in orbem voluere potest. Et vt vno verbo id quod res est dicam, ipsi simus atheismus est hæc Alexãdri opinio. Quare quisquis vel minimum de Deo sani sapit, caueat ne in eum errorem se adduci patiatur, vt existimet motum quidem cœlestis corporis à Deo esse, substantiam verò causæ omnino expertem. Sed quomodo illud effugium ipsis eripiemus, quo se in tuto collocare volunt, dicentes Deum ad cœlum habere quendam naturalem ordinem? Non alio modo, quàm ostendendo fieri non posse, vt duæ diuersæ naturæ ordinem ad se mutuo naturalem habeant, nisi sint ambæ à communi opifice & auctore profectæ, ac proinde, si Deus & mundus eo modo comparati sint, vt vnus cum altero naturali nexu cohæreat, consequi vt Deo sit alius superior, qui & ipsum & mundum effecerit: quo nihil absurdius co-

A 4

gitari

8 DE PROVIDENTIA DEI

gitari potest. Sed hæc demonstratio melius in illum locum rejicietur, vbi ex naturali ordine partium mundi inter se concludemus, ab vno cõmuni effectore ipsas originem ducere. Hactenus de ijs rationibus quæ providentia Dei mundum gubernantis nituntur. Adijciendæ nunc illæ, quæ nullus futuræ probationis expectatione suspensum lectorem relinquunt.

Quod ex figura partium mundi eius colligatur esse vnus opifex.

CAPVT II.

A cœlorũ rotũditate.

HX figura partium mundi sic ratiocinamur. Omnes: mundi partes congruenti figura instructæ sunt: cœlorum orbes illi longè vastissimi nullus eminentijs gibbosæ sunt, nullis recessibus cauatæ, sed accuratissima æquabilitate circumductæ, & veluti detornatæ cernuntur: idque propterea, ne inter illos vel hiatus vllus admittatur corpore nullo refertus, vel ipsos se mutuo penetrare ad vacuitatem prohibendam necesse sit. Terra sola inter omnia corpora simplicia non omni ex parte rotunda est, cuius figuræ aqua & aër, qua parte ipsam attingunt, sese accommodant. Sed quod illa non vndique in seipsam æqualiter vergat more cœlestium sphærarum, iusta ratione non

LIBER I.

9

non caret. Primum enim varietas illa terræ A terræ in quibusdam locis in planitiem extensæ, alibi equalitatę. rursum altissimorum montium iugis asperatę, non solum spectantium pascit oculos, verum etiam multiplicẽ vsũ præbet mortalibus. Nam ex montibus fontes, & ex his fluuij per prona ruentes, planities alioquĩ infrugiferas futuras irrigant, pisces suppeditant, transuehendis ex mari quoquoersum omne genus mercibus vtilis sunt. Mitto nũc quod in solis montibus saxa, metalla, imò & herbæ quædam in remedijs non postremæ dignitatis, proueniant: quod homines corrupto in campesribus aère ad montium iuga confugientes, hauustu purioris auræ refocillètur. Quid verò de illo dicemus, quod A siccitate tota illa sui parte, qua extra aquas tellus eminet, ita gibbo quodam deformata est, vt si vnus partis globi sola spectetur, non verò cum cohærente secum elemento aquæ, prorsus à sphærica rotunditate recedat? Nonne res ipsa clamat, hoc datum esse salutis animantium, quæ non nisi in sicco viuere possunt? Atque hoc dico, illam litem in præsentĩ remittẽs aduersarijs, qua aliquĩ, etiam maiori miraculo, contendunt, non terram aquis eminere, sed aquam in medio Oceano instar montis acervatam consistere. Suffecerit enim mihi nunc plannum facere, quàm opportunè terræ elementum

A siccitate tota illa sui parte, qua extra aquas tellus eminet, ita gibbo quodam deformata est, vt si vnus partis globi sola spectetur, non verò cum cohærente secum elemento aquæ, prorsus à sphærica rotunditate recedat?

tum figura sua à cæteris euariet, ad ostenden-
dum id quod nunc agitur. Aut enim cõsilio
sapientis alicuius architecti prouisum est, vt
omnium mundi partium ea sit figura, quàm
totius decor & perfectio maximè require-
bat, aut cum nullum corpus finitum sua for-
ma carere possit, fortè fortuna euenit, vt il-
lam vnaquæque sortita sit, quæ maximè cõ-
gruebat. Casui profectò rem tantam nemo
assignabit, nisi qui vix micam falis in toto
corpore habet. Si verò alicuius numinis
cõsilio tribuemus figurarum tam aptam de-
scriptionem, neq; dubitari potest, quin ipsæ
substantiæ hunc in modum figuratæ non à
seipsis originem ducant. Nam vt de cœlis
primum loquamur, si eorum substantia ru-
dis primum à seipsa fuisse intelligitur, quàm
ei Deus manum admoueret, quid accirit
ramentis & fragminibus, quæ in cœlestium
corporum dedolatione à tota mole auelli
necesse fuit? An alicubi extra mūdum illa ia-
cere fingemus? Sed quid ineptius? An quod
vni parti detractum alteri accessisse statue-
mus? At solida & dura corpora non possunt
in vnum coalescere, si id respiciamus, quod
per naturam fieri potest, nisi aliquo glutine
intermedio. Sed neque tum verè in vnum
coeunt: non magis, quàm duo tigna clauis
sibi mutuo copulata. Itaque si maximè do-

nemus

nemus fragmenta cum toto systemate co-
hærere, in eas angustias redigemur, vt diui-
nissimum cœli corpus velut ollam veterem
ex multis fragminibus compaginatam esse
dicamus. Quod si Dei virtute supranaturali
censemus à tota mole adhuc rudi hic aliquid
detractum esse, alibi verò sic adiectum, vt ex
vtroque vnum siue intermedio glutine con-
stitueretur, idem qui hac in parte naturæ le-
gibus subiectus non fuit, neque in eo subie-
ctus fuisse putari debet, vt cœlorum substan-
tiam ex nihilo creare non potuerit. Dicit
fortè quispiam, hãc rationem niti cœlorum
soliditate & duritie inuariabili, quam sine
firmis ei demonstrationibus tribuere nõ est
Philosophi. Cui respondemus quale cœlum
nunc est, tale & perpetuo fuisse, nam si alte-
rationis capax esset, interitui quoque obno-
xium esset. Atqui non esse ipsum in præsentii
fluxum instar aquæ vel aëris ex eo constat,
quod tunc non posset volui in orbem sine
rarefactione & condensatione, quarum mu-
tationum comes est interitus. Nec in fluxo
corpore semper æqualem à se mutuo distan-
tiam sydera retinere possent, id quod tamen
inerrantia facere videmus. Aut si placet cœ-
lum statuere immotum, stellis in ipso cir-
cumuagantibus, præterquam quod hoc fig-
mentum ab Aristotele multis argumentis
reijcitur,

Ratio pro-
bans cœlū
esse solidū
corpus.

reijcitur, etiam sic fatendum erit in illa rapidissima vertigine alicubi ipsum rarius, alicubi densius fieri, diuisibile etiam in partes existere, quorum nihil in corpus interitus expers cadere potest. Hæc ad eos, qui negando cælum esse solidum, existimarent se hac ratione non vrgeri, dicta sunt. Quod si quis

Non esse
cæli figuram
ab interno
principio.

per consuetam atheorum rimam elabi vellet, affirmans ipsam cæli naturam sibi hanc figuram quam habere cernitur determinasse, quomodo fructus arborum sine adiumento externi agentis rotundi nascuntur: videtur ille quidem aliquid dicere, sed reuera nihil affert. Nam utcumque fieri possit, ut natura rei globosam formam tribuat, id tamen in cælo non naturæ, sed prouidentia opificis acceptum ferri debet. Quæro enim an stellæ sint eiusdem naturæ cum suis orbibus. Si non esse dicas, totam Peripateticorum scholam in te concitabis. Si verò concedas stellarum & cæli cui illigati sunt eadem esse naturam, quare cum cælestes orbes excavati sunt, & alterius naturæ corpore plenti, stellæ sunt globi solidi nullum diuersæ speciei corpus inclusum gestantes? Quod si tibi ex hac difficultate nullus patet exitus, ne dubites, cælum à Deo tam æquabilem rotunditatem accepisse, & quod mox inde consequitur, etiam substantiam cæli supremi numinis

minis opus existere. Tempus nunc esset ex figura partium in plantis & animalibus, eadem suo auctori Deo vendicandi. Nam in his mirabilis solertia opificis optimi & sapientissimi se prodit: adeo ut quicquid in rebus animatis rotundum esse conueniebat, rotundum sit: quicquid angulatum, angulatum: quicquid turbinatum, teres, asperum, lene, omnia ea talem figuram sortita sint. Verum quia hic scio non desiderari externum figuratorem, sed existimari vim quædam σχηματιστικὴν in seminibus inesse, quæadmodum & cætera, quæ in animalibus tam prouidè instituta miramur, ad vim in semine latentem reuocare nonnulli solent, idcirco de illis coniunctim agere satius erit.

Idem ex magnitudine partium mundi probari posse.

CAPVT III.

QVOD si quis & molem singularum mundi partium contempletur, videbit illam testimonij vicem suo creatori reddere. Nam & hæc vnicuique tanta contigit, quanta ad vniuersi optimum statum desiderari posset. Cælestium corporum magnitudo nec maior nec minor est, quàm pro modo inferioris mundi portionis, ut neque nimio caloris influxu ipsam vastet ac obru-

at, neque nimia virium debilitate fouere quātum satis est nō valeat. Et quod non minus ad vniuersi integritatem requirebatur, tanta est infimi cœli concavitas, vt ad amussim respondeat elementorum, quæ intra ipsam conclusa sunt magnitudini. Quod ni eo modo prouisum esset, vel inane inter cœlos & inferiorem mundum relinqueretur, & p̄ inde cœlestes influxus ad nos, intercepto medio, peruenire non possent; vel ad inane illud complēdum necesse esset ignem & aërem plus iusto attenuari. Simili modo cœlum Mercurij æquam lunaris cœli magnitudini concavitatem sortitum est, & cæterorum ad subiectos orbis eadem ratio. Porrò si vniuscuiusque partis tam æquum pondus ac mēsurā, & vniuersi integritati tam accomodata, non possint ἀλομάτως sine alicuius numinis prudenti consilio rebus accessisse, sed libratores aliquem singula vti par erat trutinantem, tam evidentibus argumentis com moti requirimus, profectò & illud fateamur oportet, ipsam mundanorum corporum substantiam suo non carere auctore. Cùm enim corporearum naturarum magnitudo non debeat existimari posterius ipsdem accedere (si quidem corpus sine magnitudine non est corpus, aut si sit, non erit sine ingenti miraculo, cui peragēdo solus omnipotens

potens sufficiat.) quisquis ergo dicit suam vnicuique portioni molem esse diuinitus attributam, idem & ipsas earum substantias Deo assignet necesse est. Præsuppono enim, quod antea demonstratum est, materiam, vnde cœlum constat, nunquam fuisse alteri formæ subiectam, ne quis dicat, materiam quandam transeuntem, vt Philosophi appellant, eamque ἀγέννητον ante mundi exitum fuisse, vnde tantum decerptum sit, quantum vniuscuiusque partis futura moles exigebat, ac inde tum quamque mundi partem fabricatam esse per naturalem generationem, atque eo modo nihil opus fuisse Deo totam substantiam rei constituyente. Hoc inquam ne quis ducat, præsuppono cœli materiam nunquam formas ob naturalem eius corporis immortalitatem variasse. Nam reuerà hoc euincunt Aristotelis rationes contra Platonem in vltimo capite lib. i. de cœlo, cœlum si naturali generatione ortum fuisset, non posse non interire. Sed quid si dicatur materia esse ἀλοφύης, & Deum ex illa tantam partem pro vnoquoque corpore detraxisse, quantam eius forma postulabat, ac illi deinde formam impressisse. Hæc enim neque erit naturalis generatio, vt verèdum non sit corruptionem ex illa consecutam: neque totam rei substantiam Deo tanquam

Materiam
cœlorum
non fuisse
sub alia for
ma.

Nō esse mū
dum ex ma
teria prius
informi
effectum.

quam auctori asserit, quod tamen nos fieri debere contendimus. Verùm contra eos qui hoc obijcerent, primum dicendum occurrit, quod si materia fingatur, ex se informis, non à Deo effecta, sed tantum formata esse, ergo si non temporis, saltem naturæ ordine sua forma prior existat necesse est, quemadmodum Deus ut minimum ordine naturæ prior suis operibus intelligi debet. Sed fieri non potest, ut prima materia τὸ ἀδιατυπώλον illud ἀισχος, omni forma prior sit, utpote à qua habet quod subsistat, omni ex se actu destituta. Nam si ipsa per se sine forma subsistere posset, velut ἀπόλεισμα, non posset in alterius integri compositionem adhiberi. Et quanquam disputetur à Philosophis, num materia queat sine forma per diuinam omnipotentiam conseruari; id tamen extra controuersiam est, per naturam impossibile esse, ut materia sit antequam formetur. Itaque hunc modum generationis mundi qui statuerent, rem non minus insolitam, & à naturæ ordine alienam affirmarent, quam qui totum vniuersum vna cum sua materia ex nihilo conditum aiunt. Imò multò incomprehensibilior esset illorum quam horum sententia. Nam hi licet creationis ex nihilo nullum possint exemplum in operibus naturæ ostendere; facillè tamen demonstrant, Deum naturæ

naturæ legibus non esse subiectum: illi verò materiam contra leges naturæ ponunt, ante omnem formam extitisse, idque non per Dei potentiam, sed per seipsam. Atque ita fit, ut eam incredibili modo faciant & à seipsa, & in composito per formam subsistere. Caret etiam exemplo naturali is modus nascendi. Quicquid enim vi naturæ gignitur, ex rationibus quibusdam seminalibus in materia latentibus gigni solet; quare miraculo fuit habitum, quod virga Aaronis, quæ lignum aridum erat, formam arboris recuperarit, etiam si huius transmutationis subiectum esset materia. Quocirca Philosophus, qui creationem ex nihilo rejicit, quia nullum eius in natura exemplum extat, hunc modum originis rerum, ponere nõ debet. Non ignoro, lumen & species colorum in aëre produci sine rationibus seminalibus, sed præterquam quæ hæc accidentia sunt, tam debilis est eorum existentia, ut recedente causa mox euanescant. Quomodo substantiales formas à Deo pendere si concedat Philosophus, labore prouidentiam astruendi nos leuabit. Sed hæc

Ex inferiorum corporum magnitudine pbatur esse Dei opera.

DE PROVIDENTIA DEI
In toto enim animantium imò & stir-
pium genere singulæ partes tam iustam ma-
gnitudinem adeptæ sunt, vt si quid addere
vel detrachere velis, nõ solú decus & omnem
venustatem aboleueris, verùm & vsum &
sanitaté. Quid enim aliud est sanitas, quàm
primarium qualitatum in animalibus iusta
proportio? Verùm hîc fortasse nonnulli ex-
istimabunt, ad virtutem formatricem in se-
mine latétem esse referendum, quòd vnum-
quodque membrum congruam molem ha-
beat. Sed hi considerent velim, quæcunque
tandem sit eavis formatrix, non aliud quàm
figuram vnique parti ipsam tribuere,
magnitudinem verò eius à materiæ copia
paucitatéue pendere, quæ licet quoadusque
semen est simplex videatur, potestate tamen
multiplex fuisse calore ipsam coagulâte ap-
paret. Tunc enim vna eius pars in ossis ma-
teriam transit, alia in neru, alia in alterius
partis. Quæro ergo nunc, vnde fit, vt tantum
de vnaquaque parte in semine lateat, vt ser-
uetur membrorú inter se debita analogia?
Si dicas id fieri, quia parés ei vim impressit,
per quam fit, vt partes singulæ parentis mi-
rabili modo in ipso contineantur, seruariq;
earum in semine eandem pportionem, quæ
in patre fuit: tunc rursus quæstio occurret,
vnde in parente singulorum membrorum

tam

LIBER I.

19

tam iusta descriptio. Idque donec vel ad pri-
mum animantium opificem perueniatur, vel
sit *ἀναίτιον*, & casu benè habeat, vnde salus
& vita animantium pendet. Possem hoc lo-
co & ex elementorum inter se tali proporti-
one, vt vnum ab altero euinci & interimi
nequeat, argumentari, nisi quæ hæctenus al-
lata sunt tam illustria essent, vt qui illis non
mouetur, is nullis rationibus cessurus videat-
ur. Ad aliud igitur argumentum nunc trās-
eundum.

*Idem ex numero corporum, ex quibus mun-
dus componitur, demonstrari posse.*

CAPVT IIII.

HX numero partium vniuersi, Deum
substantiæ earum auctorem esse, an-
tequam doceo, prius ingenuè fateor
non omnium numerum certa ratione con-
stare. Quædam enim num tali aut alio nu-
mero cõdita sint, arbitrarium existimo, ver-
bi causa, num stellarum numerus, quæ sphæ-
ram *ἀπλανῆ* occupant, sit vna vel maior vel
minor. Sed quia nonnulla partim in supre-
ma mundi regione, partim in hac nostra sub-
lunari eo numero esse visuntur, cui si acces-
sio aut detractio vlla fieret, totius vniuersi
harmonia turbaretur, id sapientis alicuius
consilio prouisum esse aio. Quis enim cre-
dat,

B 2

Sol cur v-
sus.

dat, casu factum esse, vt vnus tantum in mūdo Sol existat, cū si plures essent, certam inferiori mūdo perniciem afferrent. Nam si in eadem sui orbis parte confisterent, nimis ardoribus omnia torrerent. Quid enim duplicatus Sol facturus esset, ex eo conijcere licet, quod vnicus ille, quem nunc habemus, tantum æstate negotij terræ incolis facessat. Si verò in aduersis spheræ suæ partibus constituti essent, dierum & noctium vicissitudo, hyemis & æstatis iucundissima pariter & vtilissima alternatio tollerentur. Rursum q̄ vnica duntaxat Luna existat, quàm necessaria ratione comparatum est? Finge enim plures esse, & similiter si propinquis locis sui orbis collocatæ sunt, nimio humoris auctu, hunc inferiorem mundum pessundaturæ sunt: sin procul ab inuicem disungantur, nunquam silente Luna futurum est, vt humorum in corporibus incrementum nullo statu vel diminutione interpoletur. Quod si cæterorum siderum officia nobis tam probè cognita essent, quàm Solis & Lunæ, mox & numeri eorum ratio conspicua fieret; verùm quia eorum munia non perinde nota sunt, & elementa vnitatem ex motu ad eundem locum sortiuntur, idcirco ad mistorum contemplationem accedamus. Anne igitur solertissimi opificis industriam testatur, q̄

Luna cur
singularis.

in

In genere bestiarum, quæ alijs prædæ sunt, ac magno numero deuorantur, ceu sunt lepores, cuniculi, & id genus reliquæ feræ, quarum venatu homines & bruta victitant, tam vberi fœcunditate progignuntur, vt alijs iam conceptis aliam sobolem superfoetent: contra verò quæ aliorum vitæ insidiantur, vt leones, vel vnicum, vel paucissimos fœtus singulis partibus edant? Nam quis non videt quod si vtrunque genus animantium pari numero gigneretur, periculum fore, ne rapacium voracitate species aliqua de vniuerso aboleretur. Quod si nunc idem argumentum in partibus singulorum animantium p̄sequi vellem, si oculorum, pedum, aurium & cæterarum partium numerum sua ratiōe haud carere ostenderem, amplissimus dicendi campus mihi propositus esset. Verùm quæ natura ipsa gignere videtur, illis peculiarem locum seruabo. Illud solum breuiter adijciendum, non habere hîc locum illud effugium, quod numerus quidem partium mundi sit alicuius sapientis architecti consilio institutus, substantia verò ἀλογως. Nam ad eò non potest à substantia numerus separari, vt quod numeros suos non habet, non sit omnino. Nec mihi obijcias, solem & lunam non esse substantiarum, sed accidētium nomina, cū nihil aliud sint stellæ,

B 2

quædam

quam densiores partes sui orbis. Nam vt hoc concedatur, certum nihilominus est, cœlum non esse alterationis capax, ac proinde non debere intelligi prius ipsum fuisse, quàm in solem aut lunam densaretur. Quare si densitatis siderum Deus sit causa, simul & substantiam earum creauit, & congruam ipsis densitatem impertijt. Aut saltem Philosophis, qui negant Deum naturæ ordinem immutare posse, integrum non est cœlo iam effecto alterationem tribuere.

Quod ex situ earundem partium doceri possit Deus esse mundi conditor.

CAPVT V.

PAR momentum ad eiusdem rei demonstrationem habet situs partium mundi non oscitanter inspectus. Vt enim à cœlo exordiamur, supremum inter cœlestia corpora locum obtinet, quod multis collucentium stellarum ignibus refertum est: cui si inferior locus attributus esset, astra superiora interposito suorum luminum maxima ex parte è nostro aspectu auferret. In hoc etiam sidus quoddam ita ad borealem plagam situm est, vt cum cætera diurno cœli motu fursum ac deorsum rapentur, hoc fixam perpetuò sedem retineat. Quo ad iter demonstrandum hominibus, qui

qui in desertis locis, aut vasto mari in tempesta nocte vagantur, nihil oportunius excogitari potuit. Adde his quod in planetarum orbibus sol medio loco, tanquam rex cæterorum consistat, quodque luna quæ sua mutabilitate ad naturam inferioris mûdi quam proximè accedit, infima inter omnes sede locata sit. Aiunt & Astrologi, Saturnum ideo tam procul à terris abesse, quod vim habeat frigefaciendi, quæ est qualitas vitæ quàm maximè inimica, eique & Marti, ad eorum malignitatem temperandam, Iouem medium interpositum esse. Notatum etiam ab Astronomis est, Planetas quæ minimos epicyclos habent, longius à sole abesse. Adeo vt Saturni minim⁹ sit Epicyclus, maior Iouis, maxim⁹ Martis. Quàm epicycli eius magnitudinem ex eo deprehendere licet, quod aliquando instar Hesperii fulgere, aliquando stellis secundæ magnitudinis hand maior esse videatur, vt non nisi à rerum cœlestium peritis agnosci queat. Rursum à diuersa solis parte proxima ei Venus maxim⁹ epicyclo reuoluitur. Cùm enim ratione motus solis qualis semper solis vestigijs hæreat, propter epicycli amplitudinem contingit, vt circiter quadraginta graduum interuallum à sole digrediat. Minorem quàm Venus epicyclum Mercurius habet, vt qui non ultra

Situs Planetarum variat pro epicyclorum magnitudine.

23 gradus ratione sui epicycli à sole recedat. Minimus est lunæ planetarū infimæ epicyclus. Nam cū maximè differunt verus & medius morus, quod fieri solet in quadraturis, differentia non est maior 7. gradibus & 40. scrupulis, in qua tamen etiam centri epicycli prosthaphæresis computatur, vt norunt qui rerum Astronomicarum periti suat. Atque hunc in modum se habet ordo epicyclorum, aptissimè congrués planetarum ad solem propinquitati. Eodem pertinet, quod cū elementa pro leuitatis ratione singula alijs superemineant, is ordo in terra & aqua immutetur, ac terra non exigua sui parte a quis multò se leuioribus extare cernatur, idque in gratiam illorum animantium, quæ non nisi in sicco viuere possunt. Cū verò haud dubium sit, quin id, quod tam præclare constitutum est, non sit casui aut fortunæ tribuendum, in opificem mentis & consilij compotem conferri debet. Nunc porrò, si partium mundi collocatio cōmoda est Deo assignanda, sequitur & totam earum essentiam à Deo profectam esse. Nam etiam si elementorum situs inuerti potuerit, postquam substantia eorum absoluta fuit, id tamen de cœlestibus corporibus dici non potest. Non enim diuisionis capax est indomita cœlorum natura: atqui sine diuisione vtri-

usque

usque non posset lunæ orbis in locum Mercurij transferri, aut vicissim Mercurij sphæra ad lunæ locum traduci posset.

Quod ex accidentibus, quæ in operibus naturæ cernuntur idem demonstratur.

CAPVT VI.

MT elucescat etiam naturæ opera testari. Deum esse rerum omnium cōditorem, primò sciendum est, quem admodum accidentia quædam in ipsis mundi præcipuis partibus ostendimus necessaria ratione constare, ita, vt, si aliter se haberent, totius vniuersi perturbatio sequeretur: sic multò cumulatiùs idem in ijs apparere, quæ à natura progignuntur. Hic enim adeò nihil otiosum aut iners est, vt vulgatissimum sit in Philosophia prouerbum, naturam nihil frustra facere, vtque qui impietatis morbo laborât, ad naturæ mētionem velut rei multò diuinissimæ non possint non venerandi assurgere. Itaque Plinius operum naturæ præstantia commotus, ijsdem laudibus eam celebravit, quibus nos Deum. Et nemo mortalium, non dico indoctorum, sed neque philosophorum aut medicorum, qui in operibus naturæ contemplandis consensescunt, sui ingenij mediocritate queat assequi, verbisque pro rei dignitate explicare,

Naturæ encomium.

quicquid natura pro suorum operum salute & incolumitate machinatur. Nec ignota est, quæ de hac re fabula vulgo commemoratur, quendam videlicet, dum in horto suo deambulans pepones intueretur humi iacentes, accusasse naturam, quod fructus minutos in sublimi suspendisset, maiores, ceu sunt pepones, humi præter eorum dignitatem reliquisset. Hic dum paululum progressus esset, pirum ex arbore delapsum in faciem eius incidit, eumque graui dolore affectit. Tunc ille considerans apud semetipsum, caput sibi comminuendum fuisse, si pepo aliquis ipsius fronti tanto impetu impactus fuisset, sententiam correxit, naturamque rebus humanis optimè cõsuluisse, minutiores potius quàm grandiores in sublimi suspendendo, malo suo doctus, agnuit. Hæc est illa natura, quam Aristoteles bonam matrem familias, Hippocrates iustâ appellauit. Huius admiratione defixi nonnulli, existimarunt etiam brutis inesse rationem. Et quid dico brutis, cum non defuerint, qui naturæ miranda opera in arboribus, herbis, gemmis, aliisque rebus intuiti, in eam adducti fuere suspicionem, vt crederet nullum corpus ratione carere, solumque ea re hominem ceteris antecellere, quod is manus & linguam habeat? Videbant enim nihil esse tam stupidum

Aristoteles
Hippocrates
Galeno 1. de
nat. facult.

dum, quod non vtilium & noxiorum quædam sensum haberet, & hæc quidem fugeret, illa persequeretur. Vites inimicas sibi brassicas velut certam perniciem exporretis in diuersum palmitibus auersari, vltimos verò tanquam suæ imbecillitatis fulcra suis clauiculis circumplecti, vt ex innumeris rebus vnum hîc loco exempli ponam. Propter hanc naturæ tantam solertiam, creditum est à tota Platonis schola, Deum ire per omnes,

Terrasq; tractusq; maris cœlumq; profundū,

Ac nihil aliud quàm Dei voluntatem esse, quæ vniuersa gignat in hoc sublunari mundo, quam ipsi mundi animam nuncuparunt. Quæ igitur tam barbara mens, tamque profundo impietatis lethargo sopita reperiri poterit, quæ ad tantam lucem non expergeat, nec in tanta operum naturæ diuinitate Deum naturæ fontem cum grati animi testificatione agnoscat? præsertim cum hac ratione magno compendio se difficillimarum quæstionum tendiculis expedire queat, alias in rerum inexplicabilium enodatione frustra desudatura. Agè enim, tu qui animantium & stirpium naturam à Deo profectam negas, hoc argumētum, si, vir sis, dilue. Quod in naturæ operibus cuncta sic se habent, vt salus ac optimus eorum status postulant, vel

Argumentū
docens Deum
esse naturæ
auctorem
est rem.

est ἀπὸ προαίρεσως, seu de industria sic comparatum, vel aliud agente natura, fortè vsu-
uenit, vt omnia rectè ad vsum & incolumi-
tatem digesta sint. Verbi causa, vt materia
quæ à parentibus ad generationem confer-
tur, aliqua sui parte in eiusmodi temperiem
figuramque transeat, qualem nunc oculos
habere cernimus, postea verò præter naturam
voluntatem apparuisse, quod vis cernendi
ex tali materiae dispositione promanet. Pri-
us horum si dicamus, necessariò sequetur,
Deum esse animantium auctorem, seu prima
indiuia fabricando, vnde cætera deinceps
progigantur, seu singula sigillatim ex mate-
ria, quam parentes subministrant excitâdo.
Cum enim natura ipsa per se mentis com-
pos non sit, non alia ratione dici potest ope-
ris, quod fabricata est, vsum sibi propositum
habuisse, nisi quia ab aliquo intelligète vim
generâdi adepta est, qui in finem & scopum,
ad quem peruenit, ipsam destinauit. In ex-
emplo res fiet clarior. Non rectè diceretur
ignis, quo cibi coquuntur, id spectare vt ij
humanis vsibus aptentur, nisi quatenus est
instrumentum coqui in hoc igne vtentis: ve-
rùm si per se consideretur, nil nisi rariorem
& molliorem facere velle materiam sibi ap-
positam dicendus esset: nec sua referre, quod
eo modo affecta sit humano esui magis ido-

nea.

nea. Quod si in finem suum à Deo natura di-
rigitur, efficitur ipsam Dei operibus sine
dubio annumerandam esse. Nam impetus
illie, quo ad scopum suum natura contendit,
non est aduentitius, qualis sagittæ dum à ia-
culatore ad album dirigitur, verùm est ab
ipsa inseparabilis, ex substantiæ cõpositione
proficiscens, vt quisquis eius auctor dicitur,
multò magis substantiæ auctor dicatur. Si
verò cum Epicuro posterius illud ample-
ctaris, & spontaneo quodam impetu mate-
riæ à seipsa oriundæ corpora viuentium ef-
formata existimes, vide quæ hanc tuam opi-
nionem sequantur incommoda. Primum
quæ præter opinionem & fortuito rectè &
vtiliter se habere contingit, rara & inusitata
sunt. Legimus quendam vomica graui do-
lore conflictatum, cum cruciatus magnitu-
dinem ferre non posset, armis correptis in
hostem iisse. Sperabat enim fore, vt in pugna
occumbens, dolore leuaretur. Verùm casu
euenit, vt ictu hostilis gladij vomica aperi-
retur, & is qui moriendi certus in pugnam
descenderat, erumpente purulentia sanita-
tem recuperaret. Refert Plutarchus, picto-
rem quendam, posteaquam sæpè frustra ten-
tasset, spumantem equum ad viuum expri-
mere, tandem ira percitum, spongiam in os
equi impegisse, ac fortè fortuna accidisse, vt

Impetus
naturalis
in finem ex
ipsa natura
profuit.

Fortuita om-
nia rara.

Plutarchus
libro de
fortuna.

ex

ex illa colorum confusione & perturbatio-
ne spumæ expressissima effigies resultare.
Aliquando discisis lapidibus quædam Pa-
niscorum extrema lineamenta in ijs appa-
ruisse memorantur. Sed quid hæc ad opera
naturæ, in quibus nec appetitus, nec motus,
nec facultas vlla non summa ratione con-
stituta est? In quibus nec figura vllius parti-
culæ siue similis, siue dissimilis, siue
magnæ, siue parvæ, nec magnitudo, nec mul-
titudō, nec situs, nec temperies, nec molli-
ties, nec durities, nec astrictio, nec laxitas,
nec raritas, nec densitas suis vtilitatibus ca-
rent. Idque cum Galenus eruditissimo &
verè philosophico illo suo opere de vsu par-
tium luculentissimè demonstrârit, hîc re-
petere superuacaneum esset. An ne quia fie-
ri potest, vt vnus dictionis literæ in ollam
coniectæ, & postquam susque deque iacta-
tæ fuerint, denuo effusæ, casu ita digerantur,
vt dictionem repræsentent: ideo conce-
demus totam Terentij Andriam fortui-
ta literarum effusione prodire posse? Cum
domum aliquam instructam omnifaria sup-
pellectile, eaq; nitida & congruis locis dis-
posita, ingressi sumus, non dubitamus, quin
prudens paterfamilias eam digesserit. Cùm
harmoniam ex grauibus & acutis sonis tem-
peratam audimus, mox animu[m] subit cogi-

tati

ratio artificis eam temperantis: & conspecto
operum naturæ mirabili artificio dubita-
bimus, num mens aliqua eorum effectiōni
præfuerit? Adde quod, si vsus partium in re.
bus animatis non sit studio quæsitus, sed ip-
sorum animantium solertia inuentus, non-
nulla igitur attentione opus erat, antequam
innotesceret. At verò homini manus ad præ-
sandum, pedes ad ambulandum datos esse,
statim atque ipsam manuum ac pedum figu-
ram & situm intuitus fueris, deprehendes, vt
vsus illarum partium nō tam industria quæ-
situs, quàm ab ipsa earum constitutione in-
gestus esse videatur. Ac si vllō modo credi-
bile sit in hominibus, vsum membrorum ip-
sa vtentium solertia excogitatum potius,
quàm à natura expetitur, eo quod insolens
non sit per homines nouis inuētis vitam ex-
coli & locupletari, rebus quibusdam huma-
no acumine ad vsum accommodatis, ad quem
principio minimè institutæ erant: quis tam è
de brutis animalibus id credat? Quis possit
in animum inducere, piscem stupidissimum
animal, pinnas suas in id nequaquam factas,
vt ijs velut remis in natatu vtatur, proprio
ingenio ad eum vsam accommodare potu-
isse? Quod si quisquam tam perfrictæ fron-
tis sit, vt non erubescat, bestias facere vsus
partium suarum inuentrices, huic vitu-

los

vsus rei fru-
dio quæsi-
t?, aut casu
inuentus,
non statim
atque res
cōspicitur
apparet.

los opponam, qui nondum cornuti, illa frō-
tis parte aduersarium petunt, vnde illis cor-
nua propululatura sunt. Opponam & catel-
los adhucdum edentulos, qui gingiuarum,
vnde ipsis dentes aliquando nascuntur, com-
pressione, se, cum laceffuntur, defendunt.
Hic enim nihil prorsus habent quod tergi-
uerfentur, nec dicere possunt vel cornua vel
dentes ea gratia factos non esse, vt bestijs, illis
armorum loco sint, sed ab ipsis bestijs, quod
ad id valerent, deprehensum esse: verum
confiteantur necesse est, naturam à qua be-
stia membrorum suorum vsum antequam
nata sunt edocentur, eūdem vsum sibi in ea-
rum constructione propositum habere. Et
quid opus in re tam clara argumentis, cum si
semel concessum fuerit, naturam sine opifi-
ce Deo tam aptè ad vsum singulas animali-
um partes elaborare, de tota Philosophia
conclamatum sit? Nulla enim via supererit,
qua vlla forma substantialis demonstretur:
sed in scholas denuo admittenda erit ato-
morum illa turba, quibus Democritus & E-
picurus cuncta gignebant, vel alia quedam
causa materialis agnoscēda, cuius temeraria
agitatio singula fiāt. Formas enim substā-
tiales inesse corporibus, ex eo colligimus,
quod non quiduis ex quoquis gigni possit, sed
ficus ex ficu, faba ex faba duntaxat, & ita de-
inceps.

Nō potest
ostēdi, esse
formas sub-
stātiales, si
naturæ o-
pera casu
benè habe-
ant.

inceps. si enim fici tota substantia nihil aliud
esset, quàm materia certis qualitatibus tem-
perata, nulla reddi posset ratio, cur ex ficu, &
non aliunde posset ficus progigni, cum non
appareat cur illa temperies materiæ non ali-
unde posset originem ducere. Verum hoc
argumentum nullius præterierit, si à casu di-
camus generationis animalium fundamenta
posita esse. Nam si illa sine sapiētis architecti
cōsilio, vel cum non essent aliquādo spōta-
neo materiæ concursu incēperūt, vel perpe-
tuo constituta intelliguntur, quis mirabitur
deinceps, sine efficiētis formæ opera per for-
tuitam materiæ iactationem vnumquodq;
suo parenti simile esse? Sed neque constare
poterit, animam rationalem inesse homini,
si naturæ fabricam temeritati fortunæ ac-
ceptam feramus. Etenim qua alia re cognos-
cit quisque se animam, ratione præditam
sortitum esse, nisi quia se ratione & consilio
vti in rebus agēdis experitur? Atqui si opus
tantæ sapientiæ atque est homo & cætero-
rum animalium vnumquodq;, sine cōsilio
& sapiētia in lucem prodijt, cur non item &
fortuito cuidam simulacrorum in hominis
sensus incurfu i, quem Epicurus ponit, ipfos
conceptus sapientiæ tribuemus? Idque cum
animaduertissent ij, qui hanc de rerum ori-
gine sententiam amplexi sunt, etiam vltro

falsi sunt se animas non habere, ac hominem nil aliud quam certam quandam corporis temperationem existere. Fumus afflatus est in naribus nostris, inquit in libro sapientiae Epicureae sententiae patroni, & sermo scintillae ad commouendum cor nostrum. Quia extinctus cinis erit corpus nostrum, & spiritus diffundetur tanquam mollis aër. Ac video Epicurum, etsi caetera stultum, eo tamen nomine laudandum esse, quod, uti Galenus libro primo de naturalibus facultatibus semper Asclepiadem fecisse ait, suis principijs hac in parte consentanea dicat: quosdam verò peripateticæ Philosophiæ sectatores vituperatione dignos esse, quod τὸ ἀκόλυστον suorum principiorum in hac disputatione non animaduertant. Hæc ad eos qui casu a iunt factum esse, ut animalium partes tam idoneam structuram adeptæ sint, dicta sunt. Vbi admonéo parum referre, siue dicamus prima quædam indiuidua fortuita atomorum conglotatione orta esse, siue naturas singulas, tam aptam constructionem æternis retro seculis habuisse. Quamuis enim nõ statim prima fronte absurdum videatur, simplex aliquod elementum causæ expers se perpetuo propagasse, id tamen de animalibus & toto viuientium genere non est credibile. Sunt enim in ipsis quatuor elementa

ad

ad tantam harmoniam redacta, ut ex ijs alia quædam mixti forma resultarit. Mox igitur ad tam concinnam rerum diuersarum compositionem desideratura est mens hominis ἀρμολὴν & veluti quendam concinnatorem. Quod si dicat quispiam cælo eas vires inesse, ut elementorum cõtrarietatem conciliare possit, adhuc quæredum restabit, unde ad elementa accesserit anima. Neq; enim ea in elemētis velut semine latet: nam aliq; nõ esset impossibile, ex terra nasci equos & id genus alias bestias. Nec à cælo deduci potest; quia neq; hoc cõcesso vlla apparet ratio, cur nõ nisi ex equo equus gigni possit. Atqui mõstri simile esset, animã ppetuò ex anima velut lumen à lumine accendi, corpus verò suam compositionem ex alijs causis nactum esse, & tamen vnum alteri tam appositè congruere, ut melius non possent, etiam si maturo consilio vnus sapientissimi architecti inter se coniuncta essent. Augebitur verò huius rei miraculum, si quis cõsideret non solum corpus animæ quam aprissimè congruere, verum & domicilij quod vnaquæque res inhabitat, conditionem vtriusque. Quid enim portentosius quam animam, quia sine respiratione non potest manere in corpore, non solum pulmones arteriam & caetera instrumenta respirationis inuenire in corpore

C 2

quod

quod inhabitatura est; verum etiam in tali loco nasci, ubi perpetuo ad manum habeat spiritum, quem per pulmones attrahat ac rursus emittat? Quid magis inopinatum, quam non solum oculos ad paradam rerum cognitionem in corpore, loco quam maxime idoneo sitas inuenire: verum etiam lucem & perspicuum mox in promptu habere, quorum hoc lucem in se admittat, illa verò res alioquin in tenebris latituras ostendat? Quid mirabilius, quam piscibus non solum præter expectationem pinnas obtigisse, quibus remorum loco utatur, caudas quibus velit gubernaculis cursum moderentur; sed & liquidum nancisci *ἐνδίασμα*, sine quo superuacanea hæc organa forent? Posset idem de auium pennis & alis dici, verum suffecerit ipsum genus vidisse. Quin igitur, ne dum creationis miraculum tanto fugimus opere, in alia multò magis stupenda miracula incidamus, id quod res est fatemur, quòd videlicet cum anima corpori, corpus suæ habitationis loco tam aptè quadret, vel vniuersum velut domicilium suis habitatoribus aptatum esse, vel incolas tales à Deo factos, quales domus quam erant inhabitaturi admitteret, ut hæc res argumento sit, vel mundum, vel ipsius incolas à Deo factos esse. Quorum alterum qua ratione concedimus ab ipso

ab ipso effici potuisse, etiam reliquum concedemus.

Quod ex mutua conseruatione partium vniuersi, vnus earum opifex demonstretur.

CAPVT VII.

Tque hoc est aliud genus argumentorum latissimè patens, quo ex mutua naturarum ope vniuersum seruari incolume videmus. Qua de re nunc paulò altius repetito principio dicendum est. Sciendum igitur, Epicureos negasse vnam rem alterius gratia existere, à Philosophis verò qui cæteris cordatiores, mundum esse Dei opus confitentur, quæsitum est quid potissimum spectârit Deus in mundi constructione. Cumque haud dubitetur, quin proprium negotium non egerit ex se beatissimus, cui nam alij tantam molem est machinatus? Hic Stoici magno consensu respondent hominis causa mûdum à Deo effectum esse, idque præeunte sacra scriptura Christi ani doctores sequuntur. Verum etsi omnes hi tacerent, ipsa tamen rei euidentia maior est, quam ut quenquam sani iudicij hominem latere possit, ut mihi, qui id negant similimi videantur ei, qui ciuitatem quam incolit, vidés optimis legibus institutam, mœnibus cinctam, turribus & propugnaculis

Arist. pol.
 εἰς ἡ φύσις
 μὴ ἐν ποί-
 ῃ μάττω,
 ἀναγκαῖον
 τὸ ἀνθρώ-
 πων ἕνεκα
 πάντα περὶ
 ποιηθέναι
 αὐτῶν.

Solus negat
 Cardanus.

38 DE PROVIDENTIA DEI
munitam, foro, curia, templo, alijsq; ad opti-
mum reipub. statum pertinentibus excul-
tam, dubitat num consulto sic instituta sit,
vel num cuiusquam præter hominem causa
sit eum in modum fabricata. Nam vt ne-
que homines humaniter viuere possent, nisi
ciuitatem ijs, quas enumeravi rebus, instru-
ctam inhabitarent, neque earum rerum vl-
lusest vsus, nisi ad quem ab hominibus ac-
commodatur: ita neque viuere omnino pos-
sent homines, nisi mūdum incolerent, ex ijs
quibus constare cernitur partibus, coagmē-
tatum: nec corporum mundanorum vlla v-
tilitas esset, nisi in hominum tutela & con-
seruatione eorum vsus enitesceret. Ac mi-
ror si quisquam mortalium tam sit rerum
humanarum rudis, vt quotidianis experi-
mentis admonitus nondum potuerit disce-
re, quam multa ei mūdus suæ egestatis sola-
tia subministrat. Magis mirarer, si non igna-
rus quanta bonorum copia ad vitam tuen-
dam & conseruādam circumfluat, nondum
potuit eorum fontem & largitorem agnos-
cere. Itaque vti Solon existimans parricidi-
um grauius esse crimen, quam vt in hominē
cadat, nullas in eius criminis reos pœnas de-
creuit, sic ego non arbitratus quemquam
tam esse impium, vt beneficiorum diuino-
rum magnitudine ad ipsum benefactorem
agnos-

L IBER I. 39
agnoscendum non extimularetur, haud
necessarium duxissem ex omnium mundi
partium in hominis incolumitatem conspi-
ratione, ipsum in creatoris & altoris sui no-
titiam adducere, nisi compertum esset tan-
tam esse quorūdam hominum vācordiam,
vt animo plusquam parricidali eum, à quo
ipsis nascendi primordia, & quicquid ali-
ud boni possident, nolint agnoscere. Consi-
dera igitur, ô ingrate homo, quæ esset vita
tua, quæ rerum tuarum status, si bruta ani-
malia è mūdo sublata essent. Quis oneri, cui
ferēdo non esses, ceruicem submitteret? quis
te in itinere quiescentem & otio perfruen-
tem vel dorso exciperet, aut vehiculo insi-
dientem breuissimo tempore ad remotissi-
ma loca transfueheret? Quis agros tuos ara-
tro subuersos ad sementem capiendam ada-
ptaret, si nec equi, nec boues vlli in rerum
natura existerent? Respice corpus tuum ex
se nudum & non solum ad tegendā turpitu-
dinem suam velamine indigens, verū eti-
am ne cœli iniuriæ sit oportunum. Nonne
quicquid ei vestimentorum circumponitur
ex corio bouum, vel lana ouium confectum
est? Quæ si nusquam terrarum reperiri pos-
sent, vel nudo tibi incedendum esset, vel ijs
vtendum vestibus, quæ plus oneris quam v-
sus adferrent, Considera mensam illam tu-

Necessitas
bestiarum
ad homi-
nis conser-
uationem.

am, ô Epicuri de grege porce, in qua sum-
mam tuæ felicitatis repositam arbitraris, &
carnes tam assas quàm elixas, ova, butyrum,
& quicquid aliud à bestijs profectum in de-
litijs habes, inde ablatum finge: atque mox
Carthusianos multò laxiori victus ratione
nunc uti deprehendes, quàm tu his è medio
sublatis vsurus esses. Quod si deinde ad stir-
pes & terræ nascentia cætera te conuertas,
neq; ibi deerit vnde intelligas, tuæ saluti to-
tam rerum vniuersitatem seruire. Hic enim
panem, qui est naturale omnium ciborum,
quos obsonia vocamus, fundamentum, &
cuius inuentio ob insignem rei vtilitatem
Cereris & Triptolemi apud Græcos diui-
nitatis famam conciliauit, reperiturus es. Hic
ignis quo rigorem hibernum temperamus,
cibos coquimus, artem fabrilem exercemus,
materia: hinc morborum remedia occurrêt,
quarû ope innumeri mortales ab immatura
& nonnunquam plena cruciatibus morte li-
berâtur. Fui aliquâdo & ego in ipso iuuentæ
flore sic affectus, ut mihi pereundum fuerit,
nisi καχεξιά quæ tunc laborabam, præonijs
herbis medici discussissent. Et quis est qui
non idem de se testari poterit, si antea cta vi-
tæ suæ tempora ad memoriam reuocet? At-
que ut rem in pauca confèram, si quicquid
ex se terra fundit sublatum cogites, vix scio

an vl-

an ullû terre animal in viuis remaneret;
quâdoquidè illa vel herbis victât, vel her-
bis viuètiû carnibus vescitur. Bestijs verò &
stirpibus deletis, Epicurei cum toto genere
humano breui tempore πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα
γένοιτο. Iam verò lapides & metalla an ne pa-
rum tibi subsidij hominibus ad vitam tole-
randam conferre videntur? Non opinor id
quenquam diciturum, qui ollas, cultros, scu-
tellas, & omnem aliam domesticam supelle-
ctilem metallica materia constare, nec vl-
lum opificium, quantumlibet vitæ necessa-
rium, sine ferro & chalybe exerceri posse
confiderat. Nec ideo hoc beneficium cui-
quam minus amplum videri debet, quòd
tantis laboribus, periculis, & molestijs me-
talla ex fodinis eruantur: nam quibus æger-
rimè homines carere possunt, ea nec tam ra-
ra, nec tam inuentu difficilia sunt: cætera ve-
rò quæ potius ad luxum quàm necessitatem
expetuntur, in imis terræ visceribus depri-
mi, & non sine herculeis laboribus in lucem
pferri posse conueniebat. Adde his elemen-
ta, sine quibus hominem non posse diu su-
perstitem esse, tam est vulgatum, ut, cum
nosre quapiam summopere indigemus, di-
cere soliti simus, nos facilius igne, aqua, & æ-
re, quàm re illa carere posse. Quid etiam ali-
ud sibi vult illud Latinorum, igni & aqua

C 5

inter-

Stirpium
necessitas,Metallorû
& lapidum
quàm sine
indigi ho-
mines.

interdicere, nisi tam esse necessarium hominibus illorum elementorū vsum, vt nulla re significantius exprimi possit, velle nos quenquam de medio sublatum, quam illorum elementorum ipsi vsum interdicens. Adde cœlum & solem cum vniuerso stellarū choro, quorum motu destituti, ne ad horam quidem huius vitæ vsuram retinere possemus, quorū periodis anni tempora numeramus, quorū luce si non irradiaretur hic nostrę habitationis locus, in morem Cimmericorum, supra quos, Homero teste, *sem p vðξ ðλοή τείλα-
λα*, in ppetuis tenebris degerem⁹, tāto cæcis inferiores, quanto molestius est oculorum sensu integrò vti nō posse, quam in totū visu carere. Et quis posset verbis cōsequi quantū oblectationis & vtilitatis ille mūdi oculus, ille *πεπέτβιος*, ille *φουσιϑος*, & quibus nō epithetis dignus Sol, afferat humano generi? Quæ cum ita sint, intolerabilis pfectò est eorum cæcitas, quos totū hoc vniuersum tam benignè fouēs, non potest ad eius amorem & cultū incitare, q̄ hanc ceteris reb⁹ legem posuit, vt hominis incolumitati, p sua virili cōsulant. Ethnici in cœlū attollentes oculos & ad beneficia, quibus à sole cumulabantur animum aduertentes, rursūq̄ à sole ad alias mundi partes conuersi, cum vbique diuinæ bonitatis documētis eorum oculi ferirentur,

rentur; non fuere tam stupidi, quin intelligerent totum hoc vniuersum iuuandis ac seruandis hominibus intentum esse. Verūm in eo peccarunt, quod non considerātes necessitati parere solem, & ceteras stellas legem semel præscriptam perpetuò exequi, ministros pro domino amplexi sunt, ac seruiuerunt potius creaturæ quam creatori, qui est benedictus in secula. Auctor est Petrus Libr. 2. De 3
cadis 3. Martyr Anglerius, patrum nostrorum ætate in occidentali India repertos, qui cum nulum numen agnoscerent, ac animas vna cum corporibus interire putarent, solem tamen, qui ipsis iuccam (radicis hoc genus) & maius ex bonitate sua præstaret, sibi colendum ducerent. At Epicurei in meridie palpantes, non solum parentem & auctorem suum ex beneficijs, quibus in singulos dies afficiūtur, nō agnoscunt, sed neque beneficium esse, quod ipsis tam profusa largitate suppeditatur, intelligūt, casu se natos casu quoque vnde alantur, & conseruentur reperire arbitrati. Facile quivis animaduertit, qualem palæstram hic declamator quispiam haberet: verūm quia me instituti mei ratio non finit in vna re diu immorari, idcirco ad alia progrediar, vnde perspicitur, totam rerum vniuersitatem ad hominis vsum se accommodare. Primum igitur non *πασέγος*
contem

44 DE PROVIDENTIA DEI
 contemplandum, quod rei cuiusque vber-
 tas & inopia, durabilitas & ei contraria im-
 becillitas, ita se habeant, vt maximè rebus
 humanis conducturum erat. Oleum non fert
 ætatem, sed si vltra annum seruetur, ranco-
 rem contrahit; rem enim quo pauperes iu-
 xta ac diuites carere non possunt, non nimis
 pretiosam esse oportebat, pretij verò vili-
 tatem necessariò efficit, q̄ nō possit diu sine
 corruptela seruari. Quia verò non tanta ne-
 cessitas erat vini cum pauperibus communi-
 candi, ideò providentia quadam singulari
 non solum durabiliorem naturam illud for-
 titum est, verum etiam in aliquot annos ser-
 uatum generosius fit, ac mirabili modo sua
 ipsam caries magis commendabile reddit.
 Quicquid ad vitam tuendam necessarium
 est, paratu facile, & cunctis obuium esse con-
 spicitur, nec aded tenerum & corruptelis
 obnoxium, atque illa, quæ non tam neces-
 sariis, quàm voluptatis gratia ab hominibus
 expetuntur. Fructus arborum mansuetio-
 rum non rarò contingit per intempestiuum
 veris frigus in ipso flore corrumpi; vnde fa-
 ctum est, vt morus sit arbor sapiens à veteri-
 bus dicta, quia tunc florere incipit, cum nul-
 lum à gelu periculum ipsius floribus immi-
 ner. In septentrionalibus verò locis, nulla ar-
 bor fructifera inuenitur, quod vernum fri-

Hæc est
 Plinij ob-
 seruatio.

Ionius de
 Moscouia.

gus &

LIBER I. 45

gus, & boreales venti illic vehementiores
 sint, quàm vt à teneris earum arborum flo-
 ribus perferri queant. Attamen viuunt ad-
 huc in illis regionibus, & quidem sat com-
 modè. Fruges verò in quarum felici pro-
 uentu spes mortalium inclinata recumbit,
 multò rarius cœli iniuria læduntur, ac in
 horrida septentrionis plaga tam diuiti vber-
 tate nascuntur, vt inde in alias clementiori
 cœlo subiectas regiones transfuehantur. Ad-
 de, quod ubicunque locorum alicuius rei ad defectus al-
 vitam necessariæ inopia laboratur, ibi aliud
 quippiam quod eius vicem suppleat, inueni-
 atur. In Aegypto vbi raræ pluuiæ, Nilus ri-
 pas aluei supergressus, id quod à cœlo regio-
 ni isti negatum est, etiam abundè sua rigatio-
 ne pensat. In locis mediterraneis, vbi salis fa-
 ctitij materia deest, fodinæ salis à natura con-
 secti reperiuntur, ne vlla terræ pars condi-
 mento ciborum tam necessariò destituatur.
 In Noruegia & Suetia, vbi perpetuò penè
 gelu omnia rigent, non solum quercus, pin-
 nus, abietes, & id genus aliæ arbores, tanta
 copia, quanta vix vquam alibi proueniunt,
 verum etiam Marturi, Zebellini, Ceruarij,
 nigræ & albæ vulpes, quarum pelles ad fri-
 goris asperitatem mitigandam apprimè ido-
 neæ sunt, plures quàm alij locis visuntur. In
 Frisia, Hollandia, Taxandria, vbi nullæ aut
 raræ

Vnius rei
 defectus al-
 terius copia
 pensatur.

raræ sylvæ inveniuntur, cespitis quoddam genus è terra effoditur, quod ad solem siccatum, tam idoneum fit ignis fomentum, vt lignorum desiderium facile harum regionum incolæ ferant. M. Paulus Venetus dicit in regno Cathay, quod lignis, caret nigros lapides inueniri, qui in ignem missi vt ligna ardent. Vbi ob serpentum ingentem numerum homines in magno vitæ discrimine versantur, ibi laceratæ humano generi amicæ, si quâdo dormienti in pratis homini serpentem insidiari viderint, faciem eius perreptant vt è somno excitetur, & insidias declinet. Denique quia non terræ ferre omnes omnia possunt, nec vlla tam inculta & aspera regio est, quæ non suis defectibus aliquod *πλεονέκῃμα* queat opponere, idcirco nulla orbis pars habitatoribus caret: ac falluntur veteres terram *δικαμένω* à reliqua distinguètes, quasi aliqua sit terræ portio *δοικῆλος*. Atque hæc ex innumeris pauca attulimus, ad ostendendum in hominem velut scopum totam rerum vniuersitatem respicere: quibus adijcio, & ipsam humanæ naturæ constructionem testari, hominis causa totum hunc mundum effectum esse. Cùm enim ipse sit *μικροκόσμος* nomine ab omnibus Philosophis celebratus, & qua parte nutritur & crescit cum stirpibus conueniat, quatenus verò

senti-

senti cum bestijs, si in ipso homine liquidò constat nutritiuam vim sentientis facultatis ministram esse, hanc autem rationis seruitio mancipatam, efficitur profectò & stirpes brutorum causa; bruta verò hominum, instituta esse.

Porro quemadmodum ex officijs, quæ à cæteris creaturis homini præstantur, colligimus ea hominum causa effecta esse, ita, cum in brutorum genere vnum videamus alterius salutem procurare, vel noxam contraria naturæ proprietate temperare, non dubitabimus & illorum vnum alterius gratia conditum asserere. Quoniam autem eius, quod diximus, exempla non perinde omnibus prospecta sunt, pauca quædam ex Plinij naturali historia hîc ascribemus. Primùm Crocodilo, voracissimo & humani sanguinis sitientissimo animali, ichneumon & delphin oppositi sunt. Cùm enim Crocodilus familiarem habeat auiculam trochilum nomine, cuius ministerio in dentium purgatione vitur, quando ea auicula ipsi hianti hanc nauat operam, ex scabendi dulcedine in somnum incidit. Qua oportunitate animaduersa ichneumon os ipsius ingreditur, ac in ichneumonum vsque intestinorum immisus, aluum erodit, eoque modo hostem suum enecat. Delphin verò cùm fortè obuius sit cro-

Animalia
inimica
iuvicem,

Crocodilo.

Delphin.

dilo

48 DE PROVIDENTIA DEI

dilo, timorem simulans magna celeritate se aquis immergit, atq; ventrem crocodili qui mollis ac lationi oportunus est subiens, spina, quam in dorso instar gladij acutam gerit, bestiam nec opinantem configit. Est & cum serpentibus ichneumoni bellum, in quod limo à sole ficcato contactus prodire solet, ac auersus irritos ictus cauda excipere, donec obliquo capite speculatus, fauces serpentis inuadat. Locustarum agmina comitari à tergo solet auicula quædam Seleucis dicta, quæ velut ἀλαξήνηριον contra tam perniciosas bestias prouisa diuinitus, insatiabili eas voracitate consumit. Ac ne vlla supersit dubitandi ratio, an ad locustarum noxam mitigandam Seleucis destinata sit, tradunt naturalis historiæ scriptores, nunquam hanc auiculam conspici, nisi quando locustarum nubes agriculturalum laboribus imminet. Habet & Basiliscus qui se interimat mustelam, alioqui pestifera virulentia quicquid occurrat interneconi dedens. Ita fit, vt nulli malo suum desit remedium, ne imbecilliora animalia à fortioribus, & in perniciem cæterorum natis, funditus extirpentur. Sunt etiam quædam mirabiles nonnullorum animalium amicitia, & in salute tuèda mutua obsequia, ex quibus facile perspicitur, ea inter se non casu coniuncta esse, sed vnum propter alterum

Seleucis.

Basiliscus.

Animaliū
amicitiæ.

LIBER I.

49

rum à consultissimo opifice institutum. Aquilæ cum tædio nutriendi pullos suos, vnum è nido eijciant, ossifragæ illum in suam tutelam recipiunt, ac eadem qua proprios foetus, cura dignantur. Pinna & Squilla communiter cibum quærunt. Pinna enim duabus patula conchis, pisciculos expectat, qui vbi in concham hiantem innatauerint, admonita à squilla, morsu comprimit conchas: prædam verò hoc modo captam, inter se partiuntur. Quando Balæna præ graui superciliorum pondere obrutis oculis videre nequit, musculus piscis instantia magnitudinem vada prænatans demonstrat, oculorumque eius vice fungitur. Eodem modo & in stirpium genere olynthus ficui ad fructuum maturationem non mediocre adiuuētum affert. Quocirca dum veris & fructiferis ficibus alligatur, earum imbecillitatē fulcit, ac diffluentē ac dispergi incipiētē fructū, teste Basilio, hexaemeri concione, retinet. Ex caprificis verò Plinius auctor est culices oriri, qui fraudati alimento in matre putri eius tabe, ad cognatam ficum euolent, morsuque ficorum crebro, hoc est auidiore pastu, aperientes ora earum, atque ita penetrantes intus, solem primo secum adducant, cerealesque auras immittant foribus apertis. Indeque ait idem re-

Ossifraga.

Balæna &
Musculus.

Olynthus
seu gressi.

Caprificus.

D

peritum

Palmae alie
mares alia
foemina.

pertum esse, ut allata aliunde & inter se col-
ligatae iniicerentur fico. Palmae in mares &
foeminas distinctae sunt, ac videas aliquando
eam quae foemina dicitur, ramis demissis ve-
lut complexum maris captare. Quo tempo-
re hortulani ramis eius quiddam semini si-
mile iniiciunt, fructum videlicet masculae
palmae, quem Graeci *ἴβρα* appellant: quod si-
mulatque sensit, iterum ramos erigit, co-
mamque suam priori formae restituit. De-
niq; quis tam cecus est, ut animalium plero-
rumque in diuersos sexus distinctionem ne-
get generationis causa factam esse, cum id
neque Aristoteles, de quo nonnulli dubi-
tant, num mundum habere causam efficien-
tem statuerit inficiatus sit? *προσκόμμιαι* in-
quit. *ὁπὸ τῶ θεῶ ἐκατέρη ἢ φύσις, τῆς ἀνδρὸς*
καὶ τῆ γυναικὸς πρὸς τὴν κοινότητα. Id est, pro-
uisa est à Deo vtriusque, viri, inquam, & foe-
minae natura, ad coniunctionem. Haec non
sunt aenigmata, sed plana Aristotelis summi
philosophi verba, quibus manifeste indicat
sexuum originem Deo tribuendam esse. Sed
neque illud otiosè contemplandum, quod
marina animantia formis & nominibus quasi
altera ex parte terrenis respondeant, quod-
que suos vitulos, porcos, lepores etiam liqui-
dum aquarum elementum contineat, adeo
ut neque leones in oceano desiderentur. Re-

Primo occo
nomicorū.

fert

fert enim Sabellicus Martini quarti pontifi-
catu visum in Italia leonem marinum, adij-
ciens, vulgò credi, nihil nasci in aliqua natu-
rae parte, quod non idem & in mari cernere
sit. Vnde intelligitur eum qui terrena ani-
mantia fecerat, voluisse eorum figurās in
marinis quadam iucundissima imitatione
repraesentare.

*Quod rerum natura non solum ordine in-
ter se, verum etiam ad totum vniuersum ha-
bsant, atque ex eo probentur à Deo effecta.*

CAPVT VIII.

CONSIDERANDUM deinceps, quòd re-
rum naturae inter se collatae conue-
niunt ad vnius vniuersi absolutissi-
mi & praestantissimi constitutionem, nec in-
deò solum τὸ πᾶν à Graecis hunc mundum
dici, à Latinis verò rerum vniuersitatem,
quia nulla extra ipsum natura reperitur, ve-
rum etiam multò magis quia nulla ei natura
ad summam abolutionem necessaria deest.
Intelligamus igitur oportet, illam multitu-
dinem esse perfectam, in qua extrema per
medium aliquod inter se coniunguntur, hia-
tu verò deformem, quae extremis constat
nullo medio interiecto copulatis, mutilam,
cui alterum deficit extremorum. Iam verò Exempla edo-
si mundum hunc animo perlustremus, ta-

D 2

meti que p me

dium con-
stantur:

metfi ex contrarijs, & bis per omnia diffi-
dentibus naturis compositus fit, ipsum ni-
hilominus mediorum interpositu arctissi-
mo societatis vinculo cohærere perspiciem-
us. Sunt enim in vniuerso æterna quædam
& immutabilia corpora, solius localis motus
capacia: sunt ediuersò quæ nunquam in eo-
dem statu permanent, qualitates alias alijs
perpetuò commutâtes. Sunt etiam quæ me-
dium inter hæc locum tenent, & ex vna par-
te ad immutabilitatem cœlestium corpo-
rum accedunt, rursusque ex altera parte
inferiorum naturarum mutabilitatem imi-
tantur, vt lunæ globus. Hic enim varietate
ita habet cum terrenis rebus commu-
nem, vt & stas in eo vices more cœlestium
corporum seruet. Nunquam enim visum
est, quòd non menstruo interuallo easdem
mutationes eodem ordine subeat. Habet
mundus quædam prorsus simplicia corpo-
ra, habet ex quatuor elementis ad temperi-
em redactis mista, habet quæ sunt medijs ge-
neris imperfectè mista, quæ vulgò metèora
vocantur. Habet viuientia & inanima, & in-
teriecta inter hæc media quædam corpora,
ceu sunt magnes, succinum, & quæcunque
præter hæc res diffitas ad se rapiencia, vim ani-
mæ simillimam præ se ferunt. Eodem mo-
do inter sentiètem & sensus omnino exper-
tem

tem naturam plantanimantia intercedunt,
quæ in eo plantas imitantur, quòd certo lo-
eo heret fibris quibusdam, velut radicibus.
defixæ, cum animalibus verò vim sentiendi
communem habent, cuius generis sunt spon-
giæ & conchæ. Inter intelligentem & pror-
sus à ratione desertam naturam medio
loco homines consistunt, qui secundum
vires corporeas nihil à brutis differunt, in-
telligentia verò ad spiritus quàm proximè
accedunt. Latissimè hæc respacet per omnes
rerum gradus & ordines, vt nimis longum
foret, omnia genera contrariorum interuètu
alicuius medijs sibi mutuo attemperatorū,
cómemorare. Nam & elementorū extremo-
rum, interq; se pugnatiuum medium vinculū
est aliud elementum, quod eum vtroque ex-
tremorum aliquid commune habet. In re-
rum quoque singularum contrarijs propri-
etatibus idem obseruatum esse cernimus, vs-
que adeo, vt neque inter animantia terrestria
& aquatilia desint *αμφίβια*, quæ vicissim in
vtroque elemento degant. Atque hac tam
perpetua extremorum & mediorum copu-
latione fretus Aristoteles, tanquam axioma
quoddam libro secundo de cœlo statuit, si
vnum contrariorum fit in rerum natura, &
alterum existere, perinde atque si tot in re-
bus iste ordo seruatus, sponderet deinceps

54 DE PROVIDENTIA DEI
 nunquam futurum, vt vel medium sit sine
 extremis, vel extrema sine medio, vel vnū
 extremum sine altero. Iam verò quis non vi-
 det hinc conſequi, vnum eſſe omnium natu-
 rarum parentem, nec potuiſſe tam diuerſas
 res ita inter ſe compoſitas eſſe, vt tam mira-
 bili concordia in vnus vniuerſi abſolutiſſi-
 mam perfectionem conſpirent, niſi vnus o-
 ptimi & ſapientiſſimi conſilio & nutu inſti-
 tutæ eſſent. Quin & idem ordo rerum po-
 ſtulat, vt, quæ emadmodum in rerum natura
 aliquid exiſtit, quod eſt effectus tantum, ali-
 quid quod ſimul cauſa & effectus, ita ſit aliud
 quod tantum cauſa exiſtat. Deus nimirum
 primus omnium rerum auctor, ipſe à nullo
 ſui ortus principium ducens. Iſt alius natu-
 rarum, ex quibus mundus componitur, or-
 do, non mediocriter id quod nunc agitur il-
 luſtrans. Sciendum igitur genera rerum per-
 petua quadam ferie inſtar cathenæ connecti,
 & quemadmodum numeri ab vnitatem pro-
 gredientes, vnus ad præcedentem adiectio-
 ne multiplicantur, ita naturas rerum diſpo-
 ſitas eſſe, vt ſemper vnus differentiæ ad pri-
 orem additione proxima ſpecies conſtitua-
 tur. Subſtantia corpora primum gradum
 obrinet inter res aſpectabiles, ſub ſe compre-
 hendens ſimplicia corpora cum nonnullis
 mixtis. Huic ſi accedat viuere, alia exurget
 natura

Species re-
 rum ordi-
 nã habent,
 qualem
 numeri.

natura, vna differentia priorem ſuperãs, ſtirps
 vni videlicet ac arborum Cui deinde ſi ſentiẽ-
 di vi præditum eſſe adijcias, rurfum tibi ali-
 ud rerum genus cõficietur, quo animãtia ra-
 tione carentia continetur. Omnibus autem
 his ſi ratio copuletur, humana ſpecies con-
 ſurget, quæ eſt in ſummo perfectionis ſaltigio,
 inter omnes viſibilis mûdi partes conſtituta.
 Hic tam egregius ordo ſpecierum, nuſquam
 interruptus, cum auctore non careat, ne res
 tam præclara in caſus temeritatẽ confera-
 tur, neceſſe eſt mundum qui his naturis tan-
 quam partibus cõſtat, ab eodem auctore cõ-
 ditum eſſe. Nam ordo iſ, prorsus inſeparabi-
 lis eſt à rebus, vt pote naturalem vnus ſupra
 aliam perfectionem conſequens.

Super eſt tertius ordo, cauſarum & effectuum. Ordo cau-
 ſarum ſcilicet, non obſcurum creati à Deo mundi ſarum teſta-
 documẽtum. Considerandum igitur ad cuius tur mundum
 q; rei generationem multas cauſas ordine quo-
 dam eſſentiali inter ſe coherẽtes, conuenire. à Deo con-
 ditum.
 Eſt enim vulgatiffimum illud Ariſtotelis di-
 ctum, homo generat hominẽ & Sol. Hic au-
 tẽ ordo ſi diſtinctus eſt, ſequitur quicquid inde
 fit, caſui aſignandum eſſe: itaq; nõ ſolũ muſ-
 cæ & veſpæ, verum & hominis natiuitas ca-
 ſui accepta ferri debet. Si enim, vt præclare
 D. Thomas animaduertit, ipſa rerum princi-
 pia caſu ad earum effectiõnem conueniunt, non

potest nō & effectus casualis esse. Ac ne quis putet hunc causarum contextum non admodum longum esse, vt nō mirum sit, eum casu constitutum, primum in eo locum habēt proximā causā, in plerisque geminā, pater & mater videlicet. Supra has sidera, fideribus verò superiores sunt, quas suo loco cœli motrices esse docebimus, intelligentiæ. An autem siderum vnum sit alio, in agendo superius, quia certum non habeo, affirmare nō aulam. Id tamen haud dubium est, vnum quodque ad inferioris mundi conseruationem aliquid operæ conferre. Luna humorum dominium obtinet, Sol caloris prom⁹ condus existit, alij Planetæ alias qualitates in materia conseruant. Atque eo modo fit, vt iuxta illud Sirachi, contra bonum malum, contra vitam mors, vnum contra vnū, duo contra duo opponantur. Ne, si vna qualitas nimium inualesceret, cæteris interemptis, ornatus ille mundi, qui ex diuersarum causarum & euentuum conflictu nascitur, periret. Nonne si vnus Sol materiam suo ardore lacefferet, tandem iuxta Heracliti præfagium, totum inferiorem mundum ignis depasceretur? Nonne si Luna sola rerum potiretur, breui tempore cuncta nimio humore soluta diffuerent? Nonne cæterarum stellarum pro cuiusque virtute eadem ratio esset?

Eccles. 33.

set? Maximus igitur est numerus causarum, à quibus rerum ortus & genituræ dependent, quorum tam firmum & necessarium ordinem sine vllius opificis providentia inter se conuenisse, nemo nisi amens dicturus est. Si causam habet is ordo, eadem & naturarum causa erit. Nam non aduentitia aliqua affectione, sed per naturam suam causa est vnumquodque. Exequuti nunc sumus tria argumentorum capita, quæ initio proposita fuerunt. Est autem summa omnium supradictorum, vel casu factum esse, vt omnes mundi partes congruis accidentibus exornatæ sint, vtque vniuersum eo modo se habeat, vt sit humani generis aptissimum domicilium, ac denique vt corporum mundanorum is ordo cernatur, qui vniuersum longè pulcherrimum constituit: id quod in tanta multitudine rerum, quæ summa ratione constāt, non est possibile: vel consilio sapientis architecti omnia, vt par erat, digesta esse. Fieri enim non potest, vt quæ manifestè se produnt certo fine & ratione sic & non aliter se habere, non ab efficiente aliquo finem illum sibi præstituentem originem ducant. Ac contemnenda potius est, quàm refutatione dignanda illa quorundam strophæ, qua dicunt se finem in naturis rerum agnoscere, efficientem verò causam non i-

Quæcuq;
finem habent, ea & efficientem habere necessesse

tem, quali vero non finis sit id, cuius gratia aliquid sit. Porro quod nonnulli, ut euitent Epicurei dogmatis absurditatem, medium quid inter casum & consilium confixere, id nimirum quod est ex natura rei, neque id magnam habet difficultatem. Si enim nihil est fortuitum, quod quoquo modo ad naturam reuocari potest, iam & Epicuri causa in tuto erit. Nam & ipse ponit corpuscula illa infecabilia suo pte nutu ac naturali pondere rectis lineis per infinitum inane deferri, atque earum inter se cohaesione omnia nasci. Itaque si hoc sufficit ad casum effugiendum, non est quod deinceps hoc nomine quisquam Epicuro negotium faceat, veluti qui mundi tam visendam pulchritudinem casui tribuerit. Imò scire debebant hi homines, nusquam posse casum reperiri, ut iam negligatur vel naturæ vel rationis; ut iam negligatur illa scrupulosa casus & fortunæ distinctio, prius enim aliquid de industria peti necesse est, antequam aliquid non petiitum per accidens eueniat. Lapis in aërem excussus, verbi causa, postquam vis à proijciente euanuit, naturali suo pondere ima petit: hic nihil adhuc temeritatis. Idem terræ propinquus hominem qui curriculo ad forum negotiorum suorum causa tendebat offendit, ac grauius vulnerat: hoc iam casui tribuendum.

Non

Non enim per se ad naturalem lapidis propensionem consequens est, hominem prætereuntem vulnerare: nec per se accessum ad forum comitatur lapidis in caput ruina. Quid autem horum non eodem modo se habet in mundo, si non is ab vno conditore singulari sapientia prædito fabricatus est? Nonne cælum hoc habet à natura sua ut cælum sit, & nihil præterea? Nonne elementorum & animantium eadem ratio? Ut autem ex his naturis tam absoluta rerum vniuersitas cõsurgat, vel factum est, quia ex suis quæque principijs nata, eo ordine, ea magnitudine ea multitudine fortè coniunguntur, ut ex ijs per accidens mirabilis huius mundi decor & venustas resultet, & proculdubio fortuitum erit quicquid admiratione dignum in illo conspicitur: vel quia prouidentissimus quidam architectus ex innumeris rebus illas delegit, quæ ad vniuersi absolutionem requirebantur, atque in eum ordinem digessit, qui maximè congruebat, & euicimus mundum ab opifice Deo conditum esse.

Idem posse multis ex prima Philosophia petitis rationibus probari.

CAPVT IX.

Hæc:

ACTenus ijs rationibus rem gessimus, quarum robor & pondus etiam minimè in Philosophicis λογικαῖς exercitati perspiciunt: nunc verò in gratiam eorum, qui altiores primæ philosophiæ speculationes degustarunt, paulò subtilius idem probaturi sumus. Est igitur primum argumētum metaphysicum, ex natura entis eiusmodi. Esse vel essentia cuiusque rei, (pro eodem enim vtrunque accipimus) intelligi potest, vel vt ab alio pendens tanquam origine sua, vel vt sibi ipsi causa existens. Ens hoc posterius adeò perfectum esse necesse est, vt nihil ei perfectionis possit accedere, eo quòd sit ἀλογοσία seu ipsum esse. Videmus enim tanto rem quamque perfectiorem esse, quanto plus habet firmitatis ad subsistendum sine alterius adminiculo; perfectius esse, vt exemplo res fiat dilucidior, solis candorem, quam sit lumen quòd in aëre idem Sol accendit, quòd ille sit permanens qualitas, hoc continuo lucis affluxu indigeat. Si igitur ea corpora, ex quibus mundus componitur, essent omnino incausata, singula in summo perfectionis fastigio collocata essent. Hoc autem non ita est. Nam præterquam quod perfectionis in ijs ordo manifestissimè deprehenditur, vno longè infra aliud consistente, singula per se considerata

Argumentum
i. ex natura
entis.

derata, multis defectibus obnoxia sunt, vt verissimè à D. Paulo dictum sit, creaturam vanitati subiacere. Cælum quod ppter insignem durabilitatem multis suæ incausality, vt ita dicam, suspensionem ingessit, in motu ab alieno pendet arbitrio, ipsum se loco mouere non valens, imo omni sui ipsius cognitione, instar saxi aut trunci, destitutum.

Præterea esse ipsum antequam in partes & gradus discerptum cogitatur, ἀπολότως & sine vlla restrictione concipitur, velus abyssus quædam immensa, quicquid in rebus aspectabilibus p partes comprehenditur, & adhuc amplius, simul complectens, quomodo humana essentia vna existens simul omnem perfectionem brutorum & stirpium continet. Quæ autem fieri potest, vt quod per se est, non aliunde suam essentiam participans, huius immensi abyssi tam exiguam particulam possideat? Particulam dico, quia reuerà omne esse per differentias ad certum genus contractum, portio quædam exigua illius, quod absolutè concipitur, existit. Vnde ergo ei certus & determinatus essentiæ gradus, quod efficiente qui certos ei perfectionis limites præfinierit, caret? Adhæc quicquid multis ordine quodam ita conuenit, vt in vno perfectius, in altero imperfectius reperia-

II.

III.

62 DE PROVIDENTIA DEI
 periat, id vni alicui perfectissimè compe-
 tit, quòd à cæterorum causa sit. Esse autem re-
 bus diuersis ordine conuenit; perfectissimè
 quidem formis à materia abstractis, inferiori
 gradu corporibus, adhuc inferiori acci-
 dentibus, & in his quantitati minus perfectè
 quàm qualitati, denique omnium tenuissi-
 mè in materia inuenitur. Est igitur ens ali-
 quod perfectissimum, cæteris, in suo cuique
 perfectionis gradu, causam subsistendi præ-
 bens. Hæc est enim analogiæ natura, vt res
 ei subiectæ ad vnum aliquod perfectissi-
 mum referatur, cuius participantes aliquo-
 usque naturam & non en commune accipi-
 ant. Colores omnes lumen tanquam perfe-
 ctissimum in genere visibilium respiciunt,
 vt quod vim illis aspectum mouendi imper-
 tit, perfectius albedini, & quanto quisque
 color ad albedinem propius accedit: minus
 perfectè nigredini, & coloribus subnigri-
 cantibus;

III. ratio
 ex natura
 vnius.

Adhæc prior natura est vnitas multitu-
 dine & diuisione, simplicitas compositione,
 non enim ex multitudine vnitas, sed ex vni-
 tate multitudo sumit originem. Necessè est
 igitur, multitudinem naturarum, ex quibus
 mundus coagmentatus est, ab vno simplici
 principio, Deo videlicet optimo Max eman-
 nasse. Dices fortè inter naturas mundi esse
 analo.

LIBER I.

63

analogiæ & ordinis vnitatem, quæ efficiat
 vt multitudo entium ab vnitate proficif-
 ci videatur. Sed talis vnitas est multitu-
 dine posterior, quemadmodum & vnitas
 qua vnaquæque species numerorum vna est,
 vera monade posterior existit. & non nisi in
 mentis apprehensione posita est, perinde at-
 que generis & speciei vnitas. Cùm autem ve-
 ra monas sit naturæ ordine prior quauis
 multitudine, efficitur, vt antequam res in a-
 nalogiæ & ordinis vnitatem minimè sine-
 ram dispergantur, verè & re ipsa in vno ali-
 quo totius istius multitudinis perfectissimo
 coniunctæ fuerint.

Præterea ex veri natura sic argumentari v. ratio ex
 licet. Apud sapientes pro indubitato habetur natura veri
 tur, verum & ens inter se vicissim retro com-
 meare. Atqui verum duobus modis dicitur.
 vno modo, æqualitas & symmetria intelle-
 ctus ad id quod intelligitur. Sed veritas eo mo-
 do accepta nõ inuenitur, nisi in propositioni-
 bus. Vt igitur vox hæc tam latè pateat, quàm
 entis appellatio, dicitur secundo veritas, rei
 effectæ ad ideam quam artifex in mente ge-
 rit adæquatio. Quare cum vnicique sim-
 plici naturæ suam tribuo veritatem, signifi-
 co ipsam ideam sui artificis ad amissim re-
 spondere, & proinde causam efficientem ha-
 bere.

Præ-

VI. ex natura boni.

Præterea nemo dubitat, aliquid esse partium vniuersi bonum. Id enim qui negaret, neque mali & perturbationis ipsum capax esse diceret: quandoquidem malum est boni quod inerat corruptio. Quod si igitur est aliquid rerum, quæ mundo continentur bonum, quærédum restat, num illud sit intraneum, an extraneum. Et haud dubium, quin responderi debeat, bonum cuiusque partis mundi quodammodo extraneum, & rursum alio modo intraneum esse: quemadmodum exercitus bonum partim inhærens, partim extraneum est: inhærens, ipsa eius ἐπιταξία: extraneum, is quem velut finem exercitus respicit, imperator. Eodem modo, cuiusque naturæ intraneum bonum est inhærens ipsi perfectio: extraneum verò, totius vniuersi optimus status, quem singulæ naturæ velut scopum intuentur. Atqui fieri non potest, vt, quod à seipso existit, bonitatem aliunde velut precario possideat. Cùm enim esse, & bonum, conuersim de se mutuo dicantur, id quod à seipso οὐσίαν nanciscitur, proculdubid & omnia sua in se reposita habet, à nullo extraneo dependens. Quis enim vel vnciam habens sani iudicij, rem ἀυτοῦστων suæ bonitatis rationes aliunde suspensas habere dicat? Sed persequamur cætera id genus argumenta.

Si

Si naturæ, quibus constat mundus, essent à seipsis natæ, nihil in eis potentia inesset, sed puræ ἐνεργείαι existent. Omnis enim potentia passiuæ, de qua nunc loquimur, ex essentia imbecillitate proficiscitur, sicut è contrariò agendi facultas ex eius perfectione & firmitate ducit originem. Quæ igitur agendi, patiendique potestatem nata sunt, media inter esse & non esse nutant, & quatenus existunt, ἐνεργητικῶν δυνάμιν possident: quatenus verò in non esse propendent, mutationi obnoxia sunt. Aut enim potentia illa ἀλλοίωσιν τελεωτικῶν id est, alterationem perfectiuam respicit: & proculdubio quatenus adhuc perfici desiderant, eatenus non existunt quodammodo. Aut φθαρτικῶν μεταβολῶν id est, corruptiuam mutationem eorum potentia spectat; & rursum qua ex parte aliquid ipsis perfectionis aufferri potest, eatenus caduca, & in interitum prona existimari debet. At verò quæ à seipsis sunt, ea nihil habent cum non esse commune, sed quicquid sunt, essentia sunt: quæ autem ex nihilo prodierunt, ea semper quandam ad suam originem similitudinem & propensionem retinent, & idèò multa ipsis ad summam perfectionem desunt, & quam adepta sunt integritatem, eam possunt amittere. Cùm igitur omnia quæ sub aspectum ca-

VII. ex a. actu & potentia.

E dunt

86 DE PROVIDENTIA DEI
dunt mutabilia sint *ἀεί τροβήντα καὶ τροβή-
μενα*, ut Nazianzenus ait, & a ceterum potentia
admixtum habeant, ex nihilo profectò in
esse prodierunt.

VIII. ratio
ex possibili
& necessa-
rio. Idem ex possibili & necessario sic demò-
stratur. Nullum huius mundi corpus est ne-
cessarium, sed omnia non esse possunt. At-
qui quocunque possibili semper aliquod ne-
cessarium prius esse oportet, à quo nascendi
primordium sumat. Si enim omnia sint non
necessaria, ponantur ergo non existere, &
sequetur nihil esse. Cùm verò impossibile
sit omnibus abolitis quicquam fieri, eo quod
nihil sine causa nasci queat, efficitur ut po-
sito nihil esse necessarium, inferri possit, ne-
que quicquam esse possibile. Porro nullam
huius mundi partem necessariam esse, quia
non omnibus persuasum est, sic demonstra-
tur. Omnia quæ in mundo cernuntur, cor-
pora sunt: corpus verò vnumquodque ex
materia & forma componitur, ex quibus
nec materia necessaria est, habet enim suam
subsistentiam à forma. Nec forma neces-
sitate existendi habet, quia suam subsisten-
tiam à materia mutuatur. Et si verò homi-
nis anima non subsistat per materiam, id ta-
men nihil officit nostræ demonstrationis
robori, eò quod certum sit illam non esse
necessariam, imò nec corpore antiquiorem.

Infero

LIBER I.

87

Infero igitur ex his, neque compositum vi-
lum absolute necessarium esse. Absoluta e-
nim necessitas à nullo dependet. Insuper o-
mne compositum solubile est in eas partes,
ex quibus componitur. Nec refert, non esse
villum agens tam robustam in natura re-
rum, quod cælum queat dissolvere: verùm
sufficit non esse absurdum & *ἀόριστον* tale
aliquod fingere. Hinc enim rectè collige-
mus, cælum, si ipsius natura spectetur in suas
partes diuelli, & eo modo interimi posse.
Atqui omni tali prius aliquod absolute ne-
cessarium sit oportet, ut euincit superior de-
monstratio.

Præsuppono deinde, cuiusque rei, quæ Ratio IX.
non est ex natura sua, & per se talis, qualis ef-
se dicitur, causam cur eiusmodi sit reddi
posse. Quicquid enim est hoc aut illud, vel
per se & ex natura sua id ei conuenit, vel ali-
unde. Sed mundus habet certam & finitam
quantitatem, certum modum perfectionis,
certum numerum specierum. Veterum e-
nim de mundi infinitate sententia iam pri-
dem explosa est. Vnus quoque ab omnibus
rectè sentientibus creditur. Atqui ex natura
sua non competit ei hæc potius quantitas,
quàm maior aut minor. Nec naturæ ipsius
repugnaret, esse paulò maiorem, aut vna vel
altera specie locupletiolem. Plures quoque

ex finito &
infinite.

E 2

mundos

68 DE PROVIDENTIA DEI
mundos per eorum naturam esse non posse,
non tam firmis rationibus probat Aristoteles,
quàm vulgò creditur. Sed vt hoc omit-
tamus, id certè constat & à Geometris sup-
ponitur, quavis certa magnitudine maio-
rem dari posse. Omnis igitur certa & defini-
ta magnitudo, vel est ab externo opifice cer-
tam mensuram suo operi præfiniente, vel si
determinatore caret, certa esse non potest, ac
proinde infinita erit. Eadem ratio ad perfe-
ctionem certis cancellis circumscriptam, &
numerum specierum determinatum accom-
modari potest. Sed ne modum in accumu-
landis eiusmodi epicherematibus exceda-
mus, ad quarundam obiectionum repulsi-
onem nunc transeundum.

*Solutio argumentorum, ex quibus contrari-
um efficitur videtur.*

CAPVT X.

QVANQVAM obiectiones, quæ
mundi creationi obstare viden-
tur, à multis eruditis viris disso-
lutæ sint, in gratiam tamen eo-
rum, quibus varios auctores ead-
dem de re consulere integrum non est, quod
illi copiose, nos strictim hoc loco facturi su-
mus. Primum igitur & maximè familiare
Philosophis, à creationis impossibilitate fu-
mitur.

1. Obiectio

LIBER I.

mitur. Existimant enim ij, non potuisse mû-
dum à Deo ex nihilo creatû esse. q̃a talis nas-
cèdi mod⁹ exemplo caret. Quis enim vnquã
ex nihilo q̃c̃q̃ fieri vidit? Insuper neq; possibi- 2. obiectio.
le videtur, vt mutatio accidat, vbi nò est vl-
lum subiectum, q̃ mutetur. Rursum creatio 3. obiectio.
qua res ex nihilo effectæ sunt, vel est creatu-
ra, vel extra genus rerum, quæ ex nihilo ortę
sunt. Si creatura est, rursum quæretur, num
creatio per quam esse cœpit sit creatura, id-
que de illius creaturæ productione rursum,
donec vel ad creationem perueniatur, quæ
non sit creatura, vel vnicuiusque rei creatæ
sunt infinitæ creationes: quorum vtrunque
æquè absurdum. Nam si est quicquam præ-
ter Deum, quod non sit ab ipso creatum,
corrueat omnium superiorum rationum
fundamenta. Rursum si per infinitas creati-
ones intermedias fit vnaquæque creatura,
nunquam eius effectio absoluetur: siquidem
infinitum pertransiri non potest. Item si de- 4. obiectio
us est rerum omnium causa, locus ergo nul-
lus erat, in quo ante conditum mûdum ver-
sari poterat. At verò quicquid est, alicubi
est: si ergo nusquam tunc fuit, in totum fu-
isse non videtur. Denique cum tot sint ve- 5. obiectio
nerata animalia, tot bestię humano generi
pernitiosæ, tanta morborum & miseriarum
quibus obruimur copia: cum terra in sentes

& vepres sponte luxuriet, bonas verò fruges, etiam post infinitos agriculturalum labores, egrè producat, cum natura hominis tarda sit ad virtutes capeffendas, prona verò in omne nefas: cumque mors, qua nihil terribilius est, ineuitabili necessitate cunctis hominibus immineat, quis credat Deum mundi opificem, cum à fonte bonorum, tantum malorum agmen profluxisse non sit verisimile?

Ad orimã
obiect. Re-
sponfio.

Sed ad hæc facilis responfio est. Cogitantur igitur, Deum esse ordinis, quem naturalia agentia obseruant, auctorem. Atqui si iniquum esset, patrem familias ijs legibus astringerè, quas mancipijs suis præfixit, multò ergo iniquius erit, Deum, qui infinito propemodum interuallo natura superior est, sub naturæ leges reuocare velle. Quòd verò obijcitur, nūquam visum esse quicquã ex nihilo produci, friuolum est. Mundus enim in sui primordio tot rerum generibus instructus est, vt ijs noua adijci superuacaneum sit. Quod autem primam totius vniuersi creationem nemo viderit, mirum non est: cum adhuc nullus eo tempore locus extiterit, in quo spectatores operum diuinorum consistere possent, nec solis lumen in rerum natura fuerit, sine cuius adminiculo frustra creationi mundi fuissent spectatores adhibiti.

biti. Ad id verò q̄ de mutatione sine subiecto dicitur, respondemus parum nos de nomine sollicitos esse. Itaque si placet hæc solū mutationem vocare, quæ in subiecta materia recipitur, fatemur creationem esse mutationem. Sin mutationis nomine intelligitur, quælibet effectio eius quod ante non erat, siue ex sola promanet efficiente causa, siue ex materia eliciatur, non erit creatio negetur esse mutatio. Nam & transitus à non esse ad esse, quædam mutatio est: nec absurde id mutatum dicatur, quod cum antea non esset, iam incipit existere. Tertia obiectio dilemma est, quo non solum creatio, sed & quæuis alia mutatio impeti potest. Nam & de illa quæretur, num mutatione aliqua esse incipiat, an non. Et si neges per mutationem incipere, aliquid igitur sine mutatione esse incipiet. Si dicas mutationem nasci mutatione, rursum hæc secunda per aliam mutationem sumet initium, & ita nusquam insistet hæc mutationum ad daggeratio. Norunt etiam, qui in philosophicis diatribis versati sunt, huiusmodi captiunculis in tempus locum & plura alia ludi: norunt & *Ἰουδομένους συλλογισμοὺς* eodem artificio fieri. Ad quartam obiectionem dici posset, quod alius quidam ad non dissimilem quæstionem respondit. Rogatus enim quid ante mu-

Ad secūd.

Ad terciã.

Ad quartã.

Aug. libro di creationem Deus egisset; geennam, in-
soniff. quit, fabricabatur ijs, qui tales quaestiones
proponunt. Sed quia violenter potius quaestio-
nem abruptit illa responsio, quam scrupu-
lulum eximit, aio, Deum ante mundi con-
stitutionem eodem in loco fuisse, atque mo-
do est; hoc est nullo. Non enim spiritualis il-
la & sibi sufficientissima natura loco indi-
get: sed tam locus, quam cæteras omnes cre-
aturas omnipotenti eius dextera fulciri ne-
cesse est, ne in nihilum, vnde prodierunt, re-
cidant. Quin neque rebus quantitatem mol-
lis habentibus, ad eò locus necessarius est, vt
mox ea periclitari oporteat, si absque loco
intelligantur. Nam cædò quem locum ipse
mundus occupat? Quod si is sine loco potest
existere, frustra aliquem Dei locum requi-
rimus. Quod ad bestias homini noxias atti-
net, primum illæ minimè superuacaneæ vi-
deri possent, si nullus earum alius vsus esset,
quàm quod hominem superbum suæ fragi-
litate memorem efficiunt. Iam verò præter
hanc utilitatem & alias plurimas afferunt, si
non hominibus, saltem alijs rebus. Etenim
serpentes, qui hominibus exitio sunt, delica-
tissimum ciconiarum pabulum existunt. Sanguis
taurinus, quo epoto homines mori dicuntur,
animali isti salutaris est. Succus radicis,
quam occidentales Indi hiuccam appel-
lant,

Locus Dei
an vllus.

Ad quinta,

Cur vene-
nata ani-
malia,

Themisto-
des,

lant, toxicum est: & tamen radix illa, panis
loco regionum illarum incolis existens, sine
tali succo gigni non posset. Nonnulla quæ
initio pro noxijs fugiebantur, postea com-
pertum est, morborum quorundam presen-
tissima remedia esse. Vulgatum est, theria-
cas, quibus natura contra quælibet venena
munitur, etiam serpentum carnibus constare.
Insuper sunt hoc genus animantia Dei
hominum peccata vindicantis instrumenta:
aut salubria, vt minimum, generis humani
terriculamenta: vt multitudinem insidia-
rum, quibus appetitur, & suam ad resisten-
dum infirmitatem ad memoriam reuocan-
tes, Deum, sine cuius præsidio inter tot ma-
lata tuti esse nequeunt, pro virili sibi concilia-
re studeant. Vltimò ad alios vsus nobis ig-
notos adhibentur, quos, inquit D. August.
oportet diligenter inquirere, & vbi ingeni-
um aut infirmitas nostra deficit, ita credere
occulta, sicut erant quædam, quæ vix potui-
mus inuenire. Porro cætera mala, quæ tra-
gicis vociferationibus Epicuri secta prose-
quitur, & vult mundi à Deo haud conditi
certa argumenta esse, Christianis negotium
non faceflunt, vtpote, qui ex sacris literis
norunt, illa non pertinere ad naturam ho-
minis primum instituti, sed pœnam damna-
ti: vt non debeant in auctorem mundi con-

ferri: sed primorum parentum inobedientia imputari.

*Quod ex eo consequatur, mundum diuina
providentia regi, quia is à Deo effectus est.*

CAPVT XI.

Væcunq; hæcenus de mundi origine dicta sunt, ea non alio consilio attulimus, quàm vt super ijs velut fundamētis sanam de regimine mundi sententiam extruamus. Sunt enim hæc duo tam necessario nexu inter se apta & coniuncta, vt non existimem quæquam integrè & sincerè posse Deum mundi opificem confiteri, quin idem & regimen eiusdem Deo tribuendum esse censeat. Epicurei qui mundum fortuito atomorum cõcursu genitum fingunt, iisdem & numinis eum providentia gubernari inficiati sunt. Peripateticorum nõnulli postquam non arbitrio diuinæ voluntatis, sed naturali necessitate mundum à Deo emanasse docuissent, in impias de mundi regimine cogitationes lapsi sunt. Itaque sufficeret mundum suo opifici tot rationibus asfertum esse, quemadmodum veterum plerique de providentia tractantes, contenti fuere Deum esse mundi effectorem demonstrare; nisi vereretur esse quosdam, qui pro-

prio Marte hanc vtriusque dogmatis connexionem perspicere nequeant. Horum igitur gratia, & quia nulla argumenta in tantoponderis causa superuacanea existimari debent, *καχυμειρέσεων* hac de re differemus. Primum igitur nemini dubium est, quin, si vellet ac posset, huius mundi architectus hoc suum opificium regere & moderari, mox effectus consequeretur. Quocirca si id minimè facit, vel non potest, vel non vult mundi curam gerere, aut certè nec vult nec potest. Quicquid horum dixeris, in tot absurda incurres, vt etiam pertinacissimos super persuasionis defensores ad palinodiam adigere possint. Si enim aias non deesse Deo facultatem totius mundi curandi, sed voluntatem duntaxat: id verum esse nequit, nisi quia *ἀπρονοσία* nec aduersatur diuinæ sapientiæ, nec bonitati, nec iustitiæ. Hoc enim cunctis mortalibus de eo persuasum cui diuinitatem tribuunt, rectam & inculpatam illud voluntatem habere, nec posse quicquam secus facere, quàm fieri conuenit. Deus iustus est inquit D. Paulus, se ipsum negare non potest. Et Plato de repub. libro 2. Si Deus est, mentiri non potest: si mentiri potest, Deus nõ est. Atqui nihil æquè cum Dei sapientia, bonitate, ac iustitia pugnat, quam ipsum in cælis à mundi procuratore pror-

Dei voluntas necessario recta.

fus feriatum desiderare, & otiosum tantum rerum humanarum spectatorem agere. Sapientis enim proprium officium, gubernacula tractare, & alios qui minus valent consilio & prudentia, ad finem congruentem dirigere: & præclare ab Aristotele in primò politicorum traditur, imperantem à feruiente, quodammodo naturaliter prudentia & imprudentia discretum esse, perinde atque si ijs qui sapientia & consilio ceteros mortales antecellunt, iure naturæ imperium debeatur: alijs verò, qui rationis inopia laborant, eadem natura lege perpetua parendi, & ex alieno præscripto viuendi debitum imponat. Cùm igitur Dei sapientia summa & immensa sit, creaturæ autem multis defectibus obnoxia eius ope indigeant, quò ad id cuius gratia condita sunt peruenire possint, ipsum ius naturæ, aut potius ipsa æterna Dei lex requirit, vt Deus gubernatoris in hac magna mudi republica partes agat, creaturæ verò eiusdem regimini subijciantur. Sed hinc obstrepunt Philosophastri nonnulli, vnde nos prouidentiam stabilire conamur, inde illam volentes euertere. Aiunt enim, Dei maiestate ac sapientia indignum esse, ipsum rerum vilissimarum, quibus inferior hæc mundi pars referta est, procurationi inuigilare. Quid enim gliribus, muribus, pulicibus, & id ge-

nus alijs animalculis abiectius? Nunquam terreni reges adeò se deprimunt, vt vilissima queque ministeria ipsi per se obeant, sed ministris suis illa committentes, de arduis negotijs, & quibus totius regni salus continetur, cum amicis in regia tractant. Magis ergo diuinæ maiestati congrueret, sola cœlestia per se curare; sublunaria verò, tanquam eius cura parum digna, cœlo regenda committere. Nam metuendum profectò, ne dum honoris diuini prætextu ipsum ad terras fordibus & immunditijs, quas etiam nominare verecundum esset, inquinatas deducimus, imprudentes Dei honorem & maiestatem potius imminuamus. Grauiissimè à Platone dictum est, οὐ θέμις καθαρῶς μὴ καθαρῶς ἀπεσθαι, id est, impurum puro contingere nefas est. Cùm igitur Deus purissimus, & ab omni corporea concretionē alienissimus sit, non est fas ipsum ad nostras sordes accedere, ijsque procurandis manum admouere. Ac proinde quadam ergo diuinum numen reuerentia apud omnes mortales opinio obtinuit, Deum à nostris fecibus procul remotum in cœlo tanquam domicilio versari. Id quod & Homero placuisse video, dum ait: θεὸς δὲ ἐλαχ' οὐρανον ἔσσω ἐν αἰθέρι καὶ νεφέλαισι. Sicilli. Sed respondendum ijs, si ex creaturarum dignitate æstimare velint, quibus nam par est

par est curam à Deo impendi, nihil in tota rerum vniuersitate erit, quod prouidentia numinis dignum videbitur. Omnia enim ad eius infinitam excellentiam comparata, nihil aliud sunt, quam exiguus terræ puluisculus. Sin diuinam sapientiam contemplemur, nihil tam protritum est, quod sua cura indignum iudicare debeat: tum quia parum congruat opera manuum eius ab ipso despectui haberi, ac ideò ne vilissima quidem animalcula, quandoquidem ex ipso tanquam prima omnium rerum scaturigine & illa profluxerūt: tum etiam quia in eo non mediocriter enitescit Dei virtus & sapientia, quod rebus quæ per se nullius pretij sunt ad maximi momenti res conficiendas abuti potest. Animalia, inquit, D. Augustinus quæ minus habent molis, plus habet admirationis. Quid enim mirabilius oculo, quem non videt oculus? Quis non magis rostrum miretur culicis, quàm promuscidem elephantis? Quis cannam tam exilem crederet excauatam esse, nisi bestiolam sibi alimentum per eam sugere compertum esset? Quæ hæc præpostera Dei sollicitudo esset, solius cæli per se curam habere, cæteris verò, atque in his & humano generi nullam curam, nisi per cælum impendere: cum cælum, elementaque omnia non aliam quàm domicilij ratio-

Multū est
in minutis
animalculis
miraculi.

nem

nem habeant, si ad animalia & potissimum ad hominem comparentur? An ne æquum est, Deum habere diligentiolem domicilij curam, quàm ipsius habitatoris? Ipsūmne similem fingemus stultis quibusdam parentibus, qui, dum in id totis viribus incumbūt, vt filijs suis amplissimas opes accumulent, quibus interea sint moribus, qua eruditione ipsi filij, quibus illæ opes acervantur, non magno opere laborant? Sunt enim homines quodammodo filij Dei, & ad eius imaginem conditi, quatenus mentis & consilij societate, quibus, teste Cicerone, nihil habet Deus ipse diuinius, cum ipso coniunguntur. Nec mihi reges terrenos opponas, ex eorum fastu & superbia Deum æstimans. Hi enim tam præposteri sunt suæ dignitatis vindices, vt cum aratrum attingere tãquam rusticanum detestentur, scortari, commessari, magnos scyphos exhaurire, germanæ regium ducāt. Sed neque inter hos laudatissimus quisque ab *ἀυρὸγία* rustica abhorruerunt. Nam, vt in Oeconomico suo Xenophon scribit, Cyrus minor Lysandro Lacedæmoniorū duci hortum ostendit, quem ipse proprijs manibus conserauerat, ac in ordinem digesserat, nullam inde maiestati regiæ iacturam metuens. Sed etsi demus esse quadam opera, quæ parum reges deceant: non tamen ideo con-

Homines
filij Dei.

2. de nat.
Deor.

cede-

80. DE PROVIDENTIA DEI
cedemus, quicquam in múdo esse quod Dei
cura indignum sit. Nam quia reges propter
naturæ imbecillitatem vbique præsentés es-
se, & omnia per se curare nequeunt, restat
ergo, vt maximè ardua & statum regni in-
columem spectantia administrent. Verùm
Deus pro suæ naturæ inexplicabili præstan-
tia procurando minima à magnorum cura
non retardatur. Quod si adeò placet illud
regum exemplum, quoniam nemo dubitat,
quin in primis regium sit, liberorum suo-
rum mores curæ habere, efficitur, vt, si mi-
nus deceat brutorum curam à Deo geri; sal-
tem hominum res, mores, vitam, studia ab
ipso curari quàm maximè conueniat. Nec
admodum nos sollicitos habet, quod terra
multo pedore, multisque sordibus obsita es-
se dicitur, quasi idcirco Deum, si in terris
versaretur, necesse sit eius immunditie coin-
quinari. Nam si Solis radius per cloacas &
loca immunda penetrans suam retinet sin-
ceritatem, quanto magis Deus incorporea
& impatiibilis mens, nihil labis ex corpo-
rum quâtuilibet scædorum contactu acci-
piet? Est etiam considerandum, sensibus no-
stris quædam videri scæda, quia sunt faculta-
tes corporeæ, in quadam elementorum in-
ter se temperie, & iusta commoderatione si-
cæ: vnde fit, vt eorum corporum sensu of-
fendan-

fendantur, quæ ab illa mediocritate ad alte-
rum extremorum declinant. Intellectus ve-
rò, qui omnis compositionis expers, omni-
um eorum, quæ esse participant, commune
quoddam receptaculum est, nihil scædum
vel abominabile ducit, quod entis nomine
quoquomodo censetur. Verùm solis vitij
& peccatis offenditur, quæ sunt naturalis ac
debitæ rectitudinis quædam priuationes.
Cùm igitur sensibus diuina natura non vta-
tur, nihil afferunt impij & irreligiosi quidam
homines, qui cum audiunt Deum vbique
præsentem esse, mox inferunt, ijs quoque lo-
cis ipsum versari, quos sine honoris præfati-
one nominare haud licet. Quasi verò vllis
sordibus aut graueolentia diuinum numen
magis offendatur, quàm eiusmodi homi-
num irreligiosa impietate. Ac de sapientia
hactenus: nunc ostendendum, quod neque
salua bonitate sua possit Deus mundum de-
serere ἀνοήτων. Quo loco illud principio
considerandum, Deum non egestate aut

Causa cur
Deus mun-
dum con-
didit.

DE PROVIDENTIA DEI

Quid exuberantissimo fonti guttæ quædam
tenuës conferre possent? Iam verò si Deum,
non externæ pepulerunt fingere causâ.

*Materiæ fluitantis opus, sed summa supremi
Forma boni.*

Quis credat ipsum tam cito sui factum
dissimilem, quam in condendo mundo bo-
nitatem declaravit, eandem in gubernando
minimè præstare? Hæccine est illa prædicata
omnium gentium linguis ac literis Dei bo-
nitas, vnde etiam apud Germanos nomen
inuenit, vt ipse abiectis rerum habenis cælo
se contineat, quicquid infra lunam est. cæco
casu sursum ac deorsum iactari permittens?
Aut si quam curam ijs impertiat, illa non sit
alia, quàm per cæli irrequietam vertiginem
id beneficij præstare, quod sit a sinis ac bubus
cum homine commune? Adeone rerum om-
nium parentis Dei auris aggrauata erit, vt
miserorum & afflictorum hominum preces
exaudire non valeat? Vt impiorum iniurijs
ac violentia oppressi, ne hoc quidem habe-
ant residuum, vt oculos suos in cælum leua-
re queant? Quouis igitur terræ vermiculo
infelicioꝝ erit homo, vt qui corpus magis
quàm cætera animalia infirmum habet, &
rationem insuper tali rerum statu ad nihil
vtilẽ futuram, quàm vt suas calamitates
melius perferre queat. Omitto nũc quam

Germanis
Deus dicitur
Gott
quasi gut.

LIBER I.

Est alienum à Dei bonitate, tot mala quæ sub
sole contingunt, sine vllius cõmodi respectu
quo tâta ordinis optime instituti perturba-
tio sarciat, permittere. Illud tantum dico,
videri mihi Philosophos, qui mundum esse
Dei opus confitentur, & nihilominus provi-
dentiam eius lunæ cælo terminari statuunt,
non tam Deum tueri primam rerum omni-
um causam, quàm tacitè Epicuri negotium
agere; cum eo præsidio pios deijciant, quo v-
no contra nefarios impiorum latratus diu-
nam bonitatem defendunt. Cùm enim quæ-
runt à nobis Epicurei, quo pacto credibile sit
Deum esse mundi tot latrocinij ac sceleri-
bus referti, ac tam vberem malorum pro-
uentum quotidie efferentis, cõditorem: cum
Manichæi interrogant, cur non potius ali-
cui primo malorum principio rerum visibi-
lium originem acceptam ferimus, quando
quidem fide caret tantam malorum Iliada
quantam in mundo cernimus, à bono Deo
proficisci potuisse, totam defensionis spem
in eo sitam habemus, vt ostendamus mala
illa ex creaturis progerminare, quatenus ex
nihilò orta rursus in nihilum tendunt: nec
aliud esse, quàm boni quod inesse debebat
priuationes. Permitti verò malorum tan-
tam vbertatem, quia ex eo præcipua & sin-
gularis Dei bonitas elucescit, quod etiam de

Quæ origo
mali, &
quare à
Deo per-
mittitur.

malis benefacere nouit. Suam enim iustitiã non mediocriter illustrat, dum flagitiosos & ordinis benè cõstituti perturbatores meritis supplicijs addicit: bonorum verò patientiam iusta mercede remunerat. At verò si Deum facimus rerũ sublunarium, & præcipuè humanarum procuracione abstinere, ne hiscere quidem contra hos mundi creatoris antagonistas audebim⁹. Quis igitur existimet, eos serìo Deum mundi opificem credere & non potius suspicetur, eos causæ Dei rerum conditoris ab Epicuri familia præuaricatores appositos esse, qui arma nobis eripiunt, quibus mudi creationem defendamus? Rursum, contra mundi à Deo constructionem sic nonnulli argumentantur. Vel, inquit, bonorum causa Deus mundum condidit, vel malorum. Non malorum; quia illi digni non erant, quorum gratia tantam molem excitaret. Nec bonorum; quia illi plerunque in hoc mundo infelicissimi sunt. Et si illis optio deferretur antequam nascantur, vel lentne mundum ingredi, an non: haud dubium, quin præoptaturi essent, nunquam nasci, ne mala quæ sub sole contingunt, cum cernere, tum experiri cogerentur. Verum ad hanc obiectionem velim scire, quid responderi possit ab ijs, qui negant Deo res hominum curæ esse, nec quicquam pro benè acta

vita

vita mercedis cuiquam in futurum expectandum esse. Si igitur hoc argumentum sine Dei prouidentia, malos punientis, bonos remunerantis, dilui non potest, quisquis mundum à Deo credit effectum, idem & prouidentia eiusdem res hominum administrari confiteatur necesse est. Quod si nunc ad Dei iustitiam considerandam nos conuertamus, facile intelligemus, neque illam passuram, vt res humanæ ab ipso negligantur. Nam quis non videt, quam foret ab eius iustitia alienum, eos qui omnes suas actiones ad ipsum colendum, eiusque gloriam amplificandam conferunt, eodem loco habere, quo atheos, periuros, blasphemos, θεοσυγῆς & id genus alia portenta? Et tamen hoc iustitiæ obseruantissimo Deo impingere coguntur, qui vel nullam ei rerum sublunarium curam, vel non aliam, quam quòd cælorum conuersione terram fœcundat, tribuendam censent. Istud enim beneficium pèsimis iuxta ac optimis commune est. Si quisquam mortalium reperiretur, qui benè de se meritos non maiori beneuolentia complecteretur, quàm hostes suos capitales, hunc nemo dubitaret, non solum iniquum esse, sed indignum etiam, qui à quoquam amaretur. Quod igitur in homine tantopere displicet, qua fronte Deo attribuetur? Sed & illud co-

F 3

gitan-

86 DE PROVIDENTIA DEI
gitandum, naturæ leges à Deo mundi conditore hominum mentibus insculptas esse (iam enim cum illis mihi res est, qui mundum esse Dei opus confitentur) quocirca par est ipsum aduigilare, num ab hominibus eæ leges obseruentur. Alioquin enim quid eo legislatore abiectius esset, qui posteaquam suam voluntatem subditis patefecit, nihil deinceps curaret, an subditi in officio essent necne? De humanis legibus dicebat Solon, esse eas similes araneorum telis, quibus cum minuta animalia capiuntur, maiuscula eas dirumpunt. At si horum sententia vera est, erunt diuinæ leges araneorum telis multò imbecilliores, utpote quas non solum potentes impunè contemnant, sed etiam debilissimi quique ludibrio habeant. Rogare etiam velim hos ἀπρονοήτως patronos, ecquid sentiant de terrenis iudicibus, quorum iustitia & μισοπονηρία omnium sermone celebratur. Verbi causa, an laudandum iudicent Zaleucum Locrensium legislatorem, qui cum legem tulisset de adulterorum oculis eruendis, ac postea contingeret filium eius adulterij manifestum fieri, maluit pœnam illam inter se & filium partiri, ita ut altero oculo uterque orbaretur, quàm committere ut tam grauè scelus inultum relinqueretur. An Iunij Bruti & Man-

Brutus.

lij

LIBER I.

87

lij Torquati in propria sobolenecanda seueritas, an Catonis maioris in persequendis corruptis Romanorum moribus diligentia probanda. Si quid habent ingenui pudoris, non audebunt, opinor, non laudandos illos dicere, qui cum ipsi à vitij abstinerent, in alijs illa seueriter vindicabant: cum neque illos sua commendatione posteritas fraudârit, qui cum ipsi vitam minimè innoxiam ducerent, alios tamen impune delinquere passi non sunt. Illud enim non sine laude Cambyſis, alioquin illaudati regis, in historijs commemoratur, quòd, Herodoto in principio Terpsichores auctore, Sisamnem iniquum iudicem viuum excoriârît, & pellem eius throno affixerit, in quo filius eius ius dicturus erat. Et Augusto Cæsari licet impudico, & multis adulterijs infami, laudi tamen datur, quòd Ouidium impudicorum carminum scriptorem in exilium relegârît. Si igitur homines ob iustitiæ Zelum laudibus vehendos censemus: cum nulla Deo laudatarum virtutum deesse possit, proculdubio & ipse scelera odit, ac nefarios homines iustis vult afficere supplicijs: præsertim cum ipse humanis mentibus eam notionem impresserit; qua rectè fieri iudicant, ut qui toti reipub. præsunt, in fontes iusta animaduersione desequiant. Quod si hoc naturale iu-

Torquatus.
Caro.

Cambyses.

Augustus.

F 4

dici.

dicium ex diuinæ sapientiæ fonte, quæ humanæ mentis effectrix est, profectum, falsum esse nequit, etiam Deum congruit esse voluntate, vt in mundi republica, cuius ipse principatum inabdicabili iure gerit, nõ patiatur quenquam impunè sceleratum esse. Vt igitur hunc locum concludamus, quãdo quidem ostensum est, neque sapientiæ Dei, neque bonitati, neque iustitiæ consentaneum esse, vt ipse neglectis rebus humanis circa cardines cœli perambulet, non commissurus est, vt hac in parte suæ sapientiæ & iustitiæ desit, si modo rei difficultate, quo minus id faciat, non prohibeatur. Solum igitur nunc considerandum, num possit Deus totam rerum vniuersitatem sua prouidentia complecti. Ac non esse tam difficilem, etiam minutissimorum quorunque procuracionem, vt vires Dei exuperet, argumento sit nobis, quòd iam multis rationibus declaratum est, prorsus non congruere, vt sinat Deus incerto casu mundum, & præcipuè res humanas fluctuare. Si enim mundi gubernationi parem se non esse, antequam eius molitionem aggredetur, sciebat, abstinere potius ab eo fabricãdo debuisset, quàm in eam se difficultatem cõijcere, vt mûdum ἀνοσιβήτηλον & imperfectum relinquere cogeretur. Nemo enim sapiens tale opus machinari inci-

pit.

pit: cui ob virium imbecillitatem non potest summam manum imponere; imò quòd tam imperfectum & informe relinquere compellitur, vt fatius foret illud non existere, quàm eo modo existere: nedum Deus id faciat, quem nemo dubitat longè sapientissimum esse. Quod verò optabilius sit, nunquam conditum esse mundum, quàm talem conditum, qui nulla Dei prouidentia regatur, satis ex eo liquere existimo, quòd optimus quisque se mallet nunquam natum, quàm à primis incunabulis vique ad mortem fortunæ ludibrio exponi.

Sed hîc Philosophi quidam nescio quid mussant de libertate Dei. Contra quos si nullum aliud argumentum proferre possemus, id certè omnibus cordatis sufficere deberet, quòd intolerabile sit, vllam Deo necessitatem affingere ad mundum construendum, si fatius fuisset nunquam ab ipso huic operi manum admotam esse. Atqui si Deus minimè consulit rebus humanis, si hominum, quod ad Deum attinet, eadem est conditio quæ brutorum, si nulla cœlo pietas, quæ lachrymis innocentum commoueatur, si ad nihil aliud nascimur, quam vt per exiguum tempus vitæ nostræ, cum optime ceciderit, opiparis dapibus ventrem faciamus, hoc solum post mortem habituri,

F s

quod

quod edimus, ac bibimus, quodq̄. exaturata
libido hausit, quis non videt melius actum
iri cum hominibus, si nunquam nasceren-
tur, ac verum esse illud Theognidis:

πάντων ἢ μὴ φῶναι ἔπι χθονίοισιν ἄριστον
μητ' ἐσθῆν ἀνγὰς ὀξείος ἡλείῃς

Id est, ut ad verbum interpretemur, om-
nium quidem optimum esset terræ incolis
non nasci, neque aspicere radios velocis so-
lis. Quod si præstaret nunquam homines na-
tos esse, quàm tali lege in lucem editos; idem
de reliquo mundo iudicium foret, eo quod
is humani generis causa sit effectus. Itaque
ut modo dicebam, ijs, qui ne fateri cogātur,
sponte vllum errorem à Deo admissum ef-
se, negarent eum potuisse sibi ab eius operis
molitione temperare: id vnum sufficit obie-
cisse, quòd nihil in Deum contumeliosius
dici queat, quàm ipsum necessitate teneri il-
lius faciendi, quod fieri non oportebat. Ve-
rùm ex abundantia etiam demonstrabimus,
non esse Deum necessitati subiectum, sed li-
berrima eius volūtate creaturas in esse pro-
diisse, ut planum fiat, frustra Dei necessita-
tem contra tot absurda, quæ ἀπρονοήσιαν co-
mitari fusè declarauimus, obtendi. Sed quia
hanc quæstionem intricatiorem suis dispu-
tationibus fecere Philosophi, quàm ut pau-

cis

cis explicari queat, ideo eius tractationi to-
tum sequens caput dicabimus.

*Quod libera voluntate Deus mundum pro-
duxerit.*

CAPVT XI.

Antequam ad rei p̄positæ demon-
strationem accedimus, primum
spero nos facile impetraturos ab
ijs, qui Deum suæ potestatis esse negant, ip-
sum non inconsulto quodam naturæ impe-
tu, quomodo graua deorsum feruntur, suas
actiones inchoare. Operum enim diuino-
rum artificiosissima compositio auctorem
prodit artificem. Artifex verò est, non qui
sine consilio & ratione præceps ad actionem
fertur: sed qui primum finem aliquem sui
operis cogitatione complectitur, mox talem
eius ideam efformat, quæ fini quem sibi p̄-
posuit ad amussim respondeat, ac tandem
voluntatis suæ imperio, quod animo conce-
perat, in lucem profert. Artem quidem per-
fectam non deliberare dicit Aristoteles, sed
antequam rei artificiosæ ideam firmiter suæ
menti in sculpere quiuit artifex, attentissima
ipsi cogitatione finem sui artificij versare ac
meditari necesse fuit. Itaque & Deus intelli-
gendus est, non naturali pronitate, quæ om-
nem mentis actionem præcurrat, rerum na-

turas

Deus nõ
gic eximpe
tu natura.

turas architectatus esse, sed præeunte mentis iudicio, quod voluntati modum operis dictaret ac præscriberet. Non quod velim in diuina natura, quæ immutabilis est, vllam vicissitudinem succedentium sibi mutuo cogitationum intelligi, sed ordinem tantum quendam θεοπειρίαν in illa sempiterna essentia cogitari, quo ipsius agendi modus ab actione naturali distinguatur. Nec id Aristotelem, aut Platonem, aut quenquam alicuius pretij philosophum negaturum existimo.

Si enim sine mente & consilio hoc vniuersum constitutum est, quare Deum potius, quem omnes hoc intelligunt, quod sapientia cæteris omnibus antecellit, quam brutam quandam, & à ratione desertam naturam eius constructioni præfuisse, aut fortunæ temeritate cunctas res in eum, quem nunc habent, ordinem redactas esse fingimus? Si verò ductum suæ mentis in agendo Deus sequitur, vbi cūq; igitur talis actioni subiecta est materia, vt nulla reddi possit ratio, cur agat potius, quam non agat, aut cur sic potius quam aliter agat, ibi sua libertate utetur, & quod videbitur, apud se constituet. Nec alia ratione docemus hominem libera voluntate præditum esse, nisi

quod rationis iudicio suas actiones temperat, ac proinde si viderit ad finem, quem naturaliter desiderat, assequendum, haud multum

refer-

Vnde probetur hominem esse liberi arbitrij.

referre, hoc agat. an aliud, liberè se ad alterutram partem eligendam applicare potest, ne si non queat, dum mens inter æqualia rationum pondera nutat, liberè se ad hoc vel illud amplectendum determinare, frustra consultandi facultatem adeptus esse videatur. Est enim consilium de ijs duntaxat, quæ ἐνδεχόμενα Græci appellant, ac vel fieri vel non fieri possunt. Quo iacto fundamento, facile erit multa inuenire Dei opera necessitati exempta. Primum enim cum Deus nulla re extra se egeat, sed sui ipsius contemplatione beatus sit, nihil ipsius intererat, an mundus crearetur, nec ne, libera igitur voluntate illum creauit. Rursum cum nulla sit ratio, cur ante sex annorum milia potius, quam vel paulò citius, vel paulò serius sit creatus, durationis ei initium pro suo arbitratu Deus præfixit. Similiter quod nec maior nec minor sit, quod nec perfectior nec imperfectior, quam quæso rationem habet? Quis etiam dicere audeat, omnium stellarum situm certa ratio. Stellarum ne constare, cum nullus inter eas ordo, nulla digestio animaduerti possit, sed *ἐκτὴν* huc illucque per cælum dispersæ iaceant? Singula igitur hæc, & plurima alia, quæ Gregorius Ariminensis in primum sententiarum scribens collegit, non idcirco hunc in modum se habent, quod aliter saluo dictamine men-

tis

Stellarum situs non vbiq; necessariam rationem habet.

tis diuinæ fieri non potuerint; verum quia Deo visum fuit sic potius, quam alter ea instituere. Plus dico, fieri nõ posse, vt appetit⁹, qui præeunte cognitione ad agendum determinatur, in alterutram partem declinet, cum paribus cogitationum momentis hinc & inde incitatur, nisi suam actionem in manu habeat; sicut impossibile est, trutinam quæ in diuersum æquis ponderibus trahitur, huc potius, quàm illuc inclinare. Itaque nisi Deus liberrimæ voluntatis esset, nunquam ab illo quicquam prodijisset, quod nulla necessaria ratione sic potius quam aliter factum esset. Dices fortassis, his argumentis nihil aliud doceri, quàm non esse causam diuinæ necessitatis ex rebus ipsis petendam: verum haud liquere ex præcedentibus, an Dei sapientia & potentia modum operum diuinorum excedant. Quid si enim diceretur, vbi cunq; tu ais ex parte rei nihil obstat, quo minus aliter quippiam fiat, quam effectum esse cernitur, ibi diuinam potentiam deficere, vt pote quæ hoc vniuerso fabricando ita prorsus exhausta sit, vt nihil restet in quo vterius elaborare queat. Scio equidem solum, hoc *χρησθέντων* ijs superesse, qui Deum necessitati subijcere vellent, verum inde ipsos nullo negotio depellam, si diuinam potentiam multò latius patere ostendero, quàm

quàm vñ huius vniuersi cancellis circumscribatur. Cædò igitur, tu qui Deum nihil aliud posse dicis, quàm quod nunc ab ipso fieri vides, anne eiusdem potentix sit cælum ad orientem, vel ad occidentem mouere? Si vtrunq; ijdem viribus fieri posse, pro eo ac debes confiteris; quid erit cur Deus, qui vnum horum facit, alterum, quod eiusdem facultatis esse haud negas, facere non possit? An fortè dicturus es, eum nescire, quod diuersis modis ad eundem scopum æquè commodè perueniatur? Deum igitur lógè infra hominem deijcies. Nemo enim hominẽ tam stupidus est, vt non aliquando, velut in biuio dubius hèreat, nec constituere apud se possit, quam viam ingressurus sit, eo quod diuersa itinera pari compendio ad eundem finem perductura videantur. Ad hæc quo pacto vnum ex multis fini, quem sibi proposuit, congruere animaduertit, nisi & cætera huic similia eodem tendere perspexerit? Quomodo quisquam sciet, Petrum esse hominem, nisi idem & ceteros, quorum eadem est naturæ ratio, hominum appellatione comprehendi intelligat? Atque vnum hoc epicherema proculdubio sufficeret, ad ostendendum, quàm parum sit in illa defensione præsidij, qua nonnulli non ex rebus ipsis, sed ex Dei impotentia causam necessitatis petentes

rentes, sat comòdè se argumentis pro eius libertate allatis occurrere existimarent. Verum quò plenius elucescat Dei libertas, & contrarij dogmatis summa absurditas, ex *πεπειστος* diuinam sapientiam & potentiam nullis terminis definita esse demonstrabimus, præsertim cum horum infinitas nouù argumentum pro Dei libertate suppeditet. Si enim vlla infinita virtus necessitati naturali subiecta esset, eadem quia suas vires in potestate non haberet, sed semper totas eas in agendo exprimeret, effectum haud dubiè infinitum produceret. Cùm igitur omnia Dei opera finita sint, sequetur profectò, vel non esse infinitam eius potentiam: vel si ea immensa sit, non esse ipsum naturali necessitate deinctum. Quare vt eius libertas demonstretur, nil aliud requiritur, quàm vt naturam Dei infinitam esse planum fiat. Id verò his argumentis euincimus. Primum si Dei natura est *ἀπολόωτος*, ad nullam causam originem suam referens, non potest finitatis eius ratio ex causa sumi: si verò nec materiam habet in qua recipiatur, neque in materiæ paucitatem naturæ eius finitas conferri potest. Atqui si omnino certis finibus terminata esset Dei essentia, vel efficiens ei certos limites præfinisset, vel certè à materia certum terminum adepta esset: quomo-

do videmus tanta fere esse artificum opera, quanta per materiæ copiam vel inopiam esse poterat. Atqui neutro horum modorum terminata est diuina essentia: infinita igitur sit necesse est. Quod si essentia Dei infinita est, neque potentiam & sapientiam eius infinita esse dubitandum est. Multæ hoc loco aliæ rationes ad ostendendam naturæ illius æternæ infinitam sapientiam & potentiam afferri solent, verùm quia nolimus rem certissimam parum firmis argumentis dubiam efficere, omisis ijs, quæ peruicaces non conuincunt, & infirmis nil nisi scrupulos ingerunt, ad clarissima libertatis diuinæ documenta accedamus. Considerandum igitur, perpetuam durationem quarundam specierum non à solo Deo pendere: sed neque à Deo cum vniuersalibus causis, Sole dico & stellis, verùm ad hanc necessariam esse, præter memoratas causas, ipsius speciei cooperationem. Nullum enim perfectum animal, si naturales nascendi leges spectentur, sine parente eiusdem secum naturæ gigni potest. Itaq; si non verbis tantùm do, sed re ipsa defendere volumus, Deum esse totius mundi auctorem, fateri cogimur, retro sum supputando, perueniri posse ad hominem vel equum, qui immeditatè à Deo effectus sit. Ac de cæteris perfectorum animalium indiui-

98 DE PROVIDENTIA DEI
quis idem intelligi volo. Eorum enim, qui
nunc procreantur, genitura, præsupponit v-
niuersum iam constitutum esse, ordinem-
que agentium & patiētium descriptum, spe-
cies rerum, ex quibus mundus componitur
effectus. Sed non rectè Deus vniuersi condi-
tor diceretur, nisi totus ille causarum ordo,
quo mundi integritas velut fulcro nititur,
ab ipso profectus sit. Quemadmodum ne-
que Solon reipublicæ Atheniensis funda-
tor verè dici posset, nisi ordinem quo magi-
stratus à plebe distinguuntur, & leges, ex qua-
rum præscripto noui reipub. gubernatores
defunctis prioribus sufficiantur, instituisset:
sed non secus quàm posteriores illi, Laches,
Euctemon, & cæteri, secundum iam statutas
leges ciuitatem gubernassent. Quod si Deus
causas propagationis specierum in ordinem
digessit, non cuiusuis equi causa fait equus;
sed quando primum is ordo constitutus est,
equum immediatè à Deo fieri oportuit, vn-
de cæteri in posterum nascerentur. Idque
prorsus necessarium esse demonstrari potest
similitudine à repub. sumpta, in qua magi-
stratu decedentes, alios sibi successuros no-
minarent. Facile enim intelligitur, si talis
reipublica suam originem ad primum ali-
quem auctorem refert, initio suæ fundatio-
nis non potuisse quæstores, prætores, consu-

les ac

LIBER I

99

les, ac cætera publica munia obeūtes à suis an-
ecessoribus eligi: sed primos magistratus im-
mediatè ab ipso fundatore electos esse oportere.
Cum verò & in mundo animalium &
stirpiū multò maxima pars vi generandi an-
tequam decedunt posteros sibi sufficiat, se-
quitur, magnam esse huius vniuersi cum ta-
li republica similitudinem, & proinde quot-
quot sincerè credunt, Deum esse magnæ hu-
ius ciuitatis conditorem, non posse abnue-
re, quin cuiusque speciei, quæ per propagati-
onem seruetur, prima quædam individua,
nullis alijs causis intermedijs à Deo effecta
sint, vt deinceps per hæc opitulante Deo &
cælo cætera gignerentur. Quod si certum
aliquid, in vnaquaque specie individuum
primò factum est, inter illud igitur & vlti-
ma quæ in præsentia existunt, finitus nume-
rus mediorum interiectus est. Vbi enim est
aliquid primum & vltimum, ibi media non
possunt infinita esse. Atqui infinita ea esse
oportèret, si infinitis seculis durauit specie-
rum per generationem conseruatio. Infero
igitur ex his, non fuisse perpetuo generatio-
nem, ac ideo nec mundum carere suæ dura-
tionis principio. Ac tanti est apud me hæc
ratio, vt ea non dubitem firmissimè demō-
strari, eos qui mundum ponunt æternum,
non posse ipsum à Deo constitutum defen-
dere.

G 2

dere.

dere. Vt cunque enim elabantur, quoad ostendere conamur res stabiles, cuiusmodi est coelum, non videri esse Dei opera, si perpetuò extiterunt, certè cum ad naturas sibi inuicem succedentes ventum est, pugna æternitatis mundi eiusdemque creationis tam manifestè conspicitur, vt nimis stupidus sit, qui eam non potest animaduertere: nimis impudens, qui postquam animaduertit, pertinaciter veritati pergit obstrepere. Nec dubito, Aristotelem pro suo acumine facile perspexisse, quam parum conueniant duo hæc dogmata. Itaque cum æternitatem mundi aperta fronte se amplecti profiteatur, de eius tamen effectione tam parcè locutus est, vt qui negant mundum esse à Deo creatum, sub umbra auctoritatis eius delitescere audeant. Sed viderit ille, quomodo sua decreta inter se cõciliet. Nobis in presenti sufficit ostendisse, non posse integram retineri de mundi creatione sententiam, si is æternus credatur. Sunt plura incommoda, quibus Scholastici theologo mundi æternitatem impugnant, quæ quia magno studio Franciscus Toletus in suis cõmentarijs collegit, non opus est hîc repetere. Hoc solum addo, non rectè eos occurrere argumento, quod à dierum & indiuiduorum præcedentium infinitate sumitur, qui aiunt infinitum

quod

quod ex successione cõsurgit, posse existere; quod verò totum simul existit, nequaquam. Cùm enim naturæ infiniti magis aduerfetur p partes & frustillatim exhauriri, quam rem quampiam stabilem, quæ infinita sit, in rerum natura esse, multò incomprehensibilia dicunt, qui æterna secula durationis mundi preterijisse tradunt, quam qui magnitudinem eius nullo termino comprehensam esse docet. Si tamen profus flagitant sibi demonstrari infinitum aliquod totum simul existens ex mundi æternitate consequi: fingatur singulis diebus, per quos mundus substitit, numerus hominum vno factus auctior, nec quenquam toto æternitatis decursu per mortem de summa detractum esse: & multitudo hominum in præsentii infinita erit. Nec refert, q̄ hominũ mortalitas non sinat eos per infinitas annorũ myriadas manere superstites, verum satis est, eorum æternam durationem nullam includere repugnantiam. Cùm enim ex imaginabili nil sequi possit, quod sub imaginationem non cadit, si modo imaginabile sit, homines, quotquot omnibus retro seculis nati sunt, in viuis remansisse, neque inde quicquam sequetur ἀόρατον, aut inimaginabile. Atqui ex hac immortalitate hominis efficitur, multitudinem actu infinitam, in rerum natura

G 3

existe.

102 DE PROVIDENTIA DEI
existere non est igitur tale infinitum inima-
ginabile nec secum pugnant, qui illud esse
statuunt. Sed contra Aristoteles multis rari-
onibus contendit, multitudinem infinitam
necesse, nec omnino cohærere posse, & quic-
quid de firmitate illarum rationum sentiamus,
illud certè negari nequit, nullius homi-
nis tantum esse acumen, ut modum intelli-
gere queat, quo vlla corporum multitudo
sit infinita. Ergo & mundi æternitas, quam
talis multitudo comitatur, est incompre-
hensibilis. Alienum igitur est à gravitate
Philosophi, cum per temporalem mundi
ortum eas difficultates declinare valeat,
sponte se in tam inextricabilem labyrin-
thum dare præcipitem. Si verò his argumē-
tis obtineam, mundum non esse æternum,
sequitur, id quod probare nitimur, Deum
esse liberæ voluntatis. Nam quæ naturali
necessitate ad agendum incitantur, ea si o-
mnibus ad actionem necessarijs instructa
sint, quiescere non possunt. Deus ergo cum
semper ijsdem viribus præditus fuerit, si
non potest non eas in actum cōferre, quem-
admodum vitæ diuinæ tempora nullis ter-
minis cōclusa sunt, ita neque durationis mū-
di vllum initium inuenietur. Ut summope-
re mirer, quid sibi VVicleffus, Bucerus, &
Calvinus velint, qui cum haud negent, mū-
dum

I. LIBER I. 103
dum ante annos nō ita multos initium sum-
fisse, Deum nihilominus nil aliud posse fa-
cere, quàm quod facit, existimant. Sed con-
tra hoc genus homines disputare, à nostro
instituto alienum est: quare ijs dimissis ad
Philosophos redeamus, & an vlla iusta rati-
one commoti diuinæ voluntati necessita-
tem imponant, expendamus. Primum igitur
telum, quod in cœlum diuinam liberta-
tem oppugnaturi, eiaculantur, tale est. Si in-
quiunt, liber est Deus, non constabit ei sua
immutabilitas. Poterit enim, hoc concessio,
nōui quippiam facere, ab otio proinde in a-
ctum mutabitur. Sed Deus immutabilis est:
ergo neque liber. Nec eludi potest hæc obie-
ctio prolatis exemplis, vbi noua actio incho-
atur nulla facta in agente mutatione, sed
tantum in patiente, ut cum, Sole nil muta-
to, res quæpiam ab eo calefieri incipit, quia
ex tenebris in apricum locum transfertur.
Talia, inquam, exempla non debent huic
argumento opponi. Nam etsi nonnulli sic
defendant, non necessario ex noua anima-
rum creatione sequi Deum esse immutabi-
lem, id tamen in mundi creatione, vnde nos
Dei libertatem cōfirmavimus, locum nō ha-
bet. Illic enim nulla in patiente mutatio Dei
actionem præcessisse fingi potest, ut ita ip-
sum immutabilem permanfisse tueamur:

Solutio e-
orum quæ
cōtra Dei
libertatem
obijciuntur.

Nam mundi molitioni, nulla fuit subiecta materia. Cum igitur ante omnem nouam actionem præcedat, vel in agente, vel in patiente mutatio, quia certum in patiente, quod nullum erat, præcedere non potuisse, ut in agente præcesserit necesse est. En argumentum, quo Aristoteles ante quamuis mutationem esse aliam priorem mutationem docere conatur, ut ita motum & ex consequenti mundum semper fuisse demonstrat. Quod sanè quamuis difficillimum sit, & sua plausibilitate multos inescarit, Sophisma tamen esse ex eo colligitur, quod ipso parum immutato, & humani arbitrij libertas euertere possit. Quare non desunt Peripatetici, qui animaduerso hac eadem machina humanam libertatem concuti, Aristotelem fatalis necessitatis patronum fingunt. Horum vnus est Petrus Pomponatius, qui librum pro facto metu, ut opinor, inquisitionis nondum editum, scripsisse dicitur. Verùm quia tot locis Aristoteles humanam libertatem clarissimè constituitur, neque ipsius conscientia hoc argumento satisfactum fuisse arbitror. Id quod satis declarauit, cum patriam religionem, quæ nihil sani habebat, contemneret non ausus, falsis Græcorum numinibus ceruicem vano pauore submitit. Nam testamento suo, quod morti vicinus, aut æger, ut mi-

Pomponatius.

Aristoteles fuit idolorum cultor.

nimum

nimum, cum arcana sui peccatoris quisque aperire solet, condidisse ex ipso eius exordio deprehendi potest, talia apud Laërtium cauisse legitur. Matris Cererem dedicari uolo vel Nemææ, vel ubi visum fuerit. Nicanorem quoque seruatum, quod pro ipso uouit persoluere, & animalia lapidea quatuor cubitorum Ioui sospitatori, & Mineræ opitulatrici Stagiræ erigere. Hæc Aristoteles. Quæ eius *δεισιδαιμονία* prorsus superuacanea fuisset, si superiori illa demonstratione se Deo libertatem ademisse persuasum habuisset. Ei enim vota nuncupare qui ita in vnam partem ex natura sua determinatus est, ut in aliam se flectere quadam fatali necessitate prohibeatur, hominis esset imprudentis & intempestiue religiosi. Quod verò idem argumentum contra arbitrij humani libertatem accommodari queat, nunc ostendamus. Ad libertatem arbitrij requiritur, ut is qui liber est, queat, omnibus, quæ ad agendum necessaria sunt, eodem modo se habentibus, agere vel non agere, hoc vel contrarium agere. Potest igitur qui hæcenus frugi fuit, nulla facta vel in ipso, vel in rebus electioni subiectis mutatione, deserta seueriori vita ad Sardanapali castra transire. Aut si id facere non potest, liber non est. Falsum est igitur, ante omnem nouam mutatio-

Votum Aristotelis.

Eodem argumento impugnetur Dei & hominis libertas.

nein, præcedere aliam quandam priorem mutationem, & ante hanc rursus aliam, idq; in infinitum: & tamen hoc axioma nititur tota Atheismi structura, vt dubium non sit, quin eo labefactato, necesse sit reliqua falsa dogmata, quæ hostes gloriæ Dei super tali fundamento erexerunt, concidere. Atque hæc responsio sufficere posset, ad eneruandam captionis illius Aristotelicæ vim, nisi quorundam curiositas griphos griphis retundi haud contenta, ipsum nodum sibi solui desideraret. Quorum studium, vt non prorsus improbandum censeo, ita eos memores esse velim humanæ imbecillitatis: atque idcò, si quid me tale proferre videant, quod omnem ipsis scrupulum ex animo euellat, Deo paruulorum eruditori gratias agant. Si verò eorum expectationi non satisfecero, cogitent diuinam naturam esse pelagus tam profundum, vt etiam elephantes in eo submergi possint, nedum ego culex illud saluus trajcere queam. Sciendum igitur, Dei simplicissimam voluntatem, quæ nihil aliud est, quam ipsa eius essentia, tantæ esse perfectionis, vt simul includat omnia, quæ per partes in creaturis inueniuntur. Vt ergo, quod creaturæ diuersis viribus præstant, id totum simplici voluntatis suæ imperio Deus efficere potest: ita nouam actio-

nem

nem, quam naturalia agentia non possunt de se promere eodem manente patientis statu, nisi agendi facultas noua ipsis accedat, vel auctiores fiant vires, quas prius habebant: DEVS voluntate sua, quæ re ipsa quidem simplex, sed perfectione vsque ad infinitatem multiplex est, manente prorsus immutata, inchoare valet. Scio equidem humanæ mentis aciem, quæ rebus diuiduis contemplandis innutrita est, tantæ simplicitatis fulgore præstringi, & instar nocturæ in meridiana luce caligare. Attamen tam esse incomprehensibilem in perfectione Dei infinita simplicitatem, liquet ex creaturarum, quas saniores Philosophi ab ipso haud negant effectas, inspectione. Hæ enim cum pugnantibus sæpè naturas habeant, quomodo vnicæ & simplici Dei voluntate produci poterunt, nisi ea propter suam perfectionem inuariata posset efficere, quod creaturis non nisi diuersis viribus, & alio voluntatis habitu exequi datum est. Quomodo aquam & ignem, quarum sunt tam diuersæ qualitates, eadem voluntas, eodem modo affecta produxisse intelligeretur, nisi & hic simplicissima diuinæ potentæ perfectio, & perfectissima simplicitas præ oculis constituta, nostram imbecillitatem fulciret? Si enim hanc rem ad captum nostræ mentis, & ea,

quæ

quæ in natura contingere solent, reuocare velimus, non solum impietate plus, quam barbarica Deum ineuitabili necessitati subiiciemus; verum etiam cum Auicenna dicere cogemur multitudinem naturarum non esse ab ipso profectam, nisi quia secundam quandam mentem progenuit, à qua deinde res cæteræ suam trahant originem. Quod si hac solutione haud contenti, vltius in hâc abyssum ingrediamur, & simplici veritati nostrarum quæstionum tendiculis insidiamur, futurum est, non solum vt ipsi Philosophis modestia simus inferiores, quorum Princeps Aristoteles fatetur, intellectum nostrum se habere ad spiritualium intelligentiam, velut, oculus noctuæ ad lumen solis: sed etiam vt quâto irreligiosius in adytum naturæ diuinæ irrumpere conamur, & quæ incomprehensibilia sunt cæci pectoris nostri angustijs comprehendere nitimur, tanto longius ab ipso reiecti profundioribus tenebris inuoluamur. Quod si auctoritate sapientissimi Salomonis haud terremur, qui maiestatis scrutatorem à gloria oppressum iri confirmat, moueat nos quòd Simonidi poetæ vsuuenisse libro primo de natura Deorum Cicero scribit. Rogatus enim ab Hierone rege quid esset Deus, triduum sibi concedi postulauit, ad huius quæstionis solutio-

nem

nem. Quo exacto negans se habere quod responderet, tantûdem sibi temporis ad deliberandum denuo concedi poposcit. Cumq; hoc triduo completo, alterum tantum dierum numerum peteret, rex causam tam crebræ procrastinationis sciscitatur: cui ille respondet, ideo se in aliud tempus semper responzionem reiecit, quòd quanto diutius Dei naturam scrutatus sit, tanto se minus eam animo complecti posse, deprehenderit. Hæc pro Dei libertate dicta sunt, ne illa negata, quisquam se parum vrgeri antegressi capitis argumentis existimet. Verum ne quis rudior id q; nos dextra manu porreximus, sinistra excipiat, admonendi mihi sunt harum disputationum tyrones, non talem debere intelligi Dei libertatem, vt is, more hominum, id quod semel constituit, queat rescindere, vel per aliquod tempus assensum retinere, quasi nondum liquidò cognoscat vtram partem probare aut improbare debeat. Talis enim libertas sine mutabilitate intelligi nequit. Sed, vt vna cum libertate etiam τὸ ἀμεταβλητὸν naturæ diuinæ retineamus, cogitandum est, quicquid Deus noui facit, id eum æterno decreto apud se firmâsse. Nec in eo à Philosophis dissentit Ecclesia. Verum hæc est controuersia inter nos & ipsos constitutio, quod nos, quia con-

sido.

Quis sic factus
contro-
uersia, in-
ter nos &
Philosop.

Non esse
nimis cu-
riose Dei
naturam
scrutandâ.

110 DE PROVIDENTIA DEI
sideramus actionem Dei fixam & stabilem
non transire in præteritum, æternitatem de-
cretorum Dei non repugnare ipsius liberta-
ti asserimus; ipsi verò æterna omnia neces-
saria esse contendunt. Quod nos ab æterno
decreto temporariam actionem promanare
posse dicimus; illi contrà negant, actionem
nouam ab antiquo decreto proficisci posse,
sine vlla intrinseca agentis immutatione.

Sed de libertate Dei, & omnino de P-
uidentie diuine ex opificio mun-
di demonstratione ista
sufficiant.

LIBER

LIBER SECVNDVS.

111

DE PROVIDENTIA
DEI IN QVO ARGV-
mentis moralibus Deus rerum humana-
rum curam gerere demon-
stratur.

PRÆFATIO.

*Hæcenus ex prima uni-
uersi constructione Dei
providentiam pro inge-
nii nostri mediocritate
confirmare, & contra
impiorum latratum de-
fendere conati sumus:
reliquum nunc est, ut
caetera perlustremus, ex quibus dogmata nec-
essarium rebus humanis illustrari, & mentibus
hominum altissimè insigi possit. Cum igitur supe-
riori libro scopus noster fuerit, primum ostende-
re Dei potentis iussi totum hoc uniuersum substi-
tisse, ac proinde non denegaturum ipsum rebus à
se creatis tutelam & gubernationem nisi par non
esset, tot rebus cognoscendis & inspiciendis quod
de eo qui hominibus mentem & intelligentiam
imperitus est, dici non potest: nunc opportunum
erit, Exhibitis argumentis idem demonstrare. Po-*

*Qui plures
uit aurem,
non audiet,
aut q. fin.*

sta-

xit oculū
nō cōfide-
rar? Psal. 39

112 DE PROVIDENTIA DEI
*steaquam enim procedens tractatio quasdam sa-
lebras philosophicarum argutiarum, quibus Dei
providentia, & ipsa pietatis fundamenta oppu-
gnantur, continuerit, lectorem ex illis spinetis e-
gressum faciliori aliqua materia interposita re-
focillare necesse est. Cum verò Ethica disputati-
ones valere iussis subtilioribus materijs per cam-
pos liberiore rerum humanarum, & in com-
muni vite usu positarum expatiantur, quid iam
commodè superioribus adstrui potest, quam ar-
gumentum illud, quod totam de bene viuendo
doctrinam providentia diuina, tanquam funda-
mento inniti ostendit? Hoc enim, ut si vllum ali-
ud, clarissimè conuincit, eos nihil aliud, quàm o-
mnis improbitatis licentiam velle in hominum
vitam inuehere, qui res humanas Deo cura non
esse docent. Hæc præfati nunc rem ipsam aggre-
diamur.*

*Naturalem hominis rationem dicere. vir-
tutis officia ob nullos dolores, imò ne ob mor-
tem quidem, deserenda esse.*

CAPVT PRIMVM.

Ncorruptior pars humani ge-
neris natura doctore vsa, non
solum in genere bonum esse
faciendum, malum verò eui-
tandum censet, verum etiam
multas speciales de rebus agendis ac vitan-
dis

LIBER II.

113

dis notiones menti suæ indelēbiliter impres-
sas gerit. Quarum vna est earum volupta-
tum, quæ tactu & gustu percipiuntur, cupi-
ditates frænandas esse. Idque primum ex eo
perspicitur, quod eos, qui harum voluptatum
cupiditate superiores fuerunt, omnes histo-
riarum scriptores laudibus in cœlum vexe-
rint, populi velut inclytos heroes statuis &
alijs honorum insignibus ornandos existi-
mârint. Veterum Persarum in victu parfim-
oniam in libro, qui *χρῆς παιδεία* inscribi-
tur, magnis præconijs effert Xenophon. Cu-
rium velut dignum laude virum tota poste-
ritas celebrat, quod à Samnitum legis ra-
pas ad focum affare deprehensus sit, quod-
que illis magnum auri pondus ipsi offeren-
tibus, responderit, se malle aurum possiden-
tibus imperare, quàm aurum ipse possidere.
Antisthenem, Craten, Diogenem maximi
reges venerati sunt, vulgus velut homini-
bus maiores suspexit, quod gulæ delicias &
omnem corporis curam, rara quadam ani-
mi celsitudine contemnere potuerunt. Fo-
lyxenum, Xerxen, Apitium, Sardanapalum,
& cætera gulæ mancipia, non solum histori-
arum scriptores asperrimè tractant; verum
etiam cuncti mortales, velut publica huma-
ni generis dedecora detestantur, & bestia-
rum magis quàm hominum loco habendos
H existi.

114 DE PROVIDENTIA DEI
existimant. Quod verò ad Venerem & ta-
ctus voluptates attinet, quisquis illarum cu-
pidinem rationis fræno moderari potuit,
hunc magis, quam eos, qui se à gula inuictos
præstiterunt, semper admirationi habuit
posteritas. Nec tunc solum, quando extra om-
nem inuidiæ aleam positi erant, hoc genus
homines miraculo fuere: verum etiam a-
pud suos æquales, imò & hostes, maximus
ipsis honos habitus est. Nullæ de hostibus
relatæ victoriæ; Alexandrum Magnum tam
illustrem reddiderunt, quàm quod cum
tam inusitati rerum successus, eum insolentio-
riorem facerent, cumque ipse flos ætatis, in
quo versabatur, ipsum ad libidinem incita-
ret, pulcherrimas Darij filias in prælio cap-
tas ne aspicere quidem voluerit, nedum stu-
prum ijs inferre. Nihil inter omnia, quæ Sci-
pio Africanus præclare gessit, t̄i toperè cun-
cti extollunt, quam quod exercitus Roma-
ni in Hispanijs Imperator, captam elegan-
tissimam formam puellam suo sponso illibatam
restituit. Virginitatem verò quæ tam con-
stanter carnis voluptates repudiat, vt liciti
etiam congressus spem omnem præcidat,
quanti gentiles ante Christum natum fece-
rint, testantur ij honores, quibus Vestales
virgines Romani prosequabantur. His enim
cōcessum erat pilento velut publicam pom-
pam

LIBER II. 115
pam per urbem vehi, his primus concessus
in amphiteatro dabatur. Hoc enim de ipsis
Prudentius libro secundo contra Symma-
chum scriptum reliquit. Præterea cum ni-
hil homini vita carius sit, ac feri & immanis
animi signum esse videatur, sponte se ad ne-
cem offerre, nihilominus eos, qui iustitiæ a-
more huius lucis vsuram cōtempserunt, nō
solum nemo feritatis accusare ausus fuit; sed
omnes potius beatos, & nullo non honore
dignos prædicant. Orestes & Pylades tam
arcto inter se amoris vinculo coniuncti fue-
re, vt in Scythia certatim vnus pro altero
mori contenderet. Quam charitatem cum
olim in scena tragædi populo spectandam
exhiberent, tantæ admirationi tam rarum a-
moris exemplum fuit, vt ad eius tragicam
repræsentationem vniuersum theatrum plau-
su perstreperet. Damon item quidam Py-
thagoricus, Philosophus, Pythiam amicum
suum ardentissimo amore complexus est. Damon &
Horum alter cum à Dionysio Siculorum Pythias.
tyranno ad mortem condemnatus peteret,
antequam supplicio afficeretur ad suos pro-
ficisci, ac vadem pro se amicum relinqueret,
facile id impetrauit, eo quod cuperet tyran-
nus, tam inuisitatæ sponsonis exitum vide-
re. Adfuit statuto die sponsor, & ad mor-
tem, quam fidem fallendo euadere potuif-
set,

set, perferendam se offert. Sed contra alter se periculo eximi nolebat amico ad necem tradito; itaque pium inter illos certamen ortum est, vter pro altero interficeretur. Quo tam laudabili fidei & charitatis exemplo tyrannus adeò commotus fuit, vt non solum liberos ambos dimitteret, verùm & tertium se illis amicum iungi peroptaret. Tanta scilicet naturę vis erat, vt neque is qui animum longa scelerum consuetudine efferratum habebat, tantam pietatem fauore dignam esse ignorauerit. Episcopus quidam re & nomine Firmus, vt quendam, qui ab Ethnicis ad necem quærebatur, proderet, quæstionibus subiectus fuit: sed tanti apud illum fides erat, vt ne officioso quidem mēdacio, & se & reum periculo liberare sustinuerit. Verùm haud negans se, vbi reus lateret, probè cognitum habere, inter sæuisima tormenta nihil aliud clamabat, quàm se nec mentiri, nec proditorem fieri posse. Sed nunquid Ethnicis tantam animi constantiam contemnendam censuerunt? Minimè gentium. Sed ab odio ad venerationem tantæ integritatis conuersi, liberum eum abire permiserunt. Auctor huius historiæ D. Augustinus libro de mendacio. Marcus Arethusius & ipse episcopus, quia templum quoddam idolorum temporibus Christianis

Firmus
episcopus.

Marcus A-
rethusius.

nis euerterat, ab Ethnicis, q̄ imperante Iuliano opportunitatem se vliscendi adepti erāt, iubetur destructum sanum reādicare, aut tantum pecuniæ dependere, quantum ad eius instaurationem necessarium esset. Quod cum ille facere detrectaret, atrocissimis eum tormentis excarnificārent. In quibus se tam constantem gessit, vt, illis tantisper impensarum æstimationem minuentibus, donec ad vnum aureum ventum esset, mori se malle indicārit, quàm ad idolorum cultum quicquam contribuere? Itaque & hunc capitales hostes propter inuictum animi robur admirati, interficere erubuerunt. Nec opus est ad historias recurrere, vt intelligamus dictatum esse naturę, quod iustitia neque mortis metu intentato deferenda sit, quoddque honestum ac laudabile sit, voluptatum illecebras & blandimenta respuere: sed si quis in se descendat, actacitus apud semetipsum cogitet, itane aliter se res habeat, eos qui fatius ducunt vitam profundere, quàm iustitiam violare, viros bonos ac summo honore dignos iudicabit. Cæteros verò qui ex φιλοψυχία ab officio desciscunt, velut ignavos & degeneres nullo in honore ac pretio habebit. Nec dubium, quin idem de castis & incestis statuturus sit. Quin si & ipsum contigerit iustitia posthabita proximo

Nazianze-
nus orat. 1.
in Iulianū

fuo iniuriam irrogare, quantacunque tandem necessitate compulsus id fecerit, præsto mox erit conscientia mentem lancinans, ipsumque vt sceleratum & detestabilem accusans. Nec remissioem carnificinam in animi sui penetralibus experietur, si temperantiæ modum in gustus & tactus voluptatibus excedat. Tunc enim futurum est, vt sibi aliquem audire videatur, qui in ipsum conuitia iaciat, ac sua ipsi dedecora ob oculos ponat, vsque ad eò, vt præ pudore ac pœnitentia sibi ipsi horrore sit. Verissima enim est illa Musonij apud Gellium sententia, cum quis per voluptatem turpe quippiam fecerit, quod suaue est abire, quod turpe est manere. Ac tam potens est hoc naturæ dictamen, vt Lucianus Samosatenus, homo impensissimè deditus ridèdis omnibus, quæ apud cæteros mortales aliquo in pretio sunt, non potuerit virtutem contemnere: sed cum vulgus Philosophorum ob profligatos mores contumeliosè passim accipiat, Epictetum se maximi facere non obscurè indicari. Nec Epicurei, qui omnia sua studia ad voluptatem referebant naturalem hunc igniculum, ita prorsus opprimere potuerunt, quin in eorum dictis & scriptis se aliquando prodiderit. Quantum enim ex Ciceronis primo libro de finibus, vbi sententiam Epicuri

Conscientiæ carnificina.

Lucianus Epicurum magni fecit.

curi de summo bono exponit, colligere possum. inter cæteras causas cur virtutes sint amplectendæ, etiam hanc Epicurus afferebat, quod cuius in animo versatur improbitas, nunquam finit eum respirare, nūquam quiescere. Seneca in epistolis Epicurum introducit dicentem, ex malè viuendo animi quietem perturbari, eo quod natura horreat scelera.

Epif. 97.

Vt autem nunc omittamus quam preposterum sit, ideo putare fugienda vitia, quia ratio obstrepens omnem eorum suauitatem diluit, & non contrà, idcirco rationem ea horrere & auersari quia turpia, quia fœda, quia flagitiosa, id certè dignum obseruatione, quod in homine qui ex professo bellum contra virtutes gerebat, tam apertè lex naturalis à flagitijs velut manu iniecta retrahere animaduerti queat.

Quod ex illo naturali rationis dictamine Deum esse virtutis remuneratorem probari possit.

CAPVT II.

Porro ex hac naturalis luminis ad probitatem instigantis scintilla, Dei prouidentiam erga humanum genus, hoc modo colligere licet. Cum naturale sit illud de colenda virtute iudicium, certè

falsum esse nequit. Si enim natura nos fallere posset, ad cuius primos igniculos cursum in veritate inquirenda dirigimus, rediret illa vetus Academicorum desperatio, & nemo se vllius rei certam cognitionem adeptum esse iactare posset. Si verò, vt tam graua incommoda euitemus, verum esse hoc naturæ dictamen fateamur, etiam nihil inde falsi vel absurdi consequi posse, fateamur oportet; quandoquidem nunquam sibi repugnare & in seipsam incurrere solet veritas. Atqui si nulla Dei prouidentia res humanæ gubernantur, ex illo naturali de virtute iudicio plurima consequuntur, quæ absurda esse, & rectæ rationi ex diametro aduersari, nemo sobrius ibit inficias. Primum enim natura suggerit homini voluptates carnis esse fugiendas; idque tanto importunius facit, quanto minus vitiorum assuetudine corrupta est. Adeo vt ijs qui à frugi vita se ad genialem transferre incipiunt, in ipso voluptatum vsu velut acerba monitrix instet, nec ipsos sincerum ex ijs gaudium capere sinat. Post verò quàm turpe quippiam voluptatis causa admissum est, acrior coorta pudore & dolore animum pungit ac vellicat; vt verissimè à D. August. dictum sit, animum inordinatum sibi ipsi poenæ esse. Si autem pro contemptu terrenorum bonorum nihil vn-

quam

quam homo adepturus sit, quod ijs vel præstantius, vel certè par sit; si quæ in promptu sunt, & tantum non extenta manu ipsi offeruntur, repudiare debet, nulla alterius boni proposita spe, quod velut ἀνίστημι tam certæ iacturæ opponi queat: nil aliud profecto isto naturæ conatu agitur, quàm vt ipsa seipsam infelicem & bonis omnibus nudam efficiat. Atqui si Dei prouidentia ad res humanas non extèditur, quid quæso erit, quod pro contemptu bonorum huius vitæ viro probo rependetur? An tunc virtutis mercedem homines hominibus persoluturos existimamus? Atqui hoc multis de causis dici non potest. Primum enim virtus in pectoris recessu, quo humana acies penetrare non potest recòdita manet; quare optimus quisque virtutis cultor sæpè præmio fraudatur, & hypocritæ probitatem simulantes illud interciperent. Iam verò si maximè in vulgus nota sint, quæ præclarè quisquam gessit, continget nonnunquam, vt multitudinis errore & ignorantia, quæ optima sunt, pessima iudicentur. Nonne D. Paulus ait suæ ætate Christianos, quibus nihil innocentius erat, pro mundi purgamentis, & omnium peripsamate habitos esse? Quin hoc etiam concessio, quod hominum iudicium, de ipsis virtutum officijs nunquam sinistram sit,

Si non est
prouidentia
naturæ
hominis
sibi inimi-
ca.

continget tamen subinde, ut quos probita-
tis ipsorum merito venerari deberent, eos-
dem velut sui dissimiles & scelerum suo-
rum reprehenses immuni odio prosequan-
tur. Quales erant, quorum hæc apud Sapien-
tem verba commemorantur. Circumueni-
amus, inquit, iustum, quia inutilis est no-
bis, & contrarius operibus nostris, & im-
perat nobis peccata legis. Quod si neque id
eueniat, equid tandem homo homini lar-
giri potest, etiam cum maxime propitius
est? An laudes? an honorem? an voluptates?
an potentiam? Sed illa contemnere præci-
puum virtutis munus est. Cum igitur ex his
perspicuum sit, vanam esse salutem, quæ ab
homine speratur, vel naturam dum à bonis
huius vitæ auocat, sibi ipsi inimicam esse di-
cendum est, vel ad illum remittere virtutis
remuneratorem, qui & cordis arcana explo-
rata habet, & nullo errore deuius à verita-
te fertur, & immobili voluntatis decreto
iustitiam amat, & præmium virtutis præ-
stantia dignum viro bono conferre potest.
Quæ in solum DEVM competere nemo
ignorat.

Non esse virtutem sibi ipsi mercedem.

CAPVT III.

VERVM

VERVM hæc nobis Stoici, non
tam providentiæ hostes, quam
virtutis immo dicuntur præcones,
occurrent, & se hunc nodum
line Dei providentiæ posse dis-
solvare tactabunt. Est enim Paradoxorum,
quæ ipsi defendunt, etiam hoc vnum, fru-
stra aliquod virtutis præmium requiri, eo
quod ipsa sibi amplissime mercedis loco sit,
nec altiori bono, cuius expectatione com-
mendetur, indigeat. Sed errare ipsos & in
errorem mittere his argumentis ostenditur.
Primum certissimum est, eos hac in parte
adversari, omnium hominum iudicio. Om-
nes enim, tam sapientes, quam insipientes, in
eo conveniunt, si non sit vllum præmium,
quod virtutis labores ac molestiæ compen-
sentur, meliorem futuram improborum,
quam proborum conditionem. Id quod Lu-
cena indicare volens, quis, inquit,

Saty. 10.

Virtutem amplectitur ipsam

Premia si tollas?

Et quotquot extitere morum magistri,
cum perspectum haberent frigidam & ieiun-
as futuras omnes ad virtutem exhortatio-
nes, nisi præmij sperati quodam condimen-
to eius asperitas temperaretur, bona quæ-
dam suis auditoribus ex virtute obventura
esse polliciti sunt; alij gloriam immorta-
lem,

lem, alij felicitatem in Campis Elysijs, alij alia. Hinc illud de litera Pythagoræ carmen, hinc Xenophontis Hercules, hinc illud Hesiodi.

Litera Pythagoræ.
Xenophontis Hercules.

Ἐρετὶ ἰδρωτα θεοὶ προπάρουθεν ἔθνηκαν:

Vbi laborioso ad virtutis culmen ascensui, mox termini, ad quem perducit, iucunditatem opponit. Aristoteles in Ethicis suis, cum videret se surdis cātaturum fabulam, si nihil afferet, cur virtus amplectenda sit, post longum de virtute sermonem, subiungit tandem, velut priorum ἐπισφράγισμα, il-

ro. Eth. capite 3.
Simplicius Iaruum indoctis obijcit.

los Deo charos esse, qui rationem ducem sequuntur. Eius discipulus Simplicius in Epictetum scribens, ne operam perderet, multa de virtute præcipiendo, poetarum fabulas in auxilium aduocat, & quos illi iudices ac supplicia subterranea confinxerunt, virtutis contemptoribus interminatur. Ac ne

D. Paulus.

putes, solius vulgi hanc esse sententiam, illorumque stupiditati hac in re à sapientibus seruitum esse; in tibi optimum iuxta, ac sapientissimum virum Paulum Tarsensem adducimus, qui palam profiteretur, si cum hac vita omnis piorum spes concideret, fore ut ipsi ceteris mortalibus longè miserabiliores sint. Et auctor libri sapientiæ, qui proculdubid vir grauis & cordatus fuit, cum impios vitæ dissolutæ & luxu diffluentis encomia-

stas

stas induxisset, illorum dementiam refutaturus, non ad castitatem & temperantiam magnificis verbis extollendam conuersus fuit, verum satius duxit, remunerationem futuræ vitæ & honorem animarum sanctorum ipsis ob oculos ponere. D. Augustinus, cuius acre iudicium tot eruditissimi libri produnt, in confessionibus aperta fronte confitetur, nisi aliam vitam restare credidisset, in qua vitæ antea actæ quisque rationem redditurus est, se ad Epicuri partes concessurum fuisse. Disputabam, inquit, cum amicis meis Alipio & Nebridio, de finibus bonorum & malorum, Epicurum in animo meo palmam accepturum fuisse, nisi ego credidissem post mortem restare animæ vitam & tractus meritorum: quod Epicurus credere noluit. Quod verò subiungit de lumine honestatis, & gratis amplectenda pulchritudine, quam vim habeat, posterius expèdemus. Pompeius quando ex pugna Pharsalica Athenas aufugerat, cum Cratippo Philosopho, quem olim de providentia differenter audierat, collocurus, sciscitatur, quo præclari illi sermones de mundi gubernatione diffugissent, posteaquam ipse pro patria pugnans à Cæsare tyrannidem affectante victus esset. Scilicet non occurrebat Pompeio, omnia præter virtutem esse ἀδιόροτα, hanc ve-

August. li. 6. cap. 16.

Plutarch.

ro

rò fortune subsidijs non indigere, sed solam ad beatitudinem sufficere. Et quid ego horum testimonia commemoro, cum M. Brutus homo stoicæ Philosophiæ imprimis ad ductus, quando suam causam à deteriori victam cerneret, in hæc verba, auctore Dione, proruperit, ὁ ἀρετῆς λόγος ἀρὰ ἡδονῶν ἐγὼ δὲ σε ὡς ἔργον ἡσκήν, id est, ὁ virtus nil præter verba eras; atqui ego te pro re colebam. Seneca licet virtutem multis locis ὑπερβολικώτερον laudârît, & virum bonum Dijs immortalibus æquare ausus fuerit, alibi tamen ad beatam & αὐτάρκη vitam ad eò parum in virtute præsidii positum esse fatetur, vt optimam eorum conditionem esse dicat, qui nūquam nascuntur, nec vllum sapientem si in ipsius potestate esset nasci necne, cupiturum hanc vitam ingredi. Vnde intelligitur Stoicos licet in scholis grandia verba de honesto propter se amando trutinarent, cum tamen ad rem ventum esset, vulgi de virtute sententiam sibi probari non obscure indicâsse. Sed omisis testibus, res cum re, causa cum causa confligat: ita enim futurum est, vt verane sit illorum, an nostra sententia diu latere non possit. Si igitur virtutes huius vitæ sibi ipsis sufficiant, nec præmio vlllo, quod eas commendabiliôres efficiat, indigent, illarum ergo exercendarum occasio omni conatu quærenda:

Brutus.

Seneca.

renda: cumq; ea oblata fuerit, nullo vnquam tempore è manibus dimittenda esset. Verum hoc de toto genere actionum honestarum nemo dicitur est, nisi animum ferum & immanem, corpus stupidum & sensus expers habeat. Quis enim nisi omnem humanitatem exuerit, non malit non lacepsi conuitijs, quam mansuetudinem in malè meritos reluctantè animo suo exercere? Quis non potius optaret egestate, morbis, cruciati bus, ac alijs malis, quorum feracissima est vita nostra, nunquam vexari, quam eadem patienter & æquo animo tolerare? Quis non fatius duceret nulla libidine ad incontinentiam sollicitari, quam cum eadem fortiter certando castitatem tueri? Et quicquid Philosophi præoptaturi sunt, Christiani certè qui magna probitatis laude floruerunt, tantum abest, vt eam ἀναϊσθησίαν probent, vt potius laboriosas huius vitæ virtutes pertæsi, cum D. Paulo exclament: Infelix ego ho. Rom. 8. mo, quis me liberabit de corpore mortis huius; & inter cæteras causas, cur mors bonis sit optabilis, etiam hanc recenseat, quòd molestissimum illud bellum, quo virtutes cum insita illa ad licentiosam vitam procliuitate decertant, morte terminetur. Qua verò frõte Stoici iactant virtutes sibi ipsis sufficere, cum iustitia & charitas aliquando flagrant, litate.

Cyprianus
de mortu-

ut nulli cruciatus, imò neque mors ipsa defugiatur? Cuius rei cum primo huius libri capite exempla fat multa allata sint, hęc noua afferre non est necesse. Quando igitur talis *περίστασις* incidet viro bono, ut ei omnibus tormentis excarnificato moriédum sit, ne vel iustitiam prodatur, vel temperantiam violet. qui poterit contra tam atrox malum folius honesti contemplatione labantem animum erigere, cum sibi & virtutibus suis, ac omni illi tam à Stoicis decantatæ felicitati ab ipsis iisdem virtutibus videatur exitium imminere? Quomodo non ratio naturalis quæ tali rerum statu mortem potius eligendam, quam officium esse deferendum suadet, bestia est seipsam comedens, qualem præ ingenti miraculo olim Pharmacopola quinquam exhibere pollicebatur? An fortè respondet, Stoicus animam corpori superstitem ad aliam vitam virtutibus locupletiolem factam concedere? Sed si vel nullus est Deus, vel non curat res humanas, haud dubium quin ex terrena materia ortum ducat anima, ac proinde materia dissoluta, & ipsam extingui necesse erit.

Sed frange, non tam firmam esse horum dogmatum cohesionem, quin sublata Dei prouidētia salua maneat animorum immortalitas, & nihilominus absurdum videbitur,

quen-

quenquam ideo feliciorē esse, quia pro iustitia mortem oppetijt. Nonne si inter cruciatus animam exhalasse felicem efficiat, etiam felices sunt, qui sub tortoris manu adhuc spirant, quorum ille viscera rimatur, quibus faces admouet, quorum latera fodit? Optabile igitur erit, perpetuò in tormentis illis manere. Bonum enim quanto diuturnius, tanto melius. Vide quæ ex hoc Stoicorum paradoxo incommoda sequantur. Porro nihil habuisse Philosophos, quod huic nostræ argumentationi responderent, exemplo nobis sit Cicero in libris de republica, ubi cum Lælius Furio, qui iustitiam iisdem, quibus nos rationibus oppugnauerat, respondentem inducit, præcipua eius epiche remata irrefutata, velut foueam prætergressus est, ipsa sua taciturnitate victum se esse, non obscure significans. Ut igitur finem huic capiti imponamus, ex ijs, quæ hæctenus dicta sunt liquet, non posse superioris capitatis argumentum eludi, virtutem sibi ipsi mercedem esse cum Stoicis affirmando. Nolim autem quenquam ita hæc accipere, quasi negem veram pietatem esse gratuitam, & κατὰ πλείαν virtutum à SS. Patribus reprehendi ignorem. Fateor enim cum Gregorio Nazianzeno δὲν τὸ καλὸν ἐργάσασθαι, ὅτι καλὸν τῷ πατρὶ πείθεσθαι, id est, bonum esse facien-

I

dum

August.
contra Iu-
lianum.

Vide La-
ctantium
libro 5. ca-
pite 16.

130 DE PROVIDENTIA DEI
dum, quia pulchrum est, parenti suo DEO
obtemperare. Verum ea gratuita bonitas a-
deo non potest à mercede perpetuæ fœlici-
tatis separari, ut quoadusque Deus bonus,
iustus, & pius mansurus est, eos qui parentis
ipsum loco venerantur, & colunt, omnesq;
suas actiones & studia ad amplificandam eius
gloriam conferunt, non sit deserturus. Sed
longè alia ratio est virtutum moralium,
quas Philosophi propter se expetendas esse
docuerunt, nulla Dei hominum conditoris
facta mentione. Atque huc etiam D. Augu-
stinus spectabat. cum libro 6. confessionum
capite 16, deplorat, se non potuisse cogita-
re lumen honestatis & gratis amplecten-
dæ pulchritudinis. Sed de virtutis mercede
hactenus,

*Naturam in necessarijs defecisse, si res huma-
na Deo cura non sunt.*

CAPVT IIII.

Secundum incommodum, quod ex
naturalibus illis virtutum semini-
bus exurgit, si Deus rerum huma-
narum curam non gerit, est, naturam, cum
nufquam improvidentiæ possit argui, in vl-
timo actu, hoc est hominis constructione,
tâquam inertem potam defecisse: imò cum
cætera quæ homini natura attribuit, inlig-

nem

LIBER II.

131

nem eius solertiam declarent, in quo pluri-
mum momenti erat, id ab ea neglectum es-
se. Si enim nihil ex virtute remunerationis
expectandum est bonis, & nihil improbis
ob suam nequitiam metuendum à Deo hu-
manarum actionum arbitro & inspectore,
nemo virtutis cultor esse vellet. Quare ne
naturales illæ de virtutibus notiones in to-
tum suo sine frustrarentur, alia ratione pro-
videri debuit, ut ad virtutis culturam ho-
mines propensiores efficierentur. Sed fortè
contendet quispiam, hac in re naturam suo
officio non defuisse, quandoquidem hone-
stis actionibus quandam suavitatem inesse
experimur. Quid enim turbulentius animo,
qui affectibus velut quibusdam procellis
huc illucque impellitur? Quid mansuetudi-
ne, castitate, sobrietate, & ut vno verbo di-
eam, quid vehementiorum illorum affe-
ctuum tranquillitate iucundius? Ad hæc pro-
pensissimo naturæ impetu quisque afflicto-
rum hominum forte commouetur, vsque
aded, ut subinde, qui dum starent hostium
loco habebantur, ij deiecti commiseratio.
nem excitent. Verecundiam verò nonne ve-
luti frænum natura hominibus & maxime
fœminis iniecit, ne insana rabie in Venerem
præcipientes ruant? Nonne homicidium velut
teterrimum facinus adeò quisque ex natu-

Homo ha-
bet quædã
naturalia
ad virtutis
subsidia.

I 2

rali

rali quadam *φιλανθρωπία* exhorret, & pauci tam efferati inueniuntur, vt homini vitam eripere queant? Respondemus, non diffiteri nos, quin aliquis naturæ conatus animaduerti possit, quo ad honestatem homines inciteatur, & à flagitijs cohibeantur; verum non est is talis, vt argumento nostro opponi debeat. Illi enim naturales instinctus, tam sunt imbecilles, vt à prauis cupiditatibus nullo negotio obruantur. Naturale est alienis malis ad misericordiam commoueri, sed nisi animus odio tam cæcus sit, vt potius aliena miseria pascatur. Horribile est hominem de medio tollere, sed ijs, qui nulla iracundia perturbati sunt. Ac nisi vererem, ne nimia rerum copia lectorem onerarem, ex omni antiquitatis memoria repeterem hęc, in quam multis gētibus, naturale rationis lumen extinctum fuerit. Proferrem Massagetarum communes vxores, persarum incestas cum matribus & filiabus nuptias, Germanorum veterum in magna laude apud ipsos posita latrocinia. Ostēderem apud Tauroscythas, publica lege sancitam fuisse hospitem mactationem, apud Cananæos solenne fuisse propriam sobolem in honorem idolorum exurere, apud Cyprios morem inoleuisse virgines nobiles prostituendi. Nunc verò his, & sexcentis id genus exemplis omisis,

etfi

Exempla
gentium
in quibus
naturæ lu-
men extin-
ctum fuit.

etfi cōcessero, ad quasdam virtutes tantum subsidij à natura collatum esse, humano generi, vt ipsa suo officio probè functa videatur; ad plerasque tamen multò remissius à natura extimulamur, quàm ad contraria vitia insita quadam ad peccandum pronitate ferimur.

τὴν μὲν τοὶ κακότητι καὶ ἰλαδὸν ἐστὶν ἔλεσθαι

ρηθίως, ἀλιγὴν κἀμ ὁδὸς μαλὰ δ' ἔγγυθι ναίει.

Inquit Hesiodus. Et in Euangelio dominus noster, viam quæ ad interitum ducit latam & spatiosam esse fatetur, nec id quicquam negaturus est, nisi qui nunquam angusto virtutum calli vestigia impresit. Itaque, vt nunc fumus homines, nemò rationem ad ardua ducem sequi vellet, nisi spe premiorum & metu suppliciorum indomita cupiditatum vis retunderetur. Si enim nunc cum plerique oculo Dei vindici omnia nuda & aperta esse credunt, tam multi dirupto iugo & contractis vinculis in omnes proni feruntur, quid futurum esset si nullo diuinæ vltionis metu, à flagitiosa quiduis perpetrandi audacia retraherentur? Idque cum perspectum haberent legum latrores & morum magistri, leges suas & præcepta viuendi diuinæ prouidentæ sigillo munienda, & obsignanda esse censuerunt. Itaque nulla vnquam res publica sine religi-

Facilius
malum ef-
se quàm
bonum,

134. DE PROVIDENTIA DEI
 one instituta esse cernitur, sed ante leges de
 iustitia & mutuis ciuium contractibus, alias
 priores de cultu numinis cuiusdam omni-
 um actionum humanarum arbitri & inspe-
 ctoris antecedere. Cuius rei insigne exem-
 plum ex Diodori Bibliotheca historica, o-
 peræ prærium erit huc ascribere. Is igitur de
 Zaleuco Locrensi legiflatore sic scribit:
 Statim in exordio omnium legum dixit Za-
 leucus oportere ciuitatis incolas, primò per-
 suasum habere, Deos esse, & mente contem-
 plari, cælum, & ornatum eius ordinemque
 animaduertere: non fortunæ, nec hominum
 esse hæc opera; deosque colere, vt omniam
 in vita bonorum hominibus auctores. Ani-
 mum quoque malitia vacuum esse debere,
 cum dij malorum sacrificijs non delecten-
 tur, sed bonorum virorum rectis & honestis
 studijs. Hoc procemio ciues ad iustitiam &
 pietatem prouocans, subiunxit cætera. Hæc
 Diodorus. Zaleucum secutus Plato commo-
 dissimum censet, à prædicatione diuinæ ius-
 titiæ leges exordiri. ὑπὲρ πάντων τῶν νόμων
 κάλλιστον καὶ ἀριστον πρόδιμιον ἀνέη, τὸ θεοῦ τε εἶ-
 ναι καὶ ἀγαθοῦς, δίκῃ τιμῶντας διαφορῶς ἀν-
 θρώπων. Omnium, inquit, legum pulcher-
 rimum & optimum procemium fuerit, De-
 os esse, eosque bonos, & iustitiam in maiori
 pretio quàm homines habere.

Zaleucus.

Natu-

*Naturam non prouidisse, sat firma humana
 societatis vincula si Dei prouidentia mun-
 dus non regitur.*

CAPVT V.

ATQVE hoc loco se aliud argu-
 mētum offert, quo natura de-
 monstratur, non solum in ea
 parum erga humanum genus
 prouida fuisse, quod homi-
 ni quem ad virtutem genuerat, non satis
 magna ad eam colēdam subsidia contulerit,
 verum etiam quòd cum eūdem sociali vitæ
 aptarit, ea per quæ hominum inter ipsos so-
 cietas conseruaretur neglexerit. Omnis en-
 nim humanæ societatis fundamentum est
 iustitia, vsque ad eò vt ea sublata, nil aliud es-
 sent humanæ respub. quàm magna quædam
 latrocinia. Sed iustitia non solum ideò nul-
 la sine cultu veri Dei inter homines retineri
 potest, quòd hominis prima & potissima ad
 æternum eius numen colendum sit obliga-
 tio, qua ratione D. Augustinus libro 19. de
 ciuitate Dei, negat vllam inter Romanos iu-
 stitiam viguisse: sed etiam quia neque ciuili-
 s illa iustitia, qua humana commercia & con-
 tractus diriguntur, sine metu DEI iniuria-
 rum & fraudum vltoris facta testæ præstari
 potest. Neminem fugit, quàm necessaria res

Cap. 21.

Iuramenti
 vtilitas &
 necessitas.

ad iustitiæ tutelam sit iusiurandum, quam-
 que sæpè accidat, vt eius præsidio innocen-
 tes calumnijs liberentur, rei prodantur, sus-
 piciones de aliena fide aboleantur, maximè
 controuersia terminentur. Sed omnis iura-
 mentorum religio à fide providentiæ DEI
 pendet. Cùm enim iurare nil sit aliud, quam
 Deum omnis perfidiæ & iniquitatis vindic-
 cem in testem aduocare: pauci tam erunt
 proiecti ad audèdum, vt, si DEVM esse
 omnium arcanorum conscium, sibi persua-
 serint, ipsum ludibrio habere, & mendacij
 testem citando, in suum caput irritare non
 vereantur. Sin' neque scire Deum quid agât
 homines, neque curare arbitrentur, eodem
 loco habituri sunt, viros iuramentis fallere,
 quo pueros astragalus: quod Lylandrú La-
 cedæmoniorum ducem Plutarchus dicere
 solitum esse testatur. Denique vt planum fi-
 at, quam sit necessarius ad hominum socie-
 tatem & pacificum conuictum, Dei vindicis
 omnia lustrantis timor, nonne si fingamus
 rempub. aliquam ex solis impijs conflata
 esse, ea multò erit deterior futura, quàm illa
 Philippi Macedonis poneropolis, imò
 quàm sæuissimorum latronum quod un-
 que *σύνμα*? Primum enim constat nulla in
 eiusmodi repub. templa futura, nulla *θεογ-*

Lylandri
 d. cum.

τις ἡρα, vbi de timore Dei, & sanctè viuen-
 do verba fierent, nullas scholas vbi ad hone-
 statem & virtutes iuuentus erudiretur. Quis
 enim posset esse virtutibus in ea repub. lo-
 cus, vnde omnium virtutum neruus, Dei v-
 bique præsentis timor exularet? Quam fri-
 gidæ illæ conciones, non solum apud vul-
 gus hominum, quod sensuum dolore ac vo-
 luptate potissimum ducitur, verum etiam a-
 pud eos, qui ingenium liberalibus discipli-
 nis excultum haberent, futuræ essent, qui-
 bus multa digna & indigna, pro iustitia fe-
 renda esse dicerentur, etiamsi neque in hac
 vita ab hominibus, neque in futurum à Deo
 vllum inde emolumentum sperari possit?
 Porrò cum non sit obscurum, quàm facile
 obbrutescat homo, si non recta institutione
 corrigatur naturæ prauitas, sed longa vitio-
 rum assuetudine, insiti illi à natura igniculi
 opprimuntur; intelligit per se quiuis, fore, vt
 in tali repub. stupris, adulterijs, cæterisque
 flagitijs, quæ aliqua voluptatis illecebra ho-
 mini blandiuntur, omnia feruerent: furta,
 rapinæ, oppressiones orphanorum & vidua-
 rum pro ludo haberentur, atque, vt apud Sa-
 pientem ingenuè impij confitentur, cuique
 sua fortitudo esset lex iustitiæ. Si dicat quis-
 piam posse istum flagitiorum impetum mi-

Vulgus po-
 tissimum
 dolore &
 voluptate
 ducitur.

Sapientia
 2. cap.

138 DE PROVIDENTIA DEI
nis ac terrore legum sisti, huic ego non gra-
uatè concedam, publica facinora legum ri-
gore quadam ex parte excludi posse. Ve-
rùm quàm frequentes incidunt in tenebris
& solitudine peccandi occasiones, vbi nemo
arbiter adest, qui in reum queat testimoni-
um dicere? Quod si neque is defuerit, quàm
facile erit reo eisdem data mercede cor-
rumpere, ne ipsi suo testimonio periculum
creent? Quod profectò si faceret, ecquod de-
inceps læso perfugium superesset, quæ via
reliqua rei suæ recuperandæ? Neque enim
iuramentum testibus deferendo, metu diui-
næ vindictæ eos ad veritatis confessionem a-
digere posset, quandoquidem sciret nulla
ipsum Dei religione teneri. Itaque hoc euen-
tu qui læsus est, quia quod reo intendit pro-
bare non potest, velut calumniator in talio-
nis pœnam incurreret. Ac sit ita sane, vt testes
ij verum fateri velint, adhuc reus alios toti-
dem conducere poterit, qui testentur eum
tunc temporis alibi visum esse, cum alter se
iniuria affectum queritur, vt olim Clodius
se Romæ haud fuisse probare contendebat,
cum sacra Bonæ deæ ab ipso violata esse di-
cebantur. Quinimo si neque hac via se peri-
culo eximere posset, adhuc tertia rima su-
peresset, iudicis nimirum corruptela. Si e-
nim munerum ea vis est, vt sapientum ac
bono-

Clodius.

bonorum virorum oculos excecere dicantur, quanto facilius ipsidem impius aliquis & plane irreligiosus iudex de iustitiæ tramite transuersus agatur. Vt autem perspiciatur, quam facile sit ijs, qui Deum non timent, terrenorum iudicum oculos perstringere, documento sit nobis, quod de duobus Salentinis, Datio, & Blatio apud Appianum *Ἀντιβατικοῖς* refertur. Horum natalis loc⁹ Salétia cum ab Annibale occupat⁹ esset, Blatius qui rei Romanæ studebat, Dadium sollicitat, vt communi consilio Romanis clam Annibale Salentiam proderent. Datus Annibali fidus Blatium proditiōnis accusat. Quod crimen cum is strenuè à se repelleret, & calumniam esse veteris inimici dictitaret (multos enim annos simulas quædam inter ipsos intercesserat.) Annibal neque prorsus contemnens eam delationem, neque statim inimico fidem habendam esse existimans, vtrumque à se abscedere iussit, tanquam consideraturus apud semetipsum quid facti opus esset. Cùm verò exitus perquam angustus esset, in eo rursus Blatius Dadium submissa voce sic affatur: num seruabis ò bone patriam tuam? Quo audito exclamat ille, se de proditiōne rursus appellari. Tunc Blatius multa obtestatus, iam, inquit, videt is me calumnia appeti. Quis enim illud crimen, cuius

Appianus
Alexand.
de Datio
& Blatio.

cuius nomine reus agitur, & quod à se depellere conatur, propemodum in ipso iudicis conspectu rursus patrare audeat? Visus est igitur Annibali Blatius innocens, quocirca & in posterum nihil veritus inimici sui criminationem, non destitit ipsum ad defectionem ab Annibale ad Romanos prouocare. Ex hoc exemplo intelligitur, qualis esset futura rerum humanarum conditio, si non homines metu iræ diuinæ à perfidia retraherentur, & quam verè à Cicerone dictum sit, pietate aduersus Deum sublata, fidem & societatem generis humani, & vnam maximam virtutem iustitiam tolli. Nec opus est, vel exemplis comprobare, vel rationibus coniectare, quanta rerum omnium perturbatio ex Epicureo de prouidètia dogmate sequatur, cum ipse Plinius, qui audacia plus quam Cyclopica Deum è mundo proscribere audeat, spontè fateatur ex usu vitæ esse, credi Deum, pœnasque maleficijs aliquid quando seras, nunquam autem irritas.

Quid respondendum sit ijs, qui docent populum ficta religione in officio continendum esse.

CAPVT VI.

ED nonnulli cum sine religione non posse incolumem seruari rempublicam videt, ficta religione populum

pulum in officio continendum esse monent, hac ratione satis commodum huic malo remedium, se afferre arbitrantur. Proponunt hi Minoem Cretensem, qui in antro quodam se cum Ioue colloqui fingebat, vnde ab Homero δειδς μεγαλήθ δαρειθης nuncupatur. Numam Pompilium, qui consuetudinem sibi cum Aegeria nympha esse metiebatur. Adhæc Zamolxin Thracen, Mahumetem, Arabem, pluresque alios, qui vt facerent animos humiles, formidine diuum, varijs imposturis simplici vulgo illuserunt. Verum ij, homines, dum vnum absurdum euitant, in aliud multò grauius imprudentes incurrunt. Dum aliorum probitati consulere volunt, ac ijs iustitiam, temperatiam, fortitudinem, aliasque virtutes colendas esse persuadere, se ipsos imposturæ & mēdacij turpi labe commaculant. Quæ autem hæc dementia est, aliorum vt serues integritatem, euertere propriam? Nonne eadem natura, quæ suum cuique tribuendum esse præscribit, etiam fallere & mentiri, ab officio viri boni aliena esse docet? Ergo, si ad eas angustias res humanæ rediguntur, vt sine ficta religione ad honestatem nemo incitari queat, vt quædam naturæ dictata tuearis, quædam violare necesse erit. Et falsa sunt illa præconia, quibus naturæ prouidentiam Philosophi extulerunt.

Plinius liber de historia naturali.

lere, falsum illud vulgatum axioma, naturam in necessarijs non deficere. Aut si alibi nusquam improvidentiæ conuinci potest, in solo homine sui dissimilis erit. Quod si quis contenderet, non esse contra officium boni viri, publicæ utilitatis gratia mentiri, quemadmodum Plato docuit, mendacio fas esse uti velut Helleboro: hunc ego multis maximi ponderis argumentis redarguere possem, & ostendere fidem, quæ fundamentum est iustitiæ, præsus vacillaturam, si cum etiam à viro iusto quicquam asseueratur, semper locus erit illi suspitioni, voluisse fortassis ipsum officioso mēdacio nobis imponere. Præclarè Aristoteles, cum rogaretur, quid mentientes lucrarentur, respondiisse fertur, ut neque verum dicentibus fides habeatur. Atqui si propter vnum mendacium semper in posterum ipsius auctoris fides periclitatur, quanto iustius illi fides in perpetuum deroganda est, qui etiam saluo officio se mentiri posse arbitratur? Hæc, inquam, & plura id genus incommoda huic errori opponere possem: verùm nolo hanc rem nunc pluribus agere, quando quidem alia ratio suppetit, qua eos ab hoc præsidio queam deijcere. Si enim vitæ hominum tam sit necessaria religio, ut fictam aliquam satius sit habere, quàm nullam: quæro num sapientiæ studen-

Contra of-
ficio sum
mendaciū.

studendo quisquam eò proficere possit, ut quicquid de numinis cultu & providentiæ vulgi sermone iactatur, id totum fraude & mendacio subnixum esse persentiscat? Si ne gent tam sublime arcanum vlllo studio deprehendi posse, ex aliõne igitur luto, quàm vulgus hominum, Epicurei formati, ac soli *παρὰ λυδίων ἄρμα περὶ βαίνοντες*, tantam sapientiam assecuti sunt; ut quod alij quantumcunque anniterentur odorari non possent, ipsi sint odorati? Quis tantam arrogantiam in hominibus nulla re, nisi stupore & vecordia insignibus ferat? Sin fatentur & alios, si sapientiæ operam darent, posse hanc imposturam deprehendere: consultius igitur esset, à sapientiæ studio abstinere, ne dum magnos in illa progressus facimus, tandem suboleat nobis, religiones Deorum à vafrijs hominibus confictas esse, & ita vindictæ cœlestis timore soluti, non possimus in officio cõtineri. Sed quid quæso absurdius vnquam auditum est, quàm sapientiæ tam malè cum virtutibus conuenire, ut qui alterum horum retinere cupit, alterius iacturam facere cogatur? Ita fit, ut cum semel malè subducta ratio est, quicquid postea tetigeris hulus sit. Ut igitur hanc argumentationem concludamus, cum sublato Dei timore, neque ad virtutum cultum, neque ad civilem vi-

tam

tam cōmoda subsidia hominē à natura sup-
 peditata sint, efficitur profectō, id quod ini-
 tio huius disputationis dicebamus. naturam
 cum cætera omnia prouidentissimē institue-
 rit in postremo actū, velut inertem pōetam
 defecisse: imō dum hominem fabricatus est,
 animal quauis bestia deterius condidisse.
 Bestiæ enim licet insigni corporis robore
 polleant, nec scuitia & immanitate homini-
 bus infariores sint, idē tamen minus quam
 illi nocere possunt, quod ingenio & pruden-
 tia destituuntur, sine quibus inermes & eua-
 nidæ sunt omnes corporeæ vires. Homo ve-
 rō, cum prudentia & consilio sit à natura in-
 structus, si Dei scelerum ultoris metu liber
 in iniustitiam præcipitet, etiam si viribus nō
 adeō magnis sit præditus, multō tamen faci-
 lius ad nocendum eas conuertere valebit.

ὡσπερ τελευθὲν βέλτισον τῶν ζώων, inquit Ari-
 stoteles, οὐλο καὶ χαριδὲν νόμος καὶ δίκης, χεῖρι-
 σον πάντων. χαλεποτάτη γὰρ ἀδικία ἔχουσα ὄπλα.
 ὁ δ' ἄνθρωπος ὄπλα ἔχων φύσει φρονήσει καὶ ἀρε-
 τῇ, οἷς ἐπὶ ταναυτῆ ἐστὶ χρῆσθαι μάλιστα. διὸ ἀνο-
 σιόταλον καὶ ἀρχιώταλον ἀνεὺ ἀρετῆς καὶ πρὸς ἀ-
 φοδέτεια καὶ ἐδωδὲν χεῖρισον. Id est, quemad-
 modum homo suam perfectionem assecu-
 tus animalium præstantissimum est, ita si à
 lege & iustitia recedat, omnium nequissi-
 mum euadet. Scuissima enim est iniustitia

arma-

armata: homo verō prudentia & virtute ve-
 lut armis à natura instruitur, quibus in con-
 trarium vti potest, quam maximē. Sine vir-
 tute igitur inprimis ferus & impius, & ad li-
 bidinem ac voracitatem promptissimus fi-
 et. Quod si credibile non sit, naturam, cuius
 tanta elucet cæteris in rebus solertia, in eo
 quod caput erat, non solum haud satis prou-
 idam extitisse, verūm homini, quem ad
 virtutem genuerat, arma potius ad nequitia
 am suppeditasse: Epicurei velut in ipsam re-
 rum parentem naturam contumeliosi, om-
 nium sibilis explodendi sunt, & Deus hu-
 mani generis rector, & moderator agnos-
 cendus.

*Naturalem esse mentis notionem, quod bonis
 beata malis misera vita debeat.*

CAPVT VII.

Actenus Dei prouidentiam ex ijs
 naturæ scintillis demonstrauimus,
 quæ virtutem omnibus alijs huius
 vitæ commodis præponendam esse dictant:
 nunc ex alia quadam hominis menti im-
 pressa notione, statim & sine vllis ambagi-
 bus prouidentia eiusdem res humanas sub-
 iacere, probabimus. Principio igitur scia-
 mus oportet, omnibus à natura insitum esse,
 vt viros bonos, non solum laude & honore

K

dignos

dignos existiment, verum etiam mercede & remuneratione: contra verò, vt nefarios, nō solum dedecus & infamiam, sed etiam pœnas & cruciatus mereri arbitrentur. Cui rei argumento est, quod ij, qui hominum quascunque societates legibus vitiorum expultricibus exornârunt, supplicium quoque de legum violatoribus sumendum esse decreuerint: idque non solum ne exemplo noceret impunita iniquitas, verum etiam ne crimini admisso iusta vindicta deesset. Intus enim in lumine suæ rationis perspiciebant æquum esse, vt qui ius & fas transgressi erant, quo suæ libidini obsequerentur: ij quam voluptatem malè agendo cepissent, eam iuste patiēdo amitterent. Quin & in bestijs, quæ non scriptis legibus, sed natura reguntur, quedam *μυστικὰ* animaduerti potest, qua vicem reddere studēt ijs, à quibus læsæ sunt, perinde ac si à natura hoc ius constitutum sit, vt mali malè pereant. Et homines si fortè aliàs tardiores erant ad credendum, res sublunares à Deo curari, cum insigniter sceleratum quempiam nullas in hac vita pœnas dare conspiciunt, facile adducuntur, vt tales diuino tribunali reseruari existiment. Itaque, vt est apud Laetium, cum Diogenes à perditissimo quodam nebulone interrogaretur, num DEOS esse crederet, respondit,

Bestiæ me-
mores in-
iuriarum.

Diogenes
cynicus.

dit, quomodo id non crederem, cum tibi Deos inimicos esse persuasum habeam? Scilicet indicare volebat, oportere aliquem gubernatorem mundo præsidere, quod æquum non esset, hominem tam nefarium, suæ improbitatis nunquam pœnas pendere. Atque hinc origenem sumpsit ea cōsuetudo, qua apud omnes gentes quisque illum à quo læsus est execrari, & diris deuouere solet; vitiosa & ab omnibus cordatis fugienda illa quidem: sed nihilominus providentiæ diuinæ non leue documentum existens, vt sequenti capite declarabimus.

Ex hoc naturali iudicio Deum humani generis curatorem demonstrari posse.

CAPVT VIII.

SI indelebiliter humanæ menti inscriptum est à natura, homines improbos ob sua flagitia reos esse pœnæ, debitores mortis fieri, miseram vitam mereri; si non quia leges humanæ statuunt pœnis vexandos esse maleficos, cuncti mortales id rectè fieri iudicant, sed potius, quia naturali suæ mentis iudicio quisque id cōsentaneum esse perspiciebat, idcirco legum sanctionibus firmatum est: existet perfectò aliquis iudex, cui pœnas debent, & à quo supplicium commeriti sunt. Quod enim de-

bitum aut quis reatus incurri potest, in vlla hominum societate, nisi sit aliquis eius præses, qui suam maiestatem peccando imminutam esse queratur, ac propterea illius, qui deliquit supplicio eam instaurari velit? Porro si quis nullas terrenorum principum leges, adhuc vsquam latas esse cogitet, cuius nam maiestatem homines peccando lædere dicemus, nisi eius qui naturæ leges humanæ mentis impressit, Dei videlicet optimi maximi? Qui si vel non existat in totum, vel à mundi administratione serietur, falsus esset ille tacitus naturæ sensus, quo ante omnes humanas leges homines nefarij pœnæ debitum contrahere intelliguntur; aut certè stultus & superuacaneus. Quid enim stultius esset, quàm extare in natura leges, quibus facienda pariter & vitanda præscribantur, impressam quoque sibi hanc à natura notionem cunctos homines circumferre, qua legum naturæ violatores supplicia mereri declarantur; & neminem existere, qui hæc supplicia infligendus sit, & pulcherrimas naturæ sanctiones exequuturus? Itaque D. Paulus cap. 2. epistolæ ad Romanos, ex eo quod facinorosi homines supplicio digni ab omnibus iudicantur, eosdem Romanos negat eam posse suis flagitijs excusationem prætexere, quod ipsis non perinde atque Iudeis Dei

Paulinum
argumen-
tum.

ira

ira in peccatores denunciata esset. Cùm enim ipsi cæteras nationes imperio suo regentes, si quos in illis sceleratos inuenissent, iustis supplicijs afficerent, ipsos colligere debuissent, quanquam nullis hominibus obnoxij essent, Dei tamen omnium iudicis tribunali referuari. Inexcusabilis, inquit, es ô homo omnis, qui iudicas. In quo enim alterum iudicas, te ipsum condemnas. Existimas autem hoc, qui iudicas eos, qui talia agunt (qualia supra enumerauerat) & facis ea, quia tu effugies iudicium Dei? Hactenus D. Paulus. Rursum, si vanum esse nequit, quod ante omnem ratiocinationem omnes velut à natura impulsivi sapiunt, vanissimum autem esset malè cuiquam precari, si nemo sit, qui eam precationem exaudire, & reipsa complere possit, quia ex anticipata quadam mentis notione, homines vindictam suis hostibus imprecantur, aliquod esse numen tam vbiq; præsens sequitur, vt nullæ ad ipsum preces in cassum dirigantur.

Idem ex terroribus, quibus mens sibi malè conscia percellitur, doceri.

CAPVT IX.

VLTO luculentius idem ex eo demonstrari potest, quod dum quicquam flagitij animus humanus me-

K 3

dita-

ditatur, maximo nonnunquam terrore con-
cuti solet. & non minus angatur, quàm si
fulmen ipsius ceruicibus impenderet: postea
verò quam facinus admissum est, sit sæpenu-
mero vt diurnis & nocturnis δειμασιν exagi-
tatus, nunquam secunda quiete perfrui possit.
Hæc ita vt diximus euenire, varia homi-
num sapientum dicta, qui mores ac vitam
mortalium descripserunt, varia quoque hi-
storiarum ac rerum euentus comprobant. Sem-
per præsumit sæua, inquit auctor libri sapi-
entiarum, perturbata conscientia. Et alius, Soni-
tus, inquit, terroris in auribus impij, & cum
fuerit pax ipse semper insidias suspicatur.
Quibus Iuuenalis suffragatur dicens:

Cur tametsi, hos tu

Enasisse putas, quos diri conscia facti

Mens habet autonitas, & surdo verbera cedit?

Ocriculum quatiente animo, tortore flagellum.

Pœna autem vehemens, & multo senior illis

Quas & Ceditius grauis inuenit, aut Phada-

manthus,

Nocte dieq, suum gestare in pectore testem.

Nunc vt ad historias veniamus, primùm
ORESTES, ob conscientiam interfectæ
matris Clytemnestræ, velut quibusdam furi-
js incitatus fuisse refertur. Quam rem si
quis velut fabulosam propter nimiam vetu-
statem reiecerit, non laboro, modo id obti-
neam.

Sap. 17.

Iob. 15.

Orestes.

neam, quod ad imitationem eorum, quæ fa-
cinorosis hominibus accidere solent, confi-
cta sit. Præter hunc Pausaniæ Lacedæmonio-
rum regi spectrum puellæ, quam ad festu-
pri causa noctu accersitâ interfecerat, dum
ea in tenebris strepitum excitante hostem
aduenire suspicatur, semper ob oculos ver-
satum esse memoratur, ac talibus ipsam ver-
bis affari visum: βάνη δίκης ἄστον, μαλὰ τοῖ
καλὸν ἀνδρασιν ἔβρις. Bessus quidam parrici-
da, dum hirundinis cuiusdam vti sit garri-
entis, nidum hasta deturbaret, ab astantibus
quare id faceret rogatus, respondit, se ab hi-
rundinibus parricidij accusari. Hinc facino-
ris istius occultè admissi orta suspicione, iu-
dici defertur: à quo captus & quæstioni-
bus subiectus, se parricidam confitetur,
ac non ita multò post digna tanto crimine
pœnas luit. Tanta scilicet in hoc homine fu-
it conscientiarum vis, vt quascunque etiam bru-
torum animantium voces exaudiret, eas sui
criminationes interpretaretur. Auctor tum
huius, tum præcedētis historiæ est Plutarchus
libello quem περὶ τῶν βραδείως τιμωρευμένων
inscripsit. Ac si quis iudicis & licetores con-
suleret, quibus cum facinorosis negotium
est, ex illis intelligeret, sæpissimè reoseiuf-
modi timentis & perturbati animi indicijs
prodi. Auditurus esset nonnunquam ijs, si-

Pausanias

Bessus.

mulatque apprehenduntur, sanguinem præ metu enaribus erumpere. Verùm quia fortasse aliqui hunc timorem ex contemplatione pœnarum, quæ ab huius seculi iudicibus impédét, p̄ficiſci arbitrabûtur, etiã monarcharum exempla p̄ferri poſſunt, q̄ ob cõſcientiam cædis innocentum tantis terroribus diſcruciati fuere, vt ex earum vehemétia vitam cum morte cõmutârint. Theodoricus Ostrogothorum rex, cum Symmachum & Boethijum patriſios Romanos, tanquam patriæ libertatis vindices per ſummum ſcelus occidiſſet, tanto cõſcientiæ metu torquebatur, vt vbique ei horum virorum ſpecies ob oculos verſarentur; vſque ad eò vt, cum piſcis ei caput appoſitum eſſet, imaginaretur illud Symmachi caput eſſe, quod ipſum apprehenſo mordicus inferiori labro, minaciter intueretur. Itaque ex tam terribili viſo in morbum incidens, cædi patriſiorum innocentium non diu ſuperfuit. Quod ſi quis hunc metum non naturæ tribuendum eſſe contendat, verùm ſpontaneæ illi perſuaſioni de pœnis impiorum in futuro ſeculo, qua ab ineunte ætate imbutus erat Theodoricus, quid de illis dicturus eſt, qui omnium religionum & numinum contemptores cum eſſent, ſuorum ſclerum recordatione, in grauiffimos terrores inciderunt? Quo in genere

Theodoricus ostrogottus.

Conſule procopij de rebus Gothicis.

nere admodum memorabilia ſunt, quæ de Caio Caligula Suetonius ſcribit. Is enim Caius Caligula. quanquam atheus fuerit; ad minima tamen tonitrua conuiuere, ad maiora verò è ſtrato ſe proripere, & ſub lectum condere ſolebat. Peregrinatione Sicilienſis irriſis multorum locorum miraculis, repente Meſſana noctu profugit, Aetnæi verticis fumo ac murmure pauſe factus. Adhæc quis vnquam magis Deum contemſit, quàm Epicurus? Et tamen iſ nulli non ſclerato etiam inter tuta timorem eſſe fatetur. Teſtis Seneca epiſtola 97. ſic de Epicuro loquens. Hoc argumétum Epicuri, eſt naturâ à ſclere abhorriſſe, quòd nulli etiam non inter tuta timor eſt. Multos fortuna liberat pœna, metu neminem. Ideò nunquam fides ſit latendi ipſis latentibus, quia arguit illos cõſcientia, & ipſos ſibi oſtendit. Hactenus Seneca. Cùm igitur tam in religioſis, quàm irreligioſis, tam monarchis, quàm ſubditis, malam cõſcientiam timor comitetur; iſ ſi vanus non ſit, aliquid eſt profectò, cur ſclerati ipſius naturæ admonitu timeant. Et quid hoc aliud erit, quam ſupplicium, quod à Deo iuſto iudice, ipſis niſi reſipiſcant inſligetur?

Epicurus fatetur malos omnia tuta timere.

Idem liquere ex fiducia, quam bona cõſcientia gignit.

Diximus ipsam naturam hominis male sibi consciam se damnare, & in latebris suæ mentis sententia contra se lata Dei futurum iudicium præuertere: idque ex facinororum hominum notissimis illis terroribus ita se habere demonstrauimus. Nunc ediuerso, quoniam & inde providentia Dei erga iustos non mediocriter illustrabitur, bonam spem & fiduciam ex vitæ benè actæ conscientia promanare ostendamus. Vt igitur ab Ethnicis incipiamus, quanquam illi per errorem se innocentes crederent, ea tamen qualiscunque innocentia persuasio, quantum momenti habuerit ad implendos bona spe & hilaritate eorum animos, sæpè tum dictis, tum factis declararunt. Horatius de viro bono loquens, si fractus, inquit, illabatur orbis, impavidum feriet, ferient ruinæ. Et memoratu digna est illa Carneadis comparatio, quam Plutarchus libello de animi tranquillitate refert. Aiebat is, quemadmodum pyxides aromaticæ, cum euacuata fuerint, gratum odorem multò post tempore seruant, ita in animo viri sapientis res benè gestas nunquam non iucundam & recentem sui memoriam relinquere, vnde hilaritas irrigatur & efflorescat.

Socratem Athepiensem Plinius summam animi tranquillitatem vultus habitu semper eodem præ se tulisse commemorat; vsque ad eò, vt neq; dum ad mortem abduceretur, vllus in eo metus aut trepidatio deprehendi potuerit. Cumque eum necessariorum nonnulli cum lacrumis ad carcerem vsque profecerentur, ac se id moleste ferre dicerent, quod ipsi innocenti moriendum esset, sciscitatus est ex illis, num eum iuste interfici malent: innuens, non mediocri solatio sibi suam innocetiam esse. Cicero cum in illa tempora incidisset, quibus tyrannide Iulij Cæsaris respub. opprimebatur, multas sibi causas esse dicebat, cur mortem optaret: verum contra omnia mala se vnicum solatium habere, quòd culpa vacaret. Et in epistola ad Octauium, quo *τοῦ βίου αἰσῶ* & qua fiducia ait se ad Curios & Decios iturū & apud illos de Octauij improbitate questurū esse? Multò magis ij, q nō sua tantū imaginatione, sed reuera innocètes fuere, cum improborū calumnijs appeterētur, ab iniquis eorum iudicijs ad tribunal Dei respexere, & eo solatio, se cōtra virulētās hominum linguas munierūt. Exēplo sit nobis D. Paulus q cum apud Festū iudicem vincētus causam diceret, mira quadam cōfidetia & alacritate in hæc verba prorupit: Ego studeo sine offendiculo cōscietiam

Socrates
semper eodem
vultu
fuit.

Xenophō
in apolo-
gia.

Cicero epi-
stola ad
Marium.
li. 7. epist.

tiam habere ad DEVM & ad homines temper. D. Basilius cum à pneumatomachis ob confessionem trium personarum, in vna diuinitate velut *καυρόμοσ* seu fidei innouator accusaretur, bona sua conscientia fretus, ait se cum illa confessione ad Dominum migrare velle. Plures autem huius rei testes proferre nihil attinet; cum nemo mortalium sit, qui non vim conscientiae siue ob scelera terrentis, siue ob res praedarè gestas, quadam hilaritate demulcentis, sit in seipso expertus. Sed nihil ageret natura hominis vel metu deiiciens, vel fiducia erigens, si nihil ex virtute boni, & ex improbitate mali in futurum à Deo expectari deberet. Atqui naturam nihil frustra agere, apud omnes in confesso est. Aded igitur nostri cura Deus tangitur, vt vnique etiam pro meritis poenas vel praemia distributurus sit.

Quod sublata diuina providentia nemo improbus esse, aut peccare dicendus sit.

CAPVT XI.

Hactenus naturam triplici dignam reprehensione ostendimus, si ad res humanas DEI providentia non pertingit: primum quod hominem neque huius vitae bonis quietè perfrui sinat, neque alia pra-

praestantiora, quibus horum iactura pensetur, substituat: secundò quòd eum talem genuerit, vt sine Dei metu virtutis nullo modo capax esse videatur: tertio quòd non aliter, atque si DEVS scelerum vindex futurus expectaretur, non solum in genere peccatorum comitem debere esse miseriam decernat, verum etiam causa sit culque, vt post admissum facinus se ipsum damnare, & simulatque digitus increpuit, metu expallescere cogatur. Sed nunc maius opus moueo. Ostendere enim conabor, nullam bonorum & malorum operum distinctionem subsistere posse, si non Dei cura res humanae administrantur, virtutem nil esse praeter nudum & inane nomen, vnam viuendi regulam cuique suam libidinem fore. Vt igitur hinc incipiamus, nemo peccare vel flagitium designare dicitur, cum re quapiam pro suo libitu vtitur, cuius est plenum penes ipsum dominiũ. Quomodo enim posset dici, malus aut flagitiosus, qui quod licitum est facit? Cur nõ autem liceat cuique re sua vti, qua ex parte sua est? Atqui si nullum numen mundo praesidet, quod iure creationis & gubernationis sibi generis humani dominatum vendicet, corpus & singula membra quisque nostrum ita in sua potestate habet, vt nulli non vsui pro sua libidine illa queat

158 DE PROVIDENTIA DEI
accommodare. Neque eos qui Psalmo 9. ef-
fræni linguæ licentia se in quosuis incurrere
velle dicebant, eo quod labia sua à seipsis
haberent, nec vllum dominum aut superio-
rem agnoscerent, alia ratione David sibi
compescendos existimavit, quàm DEI om-
nium Domini ipsis iudicia proponendo. D.
Paulus immoderata seruitute non esse ab
heris præmenda mancipia demonstraturus,
nihil validius afferre potuit, quàm quòd
còmunem vtriq;ue dominum in cœlis habe-
rent, qui certos terminos herili potestati
præfixisset. Rursus, omnium legum obliga-
tio à legislatoris in eos, quibus feruntur, po-
testate dependet: imò neque nomen legis il-
la præcepta merentur, quæ sine imperandi
iure cuiquam iniunguntur. Lex enim à ligan-
do nomen accepit. Si ergo nullus est huma-
ni generis rector & dominus, nullis quoque
legibus homines obstricti erunt. Cuique
igitur quicquid lubet, licebit. Nihil enim il-
licitum, nisi idem & lege prohibitum sit.
Habeat sibi impressas quisque honestorum
& inhonestorum regulas, dicet natura quid
agendum, quid ué vitandum sit: interim ho-
mo quia nulli se maiori subijcitur, quod
volet, facturus est, & eodem loco naturæ di-
cétata habiturus, quo leges Platonis, aut alte-
rius cuiusquam Philosophi, qui imaginari-

am rempub. construxit. Cùm ergo his gra-
dibus à negatione diuinæ prouidentia ad om-
nium virtutum & totius moralis Philo-
sophiæ ruinam perueniatur; adhuc qui Dei
curam cœlo definiunt, se non dico Philoso-
phos, verum satis sanos profiteri audebunt?
Sed dicent fortè ijdem peccare hominem, Obiectio:
cum non humaniter viuit, tunc autem vi-
deri ipsum humanitatis desertorem, cum
non id facit quod ratio imperat, sed quod
appetitus, quem cum brutis communem ha-
bet. Itaque obligationem secundum ratio-
nis præscriptum viuendi hominibus ex eo
prouenire, quod homines, hoc est ratione
præditi sunt; quemadmodum harmoniæ
musicæ leges non aliunde, quàm ex ipsa ar-
tis natura proficiuntur, quas tamen quis-
quis violat, malus Musicus dicitur. Quid
igitur obstabit, quo minus & is malus homo
dicatur, qui naturæ, per quam homo à bru-
tis discernitur, leges violat? Ad hæc nemo
qui aliquem DEVM confitetur, dubitat,
quin idem peccaturus sit, si li limites suæ sapi-
entia & iustitiæ transgredederetur: Atqui Deo
nemo superior: fallitur ergo quisquis obli-
gationem parendi, sine domini præcipientis
auctoritate negat posse consistere. Sed faci-
lis est ad hæc responsio.

Non enim nego, quin ratione homo sua. Solutio:

rum actionum ducem sequi debeat, non id ago, vt sublata DEI providentia ostendam, fortunæ temeritati hominum vitam committendam esse; hoc est ipsum, hominem ex homine tollendum: sed cum nonnulla prima fronte videantur esse rationi consentanea, quæ cum diligentius explorata fuerint, ex diametro cum ratione pugnare conperiuntur, in eo rerum genere & morales quasdam virtutes reponendas esse censeo, si non Dei consilio mundus administratur. Nonne Epicurei cum honestatem per se amandam esse negabant, cum virtutem nihil aliud quam œconomiam quandam in voluptate, vel amplectenda, vel tempore & loco parum oportunis contemnenda esse dicerent, rationibus rem gerebant? Agebant sanè; & quidem tam validis, vt sine retributione futuræ vitæ dilui non possint. Si ratio suadet, vt neglectis proprijs commodis iustitiam secter, rursus dicit eadem ratio, æquum non esse, vt sim in alios beneuolentior quam in meipsum; quocirca si proximi ius cum mea pernicie coniunctum est, salutis meæ potius rationem habebo, quam iuris illius. Si ratio imperat nuntium remitti carnis voluptatibus; plausibile & hoc est ab eadem ratione profectum:

τέρπειο

τέρπειο μοι φίλε θυμὸ ταχ' ἂν τινὲς ἄλλοι ἔσοιντο
 ἄνδρες ἐγὼ δὲ θανάτων γαῖα μιλῶν ἔσομαι, Thegnis.

Id est, Voluptate perfruere anime mi, breui alij homines victuri sunt, ego verò terra nigra fiam. Frustra hominis eximiam quandam dignitatem præ brutis animantibus somniamus, si idem ortus, idemque interitus est vtrorumque. Frustra si ex terra toti constamus, in eamque breui tempore recidemus, bona spiritualia quærimus, & rebus, vnde nulla in corpus redundat utilitas, inhiamus; cum multò consultius esset à mortalibus mortalia curari, à terrenis terrena, à carnalibus ea, quæ carni suauiter blandiuntur. Liqueat ex his non defuturas ijs rationes, qui posito mundum à Deo non gubernari, naturale rationis dictamen contemnendum censerent, ac proinde nostrum epicherema inconcussum manet, quo ratiocinabamur, vna cum diuina providentia discrimen bonarum & malarum actionum, de medio auferri. Aut si tali rerum statu vllum peccatum ab homine admitti poterit, peccabunt ij, qui vel in virtutis cultu longius euehuntur, quam fert propriæ utilitatis ipsorum ratio: vel voluptati intemperantius indulgent, quam ijs conueniebat, qui ad diurnam voluptatum affluentiam anhelant. Perfrica igitur frontem o Epicuree, & eum

L

qui

qui cum posset te onustum auro spoliare vbi nemo arborer à quo proderetur adesset, stultum & malum dicit, eum verò qui talem nactus oportunitatem, ne teruncium quidem tibi reliquum faceret, prudètem & bonum; aut si tunc primum euigilare incipis & virtutem non esse propria vtilitate metiendam confiteris, cum ad marsupium tuum ventum fuerit; agnosce DEI hanc esse immutabilem legem, qua iuberis alteri non facere, quod tute tibi fieri nolles, ideoque illius te imperio ipsa tua conscientia attestante subiectum.

Quod impotentia hominis ad beatitudinem consequendam argumento sit, esse aliquid homine maius, quod humani generis curam gerit.

CAPVT XII.

Noniam fundamentum totius doctrinæ de moribus est beatitudo, cum ex morali Philosophia nunc providentiam DEI stabiliamus, non ab re fuerit ex estimatione virium hominis ad beatitudinem comparandam, propositæ disputationi aliquid lucis afferre. Nemo igitur nescit, hominis naturam non esse ijs viribus præditam, vt summam suam perfectionem, quam felici

felicitatem appellare cõluuimus, sine The- sei cuiusdam se sapientioris & potentioris auxilio adipisci queat. Primum enim beatus esse nequit, qui mentem crassa errorum caligine obtenebratam habet, qui neque de fine quo cursum dirigere, neque de itinere quo ad finem peruenitur quicquam certi statuere potest. Quis verò suæ cæcitatibus manticam ad eò procul in tergum reiecit, vt non hinc mallet alium longe sapientiozem audire, quàm ipsum se tam arduæ rei magistrum profiteri? Sed etsi fingamus aliquem fuisse hominem, qui ceteros ingenio præcellens, & quòd Lucretius de Epicuro dixit, omnia minora lumina veluti Sol exortus restinguens, suo Marte quodnam sit hominis supremum bonum animaduertit; quia tamen is vulgo hominum persuadere non potuit, vt se ad felicitatem duce & monstatore vterentur, adhuc fixum manebit quod antea dicebamus. Si enim tanta sit hominum cecitas, vt neque tum videre potuerint, quem vitæ cursum tenere debebant, cum non defesset, qui velut digito ipsis totius humanæ vitæ scopum demonstraret, in euitabili necessitate consequitur, sublimiori quodam ipsis doctore opus esse, qui etiam mentis tenebras affuso cœlestis gratiæ lumine dispellat, ne tota humana species sine suo frustratur,

tur. Is verò quis alius esse poterit quàm Deus? Porro neminem ex ijs, qui se proprio ingenio, quæ sit hominis suprema felicitas inuenisse iactitârunt, cæteris mortalibus (præter admodum paucos, idq; breui tempore) persuasisse, veram se adferre de felicitate sententiam, facile erit ex historijs declarare. Vt enim de Socrate incipiamus, qui primus dicitur a cælo & naturæ contemplatione Philosophiam in domos deduxisse, & de finibus bonorum & malorum differere cæpisse, is quomodo alijs se quicquam solidi proferre persuasisset, cum neque sibi ipsi persuaserit, utpote qui id vnum se scire dicebat, quòd nihil sciret? Eius discipulus Plato, tam absurdas habuit de hominis fine cogitationes, tamque mirabiles animarum ad corpus remigrationes confinxit, ut diu eius opinio residere nequiverit. Proposuit & Cynica secta suam de summo hominis bono sententiam, verum quam sine vulgo rituali amavit. Itaque Diogenes dicitare solebat esse se laudatum canem, sed paucos secum ad venationem exire velle. Denique tam hi, quam Aristoteles de beatitudine in totum nihil dixerunt, verum intra eius boni inquisitionem, quod in hac vita præstantissimum est, constiterunt. Quare cum potissima de hominis fine quæstio sit, hæcne ad

cum

Socrates.

Plato.

Aristoteles.

eum perueniri possit, an in futurum expectari debeat, qui eam nē attigerunt quidem, satis indicârunt se nihil de vera felicitate comperti habere, ac idcirco non sunt ijs Philosophis annumerandi, qui ad eam se duces professi sunt.

Quòd verò ad Zenonem & Epicurum Zeno. attinet, horum ille tam locupletem facit Epicurus. hominem, ut nemo sit tātus opum humanarum admirator, quin eum mentiri intelligat: alter verò ad tam brutalem felicitatem velut classico dato inuitat, ut quadam erga suam genus reuerentia commoti homines, nihil probrosius ducant, quàm Epicuri discipuli & esse, & vocari. Cum igitur cognitum esset Græcorum Philosophos, qui initio magnam de se expectationem concitârunt, promittere ampliora, quam præstarent, multis iam seculis de humano ingenio quadam concepta desperatione, ex solum de felicitate persuasiones viguerunt, quæ diuina niti auctoritate sunt visæ. Quarum si nulla vera est, nec se eo demittit cœleste numen, ut homini, in vallissimo pelago & defissimis tenebris fluctuanti, faculam accendat, quàm respiciens ad optatum finem perducatur, longè profectò peius cum homine quàm cum brutis agetur. Horum enim et si singula sine ad quem à natura destinantur

L 3

exci-

excidere possunt, nunquam tamen integræ species sua naturali perfectione mutantur. Atqui si Deus afflictis hominum rebus non consulit, cum tanta sit eorum ad seipfos iuuantos imbecillitas, vt hæcenus nemo vitæ humanæ metam, quæ omnium consiliorum & actionū principium esse debebat, propria inuestigatione sit affecutus: efficitur vt totum genus humanum ἐκτρομα seu abortus quidam naturæ censendum sit. Sunt alia multò plura, quorum etsi ad beatè viuendum cognitio necessaria est, nihil tamen liquidi de illis humanum ingenium cœlesti doctrina destitutum pronūtiare potest, verbi causa, quid de illis spiritibus statuendum sit, qui spectris nocturnis, magorum, idolorumque mirandis operibus ad eò per vniuersum orbem clari & celebres effecti sunt, vt ab insania parum abesse videantur, qui negant esse δαίμονας δι φοιτῶσι περὶ χθονα καὶ περὶ πύλον. Hi enim cum diuinos honores olim importunissimè flagitarent, nec se aliquando nisi humanis hostijs placari sinerēt, in ancipiti periculo homines versabantur. Nam neque tutum erat, eos extrema omnia minitantes aspernari, neque vicissim credibile videbatur, Deorum loco habēdos esse, qui innocentium cæde oblectabantur. Quis igitur nisi homine maior tam perplexa du-

bita-

bitatione sollicitas mentes exoluere, & occultissimam illorum dæmonum naturam in lucem proferre potuisset? Sed quanto pere altiori quodam lumine, quàm sit naturæ, humanum genus indigeat, alio loco fusius explicabitur.

Quod visibilis mundi pulchritudo restetur, hominum vitam Deo curæ esse.

CAPVT XIII.

PVD omnes sapientiæ professores certissimum habetur, naturalia esse præstantiora ijs, quæ arte & industria humana elaborantur. Cùm igitur hoc vniuersam sit humani generis quædam veluti respub. multò omnibus suis numeris absolutius erit, quàm eæ quæ ad vniuersi imitationem ab hominibus constitutæ sunt. Idque magis perspicietur, si quis visibilè mundi pulchritudinem, cum ciuitatis ornatu visibili, purpura iuxta purpuram, vt dici solet, locata, conferat. Quæ namque ædium species, quis platearum nitor, quæ hortorum amœnitas in vlla ciuitate humana, cum solis ac siderum blando fulgore comparari potest? Quæ saxorum durities, quod columnarum robur, cum cœli adamantina firmitate componi? Sed neque si inuisibilem or-

L 4

namen-

namentorum comparatio instituat, vlli reipub. humanæ hoc vniuersum cedit. Legum enim naturæ tanta æquitas exiit, vt ad illas, tanquam lydiu[m] lapidem, cæteræ, quas humana adiecit industria, examinentur. Quæ cum ita sint, haud credibile est, ea ex parte humanas politias mundi reipub. præstare, quod, cum nulla sit tam abiecta ciuitatula, quin iudicium in legum violatores exercent, in vniuerso nullus sit, qui vel probos digna mercede remuneret, vel improbæ merita supplicia rependat. Solon dicebat pœnis & præmijs reipub. contineri, quare si eorum in mundi reipub. ratio non habetur, quæ hæc fuit tam præpostera diligentia, vt vniuersi externa omnia quam splendissima effecta sint, eorum verò, quæ mente comprehenduntur, id quod præcipuum erat, omnino neglectum? Si qua in terris ciuitas extare diceretur, cuius quædam visenda esset pulchritudo ea, quæ sub aspectum cadit, cætera verò nihil differret à ferarum latibulo; nemo dubitaret tantundem huic narrationi tribuendum esse fidei, quantum veteris historijs Luciani: atqui talem ciuitatem expressissimè referret hoc vniuersum, si improborum scelera nunquam Deus vindicatus esset. Vidi, inquit Salomon, calumnias

quæ

Hoc Solonem dixisse testatur Cicero epistola 15 ad Brutum.

quæ sub Sole geruntur, lacrimas innocentum, & neminem consolatorem, & laudauit magis mortuos, quam viuentes, & utroque feliciorem iudicauit, qui nondum natus est, nec vidit mala, quæ sub Sole fiunt. Quisquis historias & vetustatis monumenta coluit, videbit omnibus seculis nil aliud quam pelagus quoddam fuisse hunc mundum, in quo homines in morem piscium, imbecilliores à fortioribus deuorantur. Quid enim annalibus proditum est præter bella, cædes, incendia, vastitates, quas homines hominibus intulerunt? Quoties accidit, vt vna aliqua gens longissimè remotas prouincias velut flamma vorax depopulata sit? Quanta scuitia Persæ & Macedones per orientem, Romani per totum penè orbem, Turcæ ac Tartari per Europæ, Asiæque magnam partem grassati, incolas harum regionem oppresserunt, ac sub iugum durissimum redegerunt? Vnius Iulij Cæsaris ductu centies millena milia & centum nonaginta duo milia hominum interemta esse Plinius refert, exceptis ijs, quos è proprijs ciuibus, vt ipse solus oppressa reipub. rerum potiretur, innumerabiles neci dedit. Quæ rerum humanarum confusio, si æternis retro seculis durauit, & in posterum perpetuo mansura est, nec aliquod DEI iudicium expectatur, quod iniustitias

Eccle. c. 4.

Historia
speculum
humanæ
crudelitatis.

L J

desur-

deformatem, quo decursu huius temporis mundus dehonestatur, vindictæ pulchritudine instauret, perenni illo Heracleti fletu hic mundi status deplangendus esset, nec κόσμος ab ornatu dici deberet, sed à tanta ordinis perturbatione teterrimum quoddam barathrum, & cœcum chaos iustius appellaretur. Sed absit, vt de re longè diuinissima talis animum nostrum cogitatio subeat: ve ùn potius, quomodo Socrates cum audisset Heracleti quendam librum legi, rogatus quid de illo sentiret, respondit, ea quæ intellexisset videri sibi præclara, & propterea conijcere se idem de cæteris quæ non intellexisset iudicandam esse; quomodo D. Augustinus quia perspiciebat sacras literas, qua parte ab ipso intelligebantur, plenas esse prophetiæ & apostolicæ maiestatis, & idcirco nõ dubitabat, quin tales essent, vbi abdita erat earum intelligentia; quomodo Philosophi, cum vident pleraque naturæ opera ratione nõ carere, haud ambigunt, quin & ea, quorum ratio in occulto latet, minimè superuacanea sint; ita quoque nos admirabili illa mundi pulchritudine, quam oculis intuemur, commoti, non dubitabimus, quin haud ei desit intelligibilis ille decor, qui ex eo, quod iniustitia culpæ per iustitiam pœnæ compensatur, exurgit. Nec audiendi

Socrates.

Obiectio.

sunt,

sunt, qui ne cogantur Deum iudicem agnoscere, obijciunt nobis pœnam sibi ipsi esse omnem inordinatum animum, id quæ sufficere ad mundi, qui peccando deformatur, instaurationem. Primum enim non in omnibus hoc vindictæ genus locum habet. Siquidem, teste Salomone, sunt impij, qui ita securi sunt, quasi facta iustorum habeant: sunt qui gloriantur cum male fecerint, & exultant in rebus pessimis. Quorum enim mēs vitiorum longo vsu obtenebrata est, ij nec sui peccati magnitudinem estimare, nec quanto se bono priuent satis intelligere queunt. Neque Philosophis ignota fuit, ea malorum distinctio. Apud hos enim alij ἀκρατῆς, hoc est, incontinentes, alij ἀκόλαστοι, hoc est, intemperantes dicuntur; in quorum prioribus natura nondum adedè deprauata est, quin adhuc ipsis inter peccandum obmurmuret, ac perpetrato crimine pudorem ingerat: in cæteris verò, quos intemperantes vocari diximus, rationis lumen diurna peccandi consuetudine tantopere offuscatur, vt sine villo pudore suis cupiditatibus fræna laxent. Eiusmodi volunt fuisse illum, qui dicebat.

τῆς δεβίας, τῆδε τερπνὸν ἀνευ χρυσῆς ἀφροδίτης, τεθνάειω ὅτε μοι οὐκ ἔτι ταῦτα μέλει.

Id est, Quæ vita, aut quæ voluptas existis

sine

Solutio.

Ecclesi. 8.
Prouerb. 2.Differunt
inconti-
nentes ab
intempe-
rantibus,Plutarchus
de virtute
moral.

sine aurea Venere? Moriar quādo mihi hæc non amplius curæ sunt. Hoc igitur hominum genus, quomodo credibile est se ipsos peccando punire, cum tali pœna nihil ipsis possit gratius accidere? Quin neque illi, qui cupiditatibus victi obstrepente ratione se dant flagitijs, rectè existimantur fat pœnarum dare, si pudore in ipsa flagitij perpetratione turbentur, post admissum verò nefas pœnitentia crucientur. Nam varijs negotiorum turbis distracta eorum mens, rarò illam carnificinam in seipsam exercet, idque non tam atrociter, quàm sceleris magnitudo meretur. Mens enim hominis animalis & vitiorum deformitatem valdè tenuiter cognitam habet. Itaque huius anthyphoræ securi huius seculi prætores & iudices, pœnam, quæ sensus offendit, sceleratis adhibendam esse censent, vt eo modo quam iniustè agendo voluptatem ceperant, eam iustò patiēdo amittant. Atque hîc moralium argumētorum & totius secundi libri finis esto.

LIBER

IN LIBRUM TERTIVM
DE PROVIDENTIA
DEI
PRÆFATIO.

DVŌ argumentorum genera, quibus Dei providentia mundum administrari docetur excui sumus, ijsq; singulis singulos libros attribuimus, quòd neque inter se, neque cum sequentibus cohererent. Nunc deinceps, quia nonnunquam citius genus argumentorum mutabitur, nonnunquam distinctius in eodem genere versandū erit, libros non amplius probationum generibus distinguemus, sed symmetria cuiusdam ipsorum inter se rationem habebimus. De methodo verò quam sequemur benevole lector, hæc paucis accipe. Primum locum dabimus ijs argumentis, quæ ex totius uniuersi quibusdam affectionibus sumta, demonstrant, nihil esse, quod Dei curam subterfugiat. Hinc ea subiungemus, quæ partem aliquam uniuersi diuine providentiæ subieclatam esse ostendent, sequentur mox quedam experimenta, quibus tandem consensus sapientum & totius humani generis pro argumentorum corōnide adiciemus.

Unum

Unum quendam esse totius vniuersi finem.

CAPVT PRIMVM.

I

ESS E quoddam commune totius vniuersi bonum & finem, primùm ex eo apparet, quod nonnullorum corporum sint diuerſæ, imò contrariæ motiones. Aer nonnunquam in profundissimas terræ latebras, contra insitam à natura leuitatem spontè se insinuat, aqua subinde sui ponderis obliua sursum nititur, sidera errantia non solum proprio motu ab occidente in orientem feruntur, verùm etiam primo mobili in contrarium trahenti, haud inuita obtemperant. Sed fieri non potest, vt vnum idemque corpus vi suæ naturæ propria diuerſis motibus incitetur: vnde igitur ista motuum pugnantia in ipsis proficiscitur? An dicemus vnum esse naturalem, reliquũ violētum? At non facile erit explicatu, quid sit, quod aquam in vase per vim retineat, cum vas supernè nullum spiraculum habet. Multò minus verisimile est, alteram cœlorum reuolutionem naturæ repugnare, cum nihil sit à vera Philosophia alienius, quàm equabilissimam illorum corporum conuersionem, violentam dicere. Nihil igitur hinc aliud dicendum restat, quam vniuscuiusque rei naturalis duplicem esse propensionem, qua-

Duplex natura
turarum
propensio.

quarum vna velut particulares naturæ, in proprium bonum feruntur, altera velut vniuersi quotæcunque portiones ad communem eius salutem anhelant. Atque hinc fieri, vt cum vtrunque simul assequi non valent, proprio bono deserto commune bonum conſectuntur. Idcirco verbi causa, aquam nonnunquam in sublimi suspensam manere, ne si efflueret, cum in eius locum aer succedere nequit, hiatus nullo corpore plenus in mûdo nasceretur. Quòd tanquam grande incommodum natura refugit; quia Causa cur natura vacuũ fugit. vt à continuitate & cohærentia membrorum animalis vita & incolumitas pendet, ita in partium vniuersi continuata serie salus & integritas ipsius constituta est. Adhæc vis generandæ sobolis, amor posteritatis, quo etiam truculentissimas feras natura suos fœtus complecti cogit, omnia generandæ ac educandæ prolis instrumenta non ad priuatam vllius vtilitatem comparata sunt, verùm quia rerum sublunarium natura fragilior erat, quæ vt sempiterna posset existerè, quo perpetuitati vniuersi consuleretur, generatio instituta est. Qua de re memorabilis extat apud Aristotelem libro 2. de generatione sententia: Quia in omnibus, inquit, quod melius est naturam appetere dicimus, melius verò est esse quàm non esse, cum

II.

id

id propter absentiam à principio non sit omnibus concessum, τῶν λοιπομένων τρόπω σωεπλήρωσε τὸ δλονὸ θεός, ἐν ἐλεγχῇ ποιήσας τὴν γένεσιν, id est, alio modo, qui reliquus erat, Deus vniuersum absoluit, perennem faciens generationem. Præterea nisi sit aliquod totius mundi cōmune bonum, quod singulæ partes respiciant, non esset vnum hoc vniuersum, quemadmodum neque eæ societates vnā rem pub. constituunt, quæ ita seorsum sua commoda & incommoda sibi habent, vt vna incolumi manente, altera pessum ire queat. Nil ergo differet ab Hesiodi chaos, aut vulgatissima illa Anaxagoræ miscella, de qua librum scripsit, quem his verbis exorditur: ἦν δὲ μὲ πάντα χημάλια. Sed tam absurdam de re longè pulcherrima sententiam, neque ipsius Epicuri animo vnquam sedisse opinor. Falsa quidem, sed probabilior fuit illorum sententia, qui cum viderent multò difficilior esse mundi continuitatem, quàm animalis cuiusquam soluere, cælum in vniuerso rationem cordis habere; ab ipso non aliter vitam in omnes partes interuentu æris dimanare, quam in animalibus per tenuem illum spiritum, qui in arterijs continetur, vitalis fœtus ad omnia membra diffunditur; denique nihil propemodum in animantis corpore inueniri, quin aliquid ἀντί-

εσοφον

III.

Platonici.

εσοφον seu altera ex parte respondens in rerum vniuersitate conspiciatur; animal esse hunc mundum existimarunt: nedum tanta fuerit vllius cordati Philosophi temeritas, vt vnitatem vniuersi negare non sit veritus. Insuper libro primo, cum de mūdi opificio tractarem, multis hoc egimus, vt hominem esse totius visibilis mundi scopum demonstrarem. Quæ tota disputatio περὸ ἑδῆ, nobis ad præsentem materiam existet. Nam si in hominem cæteræ omnes naturæ collineant, commune igitur earum bonum erit hominis ministerio mancipari. Omitto nūc quod nonnulli dixerunt, hominis quidem causa pleraque animantia condita esse; ea verò, à quibus nulla ad hominem redundat v-

III.

Eugubine.

Julius Scaligen.

Ex hac totius vniuersi in commune bonum
propensione. Dei providentiam confirmari.

MC

CA.

QUANC porro totius mundi in eundem finem ac scopum pronitatem diuinæ prouidentia, haud leue documentum esse, hoc modo ostenditur. Quoniam fieri non potest, vt naturæ tot ac tam diuersæ in vnum commune bonum casu & inconsulta temeritate propendeant, aliquid sit necesse est, à quo in ipsum dirigantur: idque vel est vis quædam cunctis rebus ex æquo inhærens, vel absoluta, & per se subsistens. Primum horum dici non potest. Quis enim nescit, ea quæ solum contigua sunt, suisque finibus sigillatim circumscripta, non posse vllam formam in communi possidere? Vnum definiunt Philosophi, quod est in seipso diuisionis expert, & à quolibet alio diuisum & separatum: quare ea forma, quæ tot in partes discerpta esset, quot sunt res in vniuerso suis proprijs limitibus definitæ, nequaquam vna existeret. Scio equidem legè aliam esse vnitatem substantiæ, quàm loci: verùm nego per naturam fieri posse, vt vna ab altera separetur, & quæ diuersis locorum terminis conclusa sunt, ea substantiam prorsus eandem habeant. Nam quod Ecclesiæ fides de Eucharistia tradit, tam insolens, & à naturæ legibus alienum est, vt impijs

Philo-

Philosophis nihil absurdius dici posse videatur. Restat igitur, vt is, à quo vnum in finem cuncta impelluntur, à mundo sit absolutus: incorporeus igitur erit. Cum enim agens perpetenti coniunctum esse debeat, qui singula finem suum destinato petere facit, hunc omnibus rebus præsentem adesse necesse est. Atqui corpus per vniuersum spatium, quod mundus occupat, intentum esse nequit. Quando enim vno corpore impletur interuallum quodpiam, alterius minime capax est. Si incorporeus, etiam mente præditus erit profectò. Nam iuxta illud Aristotelis, in ijs quæ materia carent, hoc est, incorporea sunt, intelligens, & quod intelligitur idem est. Quis ergo is erit nisi Deus? Cùm verò nil aliud sit, rem quampiam suam in finem dirigere, quàm gubernare ac prouidentiam eius habere, patet ex his, DEI prouidentia mūdum administrari. Sed quia sub tam generali prouidentia descriptione impiæ quorundam Philosophorum sententiæ delitescere possent, eidem fundamento aliã superstruemus, quæ pietatis & religionis conseruatricem esse queat, & qua nihil diuina gubernatione exentum esse statuitur. Potest igitur Deus in vniuersum tribus modis huius vniuersi moderator intelligi. Vel enim ipse cum primò rerum naturas conde-

Omne incorporeū intelligēs. Cap. 4. li. 2.

Quid sit vnum.

180 DE PROVIDENTIA DEI
ret, impetus quosdam ijs impressit, quibus
cum in propria bona, tum in id, quod omni-
bus commune ferantur, ac deinceps à mun-
di procuratore feriat, unumquodque fini-
t ed tendere, quo impetus illi naturales
rapiunt, vel per caelos, aut aliud quodcun-
que corpus inferiora procurat; vel denique
vicariam quandam mentem uniuerso præ-
fecit, vt ipsum eius gubernatione distineri,
non sit necesse. Ac primis ille prouidentiae
modus, cum experimentis repugnet, à nemi-
ne Philosopho, quod sciam, ponitur. Alter
verò, licet patronis non careat, facile tamen
neque diuinæ bonitati congruere, neque ex-
perimentis consentire, neque omnino pos-
sibilis esse demonstrabitur.

*Deum non solum mediante caelo, sed im-
mediate quoque mundum regere.*

CAPVT III.

NON congruere Deo talem prouid-
entiae modum in fine primi libri
tot rationibus declaratum est, vt su-
uacantum videatur, vllū deinceps verbū ea
de re cum aduersarijs commutare. Experi-
mentis verò, quia plurima à nobis afferen-
tur, satius erit peculiarem locum attribue-
re. De possibilitate igitur nunc solum tra-

Prima ra- ctaturi sumus. Ac primum Lactanius libel-

no.

lo

LIBER III.

181

Io de ira Dei sic ratiocinatur: vbi non est ra-
tio, non est cogitatio, vbi non est cogitatio,
non est motus nec actio. Quæ gradatio, quia
mirificè illustrat prouidentiam ad omnia
pertingentem, clarius explicanda erit. Ne-
que enim omnes intelligere arbitror, quid
sibi tam succincta argumentatione Lactan-
tius velit. Itaque sciendum est, veteres Philo-
sophos, quemadmodum ex Platonis Phæ-
done & proclo in Timæum libro primo ad-
monuimus, præter causam materialem vix
aliam agnouisse, ac primo Anaxagoræ sub-
luisse mentem quãdam, quæ res omnes inter
se cõfusas & permixtas in ordinem digesserit.
Qui tamen in progressu physiologiæ suæ, ad
aëras & nescio quam *δμοιομέρειαν* relabatur.
Post hunc demum Platonem animaduertif-
se, quod præter materialem causam opus sit
effectore intelligentis naturæ, non solum ad
primam mundi constitutionem, sed in om-
ni deinceps materiae immutatione, & secun-
darum causarum *ἐνεργεία*. Quæ enim sine
cognitione sui effectus operatur, cum ex se
indeterminata sint ad hanc formam *τρομον*,
seu aliam producendam, imò inter infinitas,
quæ paulatim produci queunt, æquali pon-
dere suspensa hæreant, non erit ratio, cur
ab ijs vna præ altera in esse prodeat.

Quare vel eas omnes simul gignent, vel

M 5

nul-

nullam in totum. At qui omnes, quę infinite sunt, vnà produci non possunt: nulla igitur produceretur. Quocirca, si vlla forma recens in materia progignetur, in tota serie causarum eius aliquam esse necesse est, quę intelligibilem ipsius imaginem cogitatione complectatur, & ad eam producendam propinquiores causas ex se *ἀδιαφόρως* determinet. Hoc volebat Lactantius (opinor) cum ait, sine cogitatione nec motum nec actionem subsistere posse. Ut autem ad nostrum institutum hæc argumentatio accommodetur, si iners & otiosa est omnis agendi facultas, nisi intelligentis naturę adminiculo eius *ἀδιαφόρως* restringatur, sequitur non sufficere cælum vel corpus quodcunque ad perpetuam illam rerum occumbentium, & orientium vicissitudinem.

Ad hæc mundi salus & incolumitas in accurata quadam partium eius symmetria posita est. Nisi enim talis siccorum & humidorum, item frigidorum & calidorum inter se *ἰσορροπία* seruetur, vt vnum ab altero vinci & pessundari non possit, breui tempore futurum esset, vt vna sui parte rerum vniuersitas mutilaretur. Sed & specierum conseruatio, & indiuiduorum certus numerus ad vniuersi integritatem requiruntur. Quis enim nesciteo modo à specierum quodam conte-

xtu indissolubili mundum pendere, vt si è toto ordine vna eximatur, euectigid truncus & mutilus sit euasurus? Quis etiam ignorat, si vnus alicuius generis indiuidua nimium multiplicarentur, fore vt vna species alteri impedimento esset? Quid item facerent animalia vitam solitariam ducere sueta, si omnia deserta loca feris complerentur? Vnde rapaces bestię alerētur, si ingens esset earum copia, & animantia quorum venatu victitant exiguo numero comprehenderentur? Porro hoc omnium rerum iustum pondus, hanc mensuram, ac numeros sæpè tentari quidem nonnulla intemperie suborta videmus, verum nunquam ad eò tot annorum spatio dissolui ac perturbari potuisse, quin paulatim suę mediocritati restituta sint. Quę tantę molis tam accurata temperatio cui nam qua so accepta ferri debet? An existimabimus mundi sapientissimum architectū, ita potuisse ipsum instituere, atq; partes eius tam æquis inter se viribus committere, vt vna alteram vincere & deuasare nõ possit? An quemadmodum eximij in humano genere artifices ingētes machinas sic instruere valent, vt assidua sui opificis medicatione opus non habeant, sed non aliter, quàm si per se ratione vterentur, vsus ad quos condite sunt, etiam illo absente præstet? An quo-

Homerus. modo Homerus fabulatur Vulcanum tripodes, qui sponte progredierentur fecisse, quomodo Cretensem Dædalum quædam organa construxisse ferunt, quæ ἀνομάτως sine auctore mouerentur, ita quoque statuemus hoc vniuersum ad eò providè institutum esse, vt sine opificis sui adminiculo partes, quæ singulæ fragiles sunt, simul coniunctæ se inuicem ab interitu vindicare possint? Scio equidem hanc providentiæ rationem summo opere quibusdam minorum gentium Philosophis placuisse. Horum enim est illud paradoxon, omninò fieri non posse, vt quantumlibet res singulæ fortuitis casibus iactentur, vlla ἀραξία vel perniciēs in rerum genera inuadat. Ac proinde nunquam non esse in tota specie aliquod indiuiduū, quod non omnibus suis numeris absolutum sit, nunquam in humano genere deesse qui beatus sit, nunquam qui rideat, nunquam qui philosophetur, & sic deinceps. Neque vt vires naturales in tota aliqua specie, haud sint otiosæ, ac omnes mundi partes incorruptæ seruentur, speciale Dei providentiā requiri, sed huic rei procurandæ vires rerum naturales cum primi corporis motu & energia sufficere. Sed absit, vt credamus mundū quem nos incolimus, cuius imbecillitatis tot documenta quotidie intuemur, sine sui opificis

Auerrois.

ficis singulari cura, non dico in perpetuum, quod illi iactant, sed vel ad breue tempus consistere posse. Loquor autem de mundo nobis noto, siquidem an alius hoc stabilior & minori providentiā egens ab omnipotente Deo constitui queat, in præsentī non disputo. Primum igitur aio dissolutionis harmoniæ tot causas intra se mundum habere, quot animalia. Vt enim hic è partibus contrarijs in vnum coagmentatis & virium æqualitate sibi mutuo attemperatis, componitur, ita & animalium, quorundam si omnes particulæ inter se conferantur, talis quædam ἰσοστάσια agnoscenda erit. Nam etsi disputetur à Philosophis num detur mixtum æquale ad pondus, vt ipsi loquuntur, doctiores tamen in eo conuenire video, quod, si omnium partium crasis iunctim confideretur, talis mixtio non solum possibilis sit, verum etiam ad animantis bonam constitutionem necessaria. Iam verò si anima non potest suum corpus ab interitu seruare, sed etiam si nulla continentis vi ipsum læderetur, ob partium, è quibus conflatum est, pugnam dissolui paulatim necesse est, quanto magis vniuersum, quod animæ vinculo non colligatur, tametsi vis aliūde non afferatur, propter suarum partium contrarietatem, non semper maneret incolu me, nisi opificis sui

i. ratio cōtra Auerrois dogma.

Datur mixtū æquale ad pondus.

II.

186 DE PROVIDENTIA DEI
 potētissima virtute fulciretur? Insuper nullo sub Sole monarchia, nullum regimen, nulla sodalitas tam providē institui potest, ut iniurię temporis non sit obnoxia. Habent omnia primum sua rudimenta, mox τὴ κατὰ μέγρον προαδέσει ad summum perueniunt, ac tum deinde fatali quodam flexu incipiūt in peius fluere, & retro sublapſa referri. Nihil hūc profuerit, remedia cōtra suborientes defectus magna cura instituta esse, nihil gubernatorum industria, quī ipsis ad ruinam inclinatis magno studio humeros supponant. Incredibile est igitur, hunc mundum, quem toties nutare videmus, sine vllō moderatore sibi dimissum, perpetuō saluum manere posse. Sed nunc propius ad rem accedamus. Nemo ignorat, ab aëris temperie non solum stirpium prouentum, sed & animalium que sunt mūdi partes longē nobilissimę, salutem dependere, & si is siue nimium diuturno, siue nimium copioso calore vel humore, horum ve contrarijs frigore & siccitate sit terris infestus, de terrestrium animalium toto genere actum esse. Quæro ergo nūc quidnam hæc aëris affectiones ita moderetur, ijsque legibus temperet, vt salutis & incolumitati tot specierum, sine quibus mundi integritas constare non posset, ab aëris dyscrasia probē cautum sit. An dicemus totam

III.

LIBER III.

187

tam illam causarum multitudinem, à quibus aër variè afficitur, incerto casu fluitare, & dum vna alteri repugnat, & huic rursum altera, idque sine vllō modo ac regula in orbem progreditur, nunquam fieri posse, vt vna diu rerum potiatur exclusis cæteris, ac proinde nullam vsque eo inualituram vt animalium generi pernicioſa sit? Fateor equidem fieri posse, vt aliquantisper hoc modo ἡ πανολοδρία ab animalibus & terræ nascentibus propulsetur, verū in illa fortuita iactatione necesse esset ex intemperie aëris omnia terrena crebrius, quàm nunc fieri videmus, periclitari, & tandem inferioris mundi harmonia penitus dissoluta, vniuersum vix vllum pristini decoris vestigiū retinere. Nisi enim quippiam existat, quod res inter se pugnantes, ac perpetuō in exitium mutuū intentas, in quadam virium æqualitate conseruet ac tueatur, vnum tandem, pessundatis reliquis, necessariō præualebit. Quod si verò inferior mundus ex se instabilis, & susque deque fluctuans, ad aliud quod stabile principium reuocari debet, quodnam illud erit? Hūc Astrologi, fat scio, respondebunt, cælum ac stellas tantum iuris in sublunarem mundi partem exercere, vt omnium eius affectionum promi conditi existant, ac proinde ab illorum stabilitate nent,

Astrologi
 an rectè
 stellis affe-
 ctionū aë-
 ris affig-

causam esse petendam, cur aëris temperies ex se fluxa, certis quibusdam legibus altingatur. Atque idem Philosophis dicendum est, qui mentem huic inferiori mundo præesse negant. Sed ex his lubet fiscitari, num sic velint statum aëris ad siderum influxum esse referendum, ut nunquam earum radios materiæ contumacia frustretur, an verò siderum vires aliquando materiæ edomandæ pares non esse fateantur. Non potest dici semper efficax esse stellarum vis; nam si perpetuus sit huius inferioris mundi ordo, utpote ab insuperabili causa dependens, perit ex vniuerso pulcherrima illa varietas, qua fit, ut nonnullis corporibus certæ & statæ viciscitudines competant; aliæ nullas certas mutationum vices subeūdo, in sua instabilitate duntaxat constantes sint. Præterea mundus inferior peste, sterilitate, aquarum eluuiionibus, terrarum incendijs, ventorum grauissimis procellis, terribilibus ostentis in sublimi conspectis aded subinde concutitur, ut videatur antiquum chaos repetere velle, impiaque æternam formident secula noctem.

Sed absurdum est non ex materiæ fluxu & inconstantia potius, quàm ab eo ipso cælo, quod sublunarem mūdum in interitum pronam fulcire dicitur, perturbationis originem

ginem repetere. Nec Aristoteli vnquam in mentem venit, stellarum alium atque alium situm inundationis aut siccitates causam statuere: sed contrà in meteorologicis ait propter similem terrarum ad solem respectum æqualiter in ijs affectum esse aërem, nisi vel regionum ipsarum diuersa natura, vel habitus ex vna regione in aliam à vento propulsi, in causa sint, ut vna prouincia humore grauetur, altera siccitate squalescat, vna ventis infestetur, altera tranquilla sit. Vides hinc inæqualium tempestatum, in ijsdem climatibus, rationem non quæsitam esse è sideribus, sed partim ex ipsa soli diuersa indole, quæ alia est in montosis locis, alia in siluestribus, alia in campestribus, alia in palustribus: partim ex fortuita materiæ, vnde venti & pluuiæ gignuntur, iactatione. Patet igitur ex hisce argumentis non rectè dici, omnes aëris constitutiones à stellarum influxu pendere. Si verò cœlestium corporum vires tantæ non sunt, ut inferiorem mundum sibi omni ex parte subijcere queant, nondum inuenta ratio, qua is, sine mentis rerum moderatricis præsidio, factus tectus manere posse videatur. Adde his tot rerum species tam longo tractu seculorum seruatas, ita ut ne vna quidem hucusque interciderit; tametsi quarundam sit tanta fragilitas, ut sine huma

lib.2.ca.4.

IIII.

na cura diu superesse nequeant, quædam in vna solum regione inueniantur, quædam vnicum duntaxat indiuiduum habere dicantur. Quam facile fuisset negligentia hominum eas rerum species aboleri. quæ humana industria seruantur? Quam proclive inopinato aliquo casu eas consumi, quarum ita fert natura, vt cum admodum paucis indiuiduis vel stare, vel occumbere cogantur? Quomodo Phœnicis species, quæ (si talis est, qualis describitur) omnem salutis spem in vnico indiuiduo, eoque caduco repositam habet, hæctenus superstes fuisset, nisi mens aliqua mundi præles singulari studio ipsa rerum genera ab interitu vindicaret? Sed neque prætermittendum hæc est, fieri posse, vt vna species in aliam degeneret. Quæ res quia fortasse nonnullis *παράδοξος* videbitur, rationibus & exemplis persuadenda erit. Primum igitur cogitari velim, ad formæ in materiam inducendæ genituræ, non parum referre cuiusmodi sit materiæ *διάθεσις*: nam, vt præclarè dixit Aristoteles, *δοκῆ ἐν τῷ πασχόντι καὶ διατιθεμένῳ ἢ τῶν ποιητικῶν ὑπάρχεν ἐνέργεια*, id est, videtur actus agentium in patiente disposito inesse. Itaque non è qualicumque materia equus equum procreare potest, sed ritè disposita & modificata. Ac tantum in materia momenti situm est, vt e-

lib. 2. de anima ca. 2.

quus

quus ex asina, non equum, sed deteriorem quandam naturam procreet, mulæ videlicet, non quia femina vtriusque sexus permiscetur, vt Galenus existimauit, sed quia maternum semen est materia paterni: quomodo succus terræ velut materia stirpium feminibus subiecta est; quare tota causa degenerationis, materiæ, quam asina suppeditat, inhabilitas existimari debet. Insuper non nulla femina immodico aëris calore ex-

Fruges degeneres.

ta degeneri segete spem agricolarum eludunt, cuiusmodi est D. Basilio auctore, qui à Græcis *πυρός* dicitur. Hoc enim frumenti genus cum primò sereretur, *σῖτος* dicebatur; postea verò quam adoleuit, & natura & appellatione mutata ab adustione *πυρός* nuncupatur. Sed & Plinius frugum, quæ suo generi non respondent, mentionem facit. Quæ cum ita sint, efficitur, non posse eandem naturam à genitore in fœtum perpetuò transfundi, nisi aliquid existat, quod materiam ex se mutabilem à corruptelis quæ infinitis eam modis vitare possunt, tutam præstet. Porrò cum proximæ causæ tantis haud polleant viribus, vt materiam prorsus euincere, ac formæ, quam parturit, adaptare queant; sed tam imbecilles sint, vt sæpè *διὰ τὸ ὕλης δυσμεταχείριστον* in totum suo effectu frustrantur, vt in sterilibus vsuuenire solet, sæ-

pè

pè factum turpi monstrolitate deformem producant; de alia causa multò potentiore cogitandum est, quæ materiam à noxis defendens, prolis à paterna specie degeneratio- ni obsistat, mens videlicet per inferiorem mundum intenta, & eius incolumitati prospiciens. Quod si adhuc vllus cuiusquam animo scrupulus de harum rationum firmitate, inhæreat, ac nondum satis necessaria specialis prouidentix documenta nos protulisse arbitretur, huic duo quædam respondere possum. Prius horum est, non potuisse mundum sine opificis sui admirabili sapientia sic institui, vt contra omnes intereundi occasiones, quas tam multas recensuimus, sint in ipso prouisa remedia, & proinde si non ad ostendendam Dei specialem prouidentiam efficaces sint, saltem eò profecerint hæ rationes, vt manifestius DE I consilio mundum effectum esse perspiciatur. Alterum verò, quia paucis verbis expediri non potest, in sequens caput reijciemus.

Fuisse quoddam vniuersale diluuium, & ex eo, sine naturaliter suis miraculis è dicatur accidisse, semper elucere, quod inferior mundus & πρεσβύλιος non sit.

CAPVT III.

SI

SI quis peruicacior sibi non esse satisfactum præcedenti capite queratur, duo me habere dixi, quæ ipsi respondeam; vnum fuit, si non necessariò putet ex illis rationibus confici, quod propositum erat, saltem aliud quod tantundem valet concludi, nimirum in ipsa mundi καταβολῇ à Deo perpetuitatis ipsius fundamenta posita esse: ex mundi verò creatione prouidentiam qualem requirimus certissimò inferri, libro primo declaratum est. Alterum priusquam proponam, docèdum est mihi, fuisse quoddam vniuersale diluuium, quo omnia animalia quæ in terris degunt, quàm paucissimis exceptis, suffocata sunt. Id verò ex orbis ante aliquot secula vacuitate, historiarum origine, artium inuentione, arborum recentibus tralationibus, denique ipsis gentium historijs tanta euidentia probari potest, vt impudens sit, qui in re tam clara tergierfari non erubescit. Orbis vacuitatem gentium ad quærendas nouas sedes innumera migrationes ab historicis commemoratè testatur. Quis enim nescit, Cyprum, Ciliciam, totam Asiæ minoris littoralem tractum à Caria & Lydia vsque ad Hellepontum, quin & omnia Ponti littora Græcorum colonijs olim plena extitisse? Siciliam, & eam Italix partem, quæ magna Græcia olim di-

N

cuba-

cebatur, Cyrenen in confinio Libyæ & Aegypti, Malsiliam in Gallia Narbonensi, omnes fere mediterranei maris insulas cultoribus vacuas à Græcis primum habitari cepisse? Sed & ipsos Græcos aliunde in illam regionem commigrâsse, vel inde colligitur, quod soli Græcorum Athenienses *αυτόχθονες*, hoc est indigenæ habebantur. Nam ea res argumento est, publica tunc fama iactatum fuisse ceteras gentes, quæ Græcorū nomine censebantur ex alijs terris in Græciam, haud dubium quin vacuum, esse profectas. Nam si quis ad eam veteris Græciæ barbariem, quæ à Thucidide primo libro historiæ suæ describitur, animum aduertat, facile assentietur, eos tūc recenter in eam regionem aduenisse. Aitenim eos nondum habuisse munitas vrbes, sed vicatim habitâsse, & p̄ sui tutela enses perpetuò gestâsse, insuper ex raptu viuere solitos esse. Porro & Græcos & cæteras nationes omnes è Syria & vicinis locis, ne Atheniensibus quidem exceptis, prodijisse, ipse historiarum in antecedentia ductus, ostendit. Cùm enim posterioribus seculis de Gallis, Germanis, Britannis, Hispanis, Afris plurimis sermo fiat, quanto altius retro ascenderis, tanto orienti propiores gentes celebrari inuenies, donec ipsum caput omnium historiarum Afsyriorum monarchiam

Isoocrates
in panathenais.

chiam à Niuo inchoatam, affecutus fueris. Atque hoc est illud secundum generalis cataclysmi indicium, quod quinam ante Afsyrios vsquam terrarum imperitârunt, quis rerum status in mundo extiterit, nulla historia commemorat. Nam quæ de antiquitate phrygum Aegyptiorum & Atticæ autochthonibus dicuntur, tanquam *λίγες βεκκισελήνυ ἀπόροια* & fabulosa ab omnibus rejiciuntur. An ergo fuisse quidem semper ante Niuum aliquos tum Afsyriæ, tum aliarum regionum incolas existimabimus, verum æternis seculis sine cultu & humanitate, sine repub. & legibus vixisse, nec quicquam dignum, quòd historijs mandaretur gessisse? Atqui non est credibile, post barbariem infinitorum annorum serò tandem homines quasi è profundo sumno experrectos, ad humaniorem viuendi rationem se contulisse. An multa quidem in primis digna memoratu ab ijs gesta esse dicemus, sed idè ad nostram notitiam ea non peruenisse, quod omnia illorum temporum monumeta abolita sint? At multò magis fide caret, omnia illius nõ nimis vetusti seculi indicia obscurari potuisse, nisi & ipsum genus humanum penè totum vna cum literis aliquo inusitato casu extinctum fuisset.

Qui ex ipsa regione quam incolit oriundus est.

Artes om-
nes recen-
tes.

Cap. I.

set. Adde his omnium artium quæ ad vsum & ornamentum humanæ vitæ pertinent, certam originem, eamque non admodum antiquam, apud historiarum scriptores inueniri. Nam Varro libro 3. de re rustica auctor est, cum illud opus scriberet, ab omnium artium primis initijs non vltra mille annos effluxisse. Quid igitur hîc dicturi sumus? An multò quidem ante fuisse eas, quàm Varro arbitratur; sed testimonia quibus id probeatur intercidisse? Atqui non solum defunt historiæ vnde earum maior antiquitas probeatur, verùm etiam in promptu sunt, quæ ipsas recenter inuetas testentur. Itaque nihil hic aliud restat, quàm vt vel vniuersali quadam terrarum vastatione artes interijisse, vel sempiternis temporibus humanum genus sine earum cognitione vitam tolerasse dicamus. Nec minus validum argumentum à nouis arborum & animalium translationibus sumitur. Olim vites non habuit Germania; verùm nostro hoc seculo vix vlla Europæ regio vini feracior est. Olim genus illud arboris, quod persicam appellant, in sola Perside inueniebatur: nunc verò per totam Europam nihil ista arbore vulgatius. Plura sunt his similia, sed satis est ipsum genus animaduertisse. Sed hîc Philosophi, quæ est illorum pertinacia, cõfugient ad fatales quas-

dam

dam rerum sublunarium periodos, & quæ admodum Aristoteles ait, τὰς ἀστρος δόξας οὐχ ἀπαξ, οὐδὲ δις, οὐδὲ ἀλιγὰς ἀλλ' ἀπειράκις ἀνακυκλῆν, id est, easdem opiniones non semel neque bis, sed infinities redire, ita ipsi contendunt artes & stûdia humanitatis, perpetua quadam alternatione nunc florere, nunc negligi. At verò si per vniuersum orbem aliquâdo ab humanitate ad bestinam feritatem desciscant homines, quo tunc ergo aufugit illa naturæ potentia, quàm Auerrois tantam esse affirmat, vt sine DEI providentia queat efficere, ne tota species ab vlla naturali functione villo tempore ferietur? Quæ hæc istorum desultorû tanta leuitas est, vt, cum ex contemplatione imbecillitatis rerum inferiorum ad confessionem diuinæ providentiæ ipsos inuitamus, naturæ in tota specie insuperabile quoddam robur nobis perpetuò ingerant, ac vicissim, cum ad ostendendum diluuium vniuersale, omnes artes ante annos non ita multos in lucem prodijisse dicimus, tam esse fragilem naturam fingant, vt nonnunquam in toto humano genere velut quodam veterno oppressa, ab omni propemodum humanitatis officio vacet? Verùm vt donemus non absurdè credi, interdum hoc genus artium ab hominibus in totum neglectui haberi, sine quo vtcun-

Philoso-
phorum
responsio.

Refutatio.

N 3

que

que viui potest, ceu sunt eloquentia & Philosophia, & omnis literarum cognitio, non est tamen vlllo pacto verisimile agriculturam & cæteras artes vitæ necessarias, posteaquam semel innotuissent, iterum repudiatas esse, & homines desertis frugibus spontè ad glandes rediisse. Et tamen cum agriculturam & similes artes ab initio non admodum vetusto historiarum scriptores repetant, nisi mundus aquarum eluione quondam vastatus fuerit, tale quid Philosophi de toto hominum genere comminisci coguntur. Denique, ne vlla de vniversali inundatione dubitandi occasio superfit, non desunt quoque prophani scriptores, quorum apud nostros aduersarios haud leuis auctoritas esse debet, qui talem mundi casum memoriæ prodiderunt. *Ij sunt Berofus Chaldeus & Nicolaus Damascenus*, quorum verba apud Iosephum in *αρχαιολογία* Iudæica recitantur. Quin & *Aytonus Armenus* tradit, vsque hodie in Armenia montem ostendi, in quo constans fama est arcam Noe, quæ mundi *λείψανα* seruauit, desedisse. Atque partim fretus horum testimonio, partim existimâs qui diuis potius admissuros esse Philosophos, quibus cum mihi in præsentia res est, quàm mundi totius recentem esse originem, cum æquè probabiliter vtrunque supra memo-

ratis

ratis experimentis ostendi posset, diluuium potius quàm mûdi nouam creationem mihi probandum duxi. Quod autem ex illo, siue naturale, siue miraculosum fuisse putetur, Dei erga humanum genus providentia elucefcatur, nunc planum faciam. Primum si naturæ ordo fert, vt aquæ terras supergressæ cuncta animantia atque adeo homines vniversos, quàm paucissimis exceptis, absorbeant, fieri etiam poterit, vt aliquanto vltius euectæ, nullos relinquant superflites. Quid enim stultius, quàm potuisse ad tam paucos genus humanum redigi, vt omnis antiqui temporis memoria perierit, nisi quam diuino spiritu instinctus *Moses* interpolauit, & non aliquâdo eo vsque grassari posse aquarum violentiam, vt, neque *πυρρόρος*, vt dici solet, in mundo relinquatur? Si autem possibile est aquis omnia terrestria suffocari, corruptibilis ergo mundus inferiore sui parte existit, ac idcirco ne aliquando pessum eat, mentem aliquam reetricem ei præsidere necesse est. Si verò contra naturæ leges factum est, vt aquarum elementum totius orbis terreni ambitum occupârit, euidentissimum hoc argumentum erit, non ita suæ naturæ permitti hæc inferiora, quin cuiusdam rerum præpotentis gubernatoris curæ subiecta sint.

N 4

Quod

Berofus
Chaldæus
Nicolaus
Damascenus.
us.

*Quod mens illa, qua mundi providentiam
gerit, sit ipse DEVS.*

CAPVT V.

Actenus demonstratum est, mentis cuiusdam cura sublinarem mundum regi: nunc quoniam fortè quispiam sibi probari cupiet, non secundariæ alicui intelligentiæ rerum habenas à Deo traditas esse; id paucis docendum erit. Intelligamus igitur oportet, Deum oculis humanis non esse conspicuum, & proinde quascunque sibi eius notiones format humana mens, illas ex operibus, quæ aliquo sensu percipiuntur sibi collegit. Cùm verò inter opera DEI, quæ sub aspectum cadunt, nullum sit luculentius, ac præstantius, quàm singularum mundi partium tutela, & in fines suæ naturæ consentaneos destinatio, si non per seipsum, sed aliam quandam inferiorem mentem cunctis rebus id beneficii præstaret, præcipuam Dei notionem creaturæ accommodaremus, &, quo nihil absurdius cogitari potest, mundus qui non solum D. Basilio in Hexaemero, sed & ipsi Philosophis auctoribus, idèd factus est, ut διδασκαλῆον seu liber esset, in quo humanum genus Dei potentiæ, sapientiam ac bonitatem contempleretur, homines neque ad notitiam ipsius

Mundus liber humani generis.

per-

perduceret, neque amorem inuitaret, sed nescio cuius alterius mentis ab ipso diuersæ. Absit igitur, vt postquam declaratum, est oportere naturam quampiam intelligentem ad mundi gubernacula sedere, aliam præter ipsum DEVM isto munere fungi imagine-mur. Verùm si quid per angelos in tota hac rerum vniuersitate geri creditur, id non nisi Dei nutu & imperio geri credatur, vt summa rerum penes ipsum semper maneat; &, quemadmodum D. Augustinus ait, voluntas DEI sit prima & summa causa omnium corporalium, spiritualiumque motionum, nihilque fiat visibiliter & sensibiliter, quod non de inuisibili & intelligibili summi Imperatoris aula, aut iubeatur, aut permittatur, secundum ineffabilem iustitiam præmiorum atque pœnarum, gratiarum & retributionum in ista totius creaturæ amplissima quadam vniuersaque repub. Præterea vulgatum est axioma Philosophorum, de ijs quæ fieri possunt, naturam & Deum id facere, quod optimum est. Atqui melius est ita creaturas institutas esse, vt in omnibus suis actionibus à diuino arbitrio pendeant, nec quicquam noui sine eius voluntate in mūdo oriri possit, quàm vt ipse per se sine diuino nutu nouas in materia formas progignere queant. Ita enim fit, vt mūdi pleno iure do-

Angeli ad ministri prouidentię diuinę.

Sententiarum profperi sententia 38.

II.

N 5

mini-

Xenophō. *ἢ αὐτοῖς καὶ ἀρκεῖν*, quod ipsi à Xenophōte attribuitur: cum alioqui naturarum quaedam velut emancipatione suam potestatem non parum imminuisset. Si enim creaturæ sine Dei speciali opitulatione suas naturales functiones obire valent, intelligi profectò nequit, quomodo in vilius minimæ rei actionem quicquam iuris habeat, salvo generali illo influxu, quem Philosophi statuunt, nisi ipsam eius, quod remorari vult, naturam destruat; id verò, cum eius bonitati non satis consentaneum videatur, nunquam est facturus. Si ergo non ea lege mundum produxit, vt omnium eius motuum sibi potestatem retinuerit, non fuit possibile talem ipsum creati. At verò, cum non sine manifesta ratione quicquam diuinæ potestati sit eximendum, eoque est illa ratio, ob quam negetur DEVS sic eum instituere potuisse? An forte metuit quisquam, si nihil sine Dei speciali synergia fieri posse dicamus, nullas in agendo partes ipsis creaturis relinquere? Sed frustra hoc metuit. Si enim color quamuis sine lumine sui similitudinē in aëre nō queat progignere, rectè tamē illi⁹ similitudinis propinqua causa dicitur, cur non & simili ratione proxima agentia suorum effectuum causæ manebunt, etiam si absque Dei speciali

Obiectio.

Solutio.

III. ali quadam coöperatione omnes eorū vires torpescerent? Vltimò cōsiderari velim Deum tanquam ens per se primam omnium rerum causam esse, non solum quia auctor est primorum indiuiduorum, vnde cætera ducunt originem, nec ea duntaxat ratione, quòd vniuersis ex æquo generalem quandam curam impendit; nam ita non magis eorum quæ reuera sunt, quàm que non existunt, modò possint existere, causa esset, quemadmodum auus non magis est causa nepotum, qui iam geniti sunt, quàm eorum qui adhuc gigni possunt. At si hoc volebat Aristoteles cum diceret, ab hoc ente, id est, DEO pendere cælum & terram, & vniuersam naturam, nihil attulit dignum tanto promissor hiatu. Sed tunc demum verè causa vniuersæ naturæ esset, si, quod Christianorum literæ docent, omnia verbo virtutis suæ eum in modum portaret, vt ipso spiritum suum auferente deficerent, & in puluerem suum reuenterentur.

12. metaphysi.

Psal. 102.

Cælum non ab interno principio moueri, sed à mente extrinsecus assistente.

CAPVT VI.

QVEmadmodum huc vsque totum vniuersum speciali DEI prouidentia administrari docuimus, ita nunc sigillatim præci-

præcipuæ eius partes diuinæ curæ subiectas esse demonstrabimus. Commodissimè verò à cœlesti corpore ordiemur, tum quòd illud supremum in vniuerso locum obtinet, tum quod expeditior ea tractatio futura sit, in qua neque Philosophos nobis aduersos habemus. Vt autem ordine procedat hæc nostra disputatio, primum non esse motum cœli eo modo naturalem ostendemus; secundo quod neque animæ impulsu in orbem voluatur; tertio motorem externum, quem ei tribuimus, oportere intelligentis naturæ esse; quarto etiã nisi negandum non sit, inferiores quasdam intelligentias cœlum conuertere, totiustamen cœlorum regiminis primum dictatorem Deum esse probaturi sumus. Ac non moueri cœlum sponte naturæ suæ, his argumentis planum sit. Nulla res motu naturali incitatur, nisi extra locum suum peregrinetur. Est enim vnique corpori impetus à natura impressus, quo in locum suum naturalem, si quando vi ex illo eiectus fuerit, referatur; eò quod in natiuo cuiusque rei loco eius incolumitati melius cõsultum sit. Atqui cœlum in ipsa sua naturali sede constitutum irrequieta vertigine circumfertur. Non est ergo motus eius naturalis. Insuper motus naturalis semper quandam ἀνομαλίαν seu irregularitatem ha-

I.

II:

bere

bere cernitur, contrariam illi, quæ in violento motu percipitur. Vt enim vi prolecta quanto longius progrediuntur, tanto lentiori motu feruntur: sic ediuersò quæ à natura mouentur, quanto longius procedunt, tanto concitior est eorum impetus. At verò cœlum ac sidera æquabilem & regularem in omni æternitate motum retinēt, nec diuturnior est nostro seculo primi cœli diurna periodus, quàm Ptolomæi vel Eudoxi temporibus fuit. Adde his, quòd ex causâ, quæ ex vi naturali quicquam efficiunt, si nullam ipsis remoram materiæ patientis contraria δίαθεσις afferat, momento temporis suam actionem absoluant. Lumen, quia nullam sibi contrariam qualitatem ex aëre pellit, simul cum lucido corpore in ipso apparet. Nec dubitat Aristoteles, grauia ἐν ἀναρῆι deorsum casura esse, si spacium per quod feruntur omni corpore obistente vacuum esset. Sed nihil in cœlo ostendi potest, vnde motus eius retardetur. Quid enim illud erit? An medium? Atqui cœlum non per vllum medium, quod eius celeritati moram afferre possit, sed in seipso reuoluitur. An orbis vnus cõtra alteram nitēs? at si eiusmodi orbium renisus in cœlo admittitur, motus eorum violentus erit. Sed vim in rebus perpetuis nunquam reperiri vulgatissimum est.

Cùm

Aristo. lib.
4. Phys.
cap. 8.

III.

Cum igitur nulla ratio reddi possit, quare motus cœli non sit momentaneus, si naturalis, à motore extraneo cœlum moueatur necesse est. Præterea videmus Planetarum sphaeras, diurna cœli vertigine contrarium suo proprio motui cursum pagere; quocirca cum vnum idemque corpus non possit duobus contrarijs motibus à natura cieri, si vnus eorum naturalis ponitur, alter naturæ contrarius, ac proinde violentus erit. Itaque vt cœlum à violētia liberemus, alium quàm naturalem in eo motum agnoscere debemus. Ad hæc cœlum, in quo stellæ inerrantes infixæ sunt, nonnunquam celerius, nonnunquam tardius progredi videtur. Ante Ptolomei enim tempora, centesimo quoque anno, gradum vnum in consequentia fixæ stellæ promouebant; à Ptolomeo verò vsque ad Mahometen Aratensem multò citius, hoc est 66. annorum spatio gradum absoluisse dicuntur, ab illo deinde vsque ad nostra tempora rursus eorum motus accelerari cœpit. Nam singulis 71. annis intermedio tempore vnus gradus respondet. Quam *à violentia* ad equalitatem hæc tenus nemo reuocare potuit, nisi per quandam polorum siue mundi, siue Zodiaci deflexum & librationem, qualem etiam polis epicycli Mercurij tribuunt Astronomiæ periti. Atqui cum ta-

A scholo-

lis

lis polorum à sua positione in latius deflexio *gia* ponis non possit ad vllam speciem naturalium motus in motuum, quos Aristoteles enumerat, referri, nihil aliud restat, quam vt is externo *cœlo*, qui ad nullam speciem naturalium referri possunt. Denique si motus cœli naturalis fingatur, quæstio mox difficilima explicatu suboritura est, an naturalis illa propensio per quam in orbem voluitur, in vna aliqua cœli parte solum resideat, an verò æquè in singulis. Si in vna cœli parte vim eius motricem sitam esse dicas, huius partis natura alia erit quam cæterarum: etenim quorum est eadem natura, eorum quoque naturales facultates non distinguuntur. Quare neque continuæ sibi mutuo erūt. Quæ enim naturis discrepant, continua inter se esse nequeunt. Quòd si, vt tam graue incòmodum euites, vim motiuam omnibus cœli partibus communem esse dixeris, mox inferant in plerisque eam supernacaneam fore. Nam quanto quæque pars est ab æquinoctiali remotior & polis vicinior, tãto tardius, quod omnes norunt, mouetur. Sed si in quaque illarum vis mouendi naturalis otiosa non esset, omnes quia eadem vi præditæ sunt, pari celeritate mouerentur: id verò cum minimè fiat, quædam cœli partes alieno motu trahuntur, nec vllus in ipsis propensionis ad motum naturalem vsus existit. Plura ad hu-

AUS

ius rei confirmationem argumenta proferrem, nisi quæ hæcenus allata sunt, prorsus euincerent, alium à naturali esse illum motum, quo cælum in orbem cōuertitur. Hoc tantum adijcio, vix vllum Philosophum reperiri, qui non quiduis potius commentus sit, quàm cœli reuolutionem à natura proficisci admiserit. Quin neque satis fidei nostræ cōsentanea est illa cœlestis motus causa. Cùm enim huius mundi vltimus dies finem perpetuæ siderum conuersioni in arcanis literis allaturus esse dicatur, si ad illud vsq; tempus *ὄρου* quadam naturali incitata fuere, aliquē fingamus oportet, qui deinceps per vim ea retineat, ne pro naturæ suæ propensione rursus moueri incipiant. Sed quis credat DEVM cœlestia corpora violenta stabilitate fixurum esse? Atque hanc rem non ideò mihi hoc loco commemorandam duxi, quod Philosophis quicquam ex auctoritate sacrarum literarum præiudicari velim; sed ne fortè Christianorum ij, qui tardiori ingenio præditi sunt, nec vim rationum nostrarum satis assequuntur, non multum referre existiment, an cælum à natura, an ab alio principio moueri dicant. Attamen quia subinde Aristoteles hunc motum naturalem appellat, & in scholis pro axiomate iactatur, cuiusque corporis naturalis esse aliquem mo-

tum

tum naturalem, ne quenquam hæc rationes probabilitatis quadam specie sic inescant, vt sibi adhuc liberum esse putet vel assensum retinere, vel vtrilibet parti accedere, operæpretium erit hos scrupulos de medio auferre. Quod igitur ad ARISTOTELEM at-

Solutio.

tinet, tam is disertè in 8. Physicorum & in 12. Metaphysicæ suam sententiam expressit, vt etiam si faterer me non intelligere, quid sibi velit, cum in primo de cœlo motum quinti corporis non aliter naturalem dicere videtur, quam elementorum, non ideò tamen cuiquam integrum futurum esset, ex vno paulò salebrosiori loco tam apertis eius verbis insidiari. Interim, si quid coniectare possum, videtur mihi Philosophus ea de causa motum cœli naturalem appellare, quòd intelligentia motrix animæ quandam rationem ad cælum habeat non informâtis, sed mouentis & gubernantis, quomodo Platonis secta animam in corpore motoris officio fungi dicebat. Quòd autem non prorsus vana sit hæc coniectura, patet ex libri secundi de cœlo cap. 2. vbi cælum esse animatum & habere principia sui motus affirmat, idque non ex Pythagoreorum sententia, sed ex sua, vt ipse verborum contextus ostendit. *ἡμῖν δὲ φησὶν ἐπειδὴ ὄρισται πρότερον, ὅτι ἐν τοῖς ἐχθροῖσι ἀρχὴν κινήσεως αἰ τοιαύται δυνάμεις ἐνπαρχούσιν.*

Cœli quomodo animatum.

O

σιν,

Cælum à natura moueri nō est consonum fidei.

Obiectio.

στιν, ὃδ' οὐρανὸς ἐμψυχὸς καὶ ἔχει κινήσεως ἀρχὴν
 δῆλον ὅτι ἔχει τὸ ἀνω καὶ τὸ κάτω &c. Postquā,
 inquit, nobis definitum est, in ijs quæ princi-
 pium motus habent, eiusmodi facultates in-
 esse (loquitur de positionum differentijs)
 cœlum verò animatum existit, ac motus sui
 principium habet, proculdubio & superum
 & inferum &c. habebit.

*Cœlum non moueri ab anima, sed intelli-
 gentia, quæ à cœlo absoluta sit.*

CAPVT VII.

Quod autem de anima informā-
 te non sit locutus Aristoteles,
 quodque omnino impossibile
 sit cœlum à principio interno
 nstar animalium moueri, nūc
 demonstrare aggrediemur. Quæ disputatio
 tanto impeditior erit, quantò maior est eo-
 rum auctoritas, qui contrariam sententiam
 sunt amplexi. Ea verò maxima & grauissi-
 ma est. Non enim solum antiquitus credi-
 tum fuit, sideribus mentem ac rationem in-
 esse, vt ex Homeri illo carmine perspicitur
 ἥλιος δὲ πανί' εφορᾷ καὶ παντ' ἐπακούει, verum
 & Aristoteles, ob verba superius memorata
 à nonnullis huc trahitur, adeò vt neque

Contra gē. Diuus Thomas in Aristotelis lectione e-
 ss cap. 70. gregiè versatus, neget ipsum huc inclinasse.

Quin

Quin & Cicero libro secūdo de natura De-
 orum sic exponit Aristotelis rationem, quā
 probatur cœlum à natura huius moueri, vt
 is vitam inesse sideribus, dicere videatur.
 Verba sic habent: Ordo siderum & in omni
 æternitate constantia, neque naturam signi-
 ficat (est enim plena rationis) neque fortu-
 nam, quæ amica varietatis constantiam re-
 spuit. Sequitur ergo vt ipsa sua sponte, suo
 sensu ac diuinitate moueantur. Nec verò
 nō laudandus Aristoteles in eo, quod omnia
 que mouētur aut natura moueri censuit, aut
 vi, aut voluntate. Moueri autem Solem &
 Lunam & sidera omnia. Quæ autem natura
 moueantur, hæc aut pondere deorsum, aut
 leuitate in sublime ferri: quorum neutrum
 astris contingeret, quod eorum motus in
 orbem circumque fertur. Nec verò dici po-
 test, vi quadam maiore fieri, vt astra contra
 naturam moueantur. Restat igitur, vt motus
 astrorum sit voluntarius. Hæc Cicero. Por-
 rò D. Augustinus in suo Enchiridio cap. 58.
 eumque secutus D. Thomas, hoc ita in me-
 dio relinquunt, vt non solum Christianæ fi-
 di non aduersari, sed neque manifesta ratio-
 ne conuelli posse significent. Sed nec illud
 quidem certum habeo inquit D. Augusti-
 nus, vtrum ad eandem societatem pertine-
 ant, Sol & Luna & cuncta sidera, quamuis

Augusti-
 nus dubi-
 tar num
 Stellæ ani-
 matæ.

nonnullis lucida corpora esse, & non cum sensu vlllo videantur. Atque hinc quidam recētiorem τὸ ἐνδόσιμον accipientes, animam cœlo inesse, velut magis rationi consonum defenderunt. Sed quia tantos viros sine temeritatis nota contemnere non possum, cōmodè ipsos interpretari malo, quàm sententiæ tam absurdæ patronos facere. Animę igitur appellationē eos proprium & determinatum motorem arbitror intellexisse, qui & vires habeat naturaliter suo mobili attemperatas, & à quo mobile ex proprietate suæ naturæ regi aptum est, quomodo & Plato corpus ab anima inhabitari decernit. Quod enim cœleste corpus à nulla anima tāquam forma viuificetur, tali ratione mihi persuadeo. Tradunt Phyci formam esse materiæ finem, nec materiæ causā formam effici, sed materiam cum omnibus suis affectibus ad formam destinari. Idque eorum quæ arte fiunt, exemplis declarāt. Non enim ferra propter ferrum existit, sed contra potius ferrum ad ferram referri solet: vsque aded, vt si instrumentum illud citra materiam fieri & suum munus peragere valeret, è ferro ipsum construi opus non esset. Quæ cum ita sint, nisi aliquid à corpore cœlesti ad suas functiones obeundas adiuventi accipiat ea anima, quæ cœlos mouere dicitur,

non

Contare- nus & Ric- cius.

Cœlū quo sensu ani- matum.

Plato in Alcibiade.

Lib. 2. Phy- sico. cap. 9.

non debet sine vlla necessitate ac fructu ma- teriæ contagione scēdari. Cū igitur tria sint animæ officia præcipua, augere & & nutrire corpus, sentire, & intelligere, quid horum erit, quod cum per se sublīstēs agere nequit, cœlo alligata facilius exequetur? An augere & vegetare corpus quod in- habitat? Sed hæc officia in corpore immor- tali, alterationisq̄ue minimè capaci locum non habent. Idque tam firmiter cunctis hoc seculo persuasum est, vt risum non teneant discipuli nostri, cum ex Plutarcho referi- mus, idē Stoicos opinatos esse Solē ad sep- tentrionem ac meridiem euagari, q̄ si idem iter perpetuò relegeret, in eo non satis ali- menti inuenturus esset. An verò sensus cau- sa in corpus ea anima demersa est? Sed nemi- nem opinor tam malè sanum fore, vt cœlum vel oculos vel aures habere, vel vllis sentien- di meatibus perforatum esse dicat. An deni- que vt contemplationi veritatis incumbat, necesse fuit ipsam in corpus detrudi? Sed mens est facultas à corpore separata, & quæ sine corporeo instrumento suum officium facere potest; nisi fortè sit humanę similis, quæ rerum cognitionem à phantasia & sen- sibus emendicat. Verum si tam imperfe- ctam cœlo animam inherere dicimus, ite- rum ad prius illud absurdum reuoluemur,

De placitis Philoso- phorum.

& quemadmodum in homine ita & in cœlo vias quasdam, per quas rerum species ad animam deferantur, patere statuemus. Sed erit fortè aliquis, qui motorem cœli, si non ob aliam causam, saltem vt cœleste corpus mouere queat, cœlo affigi debuisse contendet. Verùm neque illam rationem vllius ponderis esse ex eo perspicitur, quod nullum corpus etiamsi quam maximè animatum sit, seipsum mouere possit, nisi distinguatur in partem mouentem & motam, hoc est, quarum vna per se moueat, & non nisi aliena vi moueatur, altera per se moueatur tantum, & non simul motum efficiat. Quas partes quisquis in cœlesti corpore designare voluerit, haud dubium, quin se omnibus cordatis ridendum propinaturus sit. Neq; enim hic suffecerit animam & corpus vel formam & materiam proferre, nam ea ratione quoque grauia & leuia in partem mouentem & motam facile esset dispertiri.

Aristot. ca. 5. lib. 8. Phys. Quare cum hoc neget Aristoteles, non partes substantiales, sed integrantes intellexisse conuincitur. Præterea omnis motus, qui ab anima fit, p partes duntaxat fieri solet. Verbi causa, si manus mouetur, necesse est brachium quiescere, brachij verò motus humeri quietem requirit, & ita deinceps. Neque enim potest quisquam pro voluntatis suæ

arbitrio

arbitrio simul totum suum corpus loco mouere, nisi longè petito conatu vim sibi inferat, quod faciunt ij, qui fossas transfiliunt. Atqui cœlum totum simul in orbem voluitur, nec vllam habet similitudinem illius circuitio, cum eo motu, quem in animalibus ab anima proficisci videmus. Non igitur illius causa cœlum animatum fingere oportebit. Insuper cum in superioribus demonstratum sit, cœlum ex naturali appetitu nequaquam moueri, vel igitur sensitius appetitus, vel rationalis ipsum impellet. Non enim plura sunt interna motuum principia, quàm ij tres appetitus. Atqui sensitius appetitus nunquam sine sensu reperitur. cuius cum cœlum capax non sit, neque appetitus sensitui capax erit. Reliquum igitur est, vt à rationali appetitu circumferatur: is verò cum instrumento corporeo ad suam actionem non indigeat, non oportuit cœli motorem, quò expeditus suum munus obiret, cum cœli corpore velut formam coniungi. Porro si absolutus est à cœlesti corpore, qui illud in orbem contorquet, mox eundem & incorporeum esse conuenit. Nam vt Epicurei posteaquam Deum finxissent corporeum non malè deinceps quærebant, vbi is consistere potuisset, cum vniuersi molitionem aggrediebatur, ita & nos si quisquam

O 4

COE.

216 DE PROVIDENTIA DEI
 cœlorum motores materiatos & corporeos arbitretur, ex eodem sciscitabor, quœnam ipsis intermundia, in quibus consistât, attribuemus, cum propter suam corpulentiam non valeât illud spatium quod à mobili occupatur insidere. Quod si ergo ipsos ne inter cœlestes sphaeras ullam vacuitatem statuere cogamur, aut si vnus sit omnium cœlorum motor, ne is extra mundum excludatur, liberus à corporea concrezione fatemur, neque integrum nobis erit, num intelligentia prædita sint, dubitare. Vt enim supra quoque admonui, quicquid est per se intelligibile idem & intelligens, auctore Aristotele, haberi debet.

Quod ex precedentibus inferri possit, cœlum diuina gubernationi subiacere.

CAPVT VIII.

HIS iactis fundamentis via patefacta ad probandum, cœlestes orbis diuina prouidentia regi. Vel enim ab vna mente impulsâ sidera tam varios gyros ac circuitiones absoluunt, vel, vt mauult Aristoteles, quisque motus à proprio quodam motore peragitur. Si vnus omnium motionum auctor ponitur, Deus proculdubio is erit. Nam substantia incorporea, quæ simul

simul tot locis præsens est, tamque vastum spatium complet, quàm est illud, quod inter supremum & infimum cœlum interiacet, tot denique immensè molis orbis tam varijs & contrarijs motibus ciere potest, infinitæ virtutis & maiestatis sit necesse est, ac proinde DEVS. Sin magis arripet quemque motum à peculiari quodam motore proficisci, quero num in ea intelligētiarū multitudine quispiam principem locum obtineat, ac cæteris agenda præscribat. Si ab vno summo præside gubernari negentur, vnde queso fit, vt votis tam concordibus in vnum confluant, nec aliud per tot annorum milia sibi propositum habuisse animaduerti possint, quàm vt mundus in optimo statu persistat, annorum, mensium, dierum, aliorumque temporum eadem descriptio perseueret? Si ex natura quendam ad suos orbis, eorumque motus ordinem habent, quod Philosophis placere video, is ordo nequaquam fortuitus existet? Etenim prorsus incredibile est res, quarum tam sunt diuersæ naturæ, inconsulta temeritate ita inter se quadrare, quasi vna alterius causa effecta sit. Si verò diuino consilio constitutus est is ordo, Dei ergo prouidentia cœli reguntur. Quod si magis probabile videtur, ex natura sua ad cœli motum intelligētias destinatas non esse, neque tunc

O 5 nobis

nobis argumenta deerunt, quibus vni supremo rectori subiectæ esse doceantur. Nam si ad perfectionem naturæ ipsorū nihil intererat, cælestes orbis versarent necne, quomodo tāta animorum vnitatis, & promptitudine in commune consulendi primum inter se cōiūgi potuere, deinde p̄ tot secula inuictabilem concordiam retinere, nisi vnus aliquis in inuisibili illo spirituum regno præsideat, qui immensa virtute singulis adesse, leges mouendi ferre, facultates & sapientiam tanto oneri necessariam impertiri, & sui amore ac reuerentia, ad capessendam libenter iussa inuitare queat? Atque hic rursum non alius quàm DEVS erit.

Esse quosdam, alios spiritus, qui cælo non adherent, sed inter homines versantur.

CAPVT IX.

TAntò sunt Epicureis meliores
 Sij, qui se Aristotelicæ disciplinæ
 sectatores profitentur, quòd cum
 Epicuri familia nihil incorpo-
 reum velit agnoscere, Aristote-
 lici non negent, quin à spiritibus & à mate-
 ria separatis naturis cælum moueatur. Ve-
 rum vtrorunq; communis error est, quòd
 nulli in sublunari hoc mundo spiritus repe-
 riatur, qui se negotijs humanis immisceant.
 Hac igitur de re, quia non parum ad sanam

de

de mundi regimine sententiam momenti
 habet, nūc differere op̄e preteritum erit. Pri-
 mum igitur de huiusmodi spiritibus sub
 demonum seu geniorum appellatione, pleni
 sunt omnes veterum poetarum & sapien-
 tum libri, vt videre est apud Eugubinum
 de perenni Philosophia, vbi Orphei, Home-
 ri, Sibyllarum, Chaldæorum, aliorumque
 quam plurimorum de ijs testimonia recen-
 set. Quæ cum hic repetere non sit necesse,
 tantum historica documenta nonnulla, quæ
 vel ex fide dignorum relatu accepi, vel ex
 probatæ fidei scriptoribus collegi, in grati-
 am eorum, qui adhuc tyrones sunt in hi-
 storiæ cognitione, huc apponam. Hęc autem
 iuuat dæ memoriæ causa in tria capita digessi,
 quorum primum continebit phasmata ex
 improviso hominibus oblata, vocesque ab
 incerto auctore profectas, secundum ea, quæ
 in cultu simulachrorum prodigiosa euene-
 runt, tertium, opera quædam ab hominibus
 fieri visa, sed humanas vires longè superan-
 tia. Primi generis exemplum esto, quòd de
 Socrate omnes scribunt, eum videlicet fami-
 liarem quædam dæmonē habuisse, cuius ipse
 vocem duntaxa percipere, formā verò & spe-
 ciem nequaquam videre solitus erat, atque
 hoc eum duce & cōsultore in rebus gerendis
 perpetuò vsum esse. Itaque cum ab Atheni-
 ensibus

ensibus Lachete prætoræ ad Delium infeliciter pugnatū esset, ipsum à dæmone admonitum, ne eadem, qua cæteri, via fugeret. Hunc eo modo saluum euasisse, eos verò quæ alia via fugerāt, in equitatum hostium incidisse. Auctor Cicero 1. de diuinatione. Idem in apologia apud Platonem de suo dæmonio sic loquitur: ἡ εἰσθύια μοι μαλ' ἢ ἢ τῶ δαιμονίῳ, ἐν μὲν τῶ πρόσθεν χρόνῳ παντὶ πάνυ πικρὴν ἀείψην, καὶ πάνυ ἐπὶ συμικροῖς ἐναντιώμενη, ἔτι μέλλοιμι μὴ ὀρθῶς πράξαι. ἐμοὶ δὲ οὔτε ἐξέοντι ἔωθεν δικοθεν ἠναντιώθη τὸ τῶ δεῦρ' σημείων, οὔτε ἠνίκα ἀνέβαινον ἑνταυθοῖ, οὔτε ὅτ' ἄλλο γὰρ ἔδει, μέλλοντι τὴ ἐρεῖν. Id est, consueta diuinationo genij omni superiori tempore admodū frequens erat, etiam in minutis rebus mihi obfistens, si quid non rectè facturus essem. Nunc autem neque manè cum domo exirem, DEI signum me retraxit, neque cum huc ascenderem, neque in vlla meæ orationis parte. Cū Paulus Aemilius in signem de Perfa Macedonum rege victoriam reportasset, eodem die in Italia bini adolescentes in equis cuidam Vatinio obuiam facti, hanc exercitus Romani victoriam ei nuntiarunt. Is quod audierat, mox ad senatum desert. Verūm quia nullum certum istius nuntij auctorem proferre poterat, velut senatoriæ maiestatis contemptor in carcerem coniec-

Paulus Aemilius.

ctus

ctus est, donec ab Aemilio allatæ literæ essent, quibus idem significaretur. Creditum est igitur Castorem & Pollucē Vatinio apparuisse. Sic Valerius Maximus, Liuius, Lactantius, & plures alij. Plinius iunior libr. 7. epistolarum refert, suo tempore Athenodorum quendam Philosophum Athenis domum vilitate pretij illectum conduxisse. Nemo enim illas ædes propter spectrum quædam isthïc apparere solitum, inhabitare audebat. Posteaquam verò in eam domum immigrasset, spectrum illud noctu ad ipsum lucubrâtem accessit, & catenam, quam gestabat, supra caput eius concussit, insuper & digito ipsum ad se inuitauit. Idque cum aliquantisper fecisset, eodem in loco semper euanescebat. Illïc igitur cum sodi Athenodorus iussisset, cadauer hominis simili catheua vincti repertum est. Quo inde sublato, desijt hoc quicquid fuit terriculamenti in illis ædibus apparere. In eadem epistola narrat, ad puerum suum cubâ temper fenestras venisse quosdam in albis tunicis, eumque detondisse, ac deinde qua venerant recessisse. Hunc tonsum, sparfosque circa capillos dies ostendit. Atque prius quidem illud de Athenodoro affirmantibus se credere ait. hoc se alijs affirmare posse. Plutarchus libello de oraculorum defectu, ait Epither-

Lactant. li. 2. cap. 16. Epistola ad Suram.

se

se patre Aemiliani Rhetoris quondam in Italia navigante. quando iuxta Echinadas ventum esset malaciam ac tranquillitatem extitisse. Cumque vectorum plerique vigilarent, à Paxis insula delatâ esse vocem, quæ Thamum gubernatorem Aegyptium nominatim evocaret, ei que negotium daret, ut cum ad Palodes venisset Pana mortuum clamaret. Omnibus rei novitate attonitis, atque num parendum esset consultâtibus, tandem decernit Thamus, si ventus vehemens navem impelleret, præteruehi silentio: verum si tranquillum mare esset, imperata facere. Proinde cum venti ipsis ad eum locum delatis cõflescerent, clamat, uti iussus erat, magnum Pana mortuum. Quàm vocem continuò lucus & admiratio multorum subsecuta sunt. & toto pelago ab occultis auctoribus editi planctus exaudiebantur. Cùm autem Romanam, qui ea naui vehebatur, venissent, Tyberium Cæsarem de tam inusitato prodigio certiorum faciunt, qui literatos ad se accersens, quisnam ille Pan esset, ex ijs sciscitatus est. Idem Plutarchus in vita M. Bruti scribit eidem lucubranti idolum apparuisse, quod cum Brutus quis esset percontaretur, responderit, ego sum malus tuus genius, Philippis iterum me videbis. Dioni Syracusano refert idem muliebris formæ imaginem noctu apparuisse,

Magnus
Pan.

paruisse, quæ pavimentum scopis verberat. Conradus Celtes libro 10. exegeteos Germaniæ tradit esse quendam Noruegico mari circumseptum montem, *Seeberg* nomine, quem perpetuò vultures ac nigerrimi corui horrendo clamore circunvolant. Ad præterea eiulatus in eo tantos audiri, ut per unum miliare clamor diffundatur.

Petrus Martyr Anglerius libr. 9. decadis primæ oceanæ, dicit occidentalibus Indis spiritus quosdam ea forma, qua apud nos lemures pinguntur, se conspiciendos præbere, quos illi Zemes appellant, & tanquam summi DEI ministros colunt. Eorum quatuor imagines ex gossampio confectas se vidisse testatur. Alexander Neapolitanus lib. 5. genialium dierum capite 23. ait, suis in ædibus nocturno tempore non semel hominis speciem, squalida facie, vultu minaci, nigro corpore, aspectu formidabili, nomen suum experimentem, & opem implorantem visam esse. Ac Nicolaum Tubam virum multæ & expertæ fidei cum nonnullis doctis iuuenibus ad se accessisse, ut num verè ita se res haberet intueretur. Cùm verò hac de causa noctem secum peruigilem ducerent, species illa dira aduenit, ac omnia gemitu funesto miscere cœpit. Cumque illi propius ad ipsam accederent, illa retrocedebat, & querula

Mōs *Seeberg*.
Eadem *Suaris*, & *Piculus* de prænotionibus, qui & spectra ibi hominibus frequenter occurrere aiunt.

la

la voce lumé effugere videbatur. Idem cum alio tempore in lecto in somnis cubaret, eminus idolum illud appropinquare, & cubiculi fores pulsare sensit. Nec multò post introijisse per commissuras & rimas ostij, ex suo alumno è regione cubanti intellexit. Idque cum illi foribus oclusis fieri non posse videretur, simulacrum quod sub lecto iacebat, manum protendere, & candelam extinguere visum est. Cumque ad tumultum, quem in cubiculo Alexandri excitabat, socij accurrissent, ipse aperto manibus ostio foras effugit. Ac spiritus quosdam sub persona defunctorum omnibus seculis non solum in horridæ noctis tenebris, verum etiam in meridiana luce obtutibus humanis se præsentasse, tam multorum testimonijs probari potest, vt, qui id inficias ire haud veretur, non tam argumentis, quàm flagris indigeat.

FR. Picus Mirandula lib. 7. de pranotio-
nibus cap. 4. sceminam quandam in Germa-
nia postquam multos menses defuncta fuis-
set, assumpto aëreo corpore apparuisse, &
cum mille ferè testibus diuersis temporibus
collocutam esse refert. Idque se ex ore tum
Cæsaris Maximiliani, tum Mathei Longi e-
iusdem secretarij audiuisse commemorat:
qui cum Episcopo quodam iussu Cæsaris
ordinem rei gestæ, & testium responsa no-
tauerat.

tauerat. Nostro æuo rusticus quidam ex pæ-
go occidentalis Frisig VVingeterp vsq; in Fri-
siam orientalem à quodam qui se hominis
animam esse dicebat, repentè translatus
fuit. Is se diebus aliquot in ignota regione
versatum esse, & multa inibi stupenda vidisse
narrabat. Huius rustici sua visa narrantis
fama exciti multi homines, vt certius rei ve-
ritatem explorarent, ad eum proficiscuntur,
ex quibus vnus mihi se ex eius ore quicquid
supradixi, & multò plura se accepisse confir-
mauit. Et nihil tota Frisia vulgatius, quàm
rusticum illum à spiritu quodam in vici-
nam prouinciam transuectum fuisse. Deni-
que nulla regio, imò nulla vrbs, aut vicinia
reperitur, quæ non singulis ætatibus aliquo
spectri apparëtis ostento perturbetur. Multa
quidem ex inani metu vulgus imperitum se
videre fingit, quæ nulla sunt; atq; idcirco nõ
promiscuè omnes hoc genus narrationes in
circulis iactatas recipere vir grauis debet,
sed quia nonnulla phasmata longo tempore
etiam ab hominibus non nimium credulis
visa esse multis testibus probari potest, qui
in tanta rerum euidentiâ adhuc assensum
retinet, is non tam id, quod per se notissimũ
est, sua tergiuersatione obscurat, quàm infi-
gnem suam prodit impudentiâ. Ad præsens Demon-
caput etiam referri possunt spirituum illo. incubi,

216 DE PROVIDENTIA DEI
rum subitæ apparitiones, qui fœminarum
pudicitæ insidiari dicuntur.

Cap. 25.

De quibus D. Augustinus lib. 75. de ciui-
tate Dei hunc in modum scribit: Creberri-
ma fama est, multiq̄ue se expertos, vel ab eis
qui experti essent, de quorum fide dubitan-
dum non est, audisse confirmant, Siluanos
& Faunos, quos vulgo incubos vocant, im-
probos sæpè extitisse, mulieribus, & eorum
appetisse ac peregisse concubitum. Et quos-
dam dæmones, quos Dufios Galli nuncu-
pant, hanc assidue immunditiam & tentare
& efficere, plures, talesq̄ue asseuerant, vt hoc
negare impudentiæ videatur. Fuit, & Loua-
nij, cum isthic agerem fœmina quædam à
dæmone ad concubitum sollicitata, vt ex e-
ius domesticis, quorum est apud me indu-
bitata auctoritas, cognoui. Horum vnus mi-
hi retulit, fœminæ huic se presente alapas tā-
to impetu inflictas esse, vt plagæ strepitus à
circumstantibus audiretur, nemine conspe-
cto, qui illam infligeret. Item candelam cō-
secratam, qua dæmonem se abigere posse
sperabat, manu se tenuisse, eamq̄, in multas
partes ab eo, qui non videbatur, comminu-
tam fuisse. Ac multi vsque hodie supersunt,
quos huius rei testes, cum erit opus produ-
cere possum. Insuper auctores libri, qui Mal-
leus maleficarum inscribitur, crebrò se tali-

um

LIBER III.

217

um mulierum inquisitioni præfuisse affir-
mât, quæ fatentes à spiritibus se compressas,
propter id facinus viuæ crematæ sunt. Hinc
etiam tot apud veteres semidei seu heroes
extitere, qui altero parente Deo orti crede-
bântur, quòd spirit⁹ illi de q̄bus nūc agimus,
eorum generationis ministri fuerant. Quod
illis non esse difficile feminibus collectis, &
assumpto aëreo corpore, theologi in enar-
ratione secundi Sententiarum ostendunt.
Huc etiam prodigiosi euentus pertinent,
quos ethnici in præfagium alicuius futuri
vana ominatione trahebant, cum nihil aliud
quàm dæmonum præstigiæ fuerint. Primum
haruspicina ex viscerum in hostijs diuerso
habitu, bellorum successus prænuntiare co-
nabatur. Quædam igitur occulta, & minime
naturalis in iecore, corde, pulmone, alijsq̄ue
partibus mutatio, dum hostiæ non litarent
acciderat, quandoquidem aliâs in sanis be-
stijs eiusdem speciei nulla viscerum diuersi-
tas inueniri potuerit. Quæ autem eæ notæ
futurorum extiterint, non semper tacent
historici. Itaque Cæsari paulò antequam in-
terficeretur, sacrificâti in extis opimi bouis
cor defuisse memoratur. Marcellus circa tem-
pus, quo cum Hannibale congressus occu-
buit, hostiam cecidit, in cuius extis iecur de-
siderabatur, sequenti deinde die in alia ge-

Heroes
vnde.

Cicero e-
ius cõrem-
poraneus
i. de diui-
natione.

P 3

minum

minum repertum est. Defuit & Caio Mario iecur, cum immolaret Vticae. Item C. Caligulae, cum iniret consulatum, quo anno interfectus est. Hęc & plura alia Plinius lib. ii. historię naturalis capite 36. quę non est opus hic recensere, quod passim in historijs talia fibrarum portenta occurrant. Ad secundum igitur caput narrationum nunc transeundum est.

Ex idolorum miraculis idem confirmari.

CAPVT X.

Oraculum
Delphicū.

Dolis gentium pręfuisse quosdam genios primum nobis argumento fit, quod in multis eorum fanis oracula & responsa de rebus occultis reddi solent. Ac Delphis quidem id factum esse, ipsius oraculi celebritas testatur. Nisi enim illic vis quaedam humana maior ex tripode respondentem Pythiam, de occultis erudisset, nūquam ille locus à Græcis, Romanis, & barbaris adeo frequentatus fuisset, nūquam tot regum & populorum donarijs cumulatus. Et rectè Cicero ratiocinatur, quia suo tempore cum defecisset hoc oraculum, celebre esse desierat, olim cum in tanto pretio erat, mirandis quibusdam prædictionibus diuinitatis famam collegisse. Et quamuis ea ratio

a. de diui.
natione.

ratio abūde declarat, damonem quēdam illud *χρησθηριον* gubernasse, vnum tamen exemplum ab Herodoto narratum, quod mirificè hanc rem illustrat, præterire non possum. Cræsus inquit Herodotus, vt fidem oraculi Delphici exploraret, legatos eò misit, quid Cræsus ageret, rogataros. Cumque ex itineris ratione illos iam Delphis esse cōiectaret, testudinem vna cum agni carnibus in æreo lebete, cui & æreum operculum impositum erat, coquere cœpit. Sciscitantibus igitur legatis quid Cræsus ageret, Pythia respondit.

ἔϊδα δ' ἐγὼ φάμισ τ' ἀριθμόν καὶ μέτρα θαλάσσης

καὶ κόφρα σπιγίμη καὶ οὐ φωνῶντος ἀκούω.
Ὀδμή μ' ἐς φρονέας ἦλθε καταστρωτοῖο χελώνης
ἐφορμυης ἐν χαλκῷ ἀμ' ἀρνείοισι χρέεοισι
καὶ χαλκὸς κέρυ ὑπέστρωσαι, χαλκὸν δὲ ἐπιτίσαι.

Id est, Noui ego arenę numerum & mensuram pelagi, & surdum intelligo, & non loquētem audio. Odor verò testudinis politæ meæ menti occurrit, quæ in ære coquitur cum agnibus carnibus. Et æs quidem subiacet, ac superimponitur. Huiusmodi fuere Apollinis Delphici responsa; quare nullum hinc locum habet suspicio, quę non nullos sollicitos habet, an videlicet fraude sacerdotum conficta fuerint. Quomodo

P i

quæso

Hanc diaboli iactantiam Sacti Patres valde exagitant.

230 DE PROVIDENTIA DEI
 quæso sacerdotum figmenta fuere, quæ Py-
 thia respõdebat, cum notissimum sit, illam
 simul atque tripodem conscendisset, mente
 excessisse, & bacchico furore correptâ, eti-
 am à se minimè intellecta effutijisse? Conati
 quidem sunt Philosophi causam huius rei
 naturalem afferre, vt ex libello de mundo
 ad Alexandrum perspicitur, verùm nemo
 de sacrificiorum impostura mentionem fe-
 cit. Solus, quod sciam, Demosthenes questus
 est, suo tempore Pythiam *φιλιππίδης*, verum
 si vnum aut alterum supposititium oracu-
 lum è tripode emanâsse concedatur, ideòne
 tot milia, quibus nulla fraudis suspicio sub-
 esse potest, conficta dicemus? Quomodo
 fraus illa tot seculis deprehendi non potuit?

Adhęc apud Dodonam in Molossorum
 regione statua quædam Iouis, virgam manu
 tenens Icbetes æneos percutiendo diuina-
 bat. Ibidem è querceto responsa de rebus
 ignotis reddebantur. Apud Branchidas o-
 ctodecim stadijs à Mileto Dyndimæi apol-
 linis oraculum fuit, vbi cum sacerdotes ha-
 ditum ex aqua ascendentem ore captassent,
 vaticinari incipiebant. Argis quoque, Leba-
 diæ, Colophone olim celebra Dæmonum
 oracula fuerūt, de quibus inter veteres Pau-
 sanias, inter neotericos verò Alexander Ne-
 apolitanus libro 5. genalium dierum, accu-
 ratissimè

Huius A-
 pollinis e-
 tiam qua-
 dâ de Chri-
 sto oracula
 circumfe-
 runtur.

ratissimè scripserunt. Porrò de oraculo
 M O P S I, quod in oppido Ciliciæ cui no-
 men erat *μῶψις ἑστία*, fuisse dicitur, digna me-
 moratu historia in libello Plutarchi de ora-
 culorum defectu legitur. Est autem huius-
 modi. Epicureus quidam, oraculis fidem nõ
 habens, libertum suum ad Mopsi oraculum
 ablegat, scitatum quid acturus esset. Huic in
 eo loco dormienti, vbi responsa reddeban-
 tur, per quietem visus est quidam apparere,
 qui cum nigrum dixisset, mox discessit. Id-
 que domum reuersus patrono suo nunciat.
 Tunc ille tabellam, quam secum Libertus
 attulerat resignans, ostendit in ea scriptam
 fuisse hanc quæstionem: Albúmne tibi an
 nigrum taurum immolabo? Cùm igitur
 Mopsium suæ quæstioni respondisse animad-
 uertit, plus deinceps fidei oraculis tribuen-
 dum esse censuit. Adde his quæ de Api Plin-
 ius libr. 8. cap. 46. refert. Bos, inquit ille, in
 Aegypto numinis vice colitur, quem Apin
 vocant. Hic responsa dat è manu consulen-
 tium cibum capiendo. Germanici Cæsaris
 manum auersatus est, haud multò post ex-
 tincti. Quum se prorupit grex puerorum
 comitatur carmen eius honori canentium,
 quod intelligere videtur, & adorari velle.
 Per dies septem quibus eius natalis celebra-
 tur, nemo à crocedilis attingitur. Hęc de api

Plinius. Fuit & celeberrimum Iouis Ammonis oraculum in deserto Libyæ, vbi statua ipsius in aurata nauis à sacrorum antistite circumferebatur, ac postquam patrium quoddam carmen ei cecinissent, non aliter atque si illis vocibus delinita esset, nutibus & subobscuris signis, quæ soli sacerdotes intelligerent, ad interrogata respondēbat. Talia enim de hoc oraculo Strabo, & Diodorus Siculus memoriz prodiderunt. Non minus portentosum est, quod de Apollinis statua in hierapoli Syriæ Lucianus ait se non ex alijs audisse, sed & uro. *Via* comperisse. Verba eius à nobis è Græco conuersa hæc sunt. Multa sunt apud Aegyptios & Græcos oracula. Sed ea neque sine sacerdotibus, neque sine vatibus loquuntur: Hic verò (de Apolline Hierapolitano loquitur) ipse mouetur, & prædictionem ipse per se exequitur. Modus autem eius talis. Cum oracula edere vult, primum in sede sua mouetur. Cum verò ipsum in humeros tollunt, ducit ipsos quaquaversum agitant, & ex vno in alterum insiliens. Tandem antistes occurrens de quibusuis ipsum interrogat. At is si quid fieri nolit, retrò recedit, si verò annuit, baiulos ad progrediendum impellit, ac eorum gressum velut auriga moderatur. Et sic quidem oracula concinnat, nec sacrum quicquam aut priuat

tum

Lucianus
lib. de Deo
Syriæ.

tum sine ipso aggrediuntur. Et paulò post, Dicam verò & aliud, quod ab illo me præfente factum est. Sacerdotes ipsum attolentes gestabant, ipse verò eos humi relinquens in aëre solus ferebatur. Hactenus Lucianus. Ibidem refert singulis annis caput quoddam à ventis sine vllius hominis auxilio Byblum pheniciæ ciuitatem, rectè ex vicino pelago deferri consueuisse, idque se præfente accidisse. Ne autem de solis oraculis dicamus, nunc alia quædam idolorum miracula recensenda. Eusebius libro 7. historiz ecclesiast. cap. 16. secundum Græci exemplaris distinctionem, auctor est, apud Paneadem, quæ alio nomine Cæsarea Philippi dicebatur, hostiam in quodam fonte submersam, non amplius comparere solitam. Asterium verò insignem Christi confessorem Deum orasse, vt ijs præstigijs simplici vulgo non amplius illudi fineret, moxque erupisse hostiam, & se denuo conspiciendam præbuisse. Lactantius libr. 2. diuinarum institutionum capite 8. tradit fortunæ muliebris statuam Romæ bis locutam esse, & Iunonis monetæ simulacrum, cum captis

Asterius.

Iuno moneta.

P S

ta erat.

Idæa mater tera erat, de cælo lapsam fuisse, & ignota materia constituisse. Hæc est illa statua, quæ cum ex Pessinunte Romam veheretur, nauivado Tyberini fluminis adhærente, nulla inde vi dimoueri potuit, donec Claudia quædam Vestalis de impudicitia suspecta, cingulum suum nauigio alligans, Deam illam rogaret, vt, si casta esset, suum cingulum sequeretur, Leguntur & gentium idola nonnunquam sudore manasse, nonnunquam ad locum vnde translata erant sua spontè remigrasse. Penates dij, qui ex Troiæ incendio seruati Lauinium venerant, cum inde Romam translati essent, postea Lauinium redierunt. Herculis simulacrum ex Tyro Phœnicia ad Erythræos spontè profectum esse Leonicus lib. i. de varia historia tradit. Olim Agrigenti in colle Vulcani ligna vitea super aram structa, etiam si virerēt, per se ignem concepisse, idque signum propitij dæmonis fuisse, Solinus cap. ii. Polyhistoris narrat. Apud Diodorum in fine libri ii. miraculum fontis Paliciorum in Sicilia describitur. Dicit enim lites illic terminari consuetas iuramento ad fontem deposito, periuros autem euestigio pœnas dedisse. Fecit & Aristoteles huius fontis mentionem in libris de animalibus. His audiungi possunt & supplicia illorum, qui fana idolorum ex-

pilâ-

Penates.

Collis
Vulcani.

pilârunt, vel quacunque alia ratione gentium falsas religiones volârunt. Quo in genere admodum mirandum est, quod de tribus illis Phocesium ducibus Oenomao, Philomelo & Phayllo Diodorus in bibliotheca historica refert, & Philo Iudæus non contentum diuinæ prouidentia documentum esse voluit. Fuere hi præcipui auctores istius direptionis tēpli Delphici, quæ Philippi Amyntæ filij Macedonū regis tempore à Phocensibus perpetrata est. Cùm verò leges Græcorum in sacrilegos vel præcipitio, vel submersione, vel igne animaduertēdum esse decernerent, contigit vt inopinato quodam euentu hoc triplici genere suppliciorum tres illi sacrilegi interirent. Vnus enim de alta rupe in præceps delapsus ceruices fregit, alter ab equo indomito cui insidebat ad mare abreptus, fluctuum superuenientium inundatione obrutus est, tertius itidem in quodam templo concrematus fertur. Hæc cum fortuitò accidisse nemo nisi contētiosus dicturus sit, dæmonibus igitur sui contemptum vlcisci, volentibus assignari debent. Maximè cum scæminæ, quæ id temporis pepla & donaria veterum heroinarum eodem è templo surripuerant, mala morte omnes perijisse scribantur. Notissimum quoque est ex Liuiō, & alijs rerum Romanarum scriptoribus,

Pœnæ violatarum falsarum religionū.

Philo de prouidentia citatus ab Euseb. lib. 8. de præparatione.

toribus, Appium Claudium Censorem luminibus orbatum esse, quod sacra Herculis à Potitiorum gente contra responsum ad seruos publicos transfalisset. Et Potitios quæ sacra illa prodidissent, intra vnius anni spatium extinctos esse. Multa prudens omitto, quod facile sit unicuique talia exempla, quæ passim in historijs occurrunt, per se colligere. Restat tertium caput, in quo de Magis & veneficis agetur.

Nonnunquam homines quædam facere, quæ sine demonum ope fieri nequeunt.

CAPVT XI.

VT quædam ab hominibus fieri doceamus, quæ nisi dæmones quidam in hoc sublunari mundo reperirentur, fieri non possent, primo loco ipsam tallium spirituum euocationem producimus. Nam si ne essent quidem ij spiritus, nullis coniurationibus ad presentandum se hominibus exciri possent. Id autem sæpius factum esse, ex historijs demonstrabimus. Primum Tullus Hostilius ideò fulmine ictus dicitur, quod in eliciendo Ioue, hoc est dæmone, consuetos ritus minimè obseruasset. Auctor Liuius i. libro i. decadis. Iulianus apostata cum Mago quodam in subterrane-

213

am specum ingressus, dæmones ad se vocauit, qui tam terribiles illi visi sunt, vt homo cruci inimicissimus, sui oblitus ad eius signi præsidium confugerit. Hæc de illo Nazianzenus orat. i. quam cõtra ipsum habuit. Ideò autem plus fidei huic narrationi tribuendum est, quod notissimum sit ipsum Magiæ impensè deditum fuisse, adeò vt in libro quem contra Christianos scriptum Cyrillus refutauit, dicat, quia suo tempore admodum rarò dij apparerent, ideò artis Magicæ subsidio eos aduocandos esse. Refert Munsterus Fridericum Austriacum, qui Ludouici Bauari in Imperij petitione æmulus fuit, cum ab eodem Bauaro captus & carceri inclusus esset, à dæmone, qui ad ipsam viatoris specie veniebat, admonitù esse, vt si liberari vellet, se sequeretur. Frater enim Friderici Leopoldus magicis carminibus dæmonem sollicitauerat, vt fratrem è captiuitate eriperet. Sed noluit sequi Fridericus. Francisc. Picus lib. 7. de prænotionibus, Sacerdos quidam, inquit, & alius dæmonum familiaritate delectati sunt, quorum ille ab ipsis suffocatus & in fossam proiectus est, hic autem viuis paucos ante menses raptatus ad montem. Idem lib. 4. cap. 9. sic scribit: Allocutus sum plurimos, qui vana spe futurorum delusi, ab apparente sibi dæmone per-

inita

Tullius
Hostilius.

inita pacta vocato, adeò ad finem vexati sunt, vt optimè sibi actum putauerint, ne vitam amiserint. Alium audiui ab eiusdem socijs, qui viuunt adhuc, à dæmone so. fere ab hinc annis, viuum asportatum nusquam comparuisse, dum curioso cuidam & malè sano principi Troiæ oppugnationem representare, quasi in scena pollicitus esset, Achillemque & Hectorem inducere preliantes; & multis tamen id quærentibus irritum negotium euenit. Hæc Picus. Henricus Agrippa Magus nostri temporis dæmone in cane latente perpetuò comitatus incedebat; nisi fortè is dæmon fuerit canina specie. Nam circa obitum Agrippæ canis ille se Lugduni de ponte in flumen præcipitem deiecit, nec vsquam deinceps comparuit. Narrauit mihi quidam familiaris, de cuius fide nihil dubito, se Magum pædagogū habuisse, qui cum non ritè magicas adiurationes recitasset, tanto capitis ardore conflctatus fuit, vt caput in vrnæ aquæ mergere compulsus sit. Idque cum eius parentes rescuissent, noluisse eum diutius in suis ædibus tolerare. Nec aliud quàm dæmonum aduocatio est illa, quæ à Græcis necromantia dicitur. Non enim existimari debet animas defunctorum vllis carminibus ad nos reuocari posse. Porro viguisse, & adhuc vigere inter homines

Henricus
Agrippa.

Paulus Iou-
rius in Elo-
gijs.

Necromā-
tia.

hoc

hoc diuinationis genus, non solum ex eo colligitur, quòd mortuos consulere tam feuerè prohibeat vetustissima lex Iudæorum, quòdque Samuel in regnorum libris à Pythonissa ab inferis excitatus refertur, verum etiam quia Lactantius suarum Institutio-
num libr. 7. cap. 13. ait, eos, qui hoc negarent, ipsis rerum testimonijs refelli posse. Epicurus, inquit, Democritus, Dicæarchus, non auderèt de mortalitate animi mago aliquo præsentè disserere, qui sciret certis carminibus ciere animas ab inferis, vt adsint, & præbeant se humanis oculis videndas, & loquantur, & futura prædicant. Idem Iustinus martyr in secunda Apologia pro Christianis affirmat. Qui auctores quamuis in eo labantur, quod animas ab inferis euocari crediderunt, non tamen adeò confidenter id ausi fuissent asseuerare, nisi magi spiritus quosdam personam defunctorum referentes humanis obtutibus præsentarent. Denique celeberrima fama est, ante nostra tempora fuisse homines, qui in publicis scholis hanc artem ciendi animas certa condicta mercede docerent. Nunc si quis præstigias & miranda magorum opera contempletur, sine dubio hæc ei maiora videbuntur, quam vt ab homine præstari queant. Quænam autem sint illa magorum portenta, ex subiectis exemplis perspi-

Lactantius

perspicietur. Primum grauisimas ægritudines ijs, quibus infensi sunt, aliquando infligunt. Nam Antonius Beniuentius libro de abditis morborum causis, testatur mulierem quandam vomuisse æneous acus, capillos, clauos recuruos, quæ cum nulla humana vi in eius viscera immitti potuerint, dæmonum opera, id factum esse non dubitatur. Scotorum regem Duffum scribit, Hector Boëthius, olim lenta quadam tabe consumptum fuisse, quæ nullis remedijs curari poterat. Cumque de ipsius salute ferme desperatum esset, rumor increbuit, regem maleficijs appetitum esse à quibusdam mulieribus, quæ in Forres oppido Morauia degerent. Quidam igitur ad locum designatum, ut rei veritatem explorarent, ablegati, maleficarum fores clausas inuenerunt; quibus effractis, visa est vna earum cæream regis imaginem, ad ignem torrere, altera verò dum quædam carmen demurmuraret, oleo ipsam perfundere. Comprehensæ igitur & quæstionibus subiectæ, confessæ sunt, dum simulacrum igne excoqueretur Duffum regem in sudorem solui, carminè recitato vigilia torqueri, & liquefcente cæra macie contabescere. Submota verò hac imagine, & veneficis supplicio affectis, propediem rex conualuit. Rursum ægrotos nonnunquam morbis le-

Duffus rex

II.

uant.

uant. Nam auctor est Ioannes Fernelius lib. 2. de abditis rerum causis, se vidisse, per charutulam collo subnexam, icterum vna nocte toto corpore detergeri. Item febres verbis & ritibus quibusdam profligari, quæ tamen postea multò deteriores recurrerent. Addit vidisse se, qui sanguinem ex quacunque corporis parte fluentem, partis ipsius contactu, & verborum quorundam murmure listeret. Horum autem nihil vi naturali factum esse liquet. Visum effascinant, ut secundum illud Alcimæonis, cor cum oculorum aspectu non consentiat. Apud Saxonem Grammaticum libro 5. historiarum Danicæ, mulier quædam Craca nomine dapes opiparas in effigiem serpentum cõmutat. Apud eundem Fioni ab hostibus victi, bis præstigijs in pacatum euaserunt. Semel enim instante à tergo victore exercitu tribus in eum coniectis lapillis, trium montium phantasiâ ipsi ingestere, quos cum se transcendere posse desperaret, finem persequendi fecit. Aliàs fusi fugatiq; fluminis cuiusdam specie hostem vestigijs hæretem ludificati sunt. Cum enim ad eum vsque fugientes insecutus fuisset, tanquam interclulo itinere, pedem referre coactus est. De Simonis Magi præstigijs multa stupenda referunt Ecclesiastici scriptores, quæ minimè conficta esse statua illa

III.

Q

testatur.

242 DE PROVIDENTIA DEI
testatur, quæ ipsi Romæ posita est, cum hæc
inscriptione, SIMONI DEO SANCTO.
Nisi enim fidem propemodum excessissent
ea miracula, quæ is, vt famam sibi diuinitatis
conciiliaret, coram Romanis patrârat,
nunquam tantus ei honos in illa ciuitate ha-
bitus fuisset. Hanc istius Magi consecratio-
nem in Apologia sua Iustinus Philofophus
& Martyr Romanis exprobat, nequaquam
id facturus, nisi vera se criminatione vti cõ-
pertum habuisset. Tempestates & grandi-
nes cient, vt eius libri, qui Malleus malefica-
rum inscribitur, auctores, multis allatis ex-
emplis ostendunt, è quibus vnum huc ascri-
bendum censui. In diœcesi Constantiensi,
inquiunt, prope oppidum *Kauespurg* grã-
do sæuissima excitata est, quæ per spaciũ
miliaris circumquaque vineta & segetes a-
ded affixit, vt triennij spatium vix vllus è vi-
tibus fructus sperari posse videretur. Itaque
cum per maleficium id accidisse vulgus su-
spicaretur, de sententia & consensu consu-
lum, binas septimanas de veneficis illius li-
bri auctores, inquirunt. Ac fama popularis
duas scæminas notabat, Agnetem balneari-
cem, & Annam de *Middelheim*. E quibus bal-
nearix ante tormenta, sua sponte fatetur, se
vltra 18. annos ab incubo dæmone stupra-
tam fuisse, ac eius iussu & adminiculo istam

tempe-

L IBER III.

243

tempestatem, pauxillo aquæ in scrobem
misso & digitis circummagitato cõcitasse. Cõ-
sule secundæ partis illius operis cap. 15. Non
sum nescius quam iniquè de hisce in-
quisitoribus in libro de varietate rerum Hi-
eronymus Cardanus iudicârit (quod enim
contra Dominicanos in genere dixit, illud
in huius libri auctores dirigere videtur) ve-
rum ipse in libro suo de subtilitate ex epi-
stolis Erasmi non minus prodigiosa com-
memorat. Verba Erasmi ab ipso citata hæc
sunt: In oppido *Schiltach* dæmõ qdã sibilõ
signũ dedit è quadã ediũ parte. Caupo suspi-
cat esse furẽ ascēdit, neminẽ reperit. Sed idẽ si-
gnũ ex altiore cœnaculo redditũ est. Et huc
conscendit caupo furem persequens. Cũ
nec illic quisquam appareret, sibilus auditus
est è fastigio fumarij. Illicõ tetigit cauponis
animum esse dæmoniacum quiddam: iubet
suos esse præsentis animo. Acciti sunt sacer-
dotes duo, adhibitus exorismus. Respondit
se esse dæmonem. Rogatus quid illic ageret,
ait se velle exurere oppidum. Minutandibus
sacrificis respondit, se pro nihilo eorum
minas ducere, quòd alter esset scortator, v-
terque fur. Aliquanto post mulierculam qui
cum habuerat consuetudinem annis quatuor-
decim, cum interim illa quotannis confi-
teretur & Eucharistiã acciperet, sustulit in

Erasmus.

Q 2

aerem

Iustinus
martyr.

III.

aërem, imposuitque fumarum fastigio. tradidit ollam, iussit ut inuerneret: inuertit, & intra horam totum oppidum exustum est. Mulier crimen suum confessa, & supplicio affecta est. Hæc Erasmus, homo non nimium credulus, ut ipse. Cardanus fatetur. Eat igitur nunc Seneca, & rudem antiquitatem rideat, quod crediderit attrahi imbres cantibus & repelli, horumque nihil fieri posse tam palam esse dicat, ut huius rei causa nullius Philosophi schola sit adeunda. Ferro & igni se inuiolabiles præstant. Nam sacerdotes Apollinis in monte Soracte, qui Romæ vicinus est, demonum præstigijs freti super carbones nudis pedibus ingrediebantur. Est è memorabilibus inclytum, & insigniter pomnium ora vulgatum, inquit Solinus, quod per paucæ familiæ sunt in agro Phaliscorum, quos Hirpos vocant. Hi sacrificium annuum ad montem Soractem Apollini faciunt. Idque operantes, gestulationibus religiosis impune exultant ardentibus lignorum struibus, in honorem diuinæ rei flammis parentibus. Sic Solinus. Alij hæc de Feroniæ deæ sacerdotibus narrant. Homines in qualvis species transformant. Nam Plinius lib. 8. historiæ capite 22. fatetur vulgo infixam esse famam, homines aliquando in lupos conuerti, & inde factum esse, ut in maledictis

Seneca lib.
4. naturalium
uestigiorum.

V.

VI.

Homines
in lupos
conuersi.

versipelles

versipelles habeant, sed tota hæc rem ad Grecorum fabulas vult esse reiciendam. Apud illos enim Euanthum quendam scribere, ex gente Antæi cuiusdam sorte electum ad stagnum quoddam eius regionis duci, vestituque in quercu suspensum tranare, atque abire in desertam, transfigurarique in lupum. Sed respondet D. Augustinus, si ea non esse credenda dixerimus, non deesse etiam nunc, qui eiusmodi quædam vel certissima audisse, vel etiam expertos se esse asseuerent. Nam & ad se cum esset in Italia, de quadam illius regione talia perlata esse, mulieres videlicet stabularias his malis artibus imbutas illic in caseo dare solitas viatoribus, unde in iumentis ilico verterentur, & necessaria quæque portarent. Idem postea modum, quo id fieri sit verisimile, subiungit. Nam pro vero lupo aut equo phantasticum quid à demonibus substitui potuisse, & ipsum hominem tale sibi ipsi videri (sicut talis sibi videri posset in somnis) & portare onera. Addit quædam Præstantium simile quid de suo patre narrasse, huc nimirum, postquam venenum illud per caseum domi suæ sumpisset, iacuisse in lecto quasi dormiret, nec villo modo excitari potuisse. Post aliquot verò dies ipsum eurgilasse, & quasi somnia narrasse, que passus esset, caballum scilicet se factum anno-

Modus harum
transmutationum
quis.

nam inter alia iumenta portasse militibus. Ac quæ ille vt sua somnia narrabat, hæc verè gesta compertum fuisse. Posterioribus deinde seculis tam frequentes eiuſmodi metamorphoses in historijs occurrunt, vt quod initio fidem excedere videbatur, nunc omnium probet assensus. Pecuniæ vel perditæ recuperantur, vel non perditæ acquiruntur. Ac prioris illius tam illustria documêta suppetunt, vt nemo sit, quem ea fugere possint. Nam in singulis oppidis, imò vicis prope modum nonnulli reperiuntur, qui vulgo fatidici appellati dæmonum adiurationibus efficiunt aliquâdo, vt fures seipsos prodere cogantur. Posterioris insigne exemplum refert Gilbertus, cognatus in libello suo de historijs Tragicis. Ait is puerum quendam familiarem se habuisse, qui cum dissolutius viuendo pecuniam suam dilapidasset, ab ignoto homine chartulam accepit, in qua dæmones & obscena membra depicta erant, cum tali pollicitatione, vt quotiescunque chartulam hanc inter digitos teneret, toties quot vellet aureos acciperet. Ac se præſente puerum huius rei periculum fecisse testatur, nec defuisse successum, donec à se persuasus, fidem nullam his præſtigijs habendam esse censeret. Nam ex illo nihil pecuniæ sibi ea charta comparare potuit. Adijcerem hoc

loco

Gilbertus
cognatus.

loco exempla quædam incantati genitalis membri, nisi pudor de ea re loqui prohiberet, ac talibus maleficijs impeti coniugatos etiam ex iure canonico notum esset. Quædam etiam de ijs dicerem, qui in aulis principum versantes magicis præſtigijs eosdem oblectant, & nonnunquam in annulis phialis, alijsque rebus dæmones inclusos gestant, ac multa per eos miranda efficiunt. Adderem ex Georgio Agricola, quam sæpè in fo-

Georgius
Agricola,

dinis negotium ijs faceſſant, qui metalla è terræ visceribus eruunt, ad eò, vt fodina quædam Annebergi omnino deserta sit, etiam si argento diues esset, quia duodecim metallici in ea à dæmone necati sunt. Ex veterum quoque scriptis insignes aliquot Magos, & nominatim ex Philostrato Apolloniũ Tyannæum producerem, cuius tam fuit celebre apud omnes nomen, vt eum vnum nostro saluatori tanquam *τεταρταπύλα* parem, Ethnici opponere non sint veriti. Ostenderem eundem aliquando Romæ in prætorio subitò disparuisse, & postero die post auroram suo Damidi in Dicæarchio, item Demetrio & cæteris familiaribus apparuisse. Verùm ne modum in huiusmodi experimentis accumulandis excedam, pauca de arreptiis

De arreptiis.

dicturus sum, & multa ab ijs fieri docebo, quæ sine dæmone corpus eorum inhabitant.

Q

te fa-

te facere non possent. Primum igitur linguis hoc genus hominum loquitur, quas nunquam didicerunt, astantibus secreta vitia exponunt, nunc in vna, nunc in alia corporis parte sue presentie dant significationem, exeuntes e corporibus vasa & utensilia domus commouent, adiurati in nomine Christi, aut signo crucis inspecto, vel aqua lustrali super agrum sparsa, e suo diuersorio facesse, re compelluntur, denique ipsi per obsessorum ora, qui & quales sint confitentur. Horum omnium, ne quisquam a nobis conficta putet, testimonia afferemus. Cyprianus contra Demetrianum fidei nostrae hostem, de daemionibus hunc in modum loquitur: O si audire eos velles & videre, quando a nobis adiurantur & torquentur spiritualibus flagris, & verborum tormentis de obsessis corporibus eiciuntur, quando eiulantes voce humana, & potestate diuina, flagella & verbera sentientes, futurum iudicium confitentur. Et tractatu de idolorum vanitate, de iisdem sic scribit. Hi adiurati per Deum verum, nobis statim cedunt, & fatentur, & de obsessis corporibus exire coguntur. Videas eos nostra voce & oratione occulte flagellis caedi, igne torqueri, incremento poenae propagantis extendi, eiulare, gemere, deprecari, vnde veniant, & quo discedant, ipsi etiam

qui

qui colunt audientibus confiteri, & vel exiliunt statim vel euanescent gradatim, prout fides patientis adiuuat, aut gratia curantis aspirat. Et Lactantius libro 2 cap. 16. de iisdem verba faciens, iustos, inquit, cultores DEI metuunt, cuius nomine adiurati, de corporibus excedunt, quorum verbis tanquam flagris verberati, non modo demones se confitentur, sed etiam nomina sua edunt, illa quae in templis adorantur. Eadem Iustinus Martyr in dialogo cum Tryphone. Tertullianus libr. de anima cap. penultimo. Arnobius libro 8. contra gentes, Athanasius contra idola & de incarnatione. Qui auctores qualescunque tandem fuerint, certe solidi & mente capti non fuerunt, vt ea scriberent, quae mendacij actutum redargui potuissent. HIERONYMVS in vita HILARIONIS auctor est Francum quendam Imperatoris familiarem cum a daemone obsideretur, a D Hilarione curatum esse, ex cuius ore daemone Syriaca lingua interrogatus Syriacè respondebat, ac rursus Graecè quaerenti Graeca referebat, etiam si obsessus ille nullum idioma praeter patrium & Latinum calleret. ibidem paulò superius recitat exemplum cuiusdam ab integro daemorum legione obsessi, qui vno ore simul diuersas voces edebat, vt tibi coetum populi

Q

ali-

250 DE PROVIDENTIA DEI
alicuius vociferantis audire videreris, Ioan-
nes Fernelius regis Gallorum medicus libr.
2. de abditis rerum causis quédam, ad quem
curandum accitus erat, Græcè, quod nun-
quam didicerat, locutum esse refert, idque
eum fecisse, cum adhuc optimè sibi constar-
ret, ac integris sensibus vteretur, imò deplo-
raret, quod coactus eiusmodi voces protu-
lisset. Quod diligèter notari velim. Addit e-
undem multa assidentium, maximeq; me-
dicorum secreta detexisse, & risisse, quod e-
os morbi occultatione fefellisset. Patrem ha-
bebat equitem D. Michaelis, qui more equi-
tum Gallorum torquem gestabat, vnde D.
Michaelis imago propèdebat: hunc quoties
eminus aduentantem conspiceret, vocifera-
batur, istum ingressu prohibete, aut tor-
quem detrahitte. Cæremonijs & execratio-
nibus compulsus, qui in eo latebat dæmon,
negabat se crimine damnatum, & spiritum
nuncupabat. Hæc Fernelius non ab alijs au-
dijsse, verum se astante & inspectante, gesta
esse affirmat. De D. Martino Seuerus eius
discipulus cap. 6. dialogi 3. hunc in modum
scribit: Cùm D. Martinus vt Basilicam adi-
ret, cellam suam egressus esset, ἐνεργούμενοι,
hoc est dæmoniacy, qui olim intra septum
quoddam in Basilicis seruabatur, rugire in-
cipiebant, cum adhuc duo millia passuum

ab

ab ipsi abesset. Nec certiori iudicio clerici
Martinum aduentantem præsentire pote-
rant, quàm enervamentorum insolito tumul-
tu. Vidi quendam (inquit Seuerus) appropi-
ante Martino in aëra raptum manibus ex-
tensis in sublime suspendi, vt nequaquam
solum pedibus attingeret. Si quando autem
exorcizantium dæmonū Martinus operam
cepisset, cæteros iubebat abscedere ac fori-
bus obseratis, in medio Ecclesiæ cilicio cir-
cunctus, cinere resperfus, solo stratus ora-
bat. Tum verò cerneret miseris diuerso ex-
itu perurgeri. Hos sublatis in sublime pedi-
bus quasi de nube pendere, nec tamen vestes
desfluere super faciem, ne faceret verecundi-
am nudata pars corporum. At in parte alia
videres sine interrogatione vexatos, & sua
crimina confitentes. Nomina etiam nullo
interrogante prodehant, ille se Iouem, iste
Mercurium fatebatur. Postremo cunctos
diaboli ministros cum ipso cerneret auctore
cruciari. Ita Seuerus Patres Societatis IESV
in epistolis Iapanicis, tradūt foeminam quan-
dam nomen IESV & D. Michaëlis profer-
re nitentē, ore compresso vi prohibitā, mox
in laudē idolorū Indicorum prorupisse, &
clamasse ijs reiectis neminem superesse qui
adorari debeat. Postridie eadē foemina per-
scto Christiano sacrificio rogata vt valeret,

rectè

Dæmonis
in D. Mi-
chaëlem
odium.

D. Martinus

rectè se valere respondit: Cùm verò iussa esset S. Michaelis nomen proferre, tum fremere dæmon & queri è veteri suo hospitio se pelli, & quòd me veritam dicere. Hoc animaduerso Christiani præsentes ad preces cõuersi sunt, inter quas dæmon obsessam deseruit. Nam rogata denuò, vt IESVM & MARIAM nominaret, tanta id fecit suauitate, vt angeli vocem audire astantes viderentur. Adhucne igitur quisquam tam præfractus erit, vt neget experimentis probari posse, quòd spiritus quidam præter eos qui cœlum mouent, in hoc sublunari mundo vagentur? Tantumne sibi sumet morticinæ carnis pellicula, vt contra tot non solum graues, sed etiam oculos testes, ficta esse dicat, quæ hactenus dæmoniarum operationum exempla attulimus? Aut si hoc nimis illiberale & inuerecundum fore iudicat, causas illas duas Aristotelicas naturam & hominum volûtatem, ad effectus tam prodigiosos sufficere iudicabit? Incipiat igitur suas speculationes in medium afferre, & nisi mox omnium in se cachinnos prouocet, mendax haberi non recuso. Idque non tam confidenter asseuerare auderem, nisi mihi probè perspectum esset, quàm irritò labore se nonnulli Itali, quibus neque ingenium neque industria defuit, hac in re fatigârint. Horum v-

nus

nus PETR VS POMPONATIVS, vide quid non fingat, ne dæmones ad sublunarem mundi partem admittere cogatur. Primum (inquit) ea quæ Magi faciunt, pe occultas quarundam rerum vires clam ad adhibitas fiunt, quas dum astantes non percipiunt, dæmonis auxilio res geri putatur. Probabile autem hoc videtur, quia ipsi dæmonum assertores negant eis virtutem vllam inesse, secundum formam res transmurtandi, nisi, quomodo medici in morborum curatione faciunt, actiua passiuis adhibeant: Itaque cum & homines agentia passiuis applicare non minus quàm dæmones possint nulla hîc dæmones recipiendi necessitas esse, videtur. Sed magorum opera secretis rerum naturalium viribus tribui, prorsus intolerabile est. Nam si ita esset, non magis quàm ceteræ artes liberales huius seculi legibus magia damnata fuisset, sed in eos solum, qui re per se bona in aliorum perniciem abutuntur, pœnæ decretæ. Nunc verò legum distri-

Petrus Põ-
ponatius
sine dæmo-
nibus su-
pradicta
saluare co-
atur.

Refutatio

Magia le-
gibus dæ-
nata.

vsur-

viurpat? Si dicas, vt fallât spectantes, ne si naturale sciatur quòd peragunt, in contemptum veniat ipsa magia: ergo solis impostoribus vires rerum naturales cognitæ erunt. Nullus enim vir bonus aliorum credulitate ad priuatam gloriam abuti vellet, sed si quis talis femel disceret, qua demum herba vel lapide mortuorum vmbra excitentur, vti que pro suo candore id alijs patefaceret, aut saltem carminibus hoc se nequaquam facere cõminisceretur. Deniq; nec generalis est hæc causa ad omnia quæ supra enumerauimus. Quæ enim vires naturales faciūt, vt ipsi magi viui asportentur, aut vri incipiāt? Et quid opus multis, cum notum sit magos spiritibus supplicare, & pacta cum illis inire? Atq; hoc ipsum multræ incantatrices, ante mortem coram se confessas esse, & magno animi dolore suum scelus deplāxisse, auctores maleici maleficarum affirmāt. Scribit etiam Porphyrius in epistola ad Anebuntem, quæ ab Augustino de ciuitate Dei lib. 10. cap. 11. citatur, magos solitos minari spiritibus, se Hecates secreta prodituros, & cælum diruturos, nisi ad nutum ipsorum præsto essent, atque eos his minis se terreri simulantes comparuisse. Quare Pomponatius animaduertens, non sufficere vires naturæ ad reddendam rationem tam admirabilium ope-

rum: ad imaginationē hominis cõfugit, eaq; tam potētē facit, vt nō solū corpus imaginātis immutare valeat, sed & alienis corporibus nouas affectiones inducere. Itaq; eos, q; robusta vi imaginādi tēpestates in aère ciēt, ijs q; vim imaginationis nequaquam perperdunt, videri dæmonum auxilio vti. Hæc est Pomponatij Philosophia; in qua primum consideratione haud indignum, quod is, qui diuinæ potentæ multò angustiores limites præscribit, aut saltem Aristotelem præscripsisse contendit (nam tempero mihi nunc ab illa suspicione, quod eius hæc fuerit sententia) quam hominis imaginationi. Cùm enim hanc formalem mutationem in terrenam materiam sine alterius agentis adminiculo progignere dicat, DEVM & intelligentias orbium motrices, nihil in hæc inferiora, nisi cælorum interuentu, iuris habere decernit. Præterea nunquam visum aut comperitum est quenquam sua imaginatione quicquam mutationis in rebus imaginationi subiectis efficere potuisse. Nam ad exemplum, quod Pomponatius affert de mulieribus, quæ aspectu homines enecant, ipse Aristoteles libro de insomnijs capite 2. respondet. Cùm enim illic mulierum, quæ mensium tempore solo intuitu specula nitentia inficiunt, mentionem fecisset, non ab imagi-

ginatione huius rei causam petijt. sed ex immundo sanguine, qui in oculorum venulis contentus, etiam vicinum aerem commaculat, ac proinde & speculum quod aer contingit. Nec dubium quin idem de illa oculorum fascinatione sentiendum sit, si modo vera sunt, quæ apud historicos de ijs referuntur. Itaque in hac *αιτιολογία* magicorum operum, neque ipse Pomponatius acquieuit, sed tandem ad ipsa totius atheismi mysteria confugit. Aitigitur omnia prodigia miracula & ostenta ad intelligentias cæli motrices referri debere. Has enim cælo tanquam instrumento inferiorem hunc mundum & cunctas res humanas administrare, religiones & sectas novas antiquatis veteribus inducere, regna & dominia trāsferre. Pro his enim vel stabiliēdis, vel euertendis præcipuè cælū *δαμναίεργον*. Quin & Prophetas à cælo fieri existimat, cuius rei exēplū ex Hali Abenragel profert. Is enim pueri cuiusdā recens nati geniturā inspiciens, eum puerilibus adhuc annis prophetaturū dixit: idque euentus verum esse comprobauit. Verūm ea, quæ magi faciunt, quomodo cælo & intelligentijs sine manifesta insania tribuentur, cum illorum ars sit turpium libidinum & aliorum flagitiorum ministra? Quod enim magicis ligaturis & characteribus ad illicitam Venerem homi-

Alia Eua-
sio.

Refutatio

homines incitētur. Hieronymus in vita D. Hilarionis insigni exemplo declarat. Illic enim narrat puellam quādam sanctimoniam, cum nullis primū blanditijs in amorem adolescentis, qui illam deperibat percelli potuisset, magos quibusdam characteribus in lamina æris Cyprij incisīs, & subter limen domus puellæ collocatis, effecisse: vt ea mox præ amoris vehementia iuuenem illum magna voce inclamaret. Atqui cælum & stellas non solum per accidens, vt vinum ad libidinem inflammare, sed directè ad certi hominis flagitiosum amorem instigare, & motrices intelligentias ad eiusmodi ministeria vtī corporibus cælestibus, Pomponatij inuentum est, nec vnquam Aristoteli in mentem venit. Quin & hoc partus est cerebri ipsius, quod falsæ religiones, quibus per tot secula mundus eo depressus fuit, vt opera manuum suarum adoraret, à cælo & intelligentijs originem ducant. Nam Aristoteli nulla res ex natura sua mala est, vt quod malum nil aliud, quàm boni naturalis absentiam esse dicit. Eset autem cæli natura pessima, & rebus humanis perniciosissima, si tam impias religiones portentis & prodigijs confirmaret. Insuper ipse Deus, quem primi cæli motorem statuit Aristoteles, & cui cæteras intelligentias succenturiatas vult es-

R

se,

se, primus idololatriæ & nefandorum sacrorum auctor (proh nefas) habendus esset. Quæ omnia cum tam absurda & impia sint, ut citra horrorem audiri non queant: non solum absque dæmonibus inter homines versantibus causas haud explicant eorum, quæ supra enumerauimus, verum etiam tantam vim veritatis ostendunt, ut ipsæ ipsis technis & mendacijs, quibus eam nonnulli opprimere conantur, illustrior fiat. Quisquis enim eos, qui erroris patrocinium susceperunt, quanto maiori conatu eum fucare conantur, tanto magis eius deformitatem prodere animaduertit, is si antea adhuc suspensio gradu incedebat, deinceps sine hæsitacione veritatem amplectitur.

Ex hisce spiritibus DEI prouidentiam demonstrari.

CAPVT XII.

I.
II.

Commodemus nunc ad nostrum institutum, quæ hæctenus de spiritibus coelo non atrox dicta fuerunt. Primum nunc intelligimus, esse quasdam incorporeas naturas, quæ magnitudinem non habent, & proinde nec locum occupant. Discimus etiam quam parum suæ rationi homo tribuere debeat, cum nondum natus sit, qui

qui commodam rationem excogitare poterit, qua ab his dæmonibus singularia intelliguntur. Nam vel ab ipsis rebus singulis hauseriunt earum cognitionem, & hoc idem fieri non posse videtur, quod tunc ab ipsis aliqua mutatione eorum intellectus afficeretur. Quicquid enim dum præsens est solum cognoscitur, alias latiturum, id sui aliquam speciem facultati cognitiuæ imprimat necesse est. Etenim cur eius præsentia ad cognitionem requiratur, nisi quia præsens in vim cognitiuam agere potest, absens non item? Atqui species rerum corporearum corporeæ sunt, nec ab ipsis quicquam perpeti potest corpore vacans intelligentia. Vel singularum rerum cognitio ipsis à natura inesse dicenda est, ac tum quia illæ infinitæ sunt, non dubium quin & ipsi dæmones infinita vi cognoscendi polleant, ac proinde DEO pares sint. Quocumque hic se vertat humana mens, semper in quosdam scopulos incurret, adeo ut hac ratione vel in primis nitantur, qui dæmones caliginosi aëris incolas admittere nolunt. Sed perperam & malè. Non enim rationem sensuum experimentis præferre debemus, ut non vno loco monet Aristoteles. Ad hæc multis indicijs se humani generis inimicos declararunt hi spiritus, & potissimum ex eo quod hominum corpora subeuntes, nullum

III.

non genus crudelitatis in miseros expromant. Quare si non Dei providentia certum illis modum exercendæ sævitiæ determinaret, nihil impediret, quo minus totum genus nostrum brevi tempore extirparent. Quòd enim remedium, aut quæ defensio contra eiusmodi hostes valeret, qui nullius corporis obice repelli, nulla solertia, cum invisibiles sint, euitari queunt: imò quibus ob naturæ mirabilem subtilitatem vsque in intima hominū viscera penetrare licet? Quòd igitur dæmones cum sint *μισανθρωπότεροι* tam raris incommodis humanum genus afficiant, imò quod pati cogantur se scriptis oppugnari, eorumque imposturas in lucem proferri, argumento est, ipsos imperio, homines verò tutelæ Dei subiectos esse. Præterea quærunt diuinos honores, & sacrificijs se velut numina coli affectant. Id autem non idcirco ab ipsis fieri verisimile est, quòd falsa hominum adulatione capiantur. Quis enim eo honore delectatur, quem sibi ex errore & ignoratione deferri animaduertit? Quòd si verò nihil ipsi voluptatis ex idololatria capiunt, quàm tot fraudibus & imposturis per multa secula aluerunt, quid aliud spectasse credendi sunt, quàm vt verò Deo suum honorem suffurarentur, & homines secum in eandem perniciem traherent? Hæ

autem

I.III.

autem causæ nullæ erunt, si Deus res humanas curæ non habeat, atque idcirco nulla religione colendus sit. Insuper magica disciplina docet varijs modis dæmones hominibus obnoxios fieri, nam adiurationibus cogi, vt annulo aut alteri rei semp̄ inclusi maneant, item minis adigi posse, vt hominibus ad nutum obsequantur, quod Porphyrius in epistola ad Anebuntem, cuius supra mentio facta est, scriptum reliquit. Sed minimè dubium est, quin simulata sit illa eorum necessitas. Cur autem quæso superbissimi pariter & hominum inimicissimi spiritus tam se ijs obsequentes præberent, nisi vt ipsos à vero Deo alienatos in quæuis flagitia darent præcipites? Denique nisi tum ipsi, tum homines diuinæ potestati subessent, nunquam precibus ad ipsam fufis è corporibus, quæ obsident, inulti eijcerentur. Id autem crebrò accidere, supra multis veterum Ecclesię scriptorum testimonijs planum fecimus. Sed de dæmonibus & in totum de spiritibus, qui inter homines apparent, in præsentia ista sufficiunt.

Ex anima origine liquere, quod inferior mundus non sit expertus diuinæ providentiæ.

CAPVT XIII.

R 3

POST

VI.

POST spirituum, qui à corpore prorsus absoluti sunt, contemplationem ad terrena propius descendenti, primum anima rationalis occurrit. Quare si quid ex illa firmitatis diuinę providentię potest accedere, id oportunissimè hoc loco disquiretur. Ac primum quidem non sum nescius animę naturam valdè esse remotam à sensibus, quorum opera in philosophando pro statu præsentis vitę vti cogimur; qua de causa non debent hic rationes tam firmę requiri, vt assensum ab omnibus, qui modò vim verborum assequuntur, extorqueant. Sed eas, vt in re longè occultissima, protulisse satis erit, quę hominem æquum, & studio veritatis incensum facilè permouerint, vt in nostram sententiam pedibus eat. Sunt enim quędam dogmata, in quibus luce demonstrationum mathematicarum destituti, idè tamè astipulatores habemus, quotquot ingenio modesto præditi sunt, quod illi sciunt negari quędã pertinaciter potius, quàm sapienter, temerariè quàm consultò, animosè quàm verecundè. Si enim ad mathematicę euidentię canones argumenta, quibus in Physica & prima Philosophia vti consueuimus examinarentur, vix scio an quicquam de totis illis disciplinis nobis reliquum maneret.

Non vbi-
que quæ-
renda cer-
titudò ma-
thematica

neret. Quis enim quæso generationem simplicem, & innumera alia quę demonstrata esse creduntur ab Aristotele, & omnium ritè philosophantium calculis approbantur, ijs demonstrationibus statuere potest, quę ingenijs quantumlibet contentiosis satisfaciant? Itaque si de eiusmodi epicherematibus agitur, fateor illa mihi in præsentì materia non suppetere, sed ea me allaturum esse confido, quę omnibus æquis rerum estimatoribus idoneę videbuntur ad ostendendum à quòdam cœlesti numine animas in corpora immitti. Velim igitur animę opera hoc loco ad memoriam reuocari. Hęc enim tanta ac talia sunt, vt de ipsorum auctore nil nisi egregium, sublime, diuinum, cogitare sinant. Idque vt magis perspicuum fiat, considerandum initio, quicquid in rerum vniuersitate DEVM auctorem naturę testatur, eius quandam in mentis operibus imitationem sedulò contemplati apparere. Cœcidit Deus cœlorum orbis, & sideribus velut oculis exornauit, eorumque cursus & circuitiones mira æquabilitate sic distribuit, vt annis & temporibus numerandis sint accommodati. Sed non desuere & homines, qui organa excogitarunt, in quibus anni tempestates, menstrui Lunę cursus, & omnium aliorum siderum periodi tanta soler-

Homines
diuinorū
operum
sumiæ.

tia exprimerentur, vt hominis opificium
 cum diuino quadam ex parte certare vide-
 retur. Notissimum est, q̄ de Archimedis Sy-
 racusani Sphæra vitrea Claudianus, de Pos-
 sidonij Cicero prima Tusculana. Tametsi
 forte huius rei laus non tam hisce auctori-
 bus debetur, quàm Hipparcho & Ptole-
 mæo, qui ignea & planè diuina ingenij vi-
 uacitate siderum obseruatis motibus, eo-
 rum inæqualitatem apparentem multipli-
 catis orbibus & cōuersionibus ad summam
 æqualitatem reuocare potuerunt, & eas con-
 fingere cœlestium corporum Hypotypo-
 ses, ad quas omnia quę sui admirationem re-
 rum cœlestium studiosis excitabant, euidẽ-
 tissimè consequerentur. Quin insigni men-
 tis acuminetrium corporum mūdi, solis in-
 quam, Lunæ & terreni globi interualla &
 magnitudinem non adhibita pertica (quo-
 modo enim id, in tanta eorum magnitudine
 tamque vasta distantia fieri potuisset?) Sed
 rationis iudicio dimensi sunt. Atque ita di-
 mensi, vt eorum asseuerationi pondus ma-
 thematicæ necessitatis adiunctum sit. Con-
 didit DEVS hæc sublunaria, & animantium
 ac præcipuè humani generis vsui accommo-
 dauit. Quocūque te conuertis, miranda Dei
 opera insignem eius bonitatem, sapientiam,
 & potentiam non obscure testantia, ingerũ-
 tur.

Claudianus

tur. Sed & humanæ rationis inuenta in hoc In mundo
 inferiori mundo tot tamque illustria occur inferiori
 runt, vt hominem non quidem Deum, sed vbique oc-
 natura Deo cognata esse præditum, vocife- currunt a-
 rentur. Quę si cuncta enumerare vellem, ci- nimæ no-
 tius mihi charta quàm verba deficerent. bilitatis
 Quid enim si naturæ opera demas, superest iudicia.
 in rebus humanis non humanæ rationis in-
 dustria inuentum? Respice corpus tuum, &
 quam multa in eo præstatię mentis *δευμαλια*
 circumferas, animo attento considera. Respi-
 ce quam incolis domum, & quid in ea sit,
 quod rationis industriæ non debeatur in-
 quire. Respice ciuitatem, & quicquid ad e-
 ius statum cōseruandum pertinet non *πα-
 ρεργως* intuere, templa, forum, curiam, moe-
 nia, vallum, fossas, turres, propugnacula,
 portas, leges cupiditatum frænatrices, magi-
 stratum & omnem *εὐραξίαν*, & vide num
 quicquam horum ab alio profectum sit au-
 ctore, quàm ratione. Vbi res vrbanas sat di-
 ligenter lustrasti, postea te rus confer, & per-
 inde atque in vrbe circumspecte, num quic-
 quam ibi quo humanæ mentis solertia de-
 claretur occurrat. Et illic tibi aratra, ligones,
 sarculi, rastra, & reliqua agriculturæ instru-
 menta, cum vniuersis curadæ sterilitatis tam
 agrorum quàm arborum remedijs ingeren-
 tur, ac perspecturus es, quacunque in rei in-
 R s geni-

266 DE PROVIDENTIA DEI
genium intenditur ibi valere. Possent hoc lo-
co tota congeries artium mechanicarum,
posset Philosophia cum liberalibus discipli-
nis ad commendationem humanæ mentis
in medium adferri, sed quia in tanta rerum
mole fatius est tacere, quàm pauca dicere, id-
circo nunc ad originis humanæ causas ma-
nifestas nos cōuertamus, & num quicquam
ibi sit, cui mentis procreatio tribui possit, e-
tiam atque etiam consideremus. Sed omni-
bus summa diligentia excusis & peruesti-
gatis nihil dignum inuenietur, à quo mentis
originem repetamus, nihil erit vnde ani-
mam plenam consilij & rationis ortum du-
cere credi par est. Quid enim in officinam
naturæ cogitatione ingressus non humile,
fordidum, vile, imò non pudendum & abo-
minabile deprehensus es? Quali origine
cœpisse id, quod est inter omnia terrena lon-
gè nobilissimum, quomodo non est à ratio-
ne alienum? Anne tam stupidi erimus, vt
cum Epicuro in sensibiles humanæ natiuita-
tis causas intenti, ratiocinemur hominis mè-
tem non posse non rem abiectam, corpore-
am, & terrenā esse, vt que *εργον λαγνείης καί
μιαρῆς πάνιδος* existat: & nō potius diuinam
eius præstantiam ex eius operibus colligen-
tes, multò recti⁹ inferem⁹, nō ex semine sed
alijs secretiorib⁹ & diuiniorib⁹ causis ipsam
oriri?

267 IDE PROVIDENTIA DEI
oriri? Inferemus profectò. Nam altoqui res-
pondeat mihi Epicurei, num ipsum semen
simulatque genitum est mente præditum es-
se arbitrentur, an verò illam posterius de-
mum accedere putet. Si iam inde ab initio
mentis compos fuit, homo igitur erat, & ho-
miciidæ sunt quotquot cœlibem vitam du-
cunt, nec sinunt inchoatum illum hominem
suam perfectionē adipisci. Sequuntur & alia
ex hac opinione incōmoda, quæ enumera-
re turpe esset. Si ergo, vt ea dicitur, fateatur
semen posterius animari, mox à quo animetur
interrogabo, an à matre an alia quadam
insita virtute. Quod si matrem fingant ani-
mæ rationalis causam effectricem esse, con-
tra omnium mortalium sensum & consen-
sum primas ei partes in hominis generatio-
ne concedent. Sin aliquid in semine inesse
dicant vnde animetur, vel substantia vel ac-
cidens illud erit. Sed vtunque horum equè
absurdum. Nam si accidens sit, sequetur for-
mam substantialem, eamq; non vulgarem,
sed omnium sublunarium præstantissimam
ab accidente prognatam esse, & accidens lon-
gè ultra suam speciem egisse, quod est im-
possibile. Si substantia sit, haud dubium quin
forma substantialis ipsius seminis existat. At-
qui nec illa quicquam habet, cur possit men-
tis effectrix iure reputari, ne rursum necesse

Nihil vl-
tra suam
speciem
agit.

fit

fit fateri, quicquam ultra suam speciem agere. Cùm enim semen longissimè infra naturam intelligentia præditam subsideat, quo pacto non modum suæ speciei excederet, si naturam intelligentem progignere posset? Ne in præsentia dicam quam sit absurdum, formam quæ ex materia excedit, alterius cui locū præbet causam esse, & eo modo sibi ipsi interitum afferre. Et tamen vel aliquid horum de origine animæ constituendum erit, vel origo eius ab inuisibili principio repetenda. Vt cunquē enim de formarum ortu variè disputetur à Philosophis, ut cunquē alius aliam earum causam fingat, id certè fixum manere debet, non posse substantiam à non substantia, viuum à non viuo, & omnino melius à deteriore progigni, ut non im merito D. August. in collatione Epicuri cū

Libro 8. de Platone, ea etiā ex parte hūc velit Platoni credere, quod res viuas à non viuis fieri posse, crediderit. Siue enim dicas ex nihilo quippiam oriri, siue id quod melius est à deteriori, verbis quidem diuersa videberis affirmare, res verò utrobique eadem erit. Nam posteaquam nulla res alteri conferre potest, quod ipsa non habet, si quod naturæ est abiectioris, quicquam se nobilius gignit, hoc ipsum qua parte suæ causæ nobilitatem superat, ex nihilo genitum videbitur. Atque hæc est prima ratio

tio

tio humanæ mentis originem haud esse terrenam demonstrans, vnde ulterius consequitur aliquod numen huic mundo præsidere, vnde in corpus animæ infundantur.

Eandem animæ originem aliter probari posse.

CAPVT XIII.

Secundò idem alio modo sic ostenditur. Anima vel est compositum, vel compositionis expers forma. Nō compositum, quia tunc corpus esset, ac proinde aliud corpus, quod animatura est, per totum imineare non posset, eò quod natura corporum haud ferat, ut eundem locum simul plura occupent. Forma igitur est anima. Formarum verò quædam propriam habent substantiam, quædam in alio & per aliud subsistunt. Ac in primo genere humanam animam collocari debere testatur suprema eius operatio, quàm sine corporis adiumento exercet. Nam formas eas, quæ per aliud subsistunt, per se operari non posse, multis argumentis demonstrari potest. Primum enim si actio sit formæ, quæ materiæ inheret non autem totius hypostaseos, sequeretur, & quod actione foris producit non esse totam hypostasin, & generationis siue simplicis siue *κατά τι* terminum non esse aliqd subsistens, sed ipsas duntaxat formas. Hoc

Rationes quibus docetur actionem esse non formarum sed compositorum.

autem

270 DE PROVIDENTIA DEI
autem concessio, mox ulterius sequitur omnia, quæ fiunt naturali mutatione ex nihilo fieri, quæque intereunt in nihilum occumbere. Si enim non compositum, sed formæ solæ producuntur & pereunt, cum illarum nihil ante generationem extiterit, nec post interitum restet, necesse est illas & ex nihilo productas fateri, & rursus in nihilum recidere. Sed hoc incommodum effugiunt ij, qui totum compositum gigni dicunt. Tunc enim & genitum erit ipsa tota hypostasis, cuius cum altera pars, materia nimirum, sit toto antiquior, è nihilo ortum esse dici non potest. Ad hæc res sensibiles notionem sui concretam in sensus nostros imprimūt. Non enim colorem aut odorem primo & per se sensu percipimus, sed coloratum & odoratum, nec vnquam homini in mentem venire potuisset colorem esse formam à re colorata diuersam, nisi ratiocinando vnum ab altero secreuisset. Non est autem dubitandum, quin haud aliter res agant, dum suam speciem generatione propagant, atque dum sui similitudinem in sensibus nostris producant. Insuper hæc tria se multò consequuntur, esse, posse, agere. Nam ex rei essentia potestas agēdi manat, ex qua deinde actio prodire consuevit. Si igitur essentia sit non sola forma, sed compositum ex vtroque, nec agendi

Videmus non colorem propriè, sed coloratū.

LIBER III. 271
gendi potentia, neque ipsa actio soli formæ attribui debent. Atque ideo si qua forma per se operetur, ea hypostaseos quodammodo rationem habebit. Præterea quid fuit, cur Aristoteles motum grauium à generante prouenire dicat, cum manifestum sit proximam eius causam esse ipsum pondus, hoc autem à forma ipsis inesse mihi me dubium sit, nisi quia videbat actionem omnem alicui toti & per se subsistenti tribuendam esse? Cùm igitur graue seipsum non possit mouere, eò quod hoc non cōueniat, nisi ijs quæ in partem mouentem & motam distinguuntur, reliquum erat, vt à generante moueretur. Quæ cum ita sint, si modo probetur esse aliquam animæ functionem, quàm ipsa sola exercet, simul etiam probatum erit ipsam *αυτοπράσιον* esse, seu per se subsistere. Id autem multis ijsque non leuibus argumentis, ab Aristotele in 3. de anima libro docetur, post quem plura ad eius rei confirmationem afferre haud necessarium foret, nisi tam grata esset homini suæ mentis diuinitas, vt nunquam superuacaneū videretur, quod illius stabiliendæ causa adducitur. Itaque si quid in hoc genere dicendum occurrit ab Aristotele præteritum, eius rationibus cumuli loco adijciemus. Cogitandum igitur hominis mentem nulla rerum visibilium assuetudine sic

Cur Aristoteles putauit grauiam à generante moueri.

Primæ rationis probas intellectū esse vim incoipscam.

ne sic astringi posse, vt non ei liberum maneat etiam illa amplecti, quæ regulis iudicandi per sensuum experimeta collectis, aduersantur. Quod si enim solos sensus in consilium adhiberemus, quibus nihil nisi ordinarium huius vitæ cursum conspeximus, quibus oriri & occumbere homines nõ aliter quam bruta, quibus blasphemos & impios flores, bonos obscuram & ignobilem vitã ducere, casibus multis inopinatis res humanas iactari, creaturarum eundem statum tot annos perseuerare cernimus; quid prohiberet quo minus Epicuri nobis disciplina probaretur? Iam verò sensuum & totius animalis hominis cogitationes supergressa mens, ac totum visibilem mūdum infra se relinques, esse aliquod inuisibile Dei regnum, plenum beatis mentibus, assentitur. Credit DEVM nullis loci temporis & perfectionis limitibus circumscriptum, & tamen omnis corporeæ magnitudinis omnino expertem; eius naturam eque in cum vnus milij grano totam existere, atque cum vniverso orbe. Credit post breue tempus, mundum cum omnibus suis cupiditatibus trāsiturum, aduenturumque iustis regnum DEI, in quo resumptis corporibus, quæ partim in puluerem comminuuntur, partim in halitus aurasque diffugiunt, æternis seculis diuinam maiestatem

contem-

contemplabuntur. Atque has tam sublimes de rebus supramundanis cogitationes, non solum apud rude vulgus inuenias, verum quantum quisque est sapientior ac iudicio sanior, tãtò hæc lubētius amplectitur. Id quod nunquam facturus esset, si mens per corpus suum munus obiret. Quòd enim spontè sua cecitatis damnat seipsam, & se captiuam trahi in rerum tam incomprehensibilem assensum patitur, vtique argumento est, habere ipsam apud se altioris sapientiæ rationes, quàm sit ea, quæ à sensuum experimentis dependet. Atque hæ rationes cum destruant & stultam ostendant animalem huius mundi sapientiam, ex seipsa mens eas depromat necesse est, & quatenus à corpore separata existit. Idem spondet ordo agētium. Nam elementorum & omnium inanimorum actio in extraneam materiam transit: quæ verò his nobiliora sunt, in patiens minus remotum suam vim exerunt, ita vt secundum incrementa nobilitatis crescat etiam agentis & patientis coniunctio. Mox enim post elementa & mista, quæ in materiam à se penitus diuersam agunt, sequuntur plantæ & terræ nascentia, quæ nutrimentum quod primo cum ipsis minimè cohæret, postquam immutatum est, ad se rapiūt, ac suo corpori agglutinant. Minus adhuc sentientis animæ vis

S

in exte-

274 DE PROVIDENTIA DEI
in exteriora prodit. Vis enim sentiendi similitudinē eius, quod sentitur in eadem materia producit, in qua & ipsa existit. Verbi causa, in eodem oculo rerum visibilibus formæ & ipsa facultas videndi inhærent.

Quoniam autem supra vires sentiendi proximo gradu ratio & mens collocata est, quid restat nisi vt hæc, si quemadmodum naturæ dignitate præstat, ita etiam in minus dstantem materiam aget, suam intellectiōnem intra se recipiat. Porro cum intellectio sit immanens actio, si in sola mente recipitur, à sola etiam mente producat necesse est. His cum in modum constitutis, facile nunc erit probare hominis animam ex parentum semine oriundam non esse. Omnis enim mutatio physica præsupponit subiectum in quo versetur, siquidem ea mutatio, quæ in materia nulla recipitur, est creatio, quàm naturalis Philosophia ignorat. Si ergo humana mens physica actione progignitur, in materia profectò hærebit. Atqui ostensum est, ipsam per se subsistere, nec à materia velut fulcro dependere. Non est igitur humanæ mentis origo Physica, ac proinde vel ἀγέννητος erit, vel si ortus sui aliquod initium habet, per creationem ex nihilo in esse prodijt. Prius horum falsum esse apud omnes in confesso est. Si enim ante quam

cor-

corpus viuificare incipiat perfecta erat, magno suo incommodo in illud demitteretur: sin ex illa coniunctione tantum emolumentum capiat, vt omnino satius sit eam in corpus inferi, quàm perpetuò separatim existere; ergo, nisi fortè ita vsuuenisset, vt alia quædam causa ipsi corpus tanquam organum perfectionis adipiscendæ suppeditaret, semper imperfecta maneret. Sed fieri non potest, vt cuius esse necessarium est, id bene esse fortunæ beneficio possideat. Proculdubio igitur eam ex nihilo creatam esse sequitur. Siue autem creator ipsorum omnes simul effectas paulatim in corpora dispersit, siue tum primum singulas creat, cum in corpus immittit, semper ex hac animarum origine perspicitur, neque inferiorem mundum diuinę gubernationis expertem esse.

Idem alyis rationibus demonstrari.

CAPVT XV.

INceptus vt omnibus quam testatissimū fiat, animas nostras humano fatu genitas non esse; adhuc breues quasdam rationes ad præcedentia adijciemus. Nulla in hoc sublunari mundo bona inueniuntur, quæ homo simul atque degustauit, non fastidiat. Non saturatur oculus visu ne-

S 2

que

que auris auditu, inquit Salomon. Et quicquid in seipso experitur, nihil in rebus humanis diu placere posse, ac propterea vicissitudine quadam exercitationum opus esse, ut tedium, quo plena est hominum vita, ut cuique leuemus. Quin neque voluptuarij homines diu iisdem voluptatibus capiuntur; idque rerum suarum vsu Xerxes edoctus, premium nouæ alicuius voluptatis inuentoribus proposuit. Quin neque fastidio tantum sunt homini degustatæ voluptates, sed & pudoris & tristitiæ aculeum post se relinquunt. Sed quorsum hæc, si anima hominis ex hoc mundo inferiori instar brutorum ducit originem? Cur voluptates corporeas, si nil nisi corporum fœtura sit tantopere abominantur? Rursus, anima intelligit operum naturæ rationem, quam natura ignorat. Videt singula quomodo facta sunt, ita etiam fieri debuisse, sed natura omnis intelligentiæ experta est. Vnde non solum DEO naturæ parenti mens humana propinquior esse colligitur, quàm natura, verum etiam fieri non posse, quin id quod pari sapientia rectè se habere intelligit, huius vniuersi fabricam, atque Deus illam machinatus est, non interuentu naturæ, quæ multò ignobilior est, in lucem sit editum, sed ab ipso omnis sapientiæ fonte Deo. Præterea nihil Deus post habere sapien-

sapientia diuinis, itaque inter Iouis prerogatiuas ob quas ei summum inter Deos imperium obtigisse Homerus fingit, vna est, quod etate & sapientia Neptunum & Plutonium antecelleret. Ζεὺς γὰρ ἔλω πρότερος γενέσθην καὶ πλείονα ἦδει, inquit Homerus. Is ergo qui & sapientiæ particeps, etiam quodammodo diuinitatis particeps est. Vnde autem ad homines partiuncula quædam diuinitatis prouenire potuit, nisi ab eo, qui totam diuinitatis plenitudinem possidet? Neque contemnenda est hac in re D. Gregorij Nazianzeni cōiectura, qui inde colligit, parentes tantum corpora, non verò & animas generare, quòd ij malè affectis filiorum corporibus grauitèr commoueantur, animæ autem morbos, quin & mortem etiam, rarò in suis liberis deplorent. Verba eius ex carmine de laude virginitatis hæc sunt.

οὐχ ὄλεσθ' ἀνθρώποιο πατήρ βροτῶς, ὡς εἰπέουσιν
 ἄλλ' ὄσον σαρκῶς τε καὶ αἵματος, ἀμφοτέρων μὲν
 ὀλλυμμένων, ψυχὴ δὲ θεῶν κρατέοντος ἄημα
 ἔκτροθεν ἐσπίπτεσθαι χάος πλάσσει, ὄδον δ' ἰμίας
 πῶς τὸ πρῶτον ἐπνευσε, καὶ εἰκόνα μίξαλο γαίῃ
 μάρτυς ἐμῶν ἐπέων καὶ σὸς πόθος, ἡμετέλης γαίης
 σέργων οὐ ψυχῶς τεκέων, τὰδε σώματα μῆνα
 οἷς δάκνη μογέσσει, καὶ οἷς θαλέθωσι γέγηθας.
 ἴων τεκέων λάβητιν ἴδον καταδάμναται ἦτορ,
 ἢ μέγαλαῖς ψυχῶν καλίας καὶ χεῖροσι λάθαις.

Id est, Non est, vt aiunt, totius hominis pater homo, sed tantum carnis & sanguinis, quæ ambo intereunt. Anima verò Dei præpotētis flatus, extrinsecus illabens, dum corpus è terra formatur. Nouit miscens, quomodo animam flatu genuit, & suam imaginem terræ admiscuit. Testis meorum verborum etiam tuum desiderium (alloquitur uirginitas coniugium) est enim semiperfectum, non diligens animas liberorum, sed corpora sola. Quorum te afflictiones mordent, & quorum te integritas exhilarat. Liberorum perniciæ magis cor succumbit, quam magnis animæ vitijs & morbis peioribus. Hactenus ille. Huc denique omnium, qui aliquid iudicio valuerunt, suffragia accedunt. Cicero ait, videri sibi illum mēte carere, q̄ nō videt mentem hominis diuina cura perfectam esse. Apud Xenophontem Socrates ait, non aliunde quàm à DEO mentem ad homines venire potuisse D. Paulus ex animæ diuina origine, tāquam certissima & ipsis infidelibus notissima, ostendit idola non esse Deos.

A Cicero-
ne citatus.
Libr. 2. de
natura de-
orum.

Agor. 17. Si, inquit, nos homines Dei genus sumus, q̄ quidam vestrorum poetarum dixit, non debemus existimare ligno & lapidi diuinum numen simile esse. Aristoteles etiam rationem attulit, cur talis sit animarum credenda origo. Ideò enim docet mentem extrinse-

cus

cus accedere, quia cum eius operatione non communicat corpus. Vbi non vult eam corpore antiquiorem aut sine vlla origine sempiternam esse, vtpote qui in 12. primæ philosophiæ affirmat, nullam formam extitisse, antequam materiæ coniungeretur; sed à DEO creatam in corpus immitti. Alij suæ mentis admiratione plus quam par est desixi, eo prorupere audaciæ, vt eam ἀπόπασμα θεῶν, hoc est, interprete Cicerone decerptum ex mente diuina dicerent; Erupides verò omnibus ijs audacior etiam Deum. Male illi quidem. At intelligitur tamē ex hisce eorū encomijs, tantam esse humanæ mentis dignitatem, vt semper amplissima quæque sapientes de ipsa sint opinati: nedum ad eò sit à quoquam depressa, vt eam è terra progenitam esse finxerit. Sed argumentorum quæ ex animæ origine sumuntur, hic finis esto.

S 4

DE

DE PROVIDENTIA
DEI LIBER
QUARTVS.
PRÆFATIO.

Superiorum temporum scriptores, qui diuine providentiæ causam egerunt, ex mirabili brutorum, in suis operibus artificio, ac plena industria organorum in uentibus efformatione non male ratiocinati sunt, nihil animatum diuini regiminis expertis esse: verum nemo, quod sciam, ex iisdem fundamentis singularium providentiæ, ex professo demonstrare conatus est. Nam isti rationi, quæ primum sumit, omnia in quorum operibus magnum quoddam ingenij & solertia specimen apparet, si per se non sapiant, ab aliquo sapiente gubernari: ac deinde, quia constat bruta per se non sapere, infert a sapiente quoddam rector in propositum scopum ea dirigi, isti, inquam, rationi obtusam iri posset, dicendo cunctas res in prima mundi institutione semel ijs uiribus instructas esse, quibus sua munia obire queant. Si igitur docere uelimus, ad omnia animata etiam.

etiam in presenti diuinam gubernationem, extendi, probandum erit, mirabilem illam, in animatorum regimine œconomiam, non esse tribuendam ulli uiruti, quæ partium natura compositionem sequatur. Haud enim dubitandum, quin si extrinsecus ipsis adueniat, à Deo omnium rerum potentissimo moderatore sumat originem. Id autem priusquam facimus, ingenuè cõfitemur, nõ esse mox ad supranaturalem causam confugiendum cum effectus qui spiam admiratione dignus occurrit, quemadmodum indoctum uulgus, omnia, quorum rationem non capit, diuino miraculo deputare solet. Nam, ita cum D. Augustino cuncta diuino arbitrio dispensari arbitramur, ut tamen unamquamque naturam proprios motus agere sinat. Nec ignoramus à sapientissimo quodam viro dictum esse, Deum a fine usque ad finem attingere fortiter, ac disponere cuncta sua uiter. Itaque non semper quid Deus omnipotentis sua uirtute facere possit, sed quid rerum natura conueniat, attendendum esse libenter agnoscimus: ac proinde maximè uniuscuiusque nature integritas postulare uideatur, ut non alieno impulsu, sed ex insitis uiribus suas functiones exequatur, minus probabile esse, quod aliena directione bruta operentur. At tamen nihil horum me deterret, quo minus existimem, non posse tantum solertia in eorum, quæ ratione carent, operibus apparere, nisi diuino nutu reuerentur. Ratio

nes, quibus moueor indicabo, tu lector quanti ponderis sint indicabis.

Bruta facere quadam non minus ingeniosè, quàm si mente prædita essent.

CAPVT PRIMVM.

Brutorum animantium singularis prudentia tam multis è rebus elucet, vt non minima pars historiarum naturalis in ea describenda cõsumatur. Verùm hoc loco, vti omnia commemorare longum esset, pauca quedam brutorum minimè brutalia opera exempli causa recensere decreuimus, initio ab astu, quem in quærendo victu declarant, sumto. Primum cancr, quia libenter conchis vescitur, cum propter duritiem testæ non possit vi ad eas deuorandas irrupere, arte & industria se voti comitem facit. Tempus enim obseruans, quo propter cœli serenitatem ille cœ conchæ testas diducunt, velut auram captaturæ, calculum in concharum hiatum inserit, ne bestia intus latens testarum compressu sese tueatur. Atque ita hostem in potestatem redactum securè deuorat. Sic Ambrosius & Basiliius in hexaëmeris suis. Platæa auis, cum piscibus vinat, nec possit ipsa sese aquis inurgitare, ad eas aucs aduolat, quæ in mari

Victus.

emergunt, ac eorum, cum præda emergentium, tantisper capita præmit ac mordet, donec prædam è rostro dimittant. Atque hanc acceptam illa deuorat. Cicero 2. de natura deorum. Polypodes huc in modum piscibus insidiatur. Petræ alicui insidetes in eius colorem se ita transformât, vt idè cū illa esse videatur. Interim pisces ad Polypodè tanquam ad petrâ securi adnatates, ab illa capiuntur. Aelianus lib. 1. de varia historia: Textoriam artè & dona Erganes deæ, neque norunt Phalanges (genus hoc araneorum) neque nosse desiderât. Nam cui vsui bestiarum vestis à se contexta foret? Sed veluti nassa est illa contextio ad ea, quæ inciderint, capienda. Ac ea de causa in medio retis, ad omnem occasionem intenta sedet, vt si qua sortè in eam musca inuoler, pabulum fiat. Idem ibidem. Huc etiam referri debent, quæ libri primi 7. capite de Pinna & Squilla ex Cicerone retulimus. E quibus exemplis, quanta sit brutorum in quærendo victu solertia, satis patere rati, deinceps quanto ingenio morbis suis bestiarum occurrant, ostendemus. Plinius lib 8 naturalis historiarum integro cap. 27. remedia per censet, quibus se bruta curare solent. Dictamum contra herbam, inquit, extrahendis sagittis cerui monstrauere, percussis eo telo, pastuque eius herbæ eiecto. Idem percussis à Phalangio,

Remedia
brutorum
contra
morbos.

Capitulum

284 DE PROVIDENTIA DEI
cancros edendo sibi medetur. Anguis hiber-
no situ membrana corporis obducta, sceni-
culi succo impedimentum illud exuit, niti-
diusque vernat. Idem hiberna iatebra visu
obscurato, marathro herbæ sese affricans, o-
culos inungit ac refouet: si verò squamæ ob-
torpuere, spinis iuniperi se scabit. Hæc aliaq;
plura ibidè Plinius. Vrsus faucibus verbaseum
plagæ imponit, quæ herba cum ficcandi vim
habeat, purulentia absterfa breui tempore
cicatricem vulneri inducit. Basilius 8. con-
cione in opus sex dierum. Hippopotamus
bestia in Nilo degens cum distenditur nimia
satieta, arundineta recens cæsa percurrit,
quoadusque stirpium acuta pedes vulneret,
vt profuuiio sanguinis leuetur sagina. Pla-
gam deinde cæno oblinat, vsque dum vul-
nus cõducatur in cicatricem. Solinus. cap. 35.
Neque sues agrestes omnino rei medicæ
imperiti. Cum enim per imprudentiam hy-
oscyamum comederunt, etsi tam inde debi-
les fiant, vt ægrè posteriora trahendo rep-
tent, mox tamen ad aquas se conferunt, ibi-
que collectos cancos epulati pristinam va-
letudinem recuperant. Aelianus lib. 1. Nemo
ignorat canes nimia ventris ingluuie graua-
tos herbæ cuiusdam esu vomitum prouoca-
re, eoque modo stomachi saburram depo-
nere,

LIBER III. 285
nere. Memorabile autem, quod Plinius ait,
neminem quæ sit ea herba deprehendere Lib. 25. c. 2.
posse. Eandem rem non mediocriter illu-
strant ea, quæ pro vitæ suæ tutela & conser-
uatione bestię machinantur. Quis enim non
miretur torpedinem pisciculum hamo iam
implicatum, occulta quadam vi piscatoris
manum ita obstupescere vt calamum cui
hamatus funiculus adhæret, retinere non
possit? Et tamen ita solere hoc animal pesca-
torum insidias euadere, auctor est Cicero li-
bro 2. de natura deorum. Perdices item suos
pulos inter fugiendum se occultare, & in
tergum resupinatos glebam tanto artificio
sibi prætere dõcent, vt omnem quæren-
tium industriam eludant. Sic enim de ipsis
PLVTARCHVS in dialogo, qui Gryl-
lus inscribitur. Mures ad subterranea sua
antra diuersos exitus fodiunt, vt vno obse-
so per alium vitæ suæ consulant. Lepores
ambagibus & cursu in orbem facto canum
impetus ludificantur. Quæ duo tam sunt no-
ta omnibus, vt auctorum testimonijs ea con-
firmare non sit necesse. Perdices cum pullis
suis ab ancupe metuunt, simulant pedum
& alarum debilitatem, vt auceps spem con-
cipiat ipsius matris præhenderidẽ. Atque ita
fit, vt pulli dimissi spatium fugiendi nancis-
cantur; & mater cum eos in tutum se rece-
pisse

286 DE PROVIDENTIA DEI
pisse animaduertit, vana spe illuso aucupe,
volatui se mandat. Solinus cap. 13. In Aegyp-
to est quoddam genus ranarum, quod ne à
varo quodam pisce deuorari possit, fructum
arundinis demordet, idque obliquum in o-
re gestat. Cum enim vari rictus tam amplus
non sit, vt arūdinem tam latè vtrinque ex-
tensam deglutire valeat, fit eo modo, vt ra-
nas incolumes dimittere cogatur. Aelianus
lib. 1. Sepia cum à piscatoribus se peti videt,
atramētum, quod ipsi pro sanguine est, post
se effundit, vt in aquis atro colore tinctis, cō-
spici nō possit. Cicero 2. de natura deorum.
Castor, cuius testiculi magno in pretio sunt,
cum venatores sibi imminere videt, non ig-
narus qua de causa ipsum infectentur, testes
sibi, morsu amputat, atque ita se ab interitu
defendit. Nam simulatque testibus venato-
res potiti sunt, deinceps illi animanti infesti
esse desinunt. Hoc Plinius lib. 32. cap. 3. In-
super, quod summopere mirandum, nouit v-
naquæque bestia telum, quod defensionis
causa accepit. nouit occasiones quibus opor-
tunè aduersariū inuadat, nouit hostiū par-
tes imbelles. Idque exemplo Delphini &
Crocodili, quod libro primo capite 7. reci-
tatur, doceri potest. Quin & diuinandi peri-
tiam, quanta eorum saluti necessaria, sunt a-
depreæ. Echinus animal marinum, tempesta-

Diuinatio
bestiarum

tes

tes imminere sentiens ad scopulum se appli-
cat, ne ex maris iactatione vllò incommodo
afficiatur. Auctor BASILIUS concio-
ne 8. in opus sex dierum. Terrestris verò E-
chinus antrum, cui bina spiracula sunt, vnū
boreale, alterum meridionale, inhabitare
solet: cumque boreas flaturus est, spiracu-
lum, quod borealem plagam spectat; cum
verò auster, quod australem, occludit. Bas-
ilius concione 9. eiusdem libri. Scribunt Ae-
lianus & Plinius tantam in muribus esse di-
uinandi scientiam, vt, cum domus aliqua præ-
senio ruinam minatur, primi id sentiant, &
pristinis suis cauernis relictis, fuga saluti suæ
consulant. Addit Plinius & araneos cum te-
lis imminente ædium ruina cadere. Quæ si
vera sunt, & superstitiosis Ethnicorum ob-
seruationibus annumerari non debent, si-
ne peculiari DEI instinctu tale quicquam
ab hisce bestijs præfagiri nō posse, manifestū
est. Atque idem statuendum est de illo hi-
rundinum genere, quod in Nili ripis exca-
uatis indicare, ac si futurum est, vt eorum
nidus auctus amnis attingat, multis diebus
ante migrare Plinius refert. Nec aliter de a-
raneis iudicandum, si, quod ille tradit, incre-
mento annium futuro, telas suas altius at-
tollant. Item de Crocodilo, si ex eius ni-
do auctus Nili quantitas præsciri potest, quia
semper

Lib. 8. c. 28

Lib. 10.
cap. 33.

Lib. 8. c. 28

semper extra illum locum incubet, ad quem summo auctu eo anno Nilusegressurus est. Hæc enim maiora sunt, quam vt à bestijs per insitam industriam præstari queant. Nō vulgaris etiam est ea prudentia, quam in nidis & latibulis suis construendis bestia declarant. Primum enim hirundo nidum fabricatura, festucas ore portat, lutum verò quod pedibus tollere non valet, summas alarum partes aqua madefaciendo, ac deinde intenuissimo puluere volutando conficit, eoque velut glutine festucas coniungens, nidum machinatur, in quo sobolem suam enutriat. Lanam quoque de ouium velleribus decidentem è pratis colligit, vt ouis & pullis suis molle stratum subijciat. Easdem scribit Plinius in Heracleotico Nili ostio nidorum talium continuatione molem euaganti Nilo in expugnabilem stadij ferè vnus longitudine opponere. Quod sanè quomodo sine Dei nutu facere queant, intelligi non potest. Apes mirabili artificio mellis receptacula extruunt. Nam in tenuem membranam extensa cera, crebras & continua serie coherentes constituunt cavitates, vt frequentia earum, quæ singulæ imbecillæ sunt, toti structuræ robur addat. Quælibet enim fistula alteri necitur, tenui septo illi coniuncta pariter & ab eadem secreta. Vna autem fauorum

Habitacula bestiarum.

rum contignatio alteri superincumbit: quia si vna esset, nullo diaphragmate interiepta concavitas, in quam mellis liquor infunderetur, ea tanto pōderi nequaquam par esset. Disce hic etiam quod inuenta Geometriæ parergum sint operis, quod sapientissima apis ductu naturæ facit. Nam isopleura hexagona, quæ Geometra sine circino delineare non valet, ipsa accuratissimè etiam in tenebroso aluari citra omnis organi adminiculum elaborat, eaque non è directo sibi inuicem opponit, ne fundi nulla soliditate subnixi leni momento fatiscant: sed anguli inferiorum sexangulorum basis & sustentaculum superiorum existant.

Hanc apum solertiam oratione secunda de Theologia magnificè D. Gregorius Nazianzenus extollit. Vnde, inquit, apibus ars & industria, vt fauos concinent per fistulas hexagonas, & sibi mutuo oppositas, & firmitatem, ijs per septum intermedium, & permutatim sibi mutuo attextos cellularum angulos concilient, idque in aluearibus tam obiculis, & formatione tam procul à sensu remota? Hæc Nazianzenus. Sed neque locorum illæ mutationes tam necessariæ animantibus, hoc loco præteriri debent. Hæ enim, si quicquam aliud, insignem eorum sagacitatem produunt. Pontici pisces ex Helleponto

Migrationes auium & piscium

& alijs vicinis maribus in Pontum Euxinum gregatim comœare solent, cum tempus fœturæ ipsorum in propinquo est. Etenim illud mare dulciores aquas habet, propter exiguam solis, qui dulciores partes educit, in locis ad Boream deurgentibus efficaciam. Quocirca longè oportunius est, ad fœtus piscium recentes educandos. Cùm verò id, cuius causâ peregrinationem istam susceperant, ad exitum perduxerunt, retrò vnde venerant reuertuntur, partim quòd nulla causa sit, cur ibi diutius morentur; partim quòd hiberno tempore istius maris habitatio non esset periculo caritura. Cùm enim exiguæ sit profunditatis, hibernis tempestatibus aquæ ipsius turbidiores fiunt. Porro hanc piscium migrationem D. Basilius non solum fando se audisse, verumetiam suis oculis non sine ingèti stupore conspexisse testatur. Grues, ciconiæ, hirundines, sturni & multò plura auium genera, cum in vna regione diutius versari non possunt, quò migrare & quas sedes quærere debeant, vt se à fame & frigore tueantur, probè cognitum habent. Nec potuit vsque in præsens quisquam mortalium, quod sit eorum asyllum, cum à nobis recedant, deprehendere. Affirmat Olaus Magnus in septentrionalium locorum descriptione inuētās in stagno demersas hi-

7. Concio-
ne hexæ-
meri.

rundi-

rundines, quæ cathesq̃ instar coherescebant, sequentis rostro in præcedentis anum inserto, easq̃ igni ad motas, sensum & vitam recuperasse. Idem de ciconijs compertum esse tempore Othonis quarti, scribit Baptista Fulgosius in capite de miraculis. Verùm an omnes aues, quo tempore non comparent, in aquis demersæ iaceant, ignoratur. Vltimo locum sciri velim bestias nonnullas in commune consulere, & rei publicæ quâdam formam habere. Primum enim de apibus vulgatissimum est, habere eas regem, eumq̃ loco honoratiorem in aluearibus occupare, nec sine eius ductu tota examina iterfacere. Ferūt & emeritas, ac eas quæ laboribus fractæ sibiipsis cōsulere nequeunt, aliena industria sustētari; alias verò, quæ laboris patiētes otuari, & nihilominus ex reliquorum sudore partis opibus viuere cupiunt, ex alucariibus expelli. Hæc & plura alia non solum Virgilius, quem licentia poetica fortasse nonnulli metas veritatis excedere suspicabūtur, sed & Plinius historiæ naturalis scriptor commemorat. De gruibus hunc in modum Solinus scribit. Non piguerit meminisse qua

Respubli-
cæ brutorū

Cap. 16.

tenus expeditiones suas dirigant. Sub quodam militiæ eunt signo, & ne pergentibus ad destinata vis flatuum renitatur, arenas deuorant, sublatiq̃ lapillis ad moderatam

T 2

grauis

grauitatem saburrantur. Volatus defidiam castigat voce, quæ cogit agmen. Ea ubi obraucata est, succedit alia. Excubias nocte diuidunt, vt exsomnis sit decima quæque. Vigiles ponduscula digitis amplectuntur, quæ si fortè exciderint, somnum coarguant. Est & inter formicas quædam reipublicæ species. Nam hæc communiter cibum quærunt, integræ fessis, aut sub onere succumbentibus opitulantur. Vita defunctas reliquæ solenni pompa sepulturæ mandant. Hæc enim de ipsis Hieronymus in vita Malchi monachi memoriæ prodidit. Sed exemplorum, ex quibus brutorum admiranda solertia perspicitur, hic finis esto.

*Bruta nequaquam per innatas vires facere,
quæ supra commemorauimus.*

CAPVT II.

Nequam ex animantium artificiosis operibus Dei providentiam demonstremus, docendum erit, non sufficere innatas ipsis vires ad reddendam eorum, quæ superiori capite recësuimus, rationem. Id verò hunc in modum probari potest. Si brutis animantibus innata est quædam vis ad talia peragenda; ea vel erit ratio, vel natura. Sed neutrum horum dici potest.

Ac

Ac primum quidem non inesse brutis rationem, ex eo liquet, quod quæ ex propriæ rationis iudicio operantur, non eodem cuncta modo, sed pro suo quodque arbitratu agât; bruta verò eiusdem speciei similem magnitudinem ac formam, & cætera omnia quam similima suis operibus impertiant. Insuper quicquid propria cuiusquam ratio exculpit, id si magna consideratione opus habet, non sine aliqua meditatione & exercitatione perficitur, & progressu temporis melius addiscitur. Atqui bruta simulatque nata sunt, artes suas ad vnguem callent, nec magis scitè post multorum annorum exercitationem operantur, quàm dum primò inciperet. Adhæc si bruta suas actiones ex præscripto rationis moderâtur, non possent ea quæ populatim ad quærendas nouas sedes emigrant, ad eiusmodi profectiones vnanimi consensu suscipiendas impelli, nisi aliquis publico edicto proposito diem itineris designaret. Nam vt casu in eundem diem omnium voluntates concurrant, profus incredibile est.

Præterea si apis & canis ratione præditi sunt, ergo non minus ab homine different, quàm à se inuicem, nec animal per rationale & irrationale in hominem & brutum distinguetur; sed cum ratio sit omnium animalium

um communis, alia quærenda est differentia, quæ hominem à reliquis secernat. Quæ omnia tam absurda sunt, vt bestia stupidior sit, qui ea possit in animum inducere. Quòd verò neque à natura ijs tributum sit, tam artificiosa opera machinari, difficilius quidem, sed probabitur tamen, Deo nostros conatus fortunante. Vt igitur hinc exordiamur, non est dubitandum, quin in brutis eius quod agunt quadam notitia præcedat, eo quòd motus illi membrorum, quo vtuntur in suis operibus conficiendis non sit naturalis, cuiusmodi est grauium in sua loca descensus: sed animalis potius. Animalis verò motus cognitione à naturali discernitur. Habet igitur vnaquæque bestia operis sui quandam imaginem vi cognitiuæ impressam.

Quæ imago si ex natura ipsius sine causæ externæ adminiculo profluxit, multò brutorum natura perfectior, quàm hominis erit. Hominis enim mens omnesque aliæ vires cognitiuæ, similes tabulæ raxæ in qua nihil depictum est, ab Aristotele in lucem prodire dicuntur. Infans recens natus nil nisi plorare nouit, & nisi mammæ ei in os ingererentur, ipse per se eas nūquam quæsiturus esset. Integro quoque semestri non potest matrem suam à cæteris mulieribus distinguere. At verò bruta omnifarijs artibus & habi-

habitibus instructa nascuntur. Norunt expeditè omnium membrorum vsus, discernunt suam genitricem ab alijs bestijs eiusdem naturæ. Agni in maxima turba ouium, præteritis cæteris, quarum vbera maiori lactis copia distenduntur, solam matrem requirunt. Et quod magis admirabile, etiam gallinæ incubatione exclusi anates deserta putatitia matre ad aquas properant. ipsa nequicquam eas reuocante, & lamentis vsque ad ripam prosequente: aded non ignorat vnaqueque bestia locum, cui incolendo destinata est. Sunt qui dicunt bruta suæ conseruationis quandam speciem à natura habere, & ided scire quos musculos mouere debeant, cum incedendum aut quicquam aliud ad tutelam vitæ necessarium agendum. Verùm his ego hominem oppono, quæ cum primum nascitur non habet eam rerum necessariorum notitiam, & tamen multò quàm illa nobilliolem naturam adeptus est. Quod si hominis natura, propter primorum parentum inobedientiam meruit, vt hac in parte brutis animantibus longè inferior sit, quod Christianorum theologi docerit, profectò quemadmodum ipsa tanto bono spoliata, non à se illud habuisse tantum non exerta voce testatur, ita etiam nuditas illa, cum qua in mundum prodit, documèto est, quid bruta

Cardanus
de subtilitate.

tis longè ignobilioribus euenturum eilet, si eorum natura sibi relinqueretur. Secundo, cum dicimus habere bruta quandam apud se ideam tuorum operum, ac eius subsidio tantos artifices videri, non ea volumus in illam ideam cogitationem defigere, & ad illam velut exemplar suum opus elaborare; hoc enim si facerent, ratione vterètur. Quod enim maius rationis indicium esse potest, quàm finem velut principium agendi intueri, & ex eo media, quibus ad illum peruenitur, velut complexiones colligere? Sed què admodum is, qui habitum alicuius artis sibi comparauit, sine deliberatione, imò nonnūquam aliud agens, nihilominus expedite eam artem exercet, ita etiam bruta sine vlla totius operis, quod moliuntur apprehensione, & nihil de fine quo tendunt cogitantia, ad eum, duce quodam habitu, qui sit arti perfecte similis, progredi statuimus.

Vt autem habitus artis in ordine quodam specierum, quibus corporis & mēbrorum legitimæ agitationes representantur, constitutus est; ita minimè dubitandum, quin & bestiarum simulacra eorum motuum, quibus ad finem sibi propositum perducuntur, in interiori sensuum officina ordine quodam digesta circumferant. A ut explicetur, quo pacto vel sine omni cognitione operando à
rebus

rebus inanimis distinguantur, vel sine ordinata cognitione tam mirabilis in eorum operibus ordo appareat. Si autem ordine certò in facultate eorum cognitua species agendorum dispositæ sint, alius profectò erit huius ordinis auctor, quàm natura. Illa enim, quando adhuc nulla cuiusquam rei notitia imbuta est, quomodo tam solerter eas imagines digerere potest, cum maioris artificij sit ipsum habitum artis producere, quàm postquam genitus est, secundum ipsius præscriptum operari? In homine parens artium est ratio multò ipsis artibus præstantior, præcedunt frequentes meditationes, & tandem vix longo vsu ~~et~~ comparatur. Quid autem illud in brutis, quæ ratione carent, tam eximium esse potest, quod antequam vlla arte instructum est, tanto pollet ingenio, vt puncto temporis habitu se ad ritè obeunda sua munia confirmet? Præterea vt concedamus Arist. 2. de
non esse absurdum, quòd anima suo corpori ani. cap. 4.
certum quantitatis modum, & certam figuram ac lineamenta determinet, eo quod omnia quæ natura constant, certam magnitudinem deposcant, nec informe, aut qualicūque ratione figuratum corpus, idoneum sit animæ domicilium: nulla tamen ratio à brutorum natura peti potest, cur tanta & non maior sit operum quæ struunt magnitudo,

item cur hanc potius, quàm aliam ipsis figuram tribuant. Quam, quæso, rationem afferemus, cur apes fauorum cellulas non paulò vel minores vel maiores fabricètur, cur sexangulam & non aliam ipsis figuram indant? Quod si nulla huius rei causa ex apum natura reddi potest, sequitur eiusmodi cellulas struendi notitiam ad extraneam causam referri debere. Postremò si ex vi naturali tãto artificio exteriorem materiam brutæ efformant, nullis rationibus doceri potest Deum mundi opificem sapere, aut intelligenti naturæ præditum esse. Vnica enim ad hoc probandum via est, ostendere mundi singulas partes ita vt par erat, constitutas esse. Quæ ratio nullum pondus habebit, si ex naturæ instinctu & sine vllò mentis iudicio bruta sic operentur, vt melius nõ possent, etiam si operum suorum rationem intelligerēt. Si enim in illis natura expers intelligentiæ tam miranda, valet efficere, cur non & in huius mundi opifice valet? Philosophi ergo qui Deum sapiètem esse statuunt, ne sine ratione id facere videantur, cauere debent, ne tantas vires naturæ tribuant, vt sine ductu mentis à qua regatur, ipsa per se artifex sit. Ne tamen quisquam hæc ijs aduersari existimet, quæ libri primi capite 6. dicta sunt, vbi probaturi Deum esse naturæ auctorem,

Solutio a.
jectionis.

assume.

assumebamus, impetum quo vnaquæque res in finem suum contendit à natura ipsi inesse, fatemur vnumquodq; animal naturali quadam vi ad suas functiones exequendas incitari: verùm negamus vllam esse facultatem naturæ, quæ sine externo subsidio animantia ad fines, quibus à natura destinata sunt, perducere valeat. Habent & homines à natura suæ perfectionis quædam extrema lineamenta, verùm non inde mox efficitur non indigere eos habitibus & alijs adiuuentis naturæ superadditis, vt suam absolutionem consequantur. Atque hunc in modum ostenditur ea, quæ in primo libro attulimus, non pugnare cum ijs, quæ de aduentitia brutorum sagacitate in præsentis disputantur. Reliquum igitur nunc est, vt ratiocinationem, qua ex brutorum artificio Deus eorundem curator esse demonstratur, concludamus.

Ex præcedentibus sequi bruta animantia Deo curæ esse.

CAPVT III.

Quisquis argumentis superiori capite propositis cõmotus, existimat non inesse brutis omnium eorum, quæ mirabili industria machinantur, peritiam naturalem, is haud grauatè concedet, DEVM ipsi

In libro
de animi
immorta-
litate.

300 DE PROVIDENTIA DEI
ipsis in prima origine artem quandam im-
pertiri, qua deinceps per reliquum vite tem-
pus vtantur. Quis enim alius præter sum-
mum totius orbis monarcham, tot mundi
partibus vno eodemque tempore se præsen-
tem sistere, & vilem brutorum naturam tā-
ta sapiētia expolire posset, vt homines quā-
tumlibet artificiosos quædam bestię præcul
à tergo relinquunt? Dubitari à nonnullis vi-
deo, qua Dei energia bestijs tantum sapien-
tiæ accedat; nam Cardanus existimat diui-
num intellectum cunctis rebus præsentem,
sed propter corporis diuersam temperatio-
nem, vnam rem alia diuinæ illuminationis
capaciorem esse, ac tanto vnumquodque sa-
pientius euadere, quanto plus diuini influ-
xus recipit; proinde plantas, quia intro ad
eas, propter temperationis vitium, diuina
mens penetrare non potest, prorsus stultas
relinqui. Alia ratione Platonici ad DEVM
reuocant, quæ bruta propter suæ rationis in-
opiam per se facere non possent. Aitū enim
DEVM esse mundi totius animam, & eius
quandam portionem à particulari qualibet
natura possideri. Sic enim Virgilius 4. Geor-
gicorū Platonis hac de re sententiam ex-
ponit.

quidam
*Esse apibus partem diuinæ mentis & haustus
Aethereos dixere, Deum namque ire per omnes*

Ter-

*Terrasq; tractusq; maris cœlumq; profundum
Hinc pecudes armenta viros genus omne ferarū.
Quenque sibi tenues nascentem arcessere vitas.
Scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri
Omnia, nec morti esse locum, sed vna volare
Sideris in numerum, atque alio succedere celo.*

Cū igitur in eo conueniant omnes,
quod, si quisquam bestias eorum quæ acturę
sunt peritia instruat, is non alius sit, quàm
DEVS, ommissis absurdis, & ad indoctorum
plausum captandum confictis nugis, simpli-
citer confiteamur, infundi bestijs quædam
habituū adminicula, vt quia ipsa sibi illos
adinstar hominum propria exercitatione
parare non possunt, alia ratione ad suas fun-
ctiōes obeundas idoneæ fiant. Nec opus est
longa disputatione refellere, quæ Plato &
neoterici, vt aliq; sapientię brutorum ratio-
nem redderent, commenti sunt. Nam sim-
plex veræ doctrinæ expositio, facilè omnes
tam turpium errorum nebulas discutiet.

*An organa in viuētib; à natura, an ab
extraneo p laste formentur.*

CAPVT IIII.

VENIMVS nunc ad disputationem
longè intricatissimam, de vi sche-
matistica in viuētiū seminibus,
quæ artificio tam admirabili ex rudi & im-
polita

polita materia visendę elegantię instrumenta efformat, in qua etli complurium doctissimorum hominum ingenia se exercuerint, adhuc tamę nodis pluiquam Gordianis implicita manet. Quos cum me soluere posse desperem, vix operę pretium videretur ex organorum formatione Dei erga res sublunares providentiam confirmare, nisi omnes veteres, qui hanc materiam tractarunt, vel maximę hoc argumento niterentur. Exponam igitur quanta maxima plausibilitate hanc rationem, sed postea neque taciturus sum, cur mihi illa non omni ex parte satisfaciat. Primũ igitur, si vis quędam insit in femine, quę singulis membris congruentem figuram impertit, quęro num ea sit tota in singulis eius partibus, an verò diuisim pars formatiue virtutis cum parte seminis coniungatur. Si rota ea virtus singulis partibus insit, incorporea, & immaterialis erit profectò, & proculdubio Deus. Nam formę quę materię inherēt, ipsius contagione diuidę efficiuntur. Atq; idcirco in diuersis locis totę nõ queūt existere. Si verò pars eius parti feminis dũtaxat cõiugitur, tũc pereũte aliqua feminis portiuncula, aut à toto detracta, necesse esset foetum aliquo membro captum in lucem edi, cumque semen in geminorum aut trigeminorũ materiam diuiditur, quod in canibus & suis perpetuò vsuuenit, in

Virtus formatiue, an in diuisa

quaque portione dimidiata duntaxat existeret. Vnde fieret, vt diuersi foetus vno partu nati, totam animalis figuram inter se partirentur. Atqui hoc nunquam euenit. Falsum est igitur virtutem formatricem per partes in femine latere. Modò autem demonstrabatur, si vbique tota esset, fieri non posse, vt in materia inhereret, spiritalis ergo & incorporea sit necesse est. Atque hic est vnus modus à vi formatiua argumentandi. Alter est eiusmodi. Semen licet actiu sit *δμοιομερής*, potest tamen partes diuersę nature continet. Videmus enim vt lac in serum, caseum, & butyrum facessit, ita feminis aliud in os, aliud in neruum, aliud in aliam partem similem transmutari. Cum verò in femine, priusquam coagulatum fuerit, omnes illę particule inter se permistę sint, post coagulationem sibi inuicem interspersę erunt. Quare vt animal figuretur, ac membra ad vsum habilia fiant, quamque ad sui generis partem coniungi oportet, ac deinde per additionem & deductionem formari. Nam id quod primum rude est, quomodo figuram idoneam nancisci potest, nisi vna partē ipsi quippiam addatur, & alia rursum detrahatur? Hęc autem sine particularum ad omnem positionis diuersitatem traiectione fieri non queunt. Sed naturalia agē-

tia in

tia in vnam partem determinata sunt: tantâ igitur motionum varietas non naturam, sed altiore quandam causam significare videtur. Præterea, si vis formatrix in femine sita est, vel ergo accidens eius, vel substantia erit. Non accidens, quia rursum quæro, num separabile, an inseparabile. Separabile dici nõ potest, quia non solum in semine perpetuò inest, sed etiam in animali quoad vivit permanet. Videmus enim carnem amissam eadem forma, quam principio habebat instaurari, & quæ per incrementi tempus ei quod primo figuratum fuit adijciuntur, eadem lineamenta retinere. Si verò inseparabile statuat, ex substantia ergo profluxerat, & principia formationis causa erit ipsa substantia feminis, quod ab aduersario concedi volebamus. Sed neque substantiam esse membrorum

Julius Scaliger.

σχηματισήν fit verisimile. Vel enim semen animatum dicitur, & hoc, licet à magnis quibusdam auctoribus dictum sit, multis tamen de causis incredibile est. Primum enim ex equi cum asina congressu mula nascitur, quæ specie ab equo differt; atqui si semen equinum animatum erat, quæ *μεταμορφώσει* in locis maternis ex equo mula fieri potuit? Insuper si humanum semen antequam in vtero coaguletur, anima præditum fuisse dicitur, quæ nam illa anima erat? An

ratio.

rationalis? Homo igitur est humanum semen. Aut si hoc nimis absurdum, an sensitiva aliqua anima semini inest, quæ aduenturæ menti sedem & domicilium apparet? Sed quis credat sentientem animam posse corpus hominis accommodatè ad vsum rationalis animæ efformare? Denique nunquam Aristoteli in mentem venit, semen animatum ponere. Cum enim quæsiisset, num semen animam habeat, sic respondet: *Libr. 2. de generatio-
ne anima-
lium.*
δῆλον ὅτι καὶ ἔχει καὶ ἐπὶ διαίτασι. ἐγγυτέρω δὲ καὶ πόρρωτέρω ἀσπιδάσπιδ' ἐνδέχεται εἶναι, ὡς περὶ καθέσδων γεωμετρίας τῆ ἐγγρηγορότος πόρρωτέρω, καὶ οὗτος τοῦ θεωροῦντος. Id est, certum est semen habere animam, quæ sit potentia. Nihil autem prohibet, quo minus idem sit seipso propinquius & remotius; quemadmodum geometra dormiens vigilante remotior, & hinc eo qui contemplatur. Atque ex his verbis D. Thomas, Auicenna, & alij semper intellexerunt, non aliter quàm virtute semen animatum esse. Quod si tamen quisquam speraret se posse in alium sensum illa detorquere, is si paulò altius repetito principio legere incipiat, adhuc manifestius semen animatum esse negari videbit. *παυομένης τ' κινήσεως φησὶ, γίνεται ἕκασον τ' μορίων καὶ ἐμφυχον,* id est, motu cessante (quo semen figuratur) vnaquæque particula fit animata. Rursum

V

descen.

descendens paulò inferius. De modo quo anima est in conceptu & semine, & quo non est, iam determinauimus. Potestate enim habet animam, *évepyeia* non habet. Adhæc si semen animatum, an toti, an verò subtiliori eius spiritui duntaxat anima inest? Si in toto semine inesse dicas, manifestè repugnabis Aristoteli. Is enim in spiritu solo vult naturam residere, quam corporis formatricem constituit; quæ si anima sit, (vt Scaliger contendit) solus ille spiritus animatus erit. Cum autem ex crassiori liquore membra formantur, cum illa statim à principio animam nõ habuerint, necesse est, vt ea quæ in spiritu inerat, deserto veteri domicilio, ad membra se conferat. Atqui formas de subiecto in subiectum migrare impossibile est. Atque hæc argumenta sufficere existimo ad probandum, nõ solù falsum esse, quod neoterici de anima in semine latente docent, sed neque Aristotelicum. Verùm etsi hoc illis concederemus, adhuc non apparet, quomodo anima sibi corpus fabricari posset. Multa enim in homine & brutis reperiuntur, quæ ad nullum vsum animæ facta esse liquet, vt virorum mammæ, surarum pulpæ & id genus alia plura, quæ non tam vsum præstant, quàm venustatem conciliant. Insuper anima illa, si qua esse fingatur, nec sapit, nec cogitat quicquam

quam; quare cum particularum figuratio opus sit admirabilis cuiusdam sapientiæ non debet illi animæ attribui. Summam, inquit Galenus, in foetuum cõformatione & sapientiam & potentiã video, neq; possum existimare eam, quæ est in foetu animã quidẽ, sed naturam appellatam, ipsum foetum conformare, vt quæ non modo sapiens non sit, sed omni ratione careat. Sic Galenus. Si ergo feminis substantia, quam ponit aduersarius organorum formatricem, non sit anima nascituri foetus, vt ex præcedentibus perspicitur, restat vt alia quædam eius forma locum, figuram, numerum, & cætera, quæ ad salutem animantis requiruntur, vnicuique parti conferre dicatur. Atqui neque illud minus absurdum est, quàm quod prius dictum fuit. Imò si tolerabile erat animam suo corpori idoneam figuram impertiri, quis ferat formam ab anima diuersam, corporis, è quo ipsa, cum perfectum erit, facessere cogetur, architectam dici? Sed ait Aristoteles rem se habere in animalium genitura, vt in automatis instrumentis. Vt enim in his exterior quispiam partem vnã mouet, & illa motu consequentem in actum perducit, ac eo modo fit, vt exterior ille mouere dicatur, non quia tangit instrumentum, sed quia tetigit; ita etiam is, qui facit sperma, dicitur forma-

Galenus libro de cõformatione fetus.

Aristote-
lis de virtu-
te forma-
trice sen-
tentia.

tionis organorum esse causa, non quia nunc quicquam agit, sed quia egit. Non igitur feminis ullam partem esse causam generationis, eo quod nihil seipsum generare possit, sed id quod extrinsecus primo mouet. Idem non aliam vult in semine causam esse formationis, quam motum, qui ipsi à generante impressus est, quomodo ædium causa est ipsa ædificatio. Sed hunc tamen motum interpretatur non esse ipsam passiuam feminis immutationem; facile enim animaduertebat fieri non posse, ut is motus permaneat, illo, qui principium ipsi dederat, recedente: sed motum hunc vult esse veluti speciem ideam quandam & corporis fabricandi, respondentem ideæ artis in mente artificis. ut enim illa virtute continet omnes motus, quibus materia perpolitur ut formam artis recipiat, ita quoque hæc futuri corporis species à parente semini impressa, omnes motus potestate continet, quibus semen accommodatamfigurationem adipiscitur. Neque enim aliter differre artem à natura, quam quod ars sit forma & species eius, quod sit in mente artificis, naturæ verò motus sit eadem rei efformandæ species, sed in ipsa quæ efformabitur materia delitescens. Summa autem omnium huc redit, in spiritu feminis reside-
re formam, quæ sit animæ virtus, & veluti fabri.

fabricæ organorum idea, atque ided mirum non esse, si ipsa corpus animalis apte ad vsum animæ figurare queat. Subtilis est hæc quidem & digna Aristotele auctore sententia, sed tamen contra quam non pauca obijci possunt. Primum enim si vna motio à parente profecta, qui actu existerat quod semen potentia, τὸ κρημαλί imprimatur, vnde sexuum diuersitas? Idem certè Aristoteles, cum diu in quarto de generatione hanc questionem versasset, non potuit secundum positam à se formationis causam aliud quicquam afferre, quam nonnunquam, ob debilitatem generatiuæ virtutis in patre, & abundantiam materiæ quam mater suppeditat, fieri, ut in fœtu virtus alimentum in semen mutandi deficiat, ac tum naturam, ne frustra quippiam agat, non ea membra animali tribuere, quæ semen percoquant & generandæ prolis sint instrumenta, sed alia, quibus indigesta materia & in semen transire non valens, contineatur. Verum si pro renata mutatur corporum in animalibus efformatio, proculdubio formator eorum non erit vllum naturale agens, sed aliquis mente præditus, qui pro diuersa rei subiectæ conditione, diuersa ei membra construere potest. Nec melius hunc modum Galenus dissecare videtur, cum dicit fœminas

Causa di-
uersitatis
sexuum se-
cundum A-
ristotelem

gigni, quia ob debilitatem caloris membra genitalia, quæ primum introrsum conuersa erant, non possunt foras protrudi. Hic enim dicere cogitur, sexuum distinctionem esse *πρόσπερον* naturæ, cum nihil in toto animali sit, quod magis studiosè factum esse conueniebat. Insuper vnde hausit Galenus hanc de genitalis membri intro conuersi protrusione sententiã? An ex eo, quod si siagamus masculorum pudendum introrsum verti, glans matricem referet, & cætera foemineis membris respondebunt? An quia ex anatomia compertum est, non statim in embryo mæne sit an foemina apparere; verùm serò tandem ea membra, quæ sexum distinguunt, in lucem prodire? Sed hæc nil nisi futiles coniecturæ sunt, nec ad tantam rem demonstrandam satis roboris habent. Adde his, quod ea comparatio, qua suam de vi formatrice sententiam fucare vult Aristoteles, non satis aptè quadrare videatur.

Nam habitus artis in mente artificis non est simplex aliqua forma, sed è multis particularium motuum speciebus composita, quæ, quia inter se quodam ordine connectuntur, idcirco vnum habitum constituunt. Sed talis specierum congeries in semine statui non potest, sed quæcunque ea forma sit, quæ membra figurare dicitur, simplex sit necesse est.

est. Dicat etiam Aristoteles, quis parens sui speciem in ea semina imprimat, ex quibus *βυτομα* gignuntur. Quod si in ijs hic modus formandi locum non habet, neque in perfectis animalibus habebit. Cùm igitur inexplicabile sit, quomodo à naturali agente partes humani corporis congruèti figura exoliantur, multi non vulgares Philosophi crediderunt peculiare Dei opus esse, hæc organorum conformationem. Plato in Timæo do-
cet, animas quidem à DEO effectas esse, sed corporum structuram inferioribus dijs commissam esse. Galenus tamen dubitet alicubi, num Deus similiter atque illi, qui miracula moliantur, (hi cum motus initium dederint discedunt, machinæ verò aliquantisper artificiosè mouentur) stirpium, animaliumque semina in quandam motuum continuationem idonea præpararit, ac postea nihil agat, in libris tamen de vsu partium liberè profitetur mentem quandam animalium corpora fabricari. Quis non, inquit, cum hominis cutem inspexerit, mox cogitat mentem admirabili potestate præditam per terram ingredi, & in omnes eius partes extendi? D. Augustinus lib. 7. de genesi ad litteram cap. 22. de præsentī quæstione sic scribit. Isti (Epicureos notat) si viderent tantum ordinem quantum in membris carnis cuiuslibet

Plato.

Galenus.

D. Augustinus.

animãtis apparet, non dico medicis, qui hæc propter artis suę necessitatem diligenter patetacta & dinumerata rimati sunt, sed cuilibet mediocris cordis & considerationis homini, nonne clamarent, ne puncto quidem temporis Deum, à quo est omnis mensuratum modus, omnis parilitas numerorum, omnis ordo ponderum, ab eius gubernatione cessare? Quid ergo absurdius, quid insulsius sentiri potest, quàm eam totam esse vacuum nutu & regimine prouidentia, cuius extrema & exigua videas tanta dispositione formari, vt aliquanto attentius cogitata ineffabilem incutiãt admirationis horrorem? Et cum animæ natura corporis antecellat, quid est dementius, quam putare nullum esse diuinæ prouidentie iudicium de moribus hominum, cum in eorum carne tanta eius solertia clareant, & demonstrantur iudicia? Idem sensisse veteres theologos omnes quot quot hanc materiam tractarunt, facile doceri posset, nisi longum foret eorum testimonia recitare. Ex recentioribus verò Scotus & Gregorius de Arimino, ambo præcellentis ingenij Philosophi, eiusdem sententiæ fuerunt. Et haud scio, an Christianis per auctoritatem sacre scripturę aliud credere liceat, eo quod illæ passim Deum hominis in alio materno placent indicet. Manus tuæ, inquit,

Iob,

Iob, fecerunt me & plasmauerunt me totum in circuitu. Et paulò post. Nonne sicut lac Iob. 10. nulliste me, & sicut caseum me coagulasti? Pelle & carne vestisti me, ossibus & neruis compegisti me. Et ad Hieremiam propheta sic dominus loquitur: Priusquam te formarem in vtero noui te, & antequam exires de vulua sanctificaui te. Hæc & plura alia ostendunt nullam virtutem formatiuam in semine inhærere. Verum neque pro contraria sententia defunt magni ponderis argumenta. Primum enim si DEVS corpora hominum format, neque filij figura est à parente deducta, vnde tanta liberorum ad parentes similitudo? Deinde cum Deus nulla temporis mora indigeat, vt materiam euincere, & pro suo libitu immutare possit, mirum esset, quare tam lentè procederet in humani corporis ex semine structura. Tertio, cum DEO æquè facile sit ex lapidibus, quam semine humanum genus propagare, cur non nisi ex semine id facit? Cur tempus formationis masculi semper æquè longum? Quare idem ordo obseruatur in cuiusque partis generatione, cum Deo æquè promptum foret ab hepate, quàm à corde incipere? Denique nec sacre literæ ab huiusmodi animalium generatione abhorrere videntur. Nam septem illorum Maccabæorum mater suos filios

Argumenta in contrariã partem.

os ad perferendam pro iustitia mortem animatura, nescio, inquit, qualiter in vtero meo apparuistis. Neque enim ego spiritum & animam donavi vobis & vitam, & singulorum membra non ego ipsa compegi: sed enim creator mundi, qui formavit hominis natiuitatem, quique omnium inuenit originem &c. En videtur hoc loco scriptura sacra, non aliter Deo membrorum figuratiōnem tribuere, nisi quia formavit hominis natiuitatem. Eodem pertinet, quod Paulus in actis ait: **DEVM** ex vno formasse omne hominum genus. Hoc enim quomodo verum sit non facile intelligetur, nisi corpora saltem filiorum parentibus accepta ferantur. Cū igitur tam multis vtrinque nodis perplexa sit hæc quæstio, ne rem ex se manifestam minus firmis rationibus incertam efficiamus, haud consultum videtur, ex artificiosa corporis humani fabrica specialem providentiam corroborare: aut sanè ita cautè id faciendum, vt offendicula, quæ minus firmam videri hanc argumentationem faciunt, vel tollantur, vel euitentur. Euitari autem poterunt, si media quædam via inter duas priores multis scopulis impeditas aperiat. Ea porro erit, neque prorsus negare Deum aliquid opis ad formationem fœtuum conferre, neque nullas parenti in eo officio

2. Macc. 7.

Agor. 17.

ficio partes relinquere. In particulari verò suam cuique provinciam assignare, & quid **DEVS**, quidūe parentes faciant decernere, nec facile nec necessarium existit. Sufficit enim in genere intelligi, non esse absurdum nec impossibile vtriusque communem esse hanc actionem, ac eo modo fieri, vt soboles non rarò parentem aliqua sui parte referat. Id autem sic declaratur. Qui solam naturam huic operi præficiunt, ij cum rogantur, quare cum natura specifica in omni femine eadem sit, non etiam omnium hominum eadem forma, eademque membrorum delineatio existat, nihil aliud respondere possunt, quam circumstantias quæ ad naturam communem adiunctæ, eam indiuiduam faciunt, non solum in causa esse, vt non cunctis sit eadem vultus & cæterarum partium habitudo, sed etiam efficere, vt filij sint parentibus similes. Si ergo illi huius rei non aliam possunt rationem reddere, quid mirum, si sub vno humani generis plaste Deo, propter particulares proximarum causarum circumstantias, maneat quædam parentum & filiorum similitudo? Posita etiam tali propinquarem causarum cooperatione, non amplius negotium facessent, quæ præterea obiecta fuerunt. Nam quia non pro sua potestate hic agit **DEVS**, sed ministerio pa-

rentum

rentum ad sobolis generationem vtitur, nõ requiri debet, quid ipse per se facere posset, sed quid naturæ, cui suas vires attemperare solet, conueniat. Atque hoc modo si ipsum corporis humani tam fabrè constructi opificem vsque in præsens manere dicamus, facile nos ab omnibus, quæ contra obijciuntur expediemus: id quod ij, qui prorsus contendunt sine Deo gigni animalia, nunquam facturi sunt. Quod cum probè sciret Auerois naturæ vsque ad impietatem admirator, factus est opus naturæ esse opus intelligentiæ non errantis. De cœli motore loquitur ille quidem; sed testor omnes veritatis studiosos, an non multò difficilius intellectu sit, quomodo per cœlum in orbem conuersum rude semen ad tantam elegantiam efformetur, quàm quomodo parens vim femini imprimat, qua seipsum illi assimilet. Vt igitur semel finem huic argumento imponam, aio, cum prouidentissimè animalium corpora fabricari cernamus, vel eam prouidentiam in mente diuina residere, & obtinuimus singularia à Deo curari, vel in bruta & rationis experte natura, & hoc perinde absurdum est, atque si dicatur videndi sensum extra oculos subsistere.

Adhuc alia quedam in sublunari mûdo cer-

re, ex

*ni, ex quibus appareat DEI prouidentiam
cœlo minimè terminari.*

CAPVT V.

Ntequam ad experimenta, quæ ex rebus humanis sumuntur transeamus, alia quædam diuinæ prouidentię in sublunari mundi parte documenta afferre decreuimus. Diligèter autem cauebimus, vt notha à germanis discernamus, quod minimè committendum sit, vt in causa DEI, non aliter, atque si is mendacio nostro indigeret, friuolis argumētis certemus: Primum igitur Chrysoſtomus homil. 10. ad populum Antiochenum argumentum diuinæ prouidentię vult esse, quod terra, quæ aquas pondere vincit, iisdem superemineat, ac veluti leuior innatet. Verùm quia certum non est terram in aquis natere, imò quia probabilior videtur terram in medio & infimo totius mundi loco existere, aquas verò in eius cauernis velut receptaculis contineri, ac multo esse terra minorem; idcirco non magno opere hoc vrgendum. Quemadmodum neque illud rectè ab ipso pro miraculo celebratur, quod radij solis, quos ignitos vult esse, descendunt, cum alias in superum locum soleat ignis contendere.

Chrysoſt.

Nam

Nam responderi posset, aliud ignem, aliud radium esse, & ignem quidem in superiorum locum ferri, radios verò cuiuscunque corporis lucidi tam deorsum, quam sursum emitti. Alijs non leue providentiæ DEI ad omnia pertingentis argumentum videtur, quod Oceanus quem ipsi terra sublimiorem existimant, suis limitibus se cohibens in continentem non effundatur. Sed is non satis firmis rationibus probant, aquas in medio oceano instar montis acervatas consistere. Nam quod S. Basilius de Sesostris affert, voluisse ipsum ex rubro ad Aegyptium mare fossam perducere, & coactum esse incepto desistere, quod intelligeret Aegyptum esse rubro mari depressiorem, atque ideò non potuisse illi absque periculo accessum ad eam pateferi, nihil aliud ostendit, quàm littora esse mediterraneis illius regionis locis editiora, cuius rei Aristoteles rationem vult esse, quòd Aegypti magna pars sit Nili ipsam interluentis opus. Cumque prius loca à continente remotiora fluminis aggestione ficcata essent, etiam quicquid in medio relinquebatur à pelago seclusum, paulatim arefactum esse quidem, sed littorum altitudinem minimè æquasse. Malim igitur & hoc argumentum velut incertum relinquere, maximè cum in lunæ defectu umbra terræ

Lib. 1. meteorolog. ca. ultimo

A terræ supra aquas eminentia

semper

semper rotunda appareat, id quod fieri non posset, si aqua in medio mari contra naturalem suam gravitatem suspensa penderet. Plus momenti habet, quod is locis, quæ ab animantibus incoluntur, terra aquarum elemento superemineat. Cùm enim si vtrunq; elementum suæ naturæ permitteretur, terra, pro sua ad infimum locum propensione, non posset vna sui parte quàm alia longius à centro abesse; id quia non fit, quàm aliam hic causam tanti miraculi fingemus, quàm Deum? Nec dici potest semel ita in mundi primordio terram DEI imperio extra aquas protuberasse, deinceps verò sine speciali eius cura in tali statu permanere. Nam ut concedatur globum terræ ad tempus eiusmodi figuram posse citra DEI opem retinere, quia tamen ea naturali ipsius ponderi aduersatur, sine vi maiore perpetua esse nequit. Vel igitur aliquando infra aquas terra subsidebit, ac viuentia cuncta suffocari necesse erit, vel si id Philosophus admittere nolit, utpote mundum statuens immortalem, DEI providentia illam sustentari dicat necesse est. Præterea quod elementa quum Ab alciocis diebus, per anni tempus maximè infesta esse deberent, vnius animalculi causa deposita feritate mitescant, eidemque copiam suos pullos sine vilo negotio educandi præstent, dubio

procul

procul clarissimum est diuinæ providentiæ argumentum. Est autem hoc animal auicula quam Græci alcyonem vocant. Hanc enim doctissimi naturalis historiæ scriptores tradunt sub ipsum brumæ tempus oua sua in littore ponere, ac post septem dierum incubationem pullos excludere, alijq; totidem diebus illos educare. Per totos verò illos quatuordecim dies mare tranquillum esse, eaque de causa hos dies à nautis alcyonius vocari. Testis huius rei præter alios plurimos est etiam Aristoteles, nam eius libr. 5. de historia animalium hæc sunt verba. Alcyon parit circa solstitium hibernum. Quare cum ferenum est solstitium, septem qui præcedunt, & septem qui sequuntur dies alcyonij vocantur, quemadmodum & Simonides cecinit sic inquit:

λανθάνει
μονώρην

*Quando hiberno mense Iupiter tranquillat dies
quatuordecim,
Ventilatum hoc tempus appellant terrestres,
Sacrum, nutritium versicoloris Alcyonis.*

Et paulò post. Circa hæc igitur loca non semper alcyonij dies contingunt solstitij tempore. In Siculo verò mari propemodum semper. Hæc Aristoteles. In miraculis etiam veteres computarunt vultuum in tanta hominum copia diuersitatem, atque idcirco non leue momentum ad stabiliendam singu-

lari-

lariūm providentiam in eo positum esse arbitratī sunt. πῶς ἐσηκότα τὰ εἶδη καὶ τοῖς χαρακτῆρσι διεσηκότα; ὅν τὸσῦτον ὄντων αἰ ιδιότητες ἀνεφικλοῖ; inquit Gregorius Nazianzenus oratione 2. de theologia. Id est, quomodo stabiles formæ & characteribus differunt, cumque tanta sit earum multitudo, proprietates innumerabiles existunt? Et alius; Quis, inquit, videns formas in tot milibus hominum discrepantes, & nusquam per omnia conuenientes, non hoc opus admiratur? Et causam secum reputans, comperiet providentiæ imputandum, quod tanta formarum in hominibus diuersitas sit. Considera enim, si eundem perpetuò characterem seruarent, quanta omnium rerum confusio sequeretur; quanta ignorantia homines occuparet, dum neque domesticum, neque alienum cognoscerent, neque hostem & malum ab amico & bono discernere. Haud dubium, quin, vt Anaxagoras dicebat, omnia in vnum permista essent. Si enim ita res haberet, nihil obfaret, quo minus quis fororibus aut matribus consuesceret, aut prædaretur, aut in propatulo iniuriam irrogaret, si tatum in præfense effugeret. Etenim postea conspectus non agnosceretur. Sic ille, Non ausim tamen hanc rationem inter palmarias reponere. Nam pertinacior quispi-

Nemesius
libr. de ho-
minant.

A vultu-
um diuer-
sitate.

am hinc negaret quicquam miraculi esse, verum idcirco tantam vultuum in hominibus diuersitatem inueniri, quod causæ particulares & circumstantiæ in singulis diuersæ reperiantur. Magis ad rem facit, quod multorum annorum experimentis compertum est eos, qui morte violenta consumpti sunt, etiam si aliquot ab eorum cæde dies præterierint, imò si aquis suffocati sint, ad præsentiam vel cognatorum vel homicidæ sanguinem profundere. Huius enim, quæ naturalis ratio reddetur? An, quod nonnullos dixisse video, existimabimus aliquem cadaueribus inesse sensum, quo suæ cædis auctores ab alijs hominibus discernant? At qui hoc nemò dicaturus est, nisi ipsis cadaueribus stupidior sit. Restat igitur, vt occulta DEI potestate res à legibus naturæ tam aliena fieri dicatur, partim vt quæti sanguinis vinculū sit faciendum intelligamus, partim vt homicidij auctores hoc modo prodantur. Iam enim aliquoties tali miraculo deprehensum esse constat, num ij, quos fama publica notabat homicidij rei essent. His non immeritò illud quis adiecerit, quod capilli, quos resectos perpetuò repululare videmus, si crescere permittantur, non nisi ad certam longitudinem perueniant. Huius enim rei ratio non potest esse materiæ defectus, nam alioqui renascen-

tibus

tibus quoq; tandem materia deficeret. Nec dici potest ab anima certam illis magnitudinem præscribi, prout ipsa reliquo corpori certum augmenti modum determinat, nam capilli animati non sunt. Ac Galenus profecto quem de quantumlibet obscuris questionibus semper videas aliquid dicere, hinc tamen ingenuè suam ignorantiam confitetur. Id ergo cuius nulla ratio naturalis afferri potest, non malè fortassis inter diuina miracula numerabitur. Semper etiam admirabile mihi visum fuit, quod stomachus cibos, matrix foetum firmissime retinet, quoad hic maturuit, ille concoctus est. Nisi enim vel intellectu præditæ sint eæ partes, vel singulari quadam Dei providentia regantur, qui fieri potest, vt temporibus tam opportunis stringantur & laxentur; vt gallinæ uterus, qui aliàs tam angustum introitum habet, vt vix acus in eam inferi possit, tempore partus tam late pandatur, vt tantæ magnitudinis ouum sine difficultate transmittat. Ita qui non dubitarem hanc rem inter diuinæ providentiæ argumenta referre, si per Phycos liceret. Hi enim contendunt eadem naturæ facultate hæc vasa vim habere, id quod primum in ea inciderit, vndique amplectendi ac fibris & neruis suis cōstringendi, atque idem cum sic immutatum est, vt ipsis oneri futurum

X 2

esset

Ab eo q
interfecti
ad præsen
tiam ho
miciidæ
sanguinē
emittunt.

Leuius
Lemnius.

Acapillo
rum certa
longitu
dine.

etlet laxatis ijsdem eijciendi. Plura etiã alia commemorarem, quæ magni auctores providentiæ ad subllunarem mundum pertinentis indicia esse voluerunt, & in primis quod vltimi, tiliæ, populi albæ, solstitij tempore sic vertuntur, vt alia parte cœlum respiciant, quam pridè, quod rem vt stupendum providentiæ naturæ erga homines documētum tragicis vociferationibus Plinius prosequitur, nisi q̄ vnus p̄ miraculo ducit, alius naturæ acceptum ferre malit. His ergo omiſſis ad ea experimenta transibimus, quæ nulla tergiverſatione eludi poſſunt.

Li. 18. c. 27.

Humanum genus occulto quodam instinctu ad quæſitam, res gerendas incitari, & que primum rationibus probari poſſe.

CAPVT VI.

ANTEQVam ad experimenta historica veniamus, quæ hominem diuino instinctu subinde incitari testantur: non possum dissimulare, quid sentiam de vulgatissimo illo argumento, quo nonnulli existimant se demonstrasse, primum actum voluntatis ab externo agente prouenire. Si enim aliquid virium hanc eorum probationem habere putemus, idè negligi nõ debet, quod magno adiuuamento ad providentiam

tiam illustrandam futura sit. Si verò ea nullius ponderis esse arbitremur, quàm iusta ratione ita sentiamus docendum erit, ne sine causa ab alijs dissentire videamur. Sic ergo nonnulli argumentantur. Primum actus voluntatis est amor finis, ex hoc enim eorum, quæ ad finem conducunt, amor progignitur. Is autem neque est ab ipsa voluntate, neque ab obiecto; ab alia igitur extranea causa proficiscetur. Non esse à voluntate ex eo perspicitur, quod tunc in hominis potestate situs esset. Nam actus quos voluntas ipsa in se producit, quomodo non erunt voluntarij? Sed amor finis seu boni in genere, non potest à voluntate respui, non est ergo in arbitrio voluntatis situs. Sed neque ab obiecto, quod cogitatio voluntati amandum offert, ea voluntatis actio existit. Nam si hoc obiectum sui amorem in voluntate necessario producere valet, etiam quælibet alia valebunt, ac nulla eo modo libertas voluntati relinquetur. Quod si nec ipsa voluntas sit huius primi actus, effectrix, nec obiectum, sequitur aliud externum agens, ad eam efficiendam requiri. Illud autem proculdubio erit ipse Deus. Is enim solus in incorpoream hominis mentem ipse incorporeus illabi, eiq; ad boni amorem incitare valet. Præterea nulla res seipsam de potentia ad actum per-

Ratio ostendens primum actum voluntatis ab externa causa proficisci.

ducere potest, sed hoc ab eo quod in actu iam erat fieri necesse esse, quàm plurimis locis tradit Aristoteles. Sed voluntas in potentia solum est ad primum actum suum, ergo ab eo quod actu erat à potestate ad energiam traduci debet. Deo videlicet. Quin & Aristoteles hoc idem sentire videtur. Is enim cum lib. 8. Ethicorum Eudemiorum, de primo voluntatis motore quæstionem proposuisset, sic illam dissoluit. τὸ δε ζητοῦμεν τοῦ τ' ἐστὶ τῆς ἢ τ' κινήσεως ἀρχὴν ἐν τῇ ψυχῇ. δῆλον δὲ ὅτι πᾶσι ἐν τῷ ὅλῳ θεός τὸ πᾶν κινεῖ, οὕτω πως καὶ πᾶντα τὸ ἐν ἡμῖν θεῖον. λόγος δὲ ἀρχὴ οὐ λόγος, ἀλλὰ τί κρεῖττον. τί ὄν κρεῖττον καὶ ἐπιστήμη ἐπιπρότερον πλὴν θεοῦ. Id est: Quod verò queritur hoc est, quodnam sit motus in anima principium. Perspicuum sanè quemadmodum cuncta in vniuerso DEVS mouet, sic & omnia mouere, quod est in nobis diuinum. Rationis verò principium non ratio, sed præstantius quid. Quid verò aliud scientia præstantius esse dicat quisquam, nisi Deum? Hactenus Aristoteles. Præterea omnes Philosophi saniores fatentur hoc vniuersum non esse cogeri naturarum quomodolibet coherentium, sed quæ vno cõmuni vinculo connectuntur, ordine videlicet ad vnum primum motorem, quare iidem, si defendere

velint

velint hominem suprema sua facultate in partibus vniuersi numerandum esse, nec velut ἐξ ἐπιμέτρως & extra ordinè illi adhærere, eandè quoque à primo omnis motus principio gubernari cõcedat, necesse est. Cum verò mentis humanæ motus non queat ad primum vniuersi rectorem inuentu vllius corporis reuocari, eo quod virtus corporea rem tam subtilem, attingere non valeat, restat vt spiritualement naturam ipse spiritus per se moderetur. Ad hæc quisquis considerat, quam mirabili ordine res corporeæ inter se coniunctæ sint, quodque omnes eorū motus ad vnius corporis, supremi videlicet cœli rapidissimam vertiginem, reuocentur, etiam si fortè Deum prorsus ignoraret ex illo visibilibus ordine aliquid esse colligeret, à quo mentis humanæ, quæ sub aspectum non cadit, motus & cogitationes regerentur. Multò minus is, qui supra cœlos etiam Deum totius visibilis mundi choragum agnoscit, dubitare debet, an hominis voluntas, quæ ipsi similior est, quàm quicquam cæterorum, eiusdem regimini subiecta sit. Nec eludere proponati possunt has rationes, qui mentem per phantasia, quæ cœlorum influxui subiacet, ad DEVM reducere conantur: nam phantasia non aliter in mentem hominis agit, quàm id quod intelligi & optari debet præsentando,

X 4

quod

328 DE PROVIDENTIA DEI
quod genus *επιχειρηματίας*, nonnulli specificatio-
nem actus appellant. Sed in tali actione à cœ-
lo phantasia non dependet, verum siue cœ-
lum in orbem gyretur siue quiescat, quan-
do phantasma vllum facultati intellectiuae
offertur, ipsa illud apprehendere potest. At
qui dependere debebat, si in eo totius vni-
uersi vnitas sita est, quòd in omnia primi
motoris, si non immediatè, saltem alterius
interuentu, efficacia dimanet, quemadmo-
dum ad exercitus vnitatem pertinet, vt ad
vnus ducis mandatum, quod per tribunos
& centuriones ad quemque gregarium mi-
litem peruenit, vel moueatur, vel quiescat.
Hæc est eorum ratio nonnullis additamē-
tis à me locupletata, quam vt fateor non esse
contemnendam, ita vereor ne quisquam dicat
Aristotelem in illo Ethicorum Eudemio-
rum loco, nõ aliter Deum facere nostræ vo-
luntatis primum instigatorem, quam quia is
animarum nostrarum effector est, ac vim ei-
dem impressit, obiecti præsentis notionem
& amorem intra se concipiendi. Hæc est e-
nim peculiaris eius philosophandi ratio, quæ
quæ alij per insitas vires fieri dicunt, hæc ille
generanti attribuat. Attamen non solum de
generali illa mouendi ratione locutum esse
Aristotelem, indicio est, quòd tunc nihil ad
propositam quæstionem respondisset. Quæ-
reba-

LIBER IIII. 329
rebatur enim, quæ esset ratio, cur vnus alte-
ro fortunatior esset, ac multis interpositis
tandem concludit, primos animorum mo-
tus à Deo esse. Quo si nihil aliud significare
velit, quam DEVM humanæ menti facultatem
eligendi indidisse, nihil ad Dionysum
faceret hæc responsio. In sequentibus dein-
de, etsi textus sit valdè mutilus, facile tamē
apparet, de illis instinctibus ipsum loqui, per
quos fit, vt ij, qui rationem non sequuntur,
sed *εξ αλόγισ δρμηής* ad agendum incitantur,
crebro feliciter rem gerant. Horum autem
nihil ad generalem voluntatis motionem
accommodari potest. Itaque planè existimo,
quicquid alibi dicat Aristoteles, hoc loco
specialem providentiam ab eo agnosci. Sed
nunc dimisso Aristotele ad historias veni-
amus.

Ex historijs idem liquere.

CAPVT VII.

FORTVITUM id solemus appellare.
quod inexpectatò & improvisò ho-
minibus prosperè cadit, ac fortuna-
tos, qui etiam quæ temerè & inconsultò ag-
gressi sunt, felici exitu terminare solent: in-
fortunatos verò, qui post quantamcunque
industriam à se adhibitam, nihil tamen ex a-
nimi sententia perficere possunt. Porro quæ-
situm

itum fuit à multis, num vlla certa causa existat, quæ hunc fortunatum, illum infortunatum efficiat, an verò nulla certa regula fortunæ munera dispensentur. Ac primum ipsum nomen fortunæ efflagitare videtur, vt sine ratione ac certa causa vnus *ὀψιόδορμειν*, alter aduerso amne & vento nauigare videatur. Contra tamen, quisquis reuoluit casus magnorum virorum, & repentinas quorundam exaltationes & inopinatas vicissim deiectiones, ortus quoque & occasus imperiorum considerat, cogitur confiteri id, quod vulgus fortuitum appellat, ab occultæ alicuius causæ destinatione, non rarò euenire. Iulius Cæsar summa temeritate, res maximas aggressus, semper felicem successum habuit. Vnde factum est, vt opinione de perpetua Cæsaris felicitate in omnium animis oborta, nihil deinceps frustra ab illo tentatum iri crederetur. Quòd cum ipse haud ignoraret, existimauit se nauclero, qui ipsum periculosissimo anni tempore Brundisium à Macedonia vecturus erat, ob fluctuum vehementiam attonito, nulla re magis animi additurum, quàm si se fortunatum illum Cæsarem esse aperiret. Ignoto enim habito, & clam hostibus Brundisium petere statuerat. Notum est illud veni vidi vici. Notum quòd cum in traiectione Hellesponti

parua

parua scapha vectus, à Cassio facilè opprimi posset, solo nominis sui terrore hostem in multis nauibus instructum in fugam vertit. Notum quòd Labienus, qui sub Cæsarem in Gallijs strenui ducis officio functus erat, postquam ad Pompeiù defecisset, semper infeliciter pugnârit. Nec minus admirandis successibus Alexander Magnus vsus fuisse refertur. Nam cum in pugna ad Granicum Rosaces Persælitiferum illi ictum altissimè sublato ense intentaret, in ipso ferendi conatù à Clito Macedone exceptus obtruncatur. Cumque Memnon Rhodius regis Persarum stipendiarius, aliquot insulas ab Alexandro occupatas ad Darij imperium retraxisset, & in eo res esset, vt is, qui alieno imperio inhiabat, de ipsa Macedonia periclitaretur, ecce inopinato Memnon à rebus gerendis morbo auocatus, nec ita multò post mortuus fuit. Ac nescio, quæ Nemesis ita omni iudicio Persas orbabat, vt claustra Ciliciæ angusta, cum id nullo negotio facere potuissent, non tuerètur, ac tali in loco cum Alexandro confligerent, vbi propter angustias multitudo, qua longè superiores erant, nulli ipsi vsui esset. Vidit nostra ætas Carolum quintum cum veteribus monarchis rara quadam felicitate comparandum, vt eo nomine etiam Turcis ipsis formidabilis fuisse

ille dicatur. Pleraque is bella alieno ductu absens confecit, ac propterea nonnulli forte suspicabuntur, virtuti militum eius tribuendas esse victorias, quæ ipsi obtigerunt. Verum hanc suspicionem diluit, quod eosdem milites, qui sub Carolo stipendia merentes inuictos se præstiterant, scribat Iouius à rege Galliæ postea conductos, vna cum principe etiam fortunam mutasse. Rursum alij in historia tam cæci & amentes proponuntur, vt manifestè appareat eos fatalibus quibusdam causis in interitum trahi. Quot indicij sicut Dario Bessi perfidia patefacta, quot modis, vt sibi ab illo caueret, admonitus est? Sed omnia frustra. Itaque Curtius, postquam Darij tantam ἀνάγκησιν narrasset, subiungit se credere, æterna constitutione, nexuque causarum quemque suum ordinem immutabili lege transcurrere.

Rursum tanta Candaulæ dementia fuit, vt non ante conualescere potuerit, quàm vxorem suam nudam famulo suo Gygi reluctanti, & multis rationibus hoc dissuadenti ostendisset. Quæ res Herodotum commouit, vt cum tantam ipsius ἀβελίαν commemoraturus esset, præfatus fuerit χρεὶν γὰρ κανδάλη γενέσθαι κακῶς. Præterea tot in historijs occurrunt exempla eorum, qui repente vsque ad cælos elati, subito rursus ad ima præcipi.

capites deciderunt, vt inde nata sit opinio inter homines, nimiam prosperitatem esse ruinæ prænunciam. Quocirca veteres, si quando inusitato aliquo successu vterentur, sollicitudo eorum animos subibat, num fortè inflexu eorum res essent. Theramenes, cum domus è qua prodierat, post eius egressum corruisset, alijs ei de tanta felicitate gratulantibus, ipse aiebat, ὃ θεὸς ἐπιτελεῖ τίνα με καὶρόν Aclianus φύλαξίης, id est, ὃ Iupiter, in quod me tem- libro 9.

pus referuas. Nec multò post à triginta tyrannis cicutam bibere coactus est. Polycrates Sami tyrannus, cum diuturna felicitate vsus, aliquid mali sibi per illam protendi cõijceret, annulum suum in mare abiecit, sperans eo modo se imminenti incommodo posse defungi. Sed eundem annulum coquus eius in pisce, quem in foro emerat inuētum, domino suo restituit. Scilicet grauior casus Polycratem manebat, vt euentus postea declarauit. Nam ab Oronte Darij præfecto, in excelssimo Mycales montis vertice cruci affixus est. Hanc historiam apud Valerium libro 6. inuenturus es. Cum Philippo Macedonia regi, vno atque eodem die multa læta nunciarentur, ὃ fortuna, inquit, exiguum aliquid malum, his tot bonis oppone, non dubitans, quin post tantam prosperitatem aliquid aduersi consecuturum esset. Auctor

Plutarchus in apophthegmatibus. Omnium verò clarissimè ex imperiorum ortu & occasu perspicitur, minimè fortuita esse, quæ fortunæ tribui solent, sed excelsum in regno hominum dominari, & cuiunque voluerit dare illud. Nam vt de Assyriorum monarchia taceam, eò quod pauca de eius exortu scribantur, Cyrus quem primum monarcham celebrant historiæ, breuissimo tempore sibi totum orientem subiecit, nequicquam conspirantibus contra eum potentissimis Babylonis & Lydiæ regibus. At vicissim quæta celeritate idem imperium in suis primordijs caput extulerat, tanta per Macedonas depressum fuit. Nam hi vno perpetuò victoriæ cursu, primum occupata minori Asia, deinde Palestina, Syria, & Aegypto in potestatem redactis, ad postremum ipsa regia persarum debellata, nullum vestigium Persici imperij reliquere. Post hos Romani, licet non tam breui tempore maximum illud ab omni hominum memoria imperium fundarint, multi tamen admirandi eorum successus indicant, ipsos non fortunæ temeritate, sed occultioribus causis adiutos, illud sibi peperisse. Primum consideratione dignum est, quod cum multi essent, qui Romanorum incremento inuidebant, nunquam tamen ijs in mentem venerit, vt illos

iunctis

iunctis viribus oppugnarent. Bello Macedonico quieuit Antiochus, qui si vires cum Philippo coniunxisset, in grauè discrimen, res Romana adducta fuisset. Antiocho confecto Mithridates se contra Romanos extulit, Tigrane spectante & exitum rei præstolante, quasi fatale esset Romanis, cum vno tantum rege decertare. Adde huc tot mirabiles victorias de hostibus partas, cū nec numero nec viribus cum ijs conferri possent.

Lucullus cum exercitu 10. milium hominum contra Tigranem, qui innumerabili multitudine pugnantium formidabilis erat, occurrere ausus fuit. Quem cum tam angustè metatum ex edito loco Tigranes contempserat, si, inquit, legationem obituri veniunt hi Romani, iusto maior est eorum numerus: si verò acie decertari, nimis exiguus: addens tam paucos non suffecturos canibus, quos in castris habebat. Sed paulò post, cum paucos illos leonina audacia in se infestos tendere vidit, adeò ipse cum toto exercitu suo percussus est, vt vultum Lucullianorum intueri vix sustinuerit. Atque hanc tam memorabilem victoriam Antiochus Philosophus in libro de dijs immortalibus, haud dubium, quin vt Dei prouidentiam ex illa stabiliret, auctore Plutarcho retulit. Scio nonnullos dicturos Romanorum virtuti &

hostium

hostium ignavia tales victorias imputandas esse, verum hos rogare velim, quæ Romanorum virtus & Carthagensium ignavia Rempub. seruauit, cum toto robore militum interfecto, Hannibal nullo negotio ipsum caput imperij occupare potuisset? Quis, quando exercitum vrbi admouens, etsi nocte cum tribus satellitibus, quid in vrbe gereretur speculatus, animaduertisset nullum exercitum ad vrbis defensionem præsto esse, omniaque tumultu & pauore plena, non aliter tamè, quàm si non Hannibal, sed alius quispiam nullius pretij dux fuisset, nullo memorabili edito facinore discessit? Sed frustra ego, quoties occulto quodam fato Roma seruata sit ostendere conor, cum proprio libello hoc argumentum Plutarchus tractarit. Illud ex posterioribus historiæ Romanæ scriptoribus admonuisse fatius erit, quanta felicitate hoc imperium primò creuit, tanta infelicitate post expletâ fatalem periodum denuo pessum iuisse. Vt enim antea non nisi vicissim ab hostibus suis Romani oppugnabatur, sic ecòtra vergente ad exitum imperio, vno tempore Gothi, Franci, Sueui, Hunni, Vandali, Quadi, Burgundiones, Thuringi in prouincias Romanas tanto impetu effundebantur, vt tot simul locis defendendis nulla militum copia par esset. Huc accedebant

crebre

crebre ducum & præfectorum, quorum tutelæ commissa erat Respub. defectiones. Etsi qua imperij columina supererant, hos immatura mors velut inuides reflorētē imperio de medio auferbat. Porro quicquid de Romano imperio huc vsque diximus, id in aliorum regnorum initijs & fine accidisse ex historijs liquet. Quàm breui tempore Sarraceni non modo totum orientem, sed & Africam vniuersam, vna cum Hispania vsque ad Pyrenæos alpes suæ ditionis fecerunt? Quàm obscura & ignobilis Tarracorum origo? Et tamen iidem illi repente ex pastoribus milites facti, rege Indorū Presbytero Ioanne, cui antè seruebant, in acie occiso, eius subditos tributa sibi pendere coegerunt. Hinc in varia agmina diuisi, ex vltimo oriente vsque ad Poloniam & Hungariam ferro & cædibus grassati sunt. Actam latè sui nominis terrore omnia compleuerunt, vt homines aduentum eorum non ausi præstolari, desertis oppidis ad sylvas & montes, quo se ab eorum violentia tuerentur, confugerent. Omitto nunc, quàm mirabili felicitate Hellepontum transgressi Turcæ Constantinopolitanum imperium & vicina regna, vsq; ad Germaniam & Poloniam, deuictis tot bellicosissimis gentibus, occuparint. Non commemoro, quod Aeneas Syl-

De Aëtio
hæc intel-
ligenda.

Sarraceni.

Tartari.

Mattheus
michou.

Turcæ,

Y

uius

uius scribit, viginti annorum spatio, plusquam centum vrbes christianas Turcarum imperio subiectas esse. Taceo Selymum Amurathis filium paucis mensibus Mamme-lichorum potentissimam tyrannidem dissoluisse. Verum quid ductu regum castellæ & Lusitanie in vtraque India nostra penè memoria actum sit, considerari velim. Non dubito enim, quin is, qui libera mente heroica Lusitanorum Pacieci & Albuquerqueij in oriente, Francisci verò Cortesij Castellani in occidente perpenderit, lubenter agniturus sit, vi maiore quàm humana Indiarum recentia imperia fundata esse. Quis enim credat humanis viribus fieri potuisse, vt Albuquerqueius exercitu mille & quingentorum Lusitanorum & Indorum trecentorum intra sex horas Goam urbem maximam, armis & tormentis, fortiumque militum præsidij, ac hominum multitudine refertam expugnaret? Maximè cum Goenses tanta pertinacia resisterent, vt in vestigio mori maluerint, quàm vitam ab hoste dono accipere. Quis existimet Paciecum humano p̄sidio cum septuaginta Lusitanis & mille Indis, exercitum quinquaginta & septem milium hominum sustinere, imò & in fugam conijcere potuisse? Quis arte humana factum esse arbitretur, vt tela innumera, ea-

que

que tanta vi nonnunquam contorta, vt scuta & moles obiectas facillimè dissiparent, neminem Lusitanorum læserint? Aequè etiam incredibile est, Cortesium sine secreta occultioris causæ cooperatione cum paucissimis Hispanis è Temistitan vrbe, quæ in magno lacu instar Venetiarum sita est, vix omnibus ab infinita Indorum multitudine infestsis, per vim erumpere quiuisse. Patet ergo ex imperatorum mirandis successibus, ex quorundam repentina elatione & consequente mox depressione, denique ex regnorum & imperiorum minimè vulgaribus initijs & occasibus, non esse fortunam bonorum & malorum hominibus dispensatricem, eò quod fortuita omnia incerta vicissitudine alternent, nec diu in vnam partem stabiliter propendeant, homines verò & reipublicæ humanæ subinde multorum annorum felicitate stupenda fruuntur, subinde verò aduersis casibus assiduè vexentur. Insuper quædam communis animi conceptio est, nonnullos homines fortunatos, nonnullos verò infortunatos existere, non solum si præteritos eorum successus, sed etiam si futuros respiciamus. Itaque Cicero cum in oratione pro lege Manilia, quæ in summo belli duce requireretur enumeraret, præter scientiam rei militaris, virtutem & auctorita-

Cicero requirit in Imperatore felicitatem.

Y 2

tem

Lusitani
& Castellani.

DE PROVIDENTIA DEÏ
 tem, etiam felicitatem in eo considerandam esse statuit. Verùm si nulla certa sit humanę *fortunię* causa, sed inter prospera & aduersa semper incertus fluctuat, nunquam ex præterita fortuna sic quisquam fortunatus dici posset, vt etiam de futura eius felicitate spes conciperetur. Quibus eum in modum constitutis, inquirendum nunc porro quid sit, quod homines fortunatos vel infortunatos efficiat, an occulta numinis prouidentia, an alia quædam naturalis causa. Ac non esse huius rei vllam naturalem causam vt ostendatur, intelligamus oportet, ad absolutam felicitatem tria requiri; primum est electio eius quod in rem futurum est, alterum dexteritas quædam & promptitudo eius, quod eligendo probatum est, in opus conferendi; tertium, non solum nullis infortunijs extransuerso incurrentibus à scopo suo retardari, sed potius casu oblati adiuuentis ad eius consecutionem prouehi. Ac primum quidem horum non ausim inficiari, à natura cuiquam insitum esse posse. Nihil enim prohibere videtur, quominus naturalem quis facultatem adeptus sit, sine diuturna deliberatione id, quod in re qualibet optimum factu sit, peruidendi. Sed neque secundum tale est, vt causam supranaturalem considerare videatur. Potest enim corp⁹ homi-

Ex præcedentibus infertur Deum curare res humanas.

nis

nis innata quadam dexteritate præditum esse, ad mentis cogitata exequenda. Videas nõ nullos ad musicam, alios ad rem militarem, alios ad fabrilem artem, alios ad alia exercenda veluti natos. De poetis vulgatissimum est, eos non tam studio fieri, quàm à natura progigni. Et D. Augustinus cum libro quarto de doctrina christiana diceret, eloquentiam aut cito disci, aut nunquam, haud obscure indicauit, plus in ea arte discenda naturam posse, quàm studium. Siue igitur ab astris, quod Astrologi contendunt, siue à corporis temperatione, siue aliunde hæc duo suam trahant originem, id certè negandum non est, ytrunque stabiliter inherentem habitum posse existere. Verùm propter hæc nemo fortunatus dici debet; siquidem fortuna ijs in rebus locum habet, quæ præter opinionem & insperatò eueniunt. Ac sunt, quibus neque acumen optima consilia celerrimè excogitandi deest, neque manuum promptitudo ad ea, quæ animo conceperunt peragenda; & tamen inopinato aliquo infortunio à cursu quem tenebant, excutiuntur. Alij vicissim neque recta consilia capere valentes, neque capta in rem conferre, dum, quod ad ipsorum prudentiam attinet, in nõ dubium properant interitum, aliquo inexpectato casu interueniente, plerunque inco-

Homines ad quædam artes à natura facti sunt.

lumes euadunt. Hoc modo fortunati Romanus, quos cum Terentij Varronis consulis inconsulta temeritas, quantum in ipso erat pessunderat, Hannibalis, victoria uti nescientis, ἀβελία erexit. Atque hoc tertium illud erat, quod requiri dicebam, ut quispiam fortunatus habeatur. Id verò nemo sobrius existimabit eiusmodi esse, ut inter naturales dotes referri, aut ab vilo naturali agente originem sumere possit. Naturalia enim ad vnum quidpiam tendunt, at verò ut Varrone malè pugnante Hannibal nesciat uti victoria, duo sunt euèta diuersa, nullam connexionem, aut vnitatem inter se habentia; quare vni causæ naturaliter agenti, vtrūque acceptum referri non debet. Verum si non vnum alterius σύμπτωμα existit, ab intelligente natura inter se coniuncta sunt. Id quod & Hannibal ipse alioquin homo, cum in militia magis, quàm Philosophia detritus, non ignorauit. Cùm enim postea vrbi exercitum admoueret, & Romani cum ipso pugnam inire non defugerent, ac bis à conferendis manibus pluuia ingruente prohibiti essent, fassus est diuinum numen, ROMANIS propitium esse. Quocirca abducto ab vrbe exercitu questus est Romæ capiendæ aliquando sibi voluntatem deesse, aliquando facultatem. Ac vulgus ethnico-

rum

rum quando fortunam pro Dea colebat, ac bonorum & malorum promam condam arbitrabatur, nihil aliud profectò volebat, quàm Dei nutu fieri, ut homines vel fortunati sint, vel infortunati. Animaduerto etiam Demosthenem in oratione pro Ctesiphonte, cū ait sibi nō idcirco esse calamitates Graciæ imputandas, quòd bellum, cuius ipse suator & instigator fuerat, infelicem exitum habuisset, nunc quidem dicere boni cuius esse optimis consilijs rempub. iuuare, euentum verò in fortunæ potestate relinquere, alias verò idem repetere pro fortuna DEI nomen substituendo. τὸ πέρας, φησι, ὡς ἀνὸ δάιμων βελήθη πάντων οὕτω γίνεται. Id est, cuiusque rei talis exitus, qualem DEVS vult. Et paulò post. οὐ τῆς τύχης κύριος ἦν, ἀλλὰ ἐκείνη ἀπάντων, id est, non erat respub. fortunæ domina, sed illa omnium. Vnde intelligitur, cunctos mortales tacito quodam naturæ instinctu impelli, ad credendum fortuitos euentus à Deo temperari, vsque ad eò ut & Plinius diuinæ providentiæ irrisor, commotus rerum illarum præstantia & utilitate, quæ casu ab hominibus inuentæ videntur, casum & DEVM pro iisdem acceperit. Atque hoc aliud argumentum est, quo & ipse clarissimè conuinci existimo, hominis menti aliquando salutare impetus

Demosthenes pro eodem accipit Deum & fortunam.

Y 4

à Deo

344 DE PROVIDENTIA DEI
a DEO immitti, cuius explicationem me-
lius erit in sequens caput rejicere.

*Idem, ex rerum ad vitam, utilium, in-
uentione demonstrari.*

CAPVT VIII.

¶ planum fiat, nō omnia, quæ
ad vitæ ornamentum ac tute-
lam pertinent, sine Deo mon-
stratore ab hominibus inueni-
ri potuisse, pauca quædam ex
multis admirabilium inuentorum exempla
hoc loco proponam. Primum in agriculturę
disciplina, quis credat sterilitatis agrorum
medicationes, & quicquid in hortorum &
arborum cura rusticana obseruat industria,
solius ingenij humani, eiusque agrestis & in-
culti inuenta esse? Ipsa illa, quæ vsu quotidi-
ano cunctis notissima sunt, caseus, cereuisia,
& sal factitium, tali modo conficiuntur, qui
nisi Deo suggerente nemini in mentem ve-
nire potuisse videatur. Quis enim per se co-
gitasset, hordeum, vnde ceruisia coquenda
est, primū aquis macerari debere, ac deinde
postquam siccatum fuerit, molæ tradi. Quis
peruidisset lupulum tam esse accommoda-
tum ceruisiæ condimentum? Ac talium ex-
emplorum tam plena est hominum vita, vt
in singulis ferè artificum officinis aliquod
soler-

Ceruisia.

LIBER IIII.

345

solertię humanæ plusquam inuentū occur-
rat. Apud coriarios videre est, querno cor. *Corium.*
tice minutatim contracto, & commolito
conditum corium tale fieri, vt neque sicci-
tate dure scat, neque humore laxetur. Apud *Ollæ ficti-*
figulos ollæ fictiles primū argillosa aqua *les.*
madefactæ, deinde plūbo in puluerē cōmi-
nuto cōspergūtur, vnde fit, vt quādo in for-
nace coquūtur, liquefacto illo puluere, cru-
sta quadam leni & nitida integantur, quæ
non solum decus & venustatem illis conci-
liet, verū & liquorum, quibus imbuūtur,
minus bibulas præstet. Apud lignarios fa- *Fabri.*
bro inuenitur genus quoddam bituminis,
ex ea materia confectum, quam coriarij à
pellibus abradunt, tantæ in conglutinando
potentiæ, vt quæ trabalibus claus sibi mu-
tuo affiguntur, non firmiter cohæreant,
quàm quæ illo glutine coniunguntur. Apud *Naut.*
nautas spectabilis est acus ferrea, ex attri-
tu ad magnetem hanc vim adeptæ, vt quan-
do super alterius ferramenti acumine libra-
tur, vna sui extremitate (illa nimirum, quæ
magnetem attigit) septentrionem respiciat,
altera meridiem. Cuius rei inuentio tam
præclara est, vt nunquam satis pro dignitate
laudari possit. Huius enim præsidio nouus
orbis ab Hispanis detectus. Huius beneficio
tam cōmodè nunc celo núbilo & densissi-

amis noctis tenebris nauigatur, quam olim in fulgentissima siderum luce. Itaque nunc frequentiora & securiora sunt extremis Sinarum incolis, cum Europæis cōmercia, quam veterum ætate Hispanorum cum Britannis, qui tractu maris non ita longo ab inuicem disiunguntur. Apud argentarios fabros cernere est aurum, alijs metallis admirabili arte circumduci. Est autem talis. Aurum liquefactum argento viuo permistum illinunt rei quam inaurare volunt: hinc tantisper illam foculo adhibent, donec argento viuo per ignem euaporante solum aurum relinquatur. Apud Pharmacopolas videas omnia morborum remedia, quæ ex sinu suo terra profundit in ordinem digesta, & venum exposita esse. Et quod maiori dignum admiratione, animaduertere licet oportuno tempore, hoc est cum ipsis morbis, ea, quibus curarentur, medicamenta apparuisse. Cùm ante annos aliquot infamis illa Gallica lues veteribus medicis ignota primum conspiceretur, non multò post in India inuentum antidotum, quod præsentissima vi huius morbi depellendi præditum est, lignum scilicet Guaiacum, omnibus in pharmacopolijs nostro tempore venale. Nunc quoniam exemplorum sat multum recitauimus, etiam atque etiam expendi velim, num hæc & plura

hoc

hoc genus talia sint, vt à solo homine citra occultam Dei opem inueniri potuerint. Et si quidem sua solius opera tam variam rerum vtilissimarum suppellestem in lucem protulisse dicatur, quæro num de industria quærendo eam inuenerit, an aliud ægenti casu oblata sit. Hic quicquid responderis, semper tibi aqua hærebit. Nam si casu & aliud ægentibus tot morborum remedia, totque alia humanæ vitæ adiumenta innotuerunt, multò deterior esset hominum, quàm bestiarum hac in parte conditio. Quicquid enim bestijs ad vitæ subsidium & tutelam necessarium, id certa naturæ providentia adipiscuntur. Norunt iam inde à primo ortu suorum morborum remedia, norunt quæ tanquam perniciofa declinare oporteat. Atqui, si tu vera dicis, homo nisi inopinato casu discat, quibus remedijs labantem valetudinem confirmare, alijsque difficultatibus occurrere debeat, in maxima rerum necessariarum egestate versabitur, nec vlli vsui erūt, quæ ipsi tam diuiti vbertate natura profundit. Quæ sanè vt à quopiam Epicuri discipulo admitti æquo animo feramus, eo quod suis principijs consentanea dicat, quis tamen eos, qui vnum mundi conditorem Deum, & certam causarum seriem consententur, talia docere non indignetur? Si verò ais, homines

dum

dum ad quærendum necessitas extimularet, singula explorantes, tandem ad id peruenisse, quod ipsis remedio futurum erat, non inficiabor equidem astu humani ingenij multa, cum duris in rebus egestas vrgeret, excogitari potuisse, sed nonnulla hominum inuenta eiusmodi sunt, vt manifestè appareat, illa inquirendo minimè deprehensa esse. Industria humanæ eorum inuentio tribuatur, quorum vtilitas qualicunque ratiocinatione perspici potuit, vt calida medicamenta contra morbos frigidos valere: at incredibile est, quærentibus contra serpentum ictus remedia, sine diuino instinctu in mentem venisse, quod caro bestię, quæ morbum genuit, eundem depellere possit. Ac si fortè quispiam Philosophus, & arcanorum naturæ haud ignarus, pro ingenij sui præstantia tam secreta rerum vires odoratus esse concedatur, quid de mulierculis & imbecillis iudicij hominibus dicemus, qui eruditus nõ raro inueniendi felicitate excellūt. Cùm aliquando Louanij tabulatum frumentarium collegij Vigliani, in quo degens hũc librum composui, vermiculis abundaret, qui frumentum sædè depopulabantur, muliercula quædam aquam nobis medicatam obtulit, qua si tabulatum aspergeretur, aiebat fore, vt omnis illa vermiculorum turba inde cesseret.

Vulgus felicitus in inueniendo, quàm docti.

cesseret. Nec fefellit suam vatem euentus. Nam postquam illo remedio vsi essemus, deinceps ab illa vermiculorum infestatione tuti fuimus. Notatum quoque est à nonnullis, nouam illam stellam, quæ superioribus annis apparuit, priò ab indocto vulgo, quàm ab Astronomis animaduersam fuisse. Nullum igitur hic locū habet ea suspicio, quod homines acuti talia naturæ secreta ratiocinando inuestigarint, sed fatendum, à DEO afflictis mortalium rebus consulente, illa ostensa esse. Non quòd oraculo aliquo cœlesti talium adminiculorum inuentores admonitos esse arbitrandum sit, verùm fieri potuit, vt occulto DEI afflatu excitati sint ad eius rei facultatem explorandam, quæ contra id malum, cuius quærebatur remedium profutura erat. Vel alio modo pro immensa sua sapientia DEVS efficere potuit, vt sine manifesta reuelatione huiusmodi inuentis hominum vita locupletaretur. Sed vtcunque ea res se habeat, prorsus agnoscendum est, sine DEI ope tam admirabiles quarundam rerum vsus non innotuisse, quandoquidem & Plinius, quem constat initio naturalis historiæ DEVM è mundo relegasse, cum ad hanc de rerum inuentione materiam ventum esset, nimio veritatis fulgore cæcos ipsius oculos feriente, priorem sententi-

am

Plinius p-
uidētiā
Dei co nfi-
teatur.

am retractavit & providentiam Dei aperte confessus est. Verba eius in proemio libri 27. hæc sunt. Nec dubiè superata posset videri etiam rerum naturæ ipsius munificentia; si humani operis esset herbarum inuentio. Nunc verò Deorum fuisse eam apparet, aut certè diuinam etiam cum homo inueniret, eandemque omnium parentem & genuisse hæc & ostendisse, nullo vitæ maiori miraculo, si verum fateri velimus. Et sequenti capite: Si quis illa forte ab homine excogitari potuisse credat, ingratiè Deorum munera intelligit. Et initio tertij capitis: Hic ergo casus, hic est ille, qui plurima in vita inuenit DEVS. Hoc habet nomen, per quem intelligitur eadem & parens rerum omnium & magistra natura. Hæc Plinius. Vbi tandem ad suam priorem de natura sine Deo cuncta gignente imaginationem relabitur; sed non sine nota pertinaciæ id, quod semel effutuerat, defendēdi. Quis enim non videat, priora eius verba, simpliciter diuinam providentiam sonare, postea verò ipsum factum sui memorem, id quod prius bene dixerat peruertisse? Si enim per casum hoc intelligit, quod vulgò solemus, quid durius cohæret, quàm hæc tria, casus, DEVS & natura; cum Dei nomine rem summa præditam sapientia intelligamus, casus autem sit res ple-

na te-

na temeritatis & insipientiæ? Nonne æquè appositè dixeris lucem esse tenebras, & nigrum album? Insuper quænam hæc quæso natura est, quæ homini ostendit, quod ipse ratiocinando excogitare non potuisset? An hominis? Atqui tunc omnibus æquè promptum esset, eiusmodi occultas rerum facultates peroscere. Ad hæc nemo in se hanc naturalem cognitionem experitur, sed quisquis tale quippiam inuenit, vel casu id factū arbitratur, vel diuina providentia. An alterius cuiusquam rei natura. Sed nulla res præter Deum & spirituales naturas Deo subiectas tam potens est, vt humanæ menti illabi; ei que agenda dictare queat. Patet igitur hūc hominem, dum tantæ luci tenebras suæ impietatis admiscere voluit, inextricabilibus se laqueis implicuisse. Deinde sunt etiam exempla quædam memorię prodita, in quibus non tectè, sed palam Deus quædam morborum antidota demonstrasse refertur. Nam vt idem Plinius lib. 25. cap. 2. ait, suo tempore cuiusdam militantis in prætorio mater per quietem admonita fuit, vt radicem siluestris rosæ, quam cynorrhodon vocant, blanditam sibi primo aspectu in fructo, mitteret filio bibendam. Is enim in Lacetania à rabido cane morsuserat. Casuque accidit, vt cum miles, vti sit, aquas pauere incipe-

re

ret superueniret epistola orantis, vt pareret, religioni. Paruit, & seruatus est, ac deinceps & cæteri, qui hoc remedio vsi fuerunt. Sed quid adhæc Plinius? Scilicet ingenuè hoc inuentum non casui, sed Deo, quem hîc à casu distinguit, tribuendum esse confitetur. Nam antequam hanc historiam narrare incipiat, In repertis, inquit, herbis alias castus, alias vt verè dixerim DEVS inuenit. Quin & Hippocrates libro de somnijs testatur, sibi nonnulla remedia in somnijs ab imagine quadam apparente ostensa esse, & Galenus narrat, se cum diu sollicitus fuisset, quopacto quendam ex spleæ laborâtem curaret, somniasse quod fecaret venam, quæ est inter digitum auricularem & annularem. Quo remedio postea vsus, ægrum sanitati restituit. Nec dubito, quin omnes magni artifices, omnes magnarû sodalitatû institutores, quas in Christiana religione ordines appellare solemus, diuino afflatu instincti heroica sua cœpta perficere potuerint. Sed neque scetæ, & schismata tam latè breuissimo temporis spatio diffunderentur, nisi quibusdam malorum dæmonum furijs primi falsarum religionum satores Deo id permittente agitati, mirabili quadam verborum potentia hominum imaginationem velut excantarent. De Mahumete Arabes dicunt, tanta eum A-

rabicæ

rabicæ linguæ facundiâ polluisse, vt neque angeli elegantiore librum, quàm est eorum Alcoranus componere possent: Quid de Lutheri spiritu, quem ipse nonnullos ex suis scriptis hauisse iactabat, sentiendum sit, si Lutherani à me audire non sustinent, ex Erasmi saltem Roterodami hyperaspiste discere ne grauentur. Anabaptistæ verò Monasterienses, quomodo tam firmiter in animum inducere potuissent, vilissimum illum sartorem Ioannem Leydensem à Deo missum, vt regnum Israel instauraret: Amsterodamenses, quopacto combustis vestibus, tam fœminæ, quàm mares per plateas contra naturalem pudorem nudi discurrissent, nisi fanatico spiritu in omne nefas præcipites acti fuissent? Auctor est Gilbertus cognatus in libello de historijs tragicis, Anabaptistam quendam deserta legitima coniuge è Saxonia aufugisse Argentinam, ibiq; aliam priore viuente duxisse. Sequenti verò vxore & maritum suum repetente, Saxoni illi à magistratu Argentinensi optionem delatam, malletne vxorem pristinam pro coniuge agnoscere, an tanquam adulter in Rheno submergi; ac tum illum obstinato animo renuisse priorem coniugem, & mori satius duxisse, quàm cum illa in gratiam redire. Anne verò credibile est hominem il-

lum

Nicolaus de cusa in
cribatione
Alcorani.

lum tam vāsanam pertinaciam induere potuisse, nisi à cacodæmone instigatus fuisset? Minimè verò. Ac tam latè patet hæc specialis humanarum cogitationum providentia, vt ex priuata sua vita quisque eius exempla proferre possit, vsq; aded, vt neque mihi futura essent luculèta singularis erga me Dei curæ testimonia, nisi viderer, ne eorum cōmemoratio quibusdam ambitione haud carere videretur. Itaque illis, quæ mihi acciderunt omisis, ex Possidonio de vita Augustini insigne documētum specialis erga priuatum hominem prouidētia recitabo. Verba Possidonij hæc sunt. Scio, inquit, non solum ipse Possidonius præsul, qui hanc vitam conscripsi, verum etiam alij fratres & conferui, qui nobiscum tunc intra Ecclesiam Hipponensem, cum eodem sancto viro vivebant, nobis pariter ad mensam constitutis eum dixisse: Aduertistis hodie in Ecclesia meum sermonem, eiusque initium & finem contra meam consuetudinem processisse, quoniam non eam rem terminatam explicuerim, quam proposueram, sed pendentem reliquerim. Cui respondimus: ita nos in tempore miratos fuisse scimus, & cognoscimus. At ille: credo, ait, quòd fortè aliquem errantem in populo, dominus per nostrum errorem, & obliuionem curari,

Exemplū
declarañs.
quod con-
cionatoris
lingua à
Deo rega-
tur.

& doce-

& doceri voluerit, in cuius manu sunt & nos, & sermones nostri. Et post hæc, nisi fallor, ecce alia die, vel post biduum venit quidam Firmus nomine negociator, & intra monasterium sedente sancto Augustino coram nobis, ad pedes eius genibus prouolutus sese iactauit, lacrimas fundens & rogans, vt pro eius delictis sacerdos cum suis dominum deprecaretur, confitens, quod Manichæorum sectam secutus fuisset, & in eam quam plurimis annis vixisset, & propterea pecuniam multam ipsis Manichæis, vel eis quos dicunt electos in casum erogasset: ac se in Ecclesia per Dei misericordiam fuisse eius tractatibus nuper correctum, atque catholicum factum. Quòd & ipse venerabilis Augustinus, & nos, qui tunc aderamus, ab eodem diligenter inquirentes, ex qua re potissimum in illo tractatu sibi fuerit satisfactum, & referente eo, nobisq; omnibus sermonis seriem cognoscentibus, profundum consilium Dei pro salute animarum admirantes & stupentes, glorificauimus sanctum eius nomen, & benediximus, qui cum voluerit, & vnde voluerit, & quomodo voluerit, & per scientes, & per nescientes animarum operatur salutem. Hactenus Possidonius, cuius etiam verbis huic capiti ac insuper toti libro præsentī finem imponimus.

DE PROVIDENTIA
DEI
LIBER QUINTVS.

PRÆFATIO.

N sine precedentis libri historica documenta adhibuimus; quibus cum & in sequenti libro usuri sumus, perperam à nobis factum esse, videri posset, quòd non omnia id genus argumenta in unum volumen coniecerimus. Itaque ne quis à methodicis temere nos insimulet, consilij nostri in hac similium argumentorum ab invicem diuisione, eam rationem afferimus, quòd historiarum, quibus humanas voluntates diuino nutu gubernari ostenditur, cum ea disputatione cohæreant, quæ idem paulò ante philosophicis rationibus demonstratum fuit, ut necesse fuerit vel omnia, quæ sequentur experimenta historica precedenti libro complecti, id quòd salua librorum inter se proportione fieri non posset. Vel si alicubi hanc separationem facere necesse sit, nusquam perinde comòde atque hoc loco fieri posse videbatur. Hac lector è admonuisse contèti, ad sequètia pergemus.

Deum

Deum sæpè vindicando impiorum scelera
sua providentiæ significationem dedisse.

CAPVT PRIMVM.

HOC argumentum quia latissimè patet, nec vnius hominis diligentia ad omnia hoc genus exempla colligenda sufficeret; rationem duntaxat hoc loco traditurus sum, qua illud in infinitum locupletari posset, pauculis exemplis, quæ ingenij & memoriæ nostræ mediocritas suppeditare quiuit adiectis, vt secundum præscriptam à nobis methodum, alij in historiarum lectione magis versati & ætate prouectiores, aut etiam plures regiones peruagati, cætera quæ ipsi vel legerint, vel viderint, vel audierint, sibi ipsis subijciât. Primò igitur loco collocanda erunt exempla primigeniorum, qui postquam vitam multis sceleribus infamem duxissent, infelicem exitum sortiti sunt, non dissimulantibus illud historiarum scriptoribus. Tale est quod Pompeio vsuuenisse, notauit Orosius. Hic enim cum antea semper euètu prospero bella gefisset, posteaquam in Hierosolymitani templi adytum nefaria curiositate irrupisset, aleam belli aduersam expertus est. Nec ab simile est quòd Plutarchus in Vitellio refert,

Pompeius

Z 3 Vespa-

Dux parti-
um Vitel-
lianarum.

Vespasiani stirpem malè perijisse, quia is Vitellianum quendam ducem, qui multos annos in antro subterraneo delituerat, proditura interfecit, quamuis vxor eiusdem appositis ad genua Vespasiani liberis, quos in latebra viro genuerat, tanta affectus vehementia pro marito supplicaret, vt ipsi etiam Vespasiano lacrimas excuteret. Eodem pertinet, quòd auctor supplementi Chronicorum Burgundiæ ducem Carolum audacem vna cum stirpe interiisse obseruat, quia sæuus extiterat, & crudeliter victorias exercuerat. Quòd item PAVLVS Iouius Alexandrum Medicem Florentiæ ducem idcirco miserabiliter à cognato suo Laurentio in somnis interfectum esse ait, quia pro nihilo ducebat virgines sacras nefario concubitu polluere. Eiusdem farinae est illa poetæ obseruatio, quòd

*Ad generu Cereis sine cæde & sanguine pauca
Descendant, reges, & sicca morte tyranni.*

Sed quia non rarò impij postquam longa felicitate floruerint, morte naturali defunguntur, providentiæ hostes totidem contraria exempla opposcentes, dicerent non eos diuinitus propter sua scelera violenta morte absumptos fuisse, sed homines à quibus interfecti vel depressi sunt, priuatis odijs ad oppugnationem & cædem eorum pertractos

tractos esse, quòd autem felicem successum habuerint consilia de ipsorum interfectione suscepta, partim hostium prudentiæ & robori, partim fortunæ tribuendum esse. Itaque vt fortius diuinæ providentiæ hostes urgeamus, secundo loco exempla colligenda, quibus non simpliciter solum impius quispiam malè perijisse narratur, verùm adduntur etiam nonnulla indicia, è quibus colligatur iustam illi talionem à DEO, repensam fuisse.

Quo in genere primum occurrit, quod de Theramene Atheniensi memoriæ proditum est. Hunc videlicet, cum cicutam nihil commeritus bibere cogere aduersario, & præcipuo suæ necis auctori Critiæ pulchro illud propinasse. Nec effectum caruisse illam imprecationem. Nam haud ita multò post & Critias interfectum esse. Hic mors, quam Theramenes inimico suo imprecatur erat, tã breui secuta, argumento est, Deum voluisse infontis Theramenis necem vlscisci. Auctor huius historiæ Valerius lib. 3. cap. 2. & Xenophon rerum Græcarum lib. 2. Plutarchus in libello de sera numinis vindicta scribit legatos ciuitatis Spartanæ, cum Leuctris Bœo. Spartanæ apud quendam Scedasum hospitarentur, filias eius virgines primum stuprassent, ac deinde interfectas in puteum deiecissent. Patre verò Scedaso de tam atroci iniuria apud

Exempla
quæ paulò
magis illu-
strant Dei
providen-
tiam.

Therame-
nes.

Ephoros querente, non fuisse auditam eius querimoniam; itaque cum aliter se vlscifi non posset, diras reipub. Spartanę imprecatū esse. Post multos demum annos Cleombrotum regem Sparte, eodem loco, quo illud facinus designatum erat, cum Thebanis paucissimis acie decertantem cecidisse, ac tanta clade affectos Lacedæmonios, vt ex illo nunquam vires recuperare potuerint. Iosephus de Aristobolo hyrcani filio fratricida eiusmodi historiam narrat. Aristobolus post matrem fame enectam, fratres in vincula coniectos, Antigonum ex omnibus vnum charum habebat. Cū verò & hunc à calumniatoribus instigatus interfecisset, paulò post corruptis visceribus sanguinem vomere cœpit. Quadam igitur vice contigit, vt dum quidam ministrorum sanguinem, qui vomitu redditus erat, pelui exceptum forras efferret, eodem in loco, vbi ANTI-GONVS cæsus erat, extantibus adhuc cædis eius maculis, cum pelui laberetur. Quod cum domestici viderent, ploratum tam ingentem ediderunt, vt ab Aristobolo intus audiri possent. Tum ille sciscitatus est, quid sibi clamor ille voluisset. Famuli & domestici, quāquam libenter id, quod actum erat musitassent, vigente tamen domino, rem omnem aperiunt. Tunc Aristobolus intel-

Aristobolus.

ligens diuino nutu effectum, vt quo loco fratris sanguinem fuderat, ibidem & sanguis eius effunderetur, in hæc verba prorupit: οὐκ ἀρὰ λήσειν ἔμελλον τὸν θεὸν ἐπ' ἀσεβέσιον οὕτω τολμήμασι, id est, non ergo DE VM latitura erant, tam impia mea facinora. Suetonius auctor est omnes Iulij Cæsaris interfectores malè perijisse, imò nonnullos eodem pugio-
ne, quò illum necauerant sibi ipsis mortem consciuisse. Adrianus Imperator Xiphilino & Zonara testibus, Seuerianum quendam occidit, nullius criminis obtentu, sed quia ægrè tulerat Lucium Commodum ab ipso Cæsarem creatum esse. Hic antequam moreretur ignem postulauit, & suffitum faciēs, vos, inquit, dij scitis me nihil commertum. Precor autem, vt Adrianus optet mori, nec possit. Hanc imprecationem nō multò post Adriani grauissimus morbus secutus, in quo tantis doloribus conflictatus fuit, vt non solum extingui optaret, verum etiam seipsum interficere vellet. Clearchi primi Heraclien-
sium tyranni fratrem Satyrum ait Mem-
non historicus tam horribili morbo interi-
jisse, vt cunctis appareret ipsum suæ crudeli-
tatis pœnas dare. Nam carcinoma in igne ipsius suppullulârat, sanie intolerabilis fœ-
toris vbertim manans; vt neque ministri, ne-
que medici putredinis graueolentiam ferre
possent.

Adrianus
Impera-
tor.

Satyrus
Heraclien-
sianus.

possent. Non dissimili mortis genere Herodes magnus alter Phalaris, si Iosepho credimus, interiit. LEO Imperator Constantini Copronymi filius, cum auream coronam, quam Mauritius in Ecclesia sanctæ sophiæ Deo sacrauerat, inde ablatam suo capiti imponeret, mox in febrem letiferam incidit. Atque ut constaret mortem illam non fuisse naturalem, sed ultione cœlesti inflatam, si mul etiam vlcus in eius corpore erupit, cui carbūculo nomen erat, quo nomine & gemmæ, quibus diadema illud insignitum erat, appellatę fuere. Huius historię auctores Zonaras & Paulus diaconus. Sed quoniam omnia id genus exempla hoc libro recensere longum esset; tertio loco nunc aliquot sceleratorum punitiones sine dubio miraculosas proferemus. Quę, quo facilius memorię mandari possint, in ordinem præceptorum decalogi sic digeremus, ut unicuique præcepto quædam ultionis diuinę experimenta adiungantur.

Exempla manifesta ultionis diuinę secundum ordinem decalogi digesta.

CAPVT II.

Exempla ad primū præceptū pertinēti.

Primus qui turrim Babel, velut propugnaculum contra Dei omnipotentiam ædificare conati sunt, linguarum confusione

sione puniti fuerunt. Dicit fortē quispiam, Turris Babel. id Christianorum literis contineri, quibus ij cōtra quos hæc suscepta disputatio, fidem habere nolunt. Sed huic respondemus non velle nos cuiquam infideli in hac disputatiōe ex auctoritate nostrarum literarū tanquam diuina præscribere, verum flagitamus dūtaxat, ut hæc saltem eo loco habeatur, quo ceterę humanę historię. Id quod facillē ab ijs obtinebimus, qui animum non prorsus odio cecum ad earum lectionem afferunt, quique sciunt, nullas his antiquiores vsquam terrarum literas extare, easque summa cura & religione semper à Iudæis seruatas, & tandem iussu Ptolomæi Philadelphi in Græcum conuersas, ac in eius bibliotheca pro magno thesauro repositas esse. Atque hæc dico perinde ac si neque ethnicorum monumentis hæc linguarum confusio prodita esset; cum longē secus res habeat. Nam Alexander polyhistor à Cyrillo libro 1. contra Iulianum citatus, ait idem à Sibylla quoque traditum fuisse. Verba Sibyllę ab ipso citata hæc sunt; Cum omnes mortales vna lingua vterentur, quidam ex his altissimam turrim ædificauerunt, cœlum per eam scandere cupientes. Dij verò turbines mittentes euertēre turrim, & diuersam unicuique tribuēre linguam. Hactenus Sibylla. Ob contemptum diuinum imperium

Ethnici non possunt eam fidem scripturę denegare, quam alijs tribuunt historias.

vxor Loth perium, vxor LOTH in statuam salis versa est, quam non solum Iosephus, sed & alij plurimi sui interitus loco se defixam vidisse testantur. Et nominatim Benjamin Iudæus cuius itinerarium nuper ex Hebraico conuersum Arias Montanus euulgauit, ante 400. annos se huius miraculi *αὐτὸπλάου* fuisse dicit, addens quod licet ab ouibus lambendo diminuatur, semper tamen ad pristinam increascit molem Rursum circa annum humanæ salutis 1525. Bartholomæus Saligniacus Gallus in suæ peregrinationis historia, eam se vidisse asseuerat. Herodes Iacobi occisor, cum sibi à populo acclamari pateretur, DEI voces & non hominis, nec tam sacrilegam & summæ maiestati iniuriam adulationem reprimeret, paulò post bubonem mali imminentis nuntium supra caput suum intuitus est, ac statim cordis dolore cruciari cœpit, ventris item morbo tentari. Quibus malis pressus ipse non dissimulauit se pœnas dare superbix suæ. Nam populum his verbis allocutus est. En ego vester Deus vitæ finem impono. Deinde in regiam delatus quinque solum diebus, idque in maximis cruciatibus superuixit. Hæc Iosephus ab Eusebio citatus, & Lucas in actis Apostolorum, qui etiam addit fuisse eum à vermibus consumptum. Periurij autem reos, quod crimen secundo

Herodes.

2. præcepti exempla.

secundo decalogi præcepto prohibetur, aliquando *πάρ αὐλά*, quod dici solet suum scelus luisse, æquè mirabilibus exemplis doceri potest. Nam in veteri testamento legitur famæ in Iudæa exorta, quòd Saul Gabaonitarum nonnullos, contra vetera gentis Iudæicæ pacta cum illis inita & iureiurando firmata, necasset. Nec ante hæc plaga irati numinis cessauit, quam septem Saulis filij auctore facinoris iamdiu mortuo, suspendio vitam finirent. Rursum, apud Ezechielem 17. capite Zedechias in Babylonem adductus, ibique moriturus prædicitur, quòd iuramentum, quo regi Babylonis obstrictus erat, violasset. Quam prædictionem, cum postea euentum sortitam esse ex Hieremiæ 51. capite intelligi possit, neque infidelibus dubium esse queat, hanc calamitatem Zedechiæ diuinitus accidisse. D. Augustinus epistola 137. ait nosse se Mediolani apud memorias martyrum vbi terribiliter dæmones confitentur, furem quendam, qui ad eum locum venerat, vt falsum iurando deciperet, compulsus fuisse confiteri furtum, & quod abstulerat reddere.

Quin & tertij præcepti, quo dies festi sanctificari, & sacræ res omnes religiosè coli iubentur, violatores, sæpissimè in hac vita pœnas dederunt. Idque licet multis scripturarum te- 3. præcepti exempla.

rum testimonijs confirmari posset, illis tamen quoniam ad manum sunt prætermisissis, solum si quid tale humana historia suppeditare potest, in medium afferemus. Primum Victor libro 1. de persecutione Vandalica Proculum quendam in rabiem versum frustillatim sibi linguam comedisse ait, quia de pallis altaris sibi camisas & scemoralia fecisset. Gregorius Turonensis libro de gloria plurimorum confessorum cap. 63. testis est, quosdam in alpibus disrupta sub pedibus terra viuos ac horrendum in modum vociferantes in tartarū descendisse, eo quod calicem aureum à Leone Imperatore Ecclesiæ Lugdunensi dono missum adulterare, auri parte detracta, & argento in eius locum substituto, conarētur. Vincentius Belluacensis in speculo historiali, Albertus Krantzius libro 4. de Saxon. cap. 34. alijque plures referunt Imperatore Henrico 2. in Colbeke villa Halberstadeni, viros & sceminas in cimiterio S. Magni saltasse, & choreas duxisse, nec à sacerdote, qui in templo sacrificabat, vt modestius se gererent admonitos, desistere voluisse: illumque tanta pertinacia irritatum dira imprecatione effecisse, vt per intergrum annum sine cibo & potu velut choream plaudentes circuirent. De parentum honore neglecto, quem quartum decalogi præceptum

Miranda
historia.

4. præcepti
exempla.

ceptum requirit, perquam memorabile est, quod Diuus Augustinus libr. 22. de ciuitate DEI cap. 8. narrat. Est autem huiusmodi. Cæsareæ Cappadociæ mulier quædam vidua à decem suis filijs iniuria affecta, vt se vicisceretur, eosdem diris deuouit. Nec irritum fuit hoc votum maternum: nam ex illo tempore membra eorum inusitato tremore cōcuti cœpere. Hi suorum ciuium cōspectum in tam scæda specie reueriti, alius aliò dilapsi per orbem vagabantur. Ac duos ex illis Hipponem delatos, & supplicia sua non tam lingua, quàm ipsa rerum euidentia euulgantes, eosdemque paulò post, sanitate ad memoriam S. Stephani Martyris restitutos D. Augustinus vidit. Apud Ethnicos Plato II. lib. de legibus multis exemplis declarat, parentum execrationes pertimescendas esse. *οιδίπυς φησιν, ἀτιμαδεις ἐπευξαλο τις αὐτῷ τέκνους εἰδὴ καὶ πᾶς ὕμνῃ τελευτᾶ καὶ ἐπήκουα γενέσθαι παρὰ δὲ δῶν. ἀμύντοράτε φοβῆναι τῶ ἑαυτῷ παιδὶ ἐπαρᾶσαι θυμωδέηνα, καὶ ἰππολύτῳ θυσία καὶ ἐτέρες ἄλλης μυρίας μυρίας, ὧν γεγονε σαφές ἐπηκόους εἶναι γένεσσι πρὸς τέκνα θεοῦ.* Id est, Oedipus contēptus à liberis suis impcatus est illis, que omnes decantant à dijs cōpleta, & exaudita esse. Amyntorem quoque iratum Phœnicem filium suum execratum esse, & Thesea Hippolytum, & alios parentes innumeros filijs

s præcepti
exempla.

ros filijs malè precatos esse constat, quorum preces contra liberos dij exaudiuerunt. Ex his verbis intelligitur omnibus seculis parentum execrationem liberis exitialem fuisse. Sed de parentum honore hæctenus. Homicidij verò diuinitus vlti primum exemplum tale esto. Hatto episcopus Moguntinus famis tempore pauperes in horreum congregatos succenso horreo combustis, nihil eos à muribus differre dictitans, quandoquidem vt illi panem cõederent, ac nulli præterea vsui essent. Sed non impunè tãtam crudelitatem abstulit. Nam mures vndique confluètes eum tanta rabie inuaferunt, vt etiam in medio Rheno domicilium habentem, flumine traiecto aggressi sint, ac deuorârint. Monumentum huius rei perpetuum est turris illa, qua se protegere conabatur, adhuc in medio Rheno iuxta oppidũ Bingham sita, ac etiamnũ vulgo murium turris dicta. Vide hac de re Munsteri cosmographiam, quo loco Rhenesem tractum describit. Simili vindicta percussum Poloniæ regem Pompilium ob patruos necatos, omnes Polonicarum rerum scriptores testantur. Estque in hac narratione peculiariter notandum, quod mures ex interfectorũ tumulis erumpentes regem adorti sint, nec ignibus circumque factis ab eodem infestando

pro-

prohiberi potuerint; vt tandem ipse à suis desertus, & diuina vltione se feriri confitès, à bestiis illis laniatus sit. Milo quidam, ob Pyrrhi regis filiam interfectam, in insaniam versus, 12. die extinctus est. Iustinus Trogi abbreviator lib. 28. Apud Aelianum Macareus Mitylenensis Bacchi sacerdos hospitem qui depositum reposcebat, in templum seducens occidit, ibidemque humauit. Exactis paucis diebus patre in templo sacrificante, filij volentes eius immolationem imitari, alter alterum maectauit. Idque cum mater rescuisset, arrepto torre filium, qui adhuc reliquus erat, interfecit. His ad Macarea allatis, & ipse iracundia fremens, domum aduolauit, ac vxorem interemit. Propter hoc scelus comprehensus, & quæstionibus subiectus, quid in templo egerat, confessus est. Antequam verò publico supplicio afficeretur, in tormentis animam exhalauit. Huc pertinet, quod Stoicos ad statuendam diuinationem crebrò cõmemorasse, auctor est Cicero libro priori de diuinatione. Duos nimirum Arcades familiares Megaram venisse, quorum alter ad Cauponem, alter ad hospitem diuerterit. His postquam coenatum esset quiescentibus, concubia nocte visum esse ei, qui in hospitio erat, illum alterum orare vt subueniret, quòd sibi à Cau-

Aelianus
libro 13.

Aa

pone

pone interitus pararetur. Eum primò perterritum somnio surrexisse, deinde cum se collegisset, idque visum pro nihilo habendum esse duceret, recubuisse. Tum ei dormienti eundem illum visum esse rogare, vt quoniam sibi viuo non subuenisset, mortem suam ne inultam esse pateretur, se interfectum in plaustrum à caupone esse coniectum, & supra stercus iniectum, petere vt mane ad portam adesset, priusquam plaustrum ex oppido exiret. Hoc verò eum somnio commotum mane bubulco ad portam præsto fuisse, quæsisse ex eo, quid esset in plaustro, illum perterritū fugisse, mortuum erutum esse, cauponem re patefacta, pœnas dedisse. Hic minimè dubitandum, quin illud somnium sit à Deo immisum, vt homicidij reus proderetur. Sed neque adulterij, neque aliarum nefandarum libidinum diuina castigatione punitarum exemplis deficiamus. Vt enim à Sodomitis exordiamur, horum ciuitatē ob Veneris vsum, hæud naturalem, cum incolis cœlesti incēdio conflagrasset non solum Moses scribit, verum & vsque in hodiernum diem eius rei vestigia apparent. Nam arbores mari mortuo vicinæ fructus proferunt, qui cum foris grata specie blandiatur, intus cinere & fauilla pleni sunt. Itaque nec Tacitus, Plinius, Solinus, quam-

uis

vis Ethnici fuerint, dubitant hæc loca cœlesti igne conflagrasset. Longè ab Hierosolimis, tristis sinus panditur, quem de cœlo tactum testatur, humus nigra & in cinerem soluta. Duo ibi oppida Sodomum alterum, alterum Gomorrum, apud quæ pomum gignitur, quod habeat speciem quidē maturitatis licet, mandi tamen non potest. Nam fuliginem intrinsecus fauillaceam ambitio tantum extimæ cutis cohibet, quæ vel leui tactu pressa fumum exhalat, & fatiscit in vagum puluerem. Hæc ille. Heraclius Imperator ob incestas cum sua consanguinea nuptias tali vindicta percussus fuit, vt vrinam quam reddebat in faciem eius insiliret. Itaque cum vesicam exoneraturus erāt, ligneam tabulam inter exilientem vrinam & faciem eius interponi, necesse fuit. Sic Músterus in cosmographia. Nonnulli quoque graues auctores luem illā Venericam, quæ, quia veteribus incognita erat, nouo nomine scabies Gallica vulgò dicitur, plagam Dei esse existimant. Quorum sententiam admodum probabile facit, quòd nunquam ille morbus quæquam nisi vagæ veneri deditum, aut qui illorum contagione scendantur, inuadat. Atqui si vllæ istius morbi in natura causæ extarent, siue eæ sint intrinsecæ siue extrinsecæ, hanc luem aliquando in alijs hominibus in-

Aa 2

uenire

6. præcepti
exempla.

372 DE PROVIDENTIA DEI
ueniri necesse est. Non enim causæ naturales
vllum certum genus hominum sibi vexan-
dum deligere possunt. Nunc furti quod sep-
timo præcepto cauetur, puniti aliquot ex-
empla proferenda essent, verum nondum
hactenus vsquam in historiarum lectione
simplex furtum cælesti vltione plexum
fuisse, potui animaduertere. Quin neque hu-
manis legibus olim vbique capitibus supplicium
fares comerebantur. De scenoratorum
malo exitu multa legi, sed in auctoribus nõ
satis locupletibus. Itaque ne omnino nihil
dicam, sacri legij, quod est quedam furti spe-
cies vnum exemplum ex Gregorio Turo-
nensi referam. Is libro 2. de gloria plurimo-
rum martyrum narrat, quædam qui oues ec-
clesiæ S. Iuliani abstulerat diuina vltione
comburì cœpisse, ad eò vt membra eius tan-
quam ex verò incendio nigredinem contra-
heret, ac tãtus inde scetor exhalaret, vt ab a-
stãtibus tolerari vix posset. Porrò falsi testi-
monij admodum stupeda animaduersio in Eu-
sebij Ecclesiastica historia extat. Refert enim
is Narcissum Hierosolymorum episcopum
falsi criminis à tribus testibus accusatum fu-
isse, qui horrendis execrationibus se ipsos
deuouebant, si Narcissum falsò calumni-
arentur. Ac primus quidem sibi incendium
imprecabatur, alter lepram tertius cæcita-

tem.

Septimi
præcepti
exempla
rara.

Cap. 16.

Lib. 6. hi-
storię eccl.
cap. 9.

LIBER V.

373

tem. Quæ mala dum prioribus pro eo, atque
precati erant euenirent, tertius sibi metu-
ens poenitentia sui sceleris ductus est, illud-
que tam iugibus lacrimis defleuit, vt cæcus
fieret. Atque hunc in modum & eius impre-
catio euentum sortita est. Huc referri po-
test comitis Hollandiæ admirabilis ille par-
tus ab omnibus historiarum scriptoribus ce-
lebratus, quo tot liberos, quot sunt in anno
dies, enixa esse dicitur. Nam & illa quãdam
pauperulam falso in adulterij suspicionem
quod tam numerosam prolem haberet vo-
cauerat: atque id eò DE VS, vt huius in-
nocentiam declararet, illius verò maledi-
centiam vlcisceretur, illam tam prodigioso
partu infamem effecit. Huius rei præter
tantum consensum historicorum etiam pi-
cturam in Hollandia, in quodam virginum
sanctimonialium monasterio inter Leidam
& Hagam comitis inueniri audio, vt de eius
veritate nihil dubitari queat. Attamen Al-
bertus Crantzius in hist. Vãdalię, & annales
Brũuicẽsiũ ad annũ 1313. id eò de Margaretha
comitis Holsteinię vxore commemorat. An
verò alteros fefellerint, Hollandiæ & Hol-
steinię comitatuũ nomina primã syllabã eã-
dẽ habetia, an verò duobus diuersis locis eã-
dẽ res acciderit, nõ laboro, dum ne historiã
ipsam verissimam esse dubitemus. Reliqua

A a 3

sunt

sunt duo vltima præcepta, quibus vt cor sceleris purum sit exigitur; verum quia peccata quæ contra hæc præcepta committuntur, in animi latebris recondita manent, & proinde non possit eorum punitio DEI prouidentiam illustriorem reddere, exempla, quæ huc pertinerent, nulla potui reperire. Nunc porro, ne quenquam moueat, tam pauca in historijs diuinæ vltionis exempla extare, quædam experimenta hoc loco admodum oportunè inferemus, vnde planum fiat, eos, qui præsentis vitæ supplicia euadunt, terribilibus geennæ tormentis referuari.

Experimenta aliquot poenarum futuri seculi.

CAPVT III.

ETSI multa in historijs occurrant poenarum futuri seculi documenta, quia tamen non æquali omnia auctoritatis pondere confirmata sunt, & facillimè ab impijs contemni soleant, quæ à viris Ecclesiasticis memoriæ prodita sunt, idcirco pauca, eaque notissima hoc loco commemorabo. Primum verò illud esto, quod Carthusianorum sodalitati instituendæ occasionem præbuit. Hoc enim si contemtores iudiciorum Dei permouere non poterit, nescio quid permouebit. Homo ille, cum sepe-

liri de-

liri debebat, se iusto Dei iudicio condemnatum esse, horribili voce intonuit. Res in meridiana luce, multisque presentibus gesta est. Ordo Chartusienſium non solum verbis eam vbique terrarum prædicat, nec tantum in suis *opovris vrbis* fingit & pingit; verum etiam ipse instituti Carthusienſis rigor mihi istius facti memoriam renouare videtur. Nisi enim timore iudiciorum Dei nequaquam vulgari perculsi fuisset primi istius disciplinæ fundatores, quid fuit, cur se omnium huius mundi voluptatum vsu abdicarint, & ad tantum victus & vestitus asperitatem voto astrinxerint? Adde quod tam vetusta sit hæc historia, quàm ipsa Carthusianorum religio, non igitur, si commētitia extitisset, adhuc recenti rei memoria, tam latè spargi potuisset, neque Carthusiani id, quod omnes falsum esse norant, confingere ausi fuissent. Insuper quæ causa totam illam sodalitatem impulisse fingi potest, vt per vniuersam Europam se tali origine cœpisse ex composito mentirentur? Secundum poenarum futuri seculi experimentum est, quod Vdoni archiepiscopo Magdeburgensi accidisse referatur. Is nocte in summa æde à quodam illic pernoctante visus est diuino iudicio sisti, & propter stupra & libidines ad mortem temporalem & æternam mox inde sequituram

Historia de Vdone archiepiscopo Magdeburgensi.

condemnari, & post sententiam latam verè caput amittere, & ceruice abscissa informis truncus iacere, peractoque supplicio cœtus ille, à quo neci adiudicatus erat, ex oculis euanuit. Ac ne quis spectrum euanidum, cui nihil veritatis subesset hanc visionem existimaret, maculæ quædam sanguinis inelubiles in pavimento, vbi obtruncari videbatur relicte sunt, ipseque mane in lecto mortuus inuentus est. Cumque aliàs hæc pavimenti pars aulæ tegatur, semper in noui episcopi inauguratione retegitur, vt is tam inuitatæ animaduersionis monumentum inspiciens, admoneatur, Dei timorem & pietatem non impunè contemni. Hanc historiam post annales Magdeburgenses & alios quamplurimos auctores nouissimè nunc etiam Magdeburgensium centuriarum rhapsodi suo testimonio cõfirmarunt, qui cum oppidi Magdeburgensis incolæ fuerint, rei huius veritatem certissimè exploratam habuisse credendi sunt. His adijciam, quod libro 6. genialium dierum cap. 21. Alexander Neapolitanus refert. In Pelignis, inquit, oppidum vetustum est, cuius nomen prætereo libens. In eo dominus, qui vrbi præerat superbè auareque ciuibus imperabat. Fortè autem quum homo quispiam bonus, sed inops, ipsius domini venaticum canem cuius

Historia
de Vdone
archiepis-
copo Mag-
deburgensi.

Centuriæ
Magdebur-
genses.

ius magno desiderio tenebatur, ita verberasset, vt ob id perijisse putaretur, dominus id resciscens vehemèter offensus, eum in pessimum coniecit carcerem. Ibi cum vincus teneretur, post aliquot dies hi, quibus diligens eius cura madata erat, ad illum vt solebant accedentes, in eodem intus carcere nusquam inuenère: qui diu conquisitus cum non appareret, rem ad dominum detulere. Quòd cum credi vix posset, ipseque mirum in modum obstupesceret, post tres ferme dies, iisdem foribus pessulo firmatis idè captiuus denuò in carcere apparuit, custodesque vt cibum afferrent aduocauit. Qui cum propius accessissent, eum vultu tetro, & horribili facie, luxatisque vestibus conspexere. Interrogatus verò vnde elapsus, & rursum in carcerem intrusus fuisset, nihil respondens ad dominum admitti postulauit, habere se quod illi nunciaret, magnum nec differendum. Cumque ad eum admittus esset, se ab inferis remissum ait. Siquidem cum diutius squalorem carceris ferre nequiret, se malum dæmonem, vt è captiuitate eriperet, inuocasse. Nec multò post dæmonem fœdo aspectu & terribili facie in eodem intus carcere aspexisse, & secum pactum fuisse, ab eodemque ferreis claustris non sine graui presura extrusum in loca deinde inferna & pro-

Stupenda
historia de
infernali-
bus sup-
plicijs.

378 DE PROVIDENTIA DEI
fundas vultures ac fundum telluris intimæ
actum præcipitem, singulaque iustrasse, im-
piorumque supplicia æternasque tenebras,
& ærumnas vidisse. Ibi que agnouisse quen-
dam suum familiarem, & ab eo probè agni-
tum esse, ac rogatum quid rerum ageretur,
& quid reliqui spei sibi foret. Cumque re-
spondisset se crudeli dominatu premi, illum
mandasse, vt domino nunciaret, caueret ne
quid tale ageret in posterum; namque illi
vacuam sedem, quam prope cernebat, præ-
stitutam esse dicebat. Et vt haud dubius præ-
missi foret, meminisse, inquit, illum debe-
re secreti concilij & mutæ pactiõnis, quam
dum vna militaret, & in castris agerent clam
iniuissent, quorum nemo particeps aut con-
fiscus vnquam fuit. Quod consilium, cum il-
le memoriter recitasset, & non solum con-
uenta, sed & singula verba, sponsionesque
quibus vterque astrictus erat, recensuisset,
ipsum dominum ordine hæc audiẽtem, mi-
rum in modum obstupuisse, quoniam mo-
do quæ soli sibi credita, nec vlli vnquam e-
nunciata fuerant, homo ille hebes & tardus
ingenio explorata haberet. Adijciunt eun-
dem interrogasse illum, cum quo tunc ser-
mo erat apud inferos, qui nitido cultu vesti-
tuque apparato videbatur, num aliquo cru-
ciatu affligerentur, qui insigni veste & au-
ro con-

ro conspicui forent. Illumque respondiße,
perenni incendio vsque torqueri, idque to-
tum quod auro & purpura fulgeret, ignem
atque incendium esse. Et cum ipse id expe-
riri volens, propius manum purpuræ admo-
uisset, admonitum ab eo fuisse ne tangeret,
& tamen efficere nequiuisse, vt non ex calo-
ris afflatu palmam sibi manus, quam tunc o-
stendebat, incendio & ipsi purpuræ admo-
tam, comburet. Erat enim pustulis liuẽti-
bus & tetrus hulceribus, veluti labe & igni,
sacro fere consumpta. Referunt præterea,
qui illum adiuere eum postquam ab inferis
emerfit, semper cogitandum in rarum
prodijße sermonem, vixque sæpius interro-
gatum, colloquenti respondiße. Vultu verò
tam tetro, & aspectu tam deformi reuertisse,
vt qui dudum à coniuge & liberis probè
agnitus foret, is postquam remeauit ab infe-
ris tam diro vultu esset, vt vix eundem illum
esse crederent; sæpiusque obortis lacrimis
ob speciem hominis scædissimè mutatam,
notos affinesque ipsum alloquutos esse, ægrè-
que vt ante obitum, qui mox consequutus
est, res suas dispensaret, ac liberis ac posteri-
tati consuleret, vitæ spatium habuisse. Hæc
Alexander ait, se tam fama celebri de illo
homine, quàm multorum testimonio, qui
rem gestam didicere, non fictis sermonibus,
sed

Miraculū
quod Lo-
uanij cōn-
tigit, anno
1579.

fed certissimis experimētis comperisse. De-
nique eodem quo hæc scribebam anno Lo-
uanij Deus terribili documento quam sint
occulta eius iudicia patefecit. Erat ibi puel-
la quædam in corporis cultu ultra modum
suæ conditionis profusa, vnde fiebat. vt eti-
am parū pudica haberetur. Hæc postquam
vita defuncta esset, libitinę cadaver eius strami-
ni de more imposuerunt, atque ad pedes
eius cereum consecratum collocarunt, ac
deinde in inferiorem domicilij partem des-
cenderunt. Vbi dum versantur, strepitus su-
perne exaudiri cœpit, quo vna illarum ex-
citata denuo ascendit, quid rei ageretur ex-
ploratura. Inuenit hæc cereum extinctum
esse, & cadaver vndique flammis collucere,
nec tamen stramina, quibus impositum erat
comburi, cubiculum verò teterrimo fæto-
re repletum. Ac primum quidem ex tam
horribili ostento attonita vix apud se erat,
tandem verò se colligens candelam extin-
ctam flammæ illi, quæ cadaver allambebat,
admouens reaccendit. Ea accensa flammæ il-
la species euānuit. Hæc ne quisquam pro cō-
mentitia fabella reiiciat, sciri velim hæc
rem tota ciuitate Louanienſi tam notam ef-
se, vt parociæ D. Petri pastor pro concione
ex tam memorabili diuinorum iudicioru-
exemplo occasionem sumpserit, fœminas
nim

himio corporis ornatu deterrendi. Ego ve-
rò populi rumore non contentus ipse ex fœ-
mina, quæ spectaculo illi interfuerat, certius
omnia cognoui. Cuius auctoritas, ne cui
propter sexum minus firma videretur, diui-
nitus prouisum fuit, vt & Medicus puellæ
mortuæ eo tempore præsto existens, fœminę
dictis, pondus adderet.

*Etiā ex præmij in hac vita quorundam
pietati repensis DEI providentiam demon-
strari.*

CAPVT IIII.

QVemadmodum pœnis *ταραυ-
τά τὰ πράγματα* inflictis nō ra-
rò se Deus generis humani cu-
ratorē declarauit, ita & præmij
in præſenti vita reddendis, ac
votis piorum exaudiendis, idem planum fe-
cit. Idque ex paucis ijs, quæ hic commemo-
rabuntur exemplis, promptum erit perſpi-
cere. Omisſis verò quæ dubiam habent in-
terpretationem, illa duntaxat beneficia enu-
merabimus. quæ palam est non naturaliter,
sed diuino munere pijs hominibus obue-
niſſe. Primum Gregorius Nazianzenus au-
ctor in primis grauis in oratione de laude
D. Baſilij, refert eiſdem diui progenitores
ob metum perſecutionis, quæ Diocletiano
impe-

38. DE PROVIDENTIA DEI
imperante Christianam Ecclesiam atrociter
premebat, in vna Ponticarum siluarum de-
lituisse, ibique septem integros annos varijs
ærumnis, & præcipuè victus indigentia con-
sistat. Itaque Deum rogasse, vt quemad-
modum Israelitas olim in deserto cœlesti
manna pauisset, ita & ipsorum siluestrem
diætã paulò lætiori pabulo commutaret.
Flexum his precibus numen ingentem fera-
rum copiam ad ipsos adduxisse, quæ depõ-
sita feritate se illis contrectandas præberent.
Idem Nazianzenus in oratione de laudibus
Gorgonia Gorgoniæ sororis suæ, eandem everso cur-
ru per saxa & præcipitia raptatam, & luxatis
omnibus membris semianimem relictam
esse narrat. Fœmineo verò pudore viros me-
dicos admittere noluisse, sed ad solum De-
um pro remedio confugisse, nec sp̃e sua fru-
stratam repente sine medicorum opera con-
ualuisse, ac pristinum robur recepisse. Ad-
dit multos hoc miraculo in fide prouiden-
tiæ Dei confirmatos fuisse. Theodosius se-
nior prælium cum Eugenio Tyranno ido-
lorum cultore initurus, noctem insomnem
precum continuatione transegit. Postridie
sp̃e bona plenus arma corripuit, ac in pug-
nam cum exercitu descendit. Tunc repente
turbo coortus, in hostium ora ruit. Ferebã-
tur per aërem spicula exercitus Theodosia-
ni, nec

Gorgonia

Theodosio

LIBER V.

39.

ni, nec vsquam propemodum cadere, nisi
impingerent, sinebantur. Hostium verò tela
quæ ipsi vehementer intorserant, excepta
ventis ac retrorsum acta, ipsos infelicitè cõ-
figebant. Nec diu impetum illum sustinere
potuerunt, sed conscientie pauore icti, victo-
ri Theodosio supplices facti sunt. Huic rei
testimonium perhibet Paganus, peruicacissi-
mus Claudianus poeta hisce versibus:

*O nimum dilecte DEO cui militat asher,
Et conserati veniunt, ad classica venti.*

Hæc Orosius, & post illum D. Augusti-
nus lib. 5. de ciuitate Dei cap. 26. Huc etiam
referri debet insigne illud miraculum, quod
suo tempore Vercellæ accidisse, D. Hiero-
nymus affirmat. Sic autem res gesta est. Ver-
cellæ oppido Liguriæ mulierem quandam
infontem à suo marito adulterij accusatam,
iudex cum adolescente adultero quæstioni-
bus subiicit. Adolescens tormentis victus,
crimen fatetur, muliere constanter id infici-
ante. Vterque demum capitis supplicio ad-
iudicatur. Ac adolefcenti quidem facile v-
no ictu caput amputatû, muliere verò qua-
rer frustra percussa, coactus est carnifex ma-
nu mucronem premente gulam abscindere.
Sed neque sic infontis corpus violari potuit,
quin potius gladius ad capulum vsque reflexus,
& velut dominum suum intuens, con-
fessus

Mulier fal-
so adulterij
accusata.
to.

fessus est, se ferire nō posse. Apponitur dein-
 de alius percussor, bis denuo frustra percuf-
 sa, tertio vulnerata, prosternitur. Ad sunt
 clerici, qui eam pro mortua vt sepulturæ
 mandent, auferunt. Inter horum manus ca-
 dauer reuixit, & Euagrio quodam interce-
 dente mulier ab Imperatore absoluta est. Vi-
 des hic quantopere innocentes DEO curæ
 sint Krantzius lib. 4. historię Danicæ capite
 36. auctor est Suenonem episcopū Roschil-
 densē templum, quod prædecessor eius in-
 choatum reliquerat perficere voluisse, dū-
 que in illo opere versaretur, visum illi ad
 structuræ commoditatem requiri, vt tumbæ
 seu locus, in quo prædecessor eius condi-
 tus erat, alio transferretur. Id postquam fe-
 cisset, quidam episcopali amictu ædituo in
 sacrario pernoctanti apprensus, his eum ver-
 bis affatus est. Adito episcopum Suenonem
 ac dicit, nisi ipsum inculpatam vitam defen-
 disse, non bene ei cessuram fuisse alieni se-
 pulchri violationem: nunc verò ab ipso in
 templum, quod extruebat, huius facti vltio-
 nem desectendam. Disparuit spectrum, &
 mox templi, incolumi tamen ædituo, ruina
 secuta est. Aedituus manē inter murorum
 ruinas insperatò saluus euctus, cum id quod
 iussus erat Suenoni episcopo referret, verū
 dicere, creditus est. Gregorius magnus vir

non

non minori vitæ sanctimonia, quàm doctri-
 na 3 dialogorum cap. 32. memorat Afris qui-
 busdam Episcopis dum eis ab Arriano rege ^{Elingues}
 silentium imponeretur, & tamen tacere nol-
 lent, ne alij Christiani illorum taciturnita-
 tem consensum in dogma Arrij interpreta-
 rentur, linguam radicitus abscissam esse; sed
 eos ne sic quidem à profitenda veritate pro-
 hiberi potuisse. Et quo certior sit huius rei
 fides, ait Gregorius se Constantinopoli se-
 nem quendam episcopum conuenisse, qui
 eos Constantinopolim profectos, sine lin-
 gua loquentes & aperto ore clamantes au-
 dierat: Videte quod linguas non habemus,
 & loquimur. Eisdem & iustianus in an-
 thenticis de officio præfecti prætorio se Cō-
 stantinopoli vidisse testatur. Idem cōfirmat
 Procopius rerum à Iustiano gestarum scri-
 ptor. Idem Marcellinus Comes Isidorus &
 Beda in Chronicis narrant. Sed & Aeneas ^{Citatur à}
 Platonicus in libro de animi immortalitate ^{Nicépho,}
 eosdem se vidisse affirmat. Quorum testi-
 monia cui non sufficiunt, nescio equidem,
 quæ alia sufficere queant. Verum mirabitur
 fortè quispiam, cur non tam crebrò nunc
 Ethnicos scriptores, quàm in superioribus ar-
 gumenti tractatione allegem. Sed quisquis
 hoc obijcit, considerare debebat me nunc
 de præmijs virtutum agere, quæ vmbrales

Bb

dun-

Sueno e-
piscopus.

duntaxat extra Christianismum reperiuntur. Vnde autem quæso Christianorum euentus, nisi ex Christianis auctoribus repetemus. Non tamen hac in parte Ethnicis exemplis prorsus destituimur. Nam Simonides Ceus, cum aliquando hominis cadaver in litore inuentum humasset, nocte sequenti in somnis à quodam quem ex lineamentorum similitudine indicabat esse eum quem sepeliverat, admonitus est, ne postridie nauigaret. Huic admonitioni magno suo bono Simonides obtemperavit. Nam quotquot illo die conscenderant, naufragio perierunt. Auctor Cicero libro 1. de diuinatione. Ad hæc Aristoteles aut quisquis illius libelli de mundo auctor est, scribit Aetne quondam erumpente incendio & torrentis instar in terram effuso, Deum honorasse piorum genus, cum parentibus in humeros sublatis; vndique flammis circumdarentur. Igneum namque illud flumen, cum ad illos peruenisset, dissestum esse atque ad latera hinc & inde recessisse, illosque vna cum parentibus illæfos transmisisse.

*Ex prodigijs & ostensis DEI providenti-
am demonstrari.*

CAPVT V.

VETVS

Simoni-
des.

ET VS opinio est magnorum casuum quædam prælagia humano generi plerunque ostendi. φιλιει κως inquit Herodotus, προσμαίνειν εὐτ' ἂν μέλλῃ μεγάλα κακά ἢ πόλει ἢ ἔθνει ἔσεσθαι, id est, Signis quibusdam indicari solet, quando vel civitati vel genti alicui ingentia mala imminent. Eadem est Liuij Plutarchi Dionis, ac cæterorum historiographorum sententia: Quæres num ita se habeat, hoc loco inquirendum.

Erate.

Primum igitur vel omnis in vniuersum eiusmodi signorum obseruatio, tanquam vana & superstitiosa rejicitur, vel nonnulli vt minimum futuri euentus quibusdam indicijs præsignificantur. Nulla omnino futurorum indicia agnoscere, nisi quæ obseruatione discuntur, qualia sunt nautarum & agricolarum, hominis est inuerecundi, ne dicam infani. Vel enim ipsi dicendum conficta esse, quæ in historijs prodigia narratur, vel errore quodam factum esse, vt visa vel audita putarentur, quæ nulla erant, vel nihil aliud, quam συμπλήματα sequentium euentuum esse, quæ vulgò prodigia dicuntur, nec vllam futuri significationem habere. Mendacij redarguere tot homines, qui prodigia se vidisse affirmant, nimis illiberale esset. A

Bb 2

timi

timidis verò quædam præsumpta potius quam verè conperta esse facile assentior: at non omnia esse talia, ipsa prodigiorum exempla, quæ mox referemus ostendent.

Sed neque symptomatum rationem habere, quæ vulgò in prodigijs numerantur verisimile est. Quædam enim ostenta tam aperte præ se ferunt rei, mox subsequenti significationem, vt nihil agat quisquis se id inficiando obscurare posse, existimet. Quid enim certius, quam armatas acies per aërem discurrentes belli imminentis indicium esse? Atqui tale prodigium vix vlli seculo defuisse ex historijs liquet. Nam & secundo Maccabæorum antequam Antiochus Epiphanes Hierosolymâ occuparet visæ scribuntur, & Plinius libro 2. naturalis historiæ multa huius rei exempla commemorat. Armorum, inquit, crepitus & tubæ sonitus auditos è cælo Cimbricis bellis accepimus, crebroque & prius & postea. Tertiò verò consulatione Marij ab Amerinis & Tudertibus spectata arma cælestia ab ortu, occasuque inter se cõcurrentia, pulsus quæ ab occasu erat. Similiter ante aduentum Longobardorum in Italiam igneas & cruentas pugnatorum cohortes in aëre apparuisse in vita Caroli magni Robertus Gaguinus commemorat. Præterea vtcunque ambiguum sit num plu-

uia la-

Armatæ acies in aëre.
Cap. 5.

Cap. 59.

uia lactis, carnis, sanguinis, lapidum, ac lane aliquam futuri significationem habeant, quis tamen voces à bestia, vel incerto auctore prolatas, quibus aliquid prosperi vel aduersi prædiceretur futurorum indicia fuisse neget? Tales autem sæpenumero ab hominibus exauditæ sunt. Nam Iosephus ante excidium Hierosolymorum ait in templo à sacerdotibus vocem perceptam quæ diceret, Eamus hinc. Rursum, Domitiano Imperatore interfecto coruus Romæ auditus est, publicè clamitans *ἔσται πάντα καλῶς*, id est, omnia benè succedent. Quomodo etiam dubium esse potest, quin alicuius magni mali præfagia sint ea spectra, quæ cunctis intuitibus horrorem incutiunt, cuiusmodi fuit ille cometa, qui anno 27. in Germania apparuit, magnitudine inusitata & specie brachij quod ensẽ gestaret, in cuius mucrone tres stellæ apparchant: in lateribus verò radij sanguinei, inter quos interpositæ erant humane facies comis barbique hispidæ. Insuper frequentissimè temporibus Christianis cruces in cælo & in vestibis apparuisse leguntur. Constantinus Magnus crucem in aëre vidit, cum hac inscriptione, In hoc signo vinces, idque se ex ore Constantini, etiam interposito iureiurando ita rem se habere affirmantis, aliquoties se audisse scribit Eusebius in

De hoc cometa vide lyco sthenem & Gilbertū de gnatione de historijs tragicis.

vita eiusdem, libr. 1. cap. 22. Imperante Iuliano apostata crux splendida in monte Oliueti apparuit, de qua Gregorius Nazianzenus orat. 2. in Iulianum, & Theodoretus lib. 3. historiae ecclesiasticae cap. 17. Idem Nazianzenus eadem oratione dicit Iudaeorum, qui templum suum apostatae hortatu instaurare volebant vestes crucis notis impressas fuisse, quas tum adhuc retinerent. Maximiliani Caesaris tempore in Germania non solum crucis, sed & clauorum & lanceae typi in hominum vestibus apparuerunt. Hoc Nauclerus generatione 51. Faber in oratione funebri de obitu Maximiliani, hoc denique Franciscus Picus testatur carmine quodam ea de recomposito, in cuius ad Maximilianum Caesarem praefatione, ait sibi apud eundem agentem in Germania demonstrata esse corpora caelesti quadam nec visibili pluuia, eiusmodi figuris variegata. Franciscus Aluares suae Aethiopiae peregrinationi adiunxit epistolam regis Aethiopiae ad Emanuelem Portugaliae regem, in qua scribitur Lusitanos, qui ad salutandum Aethiopiae regem missi erant, cum nullum portum illius regni inuenire possent, tandem cruce in aere conspecta versus illam direxisse proras, & in optatum portum feliciter inuectos esse. Antequam

Fulgosius.

Fridericus Imperator, cum Alexandro pontifice

tifice ad bellum descenderet, clara in globolunae crucis conspecta est. Quis autem dubitet, quin crux insigne Christianissimi vel boni quicquam, vel mali Christiano nomini portendat?

Denique nonnulla prodigia in ortu & occubitu magorum virorum apparuerunt, quae sine dubio *συμβολαία* non fuerunt. Prodigium illud infantium Iacobi & Esau, Iacob & in utero matris conligentium, non solum Esau, quia sacrae literae pro signo euentus futuri habent, ab omnibus pijs tale habendum est, sed etiam, quia facile conijcitur, tam inaspiratam collisionem inimicitias futuras praesignare. Quod mater Aenae Siluij cum ipsam gestaret, visa est sibi mithratum infantem parere, quid aliud, quam futuri Pontificis Maximi praesagium fuit? Quod S. Nicolaus adhuc infans quarta & sexta feria a fugendis verberibus maternis abstineret, quis non videat futuram viri istius sanctitatem ostendisse? Atqui talibus exemplis omnes historiae refertae, quorum si aliqua duntaxat futurae alicuius rei ostento habeantur, obtinimus Dei providentia mundum administrari. Quod idcirco adijcimus, quia in Ethnicorum libris multa prodigiorum nomine recitantur, quae reuera nihil minus fuerunt, ut Cicero eorum vanitate fretus, ausus

fit 2. de diuinatione hoc genus obseruationes in totum rejicere. In quibusdam tamen videas ipsum hæsitare, nec tribus suis effugijs, casu, inani persuasione, & hominum mentiendi licentia, in tutum euadere posse. Sed argumentatur etiam ille contra futurorum, per eiusmodi prodigia significationem. Primum, inquit, vel certò futura sunt, quæ hisce signis portenduntur, vel aliquod impedimentum frustrari potest eorum significationem; si certò futura sunt, nulla utilitas ex eorum prædictione, imò fatius esset ea ignorari, ne homines imminētis mali expectatione torqueantur. Si incertū auentus sequetur, ergo DEVS falli posset.

Paulò aliter hoc Cicerone proponit.

Solutio.

Sed ad hæc facilis responsio est. Existimo enim nonnulla immutabilis decreti indicia esse, quædam verò non nisi in modum cõminationis significare, quæ distinctio in vaticinijs quoque prophetarum locum habet. Vtraque verò prælagiri & hominibus utile, & Dei maiestate non indignum. Nam eorum quæ certò euentura sunt, præsignificatio si nil aliud, hoc certè commodi affert, vt intelligant homines, nihil ipsis accidere, quod non multò ante à DEO prouisum sit. Admonentur etiam vitam ac mores corrigere, vt si non huius saltem futuri seculi æterna supplicia euadant. Similiter incerta, quibus,

quibus, ne ad grauiora progredi sit necesse, cõminatur tantum, non solum magno cum fructu humano generi præsignificantur, sed etiam sine vlla diuinæ maiestatis iactura. Quæ enim diuinæ maiestatis imminutio metui potest, cum euentus signo non respondet, si intelligant homines aliquãdo minari Deum, vt ipsis se ad meliorem frugem recipientibus, flagellis non sit opus? Obijcit deinde, idcirco non videri prodigia tanquam signa futurorum à Deo mortalibus ostendi, quod nonnullorum significatio tam sit ambigua, vt quisque ea pro se interpretari possit, quorundam adeò obscura, vt alia ad eorum intelligentiam diuinatione necessaria esse videatur. Id adiectis quibusdam exemplis confirmat, sed vanis & superstitiosis. Ita que respondemus in eo peccasse Ethnicos, quod nimis facile quicquid prælium inituris occurrebat, futuri euentus significationem habere crediderint: ac eiusmodi ficta prodigia fictis quoque interpretationibus ad suæ causæ successum accommodarint. Sed iniquū esset ex falforum prodigiorum obscuritate, veris fidem detrudere velle. Quod si tamen vllum verum prodigium obscuram intelligentiam habuisse ostenditur, id certè minimè dubium fuit, ipsum boni aut mali quippiam humano generi portendisse.

Obiectio.

Solutio.

394 DE PROVIDENTIA DEI
 ac proinde quantum in ipſo fuit, homines
 ad precandum Deum, vt ſigna conſpecta in
 bonum conuerteret, extimulaſſe. Obijcitur
 quædam, ſed indigna quibus refellendis
 lectorem detineamus. Itaq; hoc fixum eſt
 Deum ad teſtificationem ſuæ providentiæ
 erga humanum genus, quædam futura ido-
 neis ſignis præſagire. Verùm nondum liquet
 an cauſarum ſeries in prima mundi inſtituti-
 one ſic diſpoſita ſit, vt naturali conſecutio-
 ne euentus pariter & ſigna è ſuis cauſis pau-
 latim euoluantur, an verò DEVS ſingula
 prodigia ſingulatim exhibeat. Id quod ta-
 men niſi quo modo ſe habeat explicetur,
 incertum manebit an ex prodigijs nil aliud
 quàm mundum à DEO conditum eſſe de-
 monſtretur, an verò quod etiam vſque in
 præſens eius gubernacula tractet. Aio igitur
 huius diſiunctionis prius membrum nul-
 lo modo veriſimile eſſe. Primum enim ple-
 raque prodigia ad naturales cauſas reuocari
 non poſſunt. Et ſi maximè concedamus ſig-
 norum quædam ſemina in mundi primor-
 dio iacta eſſe, de euentibus tamen id cōcedi
 nec debet, nec poteſt. Nam iſ sæpè cōtingens
 & in arbitrio hominum poſitus eſt: quod
 genus rerum non habet vllam certam cum
 ſuis cauſis connexionem. Nec talis cauſarum
 ſeries inſtitui potuit, è qua Iulij Cæſaris am-
 bitio

Disputati-
 o nū pro-
 digia ſiant
 naturali-
 ter.

LIBER V. 395
 bitio ineuitabili neceſſitate emergeret, vt
 propter illam Romani proceres in eius ne-
 cem coniurarent, & prodigia, quibus eam
 præſignatam historiſ affirmant, vana non
 eſſent. Ac ſi inſtituta eſſet, nō tam ipſi, quàm
 DEO optimo maximo Cæſaris ambitio im-
 putanda eſſet. Id verò falſum & abſurdum
 eſſe neque Plato ignorauit: nam ſecundo li-
 bro πολιτεῶν vult ea de cauſa poetas è rep.
 bene inſtituta pellendos eſſe, quod ij Deum
 non ſolum miſeriæ ſed & malitiæ humanæ
 cauſam conſtituant. Nominatim verò Aef-
 chylum taxat, cuius eſt illud:
 Διὸς ἀτιμὰν φύει βροτοῖς

Plato ne-
 gat Deum
 auctorem
 humanæ
 malitiæ.

ὅταν κακώσαι πάμπῆδων δόμον θέλει.
 Id eſt, Deus cauſam affert mortalibus,
 quādo familiam quampiam omnino afflige-
 re vult. Sed quid ſi dicamus euentus tantum
 præuiſos à DEO, non verò prouiſos (ſinant
 queſo Ciceroniani me hæc duo cum theolo-
 gorum ſchola doctrinæ cauſa diſtinguere)
 ſignorum verò quædam ſemina in prima
 mundi creatione ſparſa eſſe, & cauſas eorum
 ita diſpoſitas, vt quando euentus in propin-
 quo eſt, appareant? Minus abſurda eſt hæc
 ſententia, ac propterea non deſunt, qui fide-
 rum defectus, quorum cauſas in prima re-
 rum creatione inſtitutas eſſe minimè dubi-
 um, eum in modum futurarum calamita-

Alia ima-
 ginatio.

tur.

196 DE PROVIDENTIA DEI
 tum ostenta esse defendunt: sed tamen falsa,
 vt multis argumentis demonstrari posset,
 nisi superuacaneum esset, cum ijs contende-
 re, qui etiam futura cōtingentia à Deo præ-
 uideri fatentur. Hoc enim concessio de spe-
 ciali eius erga humanum genus prouiden-
 tia quæstionem mouere, demētia esset. Cū
 igitur omnibus modis DEI erga homines
 prouidentiam è prodigijs elucere patefa-
 ctum sit, ad aliud argumentum nobis trans-
 eundum.

Nulla seculo defuisse prophetas.

CAPVT V.

VT per vaticinia seu prædictio-
 nes DEI prouidentia demon-
 stratur, primo sciendum nullis
 non seculis in humano genere
 aliquos esse inuentos, qui futu-
 ra multo ante præsentirent. Iacob patriar-
 cha morti propinquus quid filijs suis eo-
 rumque posteris euenturum esset prædixit,
 quæ impleta esse omnes norunt. Nam Iudæ
 progenies sceptris potita est, cuius rei tunc
 temporis nulla dum indicia extabant. Esai-
 as Cyri Perfarum regis nondum nati, non
 solum res gestas, sed & nomen prædixit. Da-
 niel Perfarum regnum à Græcis euertēdum
 & belli huius ducem Alexandrum haud diu
 rerum

Esa. cap. 45

Daniel. 8.

LIBER V.

rerum potiturum, ac deinde quatuor alios
 reges potentia inferiores eius loco exoritu-
 ros, hosque & omnes alios mundi reges po-
 testati Romanorum subijciendos, tanta per-
 spicuitate prædixit, vt Iudæi Alexandro Ma-
 gno hoc vaticinium ostendentes, eum sibi
 magnopere deuinxerint. Tales denique cæ-
 teri Hebræorum prophetæ extiterunt, qui
 Christi domini nostri natalem locum, tem-
 pus nascendi, vitam, mores, afflictiones &
 mortem, Iudaicæ gentis excacationem, at-
 que inde secuturam regionis ipsorum vasti-
 tatem, gentium ad DEVM Abraham con-
 uersionem tam perspicue descripserunt, vt
 quisquis eorum vaticinia inter se confert,
 dubitare non possit, quin de nostro saluato-
 re IESV verba fecerint. Posterioribus
 verò seculis Iustinus Martyr in ecclesiasticæ
 historiæ lib. 4. cap. 18. ab Eusebio citatus, ait
 suis temporibus donum prophetiæ in Eccle-
 sia viguisse. Idem Irenæus lib. 2. contra Hæ-
 reses cap. 8. affirmat. Basilius libro de spiri-
 tu sancto cap. 19. auctor est Gregorium Ne-
 ocæsariensem adeo hoc diuino charismate
 polluisse, vt ipsius prædictiones *μὴδὲν τῶν ἀλ-
 λων ἀποδῆν προφητῶν* nullo pacto aliorum
 prophetarum vaticinijs cedant. S. Antoni-
 um prophetam fuisse, & præter alia multa
 etiam tempestatem illam qua Ecclesiam Ca-
 tholicam

Iosephus.

Athanasius

tholicam Arriana hæresis conculsit prædixit. Quin & ipse Athanasius se huius doni haud expertem fuisse, multis argumentis ostendit. Nam cum gentiles ei tanquam auguria Ethnico more obseruati insultare volentes, rogarent quid sibi coruus ille vellet, quem fortè cricitatem audiebant, sciscitarètur, respòditis, nõ à coruo edoctus, sed procul dubio à spiritu sancto: Coruus ille cras ingeminat, q̄ Latinis sonat diem proxime sequentem. Is enim vobis tristis & iniucūdus accidet. Prædictionem illam non fuisse vanam, mox euentus docuit. Nam postridie ab Imperatore Legati missi, ethnicorum fana claudi, & idolorum sacrificia omitti iusserunt. Sozomenus lib. 5. historiæ tripartitæ cap. 27. Antiochiæ quidam Iudimagister Christianus à Libanio Sophista rogatus, quid fabri filius ageret (Christum dominum blasphemus ille intelligebat) respondit creator omnium, ô Sophista, quem tu fabri filium nominasti, loculum Imperatori Iuliano concinnat. Ac post dies non ita multos affertur Iulianum in Perside occisum, loculoque inclusum aduehi. Theodoretus lib. 6. hist. tripart. ca. 44. S. Martinus Turonensis cum vacatione à militia flagitaret, in animo habes deserta seculi militia totum se DEI obsequio dedicare; quod

Libanius Sophista.

D. Martinus.

quod petebat ab Imperatore Iuliano non potuit impetrare. Aiebat enim nõ religionis causa militiam ab eo detrectari, sed ignauia & timori id imputandum esse. Cui Martinus. Si hoc ignauia afferibitur non fidei, crastino die ante aciem inermis astabo, & signo crucis non clypeo protectus aut galea hostium cuneos penetrabo securus. Retrudi igitur in carcerem iubetur, facturus fidem dicitis. Postera die hostes legatos de pace miserunt se suaque omnia dedentes, cum tamen, quando Martinus ista diceret, nulla spes pacis affulgeret. Sulpitius capite, de vita Diui Martini. S. Ambrosius cuidam Macedonio aditu pratorij ipsum prohibenti, prædixit fore, vt ad Ecclesiam confugeret, nec eius ingressu potiri posset. Id paulò post, vti prædictum erat, euenit. Paulinus in vita eius. Notissimum quoque Ioannem Anachoretam Aegyptium prophetia gratia claruisse. Futura, inquit Zozomenus libro 8. historiæ tripartitæ cap. 1. de hoc Ioanne loquens, huic non minus, quàm antiquis prophetis reuelabatur. Quod cum non lateret Theodosium Imperatorem, nuntios ad eum misit, de euentu pugnae quam contra Eugenium tyrannum commissurus erat, quæsituos. Quibus ille respondit Imperatorem prælio superiorem futurum, tyrannum perempturum, & post victo-

D. Ambrosius.

Ioannes Anachoretus.

riam in Italia moriturum. Omnia hæc eo ordine quo prædicta erant, acciderunt. D. Benedictus, cum omnium sermone tãquam propheta celebraretur, Totilas Gothorum rex vt exploraret, num ita se res haberet, Riggonem Ipatarium suum regio cultu & magno comitatu ad eum præmisit, mandans ei, vt se Totilam esse simularet. Quem Benedictus eminus conspiciens, pone, clamat, fili id quod portas, nam tuum non est. Fraude igitur deprehensa Totilas ipse per se virum DEI accessit, ac de rebus suis eum consulens tale responsum retulit. Romam ingressurus es, mare transiturus, nouem annos regnans decimo moriturus. Quæ eum in modũ accidisse ex rerum Gothicarum scriptoribus liquet. Porro ne solum domestica consecrari videar, ostendendum & inter gentiles futurorum præscientiam viguisse. Primum igitur habuere illi Sibyllarum carmina, habuere diuinationem per somnia, & quasdam alias futurorum significationes, multis erroribus ac superstitionibus contaminatas illas quidem, sed tamen, in quibus adhuc quædam extrema lineamenta diuinæ prouidentiæ apparerent. Herodianus libro 2. suæ historię scribit Seuerum Imperatorem somnij, quod ipsi imperium portendebat, æream imaginem Romæ in publico statuisse, eamque

D. Benedi-
ctus.

Ethnica
exempla.

amque adhuc suo tempore superfuisset. Suetonius refert vxorem Cæsaris pridie quam is occideretur, in somnis vidisse illum vulneribus confossum, in gremio suo iacere. Galeni & Hippocratis admiranda somnia ex libri præcedentis cap. 8. repeti possunt. Narrat & Cicero sua quædam somnia lib. 1. de diuinatione, quibus ad amussim euentus respondit. Ac tot tamque illustribus experimentis commotus Nemesius ait errorem quo Deus singularia curare negatur, neque consentaneum esse ijs, quæ videntur singulis ferme diebus. Nec mirum hæc à Nemesio dici Christiano scriptore, cum & Auerrois aliàs diuinæ prouidentię hostis acerrimus, nimia rei euidentia cõuictus concedat somnia, quæ futurorum præsentia contineant, diuinitus aliquando hominibus immitti. Eadem fuit Auicennæ peripatetici non inerediti sententia.

Ex futurorum præsentione DEI prouidentiam confirmari.

CAPVT VI.

OST quam demonstratum est aliquam inter homines diuinatione versari, deinceps nullo negotio res humanas DEO curæ esse doceri potest. Vel enim

402 DE PROVIDENTIA DEI
nim casu prædictio cum euentu consentit,
vel certa ratione illud contingit. Casu ad
scopum prophetas, quorum supra mentio
facta collineasse, nullo modo verisimile est,
propter mirabilem vaticiniorum, cum ipsis
rebus cōsensum. Quòd si quis tamen id per-
tinaciter contenderet, hunc rogare velim,
cur hi per totam vitam in conijciendo tam
felices fuere præ alijs hominibus, vt magis
quàm illi prophetarū loco sint habiti? Quo-
modo fieri posset, vt è duobus sagittandi æ-
què imperitis, vnus præ altero tam sæpè sco-
pum attingeret, vt famam periti sagittarij
sibi compararet? Si verò hos duos, arte & in-
ertia distingui oportet, etiam prophetas à
non prophetis certo aliquo charismate dis-
cerni necesse est. Quodnam autem illud e-
rit? An vis quædam homini à natiuitate in-
ferta, an verò cœlestis afflatus? Ac non posse
esse homini naturalem diuinandi peritiam,
multis argumentis ostendi posset, verum
nobis in præsentem vnum suffecerit. Si igitur
naturalis esset vlla diuinatio, inesset huma-
næ menti futurorum contingentium noti-
tia à natura, & qua ratione aliquorum, ea-
dem & omnium. Infinita ergo, cum sint ea
contingentia, infinitam quoque hominis
mentem qua ea comprehendere possit, esse
necesse. Atqui finita est mens humana, non
habet

Nulla di-
uinatione na-
turalis.

LIBER V. 403
habet igitur infinitorum contingentiam ex
natura sua notitiam, & proinde nullam om-
nino. Si verò cœlesti afflatu peritiam diui-
nandi cōsequitur, ea vel erit dispositio quæ-
dam ipsius, quam vbi adeptus fuerit, p se vati-
cinari queat, vel ab extraneo agente futuro-
rum ei notitia infunditur. Prius horum Ari-
stoteles in libello de diuinatione per somni-
um amplecti videtur. Illic enim somniorū,
quibus post euentus respōdet, causam statuit
melancholiam. Hi enim cum varijs spectris
feriantur in illa somnia incidunt subinde,
quæ ab euentu non discrepant, sicut qui to-
tum diem iaciunt, interdum in album inci-
dere solent. Sed vt fatear corporis disposi-
tionem non omnino nihil ad rem facere, eo
quod prophetæ veteres sono cytharæ exhi-
larati, spiritum diuinandi concepisse legan-
tur; aliud tamen quàm vagam & fortuitam
coniectionem quam melancholici humoris
commotio gignat, fuisse sanctorum prophe-
tarum supra memorata oracula, manifestum
est. Quomodo enim integri libri vaticinio-
rum tam accuratè perscribi potuissent ab
ijs, quibus melancholicus humor varias ima-
gines suggererat. Ad hæc Baruch scriba Hi-
eremiæ à Iudæis rogatus, quomodo ex ore
eius dictatas prædictiones excepisset, Ex ore
suo, inquit, loquebatur quali legens omnes

Aristotelis
opinio de
diuinatione.

Confuta-
tio.

Cap. 16 Hi-
eremiæ.

fermones istos, & ego scribebam in volumine atramento. Non igitur in raptu & extasi, vel per melancholici humoris commotionem Hieremias vaticinabatur, sed animo sedato in diuino quodam lumine futura conspiciebat. Animaduertit & Cicero posteriori de diuinatione libro. Sibyllas tranquilla mente futura prædixisse, quòd eorum carmina per ἀρσὺν ἰδα procedant. Id enim est magis attentis animi quam furentis. Fateor quidem in animum cōmotum ingētem volitantium cogitationum turbam incurere, & propterea qui alias elingues erant, cum vebrij sunt, vel affectu aliquo perturbati, disertos fieri. Vidi enim ego ipse hominem cum inter milites Gallos periclitaretur, promptissimè ad omnia respondentem, qui alias vix tria verba Gallica sine hæsitatione proferre potuisset. Et Plato auctor est Tynnichum poetam entusiasmo correptum hymnum in laudem Apollinis doctissimum composuisse, cum eius alia poemata frigerent. Verùm nihil hæc ad propheticas prædictiones. Nam talibus, quæ inerant species, commota mente quam sedata facilius occurrerūt, prophete verò de rebus futuris, & prorsus ignotis verba faciunt. Ad hæc Aristoteles ipse fatetur, melancholicos de negotijs suis & amicorum aliquando vera som-

niare,

niare posse; de rebus verò extraneis somniantes si scopum attingant, id totum fortuitum vult esse: atqui prophete de negotijs à vitæ suæ consuetudine remotissimis, & super quibus à nemine consulti erāt loquentes, verissima vaticinati sunt. Denique, vt ingenuè dicam, id quod sentio, non capio quomodo hic diuinandi modus aliud sit, quam temeraria eius quod euenturum est coniectio, nisi talium diuinantium mentem vi naturali futura prouidendi præditam esse dicamus, quæ humorum commotione excitetur. Rursum enim queretur, cur inter tam multos furentes & mente alienatos quidam diuinent, quidam nullo modo? Quare etiam qui mente constant, dum variè ipsis, vt fieri solet, imagines occurrunt, minus aliquando ad scopum iaculari possent, quam motæ mentis homines? Si possent, cur non æquè horum atque illorum motus diuinationis causa obseruarentur. Itaque fatuus erit, simpliciter confiteri futurorum cognitionem non proficisci ab vlla intranea corporis dispositione, sed extrinsecus hominibus aduenire. At verò si quænam eius extranea causa esse queat dispiciamus, non facile alia occurret, præter immortalem DEVM, vt qui solus infinita mētis perspicacitate res esse incertas, certò cognoscere possit. Si verò

Cc 3

DEI

406 DE PROVIDENTIA DEI
DEI munere ad homines peruenit futuro-
rum cognitio, haud dubiè sequitur huma-
num genus ab ipso curæ haberi; id quod de-
monstrandum erat.

*Ex miraculis creaturarum facultatem. su-
perantibus idem. liquere.*

CAPVT VII.

Veterum philosophorum non-
nulli, quoniam in solam natu-
ram & consuetum rerum or-
dinem intenti erant, cum nul-
lam in eo mutationem suo quo
animaduertissent, nec quicquam in mundo
gigni, cuius non aliquid simile prioribus se-
culis visum fuisset, Deum nihil noui agere
concluserunt, sed conseruare duntaxat ea
quæ semel constituta essent. Postea quò plau-
sibilis hoc dogma videretur, additæ etiam
rationes, cur nec posset nec deberet quic-
quam noui ab ipso fieri. Quæ cum multos
ingeniosos homines diu torserint, est cur
maximas DEO gratias agamus, quod is no-
stra ætate omnia philosophorum epichere-
mata, quibus DEVM sine sui mutatione ni-
hil noui agere posse demonstratum esse ia-
stitant, sensibili experimento telis aranea-
rum nihilo firmiora esse declararit. Cùm e-
nim cæli substantiam ex natura sua incor-
ruptibili-

LIBER V.

407

ruptibilem & ingenerabilem esse, & sensus
nullam tot seculis mutationem in ea perci-
pientes testentur, & ratio postulet id, à quo
cætera fouentur & conseruantur, ipsum fotu
& conseruatione propter suam ἀφθαρσίαν
non indigere: vidimus nihilominus anno
1572. nouam stellam in cælo emergere, &
paulatim rursus euanescere. Cùm igitur na-
turæ legibus talis in cælesti corpore muta-
tio non sit consentanea, miraculum illud fu-
it, ex quo intelligi possit, non esse Dei vires
naturarum institutione sic exhaustas, vt nõ
multa noua quando honor eius hoc requi-
rit, fabricari queat, multò minus sua immu-
tabilitate ipsum impediri, vt curam de me-
ribus hominum gerere non possit.

Sed roget quispiam vnde sciatur, stellam
hanc in ætherea regione collocatam fuisse:
Cui respondendum multis ijsque firmissi-
mis argumentis illud deprehensum esse. Pri-
mū enim luminis claritas in ea maior, quàm
in cometis erat. Adhæc instar fixorum side-
rum scintillabat, quòd neque planetis acci-
dit, nedum ijs, quæ in elementari regione
cõstituta sunt, eueniat. Deinde locum, in Zo-
diaco non mutabat, nam perpetuò latitudo
eius fuit, 53. partium 55. scrupulorum, longi-
tudo verò 6. part. 51. scrup. Tauri: at cometa
mutant longitudinem simul & latitudi-

Noua stel-
la.

Rationes,
quibus o-
stenditur
nouã stel-
lam in cæ-
lo fuisse.

408 DE PROVIDENTIA DEI
 nem. Motus huius stelle fuit regularis, & per
 omnia qualis inerrantium: sed cometæ irre-
 gulari & inæquabili celeritate mouentur.
 Apparere cœpit hæc stella anno 1572. sub fi-
 nem octobris & integrum annum durauit:
 atqui cometę non nisi paucos menses in aëre
 conspiciuntur. Denique, quod omnium fir-
 missimum, sidus hoc nullam habuit paralla-
 xin, seu, vt vulgò appellant, diuersitatem as-
 pectus, at luna & quicquid illa inferius, ha-
 bent. Est autem parallaxis interstitium loci
 veri & apparentis, quorum non est notabilis
 differentia, nisi cum radius ab oculo ad stel-
 lam productus, cum linea quæ à centro ad e-
 andem protracta fingitur, angulum facit,
 qui propter nimiam laterum extensionem
 insensibilis fiat. Vnde intelligitur ea, quæ
 parallaxin non habent, longiori interuallo à
 nobis distare, quàm quorum nulla est aspe-
 ctus diuersitas; ac idèd cum lunæ alius sit lo-
 cus apparens à verò, noui autem sideris non
 item, supra lunæ globum hoc sidus consistere.
 Nihil ergo certius, quàm in cœlesti cor-
 pore hoc portentum visum esse, & philoso-
 phiã, quę diuinę potestati certos limites præ-
 figit vanam & fallacem esse. Possemus huc
 adijcere miracula, quibus in sublunari mû-
 do Deus suam omnipotentiam testatam fe-
 cit, ceu sunt mortuorum suscitatio, cæco-
 rum

LIBER V. 409
 rum illuminatio, & quæ alia in sacris literis
 plurima enumerantur, sed quia ad impios
 Philosophos reuincendos abundè sufficit
 noua stella, quàm integro anno cuncti mor-
 tales spectarunt, cæteris omisis in præsens
 hoc vno contenti erimus.

*Omnium sapientum consensu DEI pro-
 dentiam confirmari.*

CAPVT VIII.

Actenus rationibus rem gessi-
 mus, nunc ad auctoritatē trans-
 eundum. Inter argumēta verò
 quæ ab auctoritate sumuntur,
 non postremæ firmitatis est,
 quod à sapientum consensu sumitur. Nam si
 apud vllos homines veritas quærenda, vbi-
 nam magis opportunè, quàm apud sapientes
 quæretur? Deinde eam ob causam natura
 hominum condiciones discreuit, ac vnum
 præ altero ingenij dotibus cumulauit, vt
 dum nonnulli sibi suæ imperitiæ conscij ex
 sapientiorum præscripto vitam componūt,
 ac vicissim hi à rudioribus & ferendo cor-
 poris labori magis idoneis aluntur, firmiori
 inter se charitatis nexu deuinciantur. Qui
 igitur sapientes audire detrectat ordini à na-
 tura instituto aduersatur; & reuera, secun-
 dum Hesiodi admonitionem, extra classes Hesiodus,

410 DE PROVIDENTIA DEI
laudatorum ad eos, qui planè sunt inutiles
hominum vitæ reiiciendi sunt. Ne quis ta-
men de nomine sapientis mihi litem mo-
ueat, sapientem hoc loco eum appello, qui
ob ingenij non vulgaria dona in se animad-
uersa reliquo hominum vulgo maior, dum
viueret, habitusest, quales fuere apud barba-
ros sacerdotes, apud Græcos Poetæ, Philoso-
phi & Oratores. Quem in modum descripto
sapiente, aio sapientes omnes, licet alijs de
rebus inter se dissideant, in prouidentia tamen
dogmate tuendo, paucis exceptis con-
cordes esse. Cuius rei testimonia cum dili-
gentissimè Augustinus Steuchus collegerit,
hoc loco ea repetere superuacaneum eset.
Quare ijs omisis hoc tantum inuestigabi-
mus, an Aristoteles, qui inter huius mundi
sapientes omnium iudicio principatum tenet,
integrè DEI prouidentiam agnouerit.
Non quod eius auctoritas tam magnum in
vtranque partem momentum habeat, vt cõ-
tra tot rationes & experimenta, contraque
omnium aliorum, qui sapientia opinione
floruerunt, tantum consensum, ipse solus
debeat audiri, verùm quia operepretium est
scire, quid de tam celebri quæstione tantus
Philosophus senserit. Primum igitur sublu-
narem hunc mundum Aristoteli diuinæ p-
uidentiæ expertem esse, omnes ferme veteres

theo-

De sapien-
tibus hic
in genere
loquimur,
siue reuera
tales sint,
siue ab ho-
minibus
existimen-
tur.

LIBER V.

411

theologi affirmant. Idem ei Platonis secta-
tor Atticus apud Eusebium lib. 15. præpara-
tionis Euangelicæ exprobrat. Ac licet nus-
quam exertè in libris, qui nunc extant tale
quicquam profiteatur, non desunt tamen ar-
gumenta, quibus hac eum mente fuisse, col-
ligitur. Nam in 8. physicorum negat Deum
futurum immutabilem, si quicquam agere
incipiat, quod non perpetuò egit, nulla præ-
cedente in eo, quod patitur mutatione. Vnde
sequitur non pro libitu ipsum quod vult
de inferiori mundo statuere posse, sed ea-
dem manente rerum sublunarium constitu-
tione, semper idem efficere. Quod si verum
est, magis naturæ suæ, quàm diuino arbitrio
commisus erit. Deinde eodem in libro ex-
pressè affirmat, nihil à DEO, nisi interuen-
tu cælorum agi, eo quod simplex cum sit,
nil nisi simplicem & vniformem primi cæli
motum queat efficere. Ibidem paulò inferi-
us Deum supremo cælo affigit, quod pro-
fectò si verum esse concedamus, simul eti-
am ultra cælos non pertinere eius prou-
identiam, cõcedendum erit. Regens enim si-
mul cum eo quod regitur existat necesse est;
atqui si essentia DEI cælo terminatur, non
potest simul cum inferiori mûdo esse. Quar-
tò, in 12. trãsnaturaliũ cõtendit, eũdem nihil
præter suam essentia intelligere, ne aliarũ re-

Argumeta
quibus do-
cetur Ari-
stotelem
negare p-
uidentiã
inferioris
mundi.
Vide finẽ
capit. sexti
lib. 8. phy-
sicorum.

Cap. vlti-
mo lib. 8.

rum

rum cognitione ipsius intellectus vilescat, non posset autem inferiorem mundum sua cura complecti, si, quæ ibi geruntur, eius scientiam fugiunt. Denique in libro secundo de interpretatione existimat, futura contingentia nõ habere determinatam veritatem, eò quod certa cõtingentium veritas ruinam libertatis arbitrij, & omnium rerum, absolutam necessitatem secum afferat. Atqui si Deus providentiam habet contingentium, certam quoque eorum præcognitionem habeat, oportet. Quibus omnibus cõsideratis, apparet admodũ probabiliter ex eius principijs inferri, Deum nihil cum terris negotij habere. Adde, quod calumniatores non fuere sancti patres, vt sine probabili causa tantæ impietatis Aristotelem insimularent, nec Auerrois lector eius diligentissimus hæc sententiam ex eo hausisset, si nihil in eo occurreret, vnde prima fronte consequi videretur Dei providentiam, vsque ad sublunarem mundum, haud pertingere. Nec de nihilo fuit, quod dum adhuc in viuis esset, in impietatis suspicionem ab Atheniensibus vocatus, in voluntarium exilium profectus esse dicitur. Non leuis quoque præiudicij vim habet contra Aristotelem vulgatissimum illud prouerbiũ, Platonis philosophiam supersticiosos efficere, Aristotelis impios.

Aelianus
libro 3.

implos. Attamen neque pauca in contrariam partem afferri possunt. Primum enim libro 10. Ethicorum cap. 8. si, inquit, Deus curat res humanas vt videtur, probabile est maximè ipsum viros bonos amare. In politicis deinde inter reipub. necessaria post alimentum, artes, arma, pecuniam, subiicit quintum & primum esse religionem. Sed quæ potest esse hominum religio, nisi ipsis Deo res humanas curæ esse persuasum sit? Quod si quis hæc eum non ex animi sententia, sed Areopagi metu dixisse arbitretur, is ex constanti Philosopho leuiculum adulatorem & veritatis proditorem facit. Præter autem hæc aperta testimonia, quædam eius libris dogmata inspersa sunt, quæ sine singularium providentia cõsistere non possunt. Nam secundo de generatione animalium docet hominis mentem non gigni ex semine, sed extrinsecus accedere. Fieri, inquit, non potest, vt omnes animæ sint, corporibus priores. Nam quarum operatio corporea, eæ sine corpore non queunt subsistere, quemadmodum nec incessus sine pedibus. Quare extrinsecus ingredi non possunt. Semen enim ventris excrementum est. Restat ergo solam mentem extrinsecus ingredi, & solam diuinam esse. Neque enim ipsius operationi admiscet se corporis operatio. Hæc mentis in corpus

Argumẽta
in contra-
riam par-
tem.

corpus immigratio non ita accipienda est, quâsi mens alicubi ante corpus extiterit, hoc enim expresse negat in 12. primæ philosophiæ cap. 3. Verba eius hæc sunt: τὰ μὲν δὴ κίνησθαι αἰτία ὡς προγεγενημένα ὄντα, τὰ δὲ ὡς ὁ λόγος, ἀμα ὅτε γὰρ ὑγιάνει ὁ ἀνθρώπος, τότε καὶ ἡ ὑγίαι ἐστὶ, id est: causæ quidem motrices, vt prius natæ existunt, quæ verò vt ratio, simul. Cùm enim sanus est homo, tūc sanitas existit. Nihil aliud ergo sibi vult ijs verbis Aristoteles, quàm ab extraneo agente Deo recens creatas animas in corpus immitti, vnde vltius consequitur etiam infra lunam collocata singularia eius prouidentia subiecta esse. Præterea primus actus voluntatis Aristoteli est à Deo, vnde, quomodo- cunque id intelligamus, semper efficietur sublunarem mundum Deo curæ esse. Nam si idcirco id verum est, quia anima hominis, cum à Deo crearetur, facultatem nacta est ab otio ad actum se transferendi, singularum rursus animarum Deus opifex constituetur. Sin quosque primos voluntatis motus in hominum voluntate producit, neque sic dubium erit singularem ab ipso humani generis curam geri. Posteriores deinde peripatetici sic Aristotelem interpretati sunt, vt Dei curam etiam ad res singulas extendi voluerit. Auctor libelli de mundo ad Alexan-

drum,

drum, qui, si non Aristoteles, certè peripateticus fuit, aded non negauit specialem prouidentiam, vt etiam cuique pro meritis à DEO præmia reddi eorum exemplo confirmet, qui dum ex Aethnæ incendio parentes suos in humeris efferrent, flamma se diducente incolumes euaserunt. Eadem SIMPLICII, AMMONII, Syriani & aliorum veterum Peripateticorum sententia fuit. Sed neque Auerois sibi in impia sua opinione constitit. Nam in 10. Ethicorū scribens, perinde ac Aristoteles fatetur bonos viros esse Deo charos, & primum librum de coelo enarrans, ait se diu intelligentiam cuiusdā dicti Aristotelici inquisuisse, ac tandem à DEO inductum esse in veritatem, quo nihil ineptius dici potuit, nisi in particulari hominum studia à diuino nutu pendeant. Quid igitur in tanta in vtranque partem argumentorum probabilitate Aristotelem sensisse putabimus? An, quod non nullos dixisse video, hoc ipsum egisse, vt nunc in hanc, nunc in aliam suspensionem trahendo lectorem, suam sententiam regeret? At virum de humano genere tam præclare meritum sine graui causa tantæ hypocrisicos insimulare, mihi religio esset. An perurum memorem eorum, quæ vno loco dixisset, alijs contrarium decreuisse? Facile vt id,

Auerois
sibi non
constat.

crede-

credere adduci possem, si de hoc solo dogmate tam diuersa scripsisset. Nunc verò cum æquè difficile sit eius doctrinam de animæ immortalitate, & mundi effectione, quorum vtrunque nonnunquam apertissime confitetur, cum alijs quibusdam eius decretis conciliare, non obliuione, sed studio secum ipse pugnare censendus est. Haud enim verisimile tantum virum ad eò infidelij fuisse memoria, vt quid prius de rebus maximi ponderis statuisset, tam crebrò obliuisceretur. Denique facilius est, falsas Aristotelicæ repugnantia causas refutare, quàm veras in earum locum substituere. Si quid tamen conijcere possum, videtur mihi Aristoteles maximè in eam de prouidentia, animæ immortalitate, mundi ex nihilo creatione sententiam propensus fuisse, quàm Ecclesia ex sacris literis edocta, amplectitur. Multò enim illustriora sunt eius in illam partem, quàm in contrariam testimonia. Quia tamè videbat ex hisce dogmatibus, multa consequi humano captu longè superiora, & suis principijs haud consentanea, maximè verò quia gentium religiones vanas & superstitiosas esse cernebat, admodum parcè de ijs locutus est, & aliquando etiam nonnulla dixit, vnde non immeritò se de impietate suspectum fecit. Nihilominus quod eo tempore

quo

quo in sola Iudæa notus erat DEVS, gentes autem cæcæ noctis tenebris circumfusæ homo animalis, & à sensuum iudicio pendens hac quantalacunque rerum diuinarum cognitione imbutus fuit, argumento est, ijs, qui posteaquam solis meridiani fulgentissima luce omnium oculi feriuntur, videre nolunt, nihil cæcius, nihil deploratius, nihil peruicacius inueniri posse. Post Aristotelem verò de alijs minutioribus philosophis verba facere non est operæpretium. Si enim ille probabile existimat res singulas à Deo curari, quis moueatur Epicuri id asseuerantissimè negantis auctoritate? Ne tamen ij, quibus vir ille haud satis cognitus est, putèt me tam contentim de Epicuro loqui, vt causæ quam defendendam suscepi inseruiam, non ab re fuerit gustum quendam Epicuræ subtilitatis lectori præbere. Primum fingit mirabilis hic, si dijs placet, philosophus spatium inane infinitum, in quo innumeri mundi ex atomorum corpusculorum cohæsiōe & dissolutione vicissim oriantur, & intereant. Epicuro igitur corpora ex punctis indiuiduis componuntur, ac rursum in ea dissoluuntur, ac ideò falsum est, quicquid de linearum quarundam ad inuicem asymmetria Geometræ docent, falsum erit ipsa puncti definitio, ac plurima alia in-

D d

commo-

418 DE PROVIDENTIA DEI
 commoda sequuntur, quæ hoc loco enume-
 rare longum esset. Ait præterea sensus nun-
 quam falli, ac proinde solem, quia nobis
 haud maior videtur, bipedalem esse. Diale-
 cticam velut prorsus inutilem à Philoso-
 phia refecat: virtutem facit voluptatum an-
 cillam. Multa alia sunt huius hominis deli-
 ramenta, quæ ipsum talem ostendunt, vt ma-
 gis idcirco probanda sit DEI prouidentia,
 eiusmodi portentò displicuit. Quod si sectæ
 principi omnem fidem insignis eius stupor
 & recordia detrahunt, multò magis Lucre-
 tij, Plinij, & aliorum qui talis magistri se
 discipulos & mancipia professi sunt, aucto-
 ritas contemnenda est. Vt igitur finem
 huic capiti imponamus, quia omnium poe-
 tarum, oratorum, philosophorum, & eo-
 rum qui apud Barbaros sapientiæ nomine
 clari fuerunt, vna vox est, DEI prouidentia
 hunc mundum, & præcipuè res humanas,
 administrari, paucis Epicuri de grege porcis
 reclamantibus, nemo deinceps prouidenti-
 am in dubium vocabit, nisi qui tantum vi-
 rorum sapientum consensum, nihil ad veri-
 tatis dijudicationem momenti habere arbi-
 tratur.

*Ex omnium gentium consensu colligi ali-
 quod numen mundo præsidere.*

CA

NON solum verò sapientum
 sententia est DEO res homi-
 num curæ esse, sed cuncti mor-
 tales tacito quodam naturæ
 sensu idem decernunt. Idque
 vt eo modo se habere intelligamus, scien-
 dum est nullam vnquam gentem, nullum
 populum toto orbe terrarum repertum,
 qui non existimaret esse aliquem Deum co-
 lendum. Ac si aliquando ea de re dubitari
 potuit, nunc certè, cum totus orbis periu-
 stratus est, omnium gentium ritus ac mores
 in literas relatæ, res hæc notior est, quàm vt
 ambigere de ea quisquam debeat. Inuenti in
 nouis insulis homines ἀπόλιδες, ἀνέστοι, &
 plusquam γυμνόποδες χαμένωι, ferino ritu
 vitam propagantes, literarum omnium ru-
 des, qui tamen qualescunque cætera fuerint,
 aliquod numen sibi colendum censuerunt.
 Multas barbaras gentes Romani patefacere,
 sed nullam quæ religione careret. Itaque
 Cicero audacter libro primo de natura De-
 orum, in omnium, inquit, animis Deorum
 notionem impressit ipsa natura. Quæ est e-
 nim gens, aut quod genus hominum, quod
 non habeat sine doctrina anticipationem
 quandam Deorum? Non loquitur ille qui-

Dd 2

dem

420 DE PROVIDENTIA DEÏ
dem de religione, quia Cottæ Epicurei personam sustinet, sed reuera nunquam in vlla gente quicquam pro DEO habitum, quod non & coli debere putaretur. Quibus eum in modum constitutis, quæro num sit à natura homini studium religionis insitum, an *αὐθαίρετον* & sponte susceptum. Si à natura sit illud colendi numinis desiderium, non potest non veritate subnixum esse. Est enim natura hominis in veritatem propensa, & errorem tanquam rem naturæ contrariam auerfatur, aded vt neque qui alios fallere student, sibi verba dari, æquo animo ferant. Si verò minimè naturalis est ea de cultu numinis persuasio, præter naturam homo diuini metus iugo præmitur. Atqui incredibile sine impulsu naturæ homines libertatis amantissimos diuini formidine tot milibus annorū humiliari potuisse. Quæro deinde num ipse sibi eam colendi DEÏ necessitatem fingat, an verò principum & legum metu in illa seruitute continetur. Ipsum sibi religionis necessitatem propter inopiam iudicij fingere aliquam probabilitatem haberet, si de solo vulgo sermo fieret; nam haud possum diffiteri, quin propter iudicij inopiam se multis superstitionibus imperita multitudo astringat; verum qui inter cæteros paulò meliori sunt iudicio, non patiuntur sibi

miser-

LIBER V.

21.

miserū illud seruitutis genus imponi. Quis enim mediocris cordis homo no ridet dierum in faustos & infaustos distinctionem? At religioni tantò quisque addictior est, quantò sapientior. Ad hæc non ided credere gentes numina, quæ sibi confinxerant, esse colenda, quod rebus humanis magnæ vel noxæ, vel vtilitati esse possent, nec in eorum falsis dijs si per se cõsiderentur, quicquam occurreret, vnde videri potuerit eos diuinis honoribus afficiendos esse. Sed quia natura hominis ad religionem inuitabat, nec quis DEVS qua religione coli vellet, propriæ mentis acumine quisquam perspicere poterat, idcirco ibi numen suspicati sunt, vbi nullum esset, & cum maximè contra pericula & terrores protectorem Deum natura requirat, id vnde aliquod in rebus dubijs subsidium sperabant, diuinitatis quipiam habere arbitrati sunt. Ita intelligendum, quod Symmachus gentilis ait, vtilitatem homini maximè Deos adseruisse. Nisi enim quædam anticipata notio in animis præcessisset, de alicuius numinis cultu & obseruantia, quæ consecutionis necessitas fuisset, ided quicquam pro Deo habendum esse, quia vel admodum vtile rebus humanis, vel magna vi nocendi præditum esset? Omnis igitur animi per falsas religiones deiectio.

Epistola
ad Theodosium.

Dd 3

po-

422 DE PROVIDENTIA DEI
posterior est naturali quadam ad colendum
aliquem Deum propensione. Præterea nul-
læ ab hominibus propter imbecillitatem iu-
dicij excogitatæ superstitiones diuturnæ
sunt, sed aliæ alijs ætatibus & locis vigent.
Quarta luna nasci apud veteres ominosum
fuisse, nunc tantum ex veteri proverbio no-
tum est, contra lunam verò metere vulgo
nostri sæculi, religio est. Nec solum supersti-
tiones, sed & cætera omnium hominum in-
uenta temporis lapsu interire videmus. Lin-
guæ mutantur, & unicuique ævo est propri-
us quidam dicendi character, imperia vete-
ra concidunt nouis subnascuntibus, animo-
rum alij atque alij habitus in hominibus cer-
nuntur. Omnia enim fert ætas, animam
quoque. Qui olim fuere mundi domitores
Itali nunc alieno imperio parent. Turcæ
quondam vilissima mancipia nunc orien-
tem sæua ditione premunt. Opiniones quo-
que alijs aliæ succedunt. Fuit quondam cla-
rissima Platonis Philosophia, verum nunc
paucos applausores inuenit. Exiguo in pre-
tio erat ARISTOTELES, sed nunc eius di-
cta pro oraculis habentur. Cur igitur si ficta
persuasio est, aliquod numen cultu profe-
quendum esse, hoc figmentum nulla tem-
poris diuturnitate aboleri potuit? Cur in
hanc vnã opinionem nullo solido funda-
mento,

mento, vt tuais, subnixam, tempus edax re-
rum nihil iuris habuit? Atque tam vniuer-
salis, ac diuturna hac in re, concordia etiam
argumêto est, neque principiũ auctoritate,
aut cuiusquam hominis suasu religiones de-
orum in hominum vitam inuectas esse. Vt
tamen omnibus modis hæc res manifesta fi-
at, alijs hoc idem rationibus ostendemus.
Constat igitur principes, vtcunque exter-
nam simulationem legibus à populo extor-
quere posse concedantur, non tamen animis
hominum dominari: religio verò non so-
lum in lingua hominibus sita est, verum
in eorum cordibus etiam firmissimas radi-
ces egit. Vanissimum igitur hoc commen-
tum est quod principes religionis onus tan-
quam *μορμολύχρον* suæ plebi, vt eam in offi-
cio continerent, minis ac terrore imposue-
runt, et si Staius id probasse videatur, cum
inquit: Primus in orbe deos fecit timor. Ni-
hilo verius est, quod apud Euripidem Syfi-
phus ait, fuisse videlicet quoddam tempus,
quo sine ordine vivebant homines, hanc ve-
rò perturbationem legibus sublatam esse.
Cum verò lex apertas iniurias tantum pro-
hiberet, clam autem multi alios læderent, sa-
pientem quendam persuasisse hominibus,
esse numen quod immortalem vitam duce-
ret, omniaque audiret ac videret. Hæc in-

inquam nihilo verior est de religionis ortu sententia. Vt enim donemus rudi vulgò, quod facile in errorem impellitur. tale quicquam persuaderi potuisse, quis tamen credat viros graues & sapientes vllius impostoris suafu adduci potuisse, vt omnium suarum cogitationum inspectorem & arbitrum ceruicibus suis imminere crederent? Præterea si ita res haberet, vtique hoc ab historicarum scriptoribus memorię proditum esset, atqui nulla huius rei vestigia in vllò probato auctore deprehendi possunt. Romanorum sacra à Numa Pompilio instituta esse, vulgatissimum est. Græcorum orgia secum è Thracia aduexit Orpheus. Nullane verò ante hos in orbe religio erat, nihilne à populis & gentibus colebatur? Absit vt totus mundus tanta DEI ignorantia laborasse dicatur. Multò enim ante hos falsarum religionum architectos, vera pietas erga vnum DEVM in Iudaica gente viguerat. Et longè antiquissima est idololatria, qua Soli & Lunæ quam reginæ cœli nomine Phœnices colebant, diuini honores attributi sunt. Quocirca Iob ipso Mose antiquior, ad innocentia suæ testificationem etiam hoc affert, quod Soli & Lunæ cultum non exhibuerit. Si, inquit, vidi solem cum fulgeret, & lunam incedentem clarè, & lætatum est in abscondito

Origo religionum.

Iob. 31.

sccondito cor meum, & osculatus sum manum meam ore meo; quæ est iniquitas maxima, & negatio contra DEVM altissimum. Huc pertinet quod in Hesiodi Theogonia cœlo antiquissima diuinitas tribuitur: & Plato in Cratylo auctor est primos Græcorum illa, quæ etiam Barbari, pro dijs habuisse, Solem, Lunam, terram, astra, & cœlum. Hæc enim cum semper curriculo in orbem ire cernebant, à currendo, quod Græci *ἄν* appellant, *θεός* id est, DE O S appellasse. Ad statuas igitur vel mortuorum hominum *αποθεώσεις*, aut certum aliquem ritum sacrificandi referendum est, quod certi homines apud quasdam gentes primi religionum institutores fuisse dicuntur. Tametsi Origo idolorum. neque statuarum vsus tam recens est, vt Orpheo vel Numæ attribui possit. Hunc enim mox à Bælo, qui NINI pater fuit, non solum profanæ, sed & sacræ literæ incepisse testantur. Nam Plinius lib. 6. Naturalis historie capite 26. de Babylonia sic loquitur: Durat adhuc ibi Iouis Beli templum; inuentor hic fuit sideralis scientiæ. Eusebius in chronico- rum principio Assyrios Belum pro numine coluisse affirmat. In sacris literis verò tam celebris est huius Beli cultus, vt omne idolum Beli nomine, aut Syriacè Baali, vocetur. Qua de causâ dominus per Oseam dicitur. Osee 2. cæ-

D d 5

turum,

426 DE PROVIDENTIA DEI
 turum, vt verus Israel non amplius DEVM
 יְיָ sed אֱלֹהִים appellat. Quanquam enim
 hebraico idiomate vxor virum אֱלֹהִים id est
 dominus meus appellat, quia tamen eadem
 vox idolum sonat, idcirco non vult DEVS
 vel nomen cum falsis dijs commune habere,
 sed אֱלֹהִים, id est vir meus à fideli populo sa-
 lutari cupit. Ante Ninum verò Epiphanius,
 & post eum Suidas, Serug diuerfas imagines
 elaborasse scribunt, easque diuino honore
 colendas persuasisse. Lactantius verò admo-
 dum probabiliter conijcit primum Prome-
 theum statuas pro numine colendas erexisse,
 ac inde natam fabulam ex luto ipsum pri-
 mos homines efformasse. Fulgentius in my-
 thologia Syrophanem quendam in Aegyp-
 to primum idololatriæ auctorem statuit.
 Hunc enim, quod in libro sapientiæ dicitur,
 filio suo defuncto statuam posuisse, famili-
 am verò eius, vt domino gratificarentur,
 flores illi simulacro obtulisse, ac odores in-
 cendisse, reos deinde ad ipsum cōfugientes,
 veniam consecutos esse. Hinc credi coeptum
 aliquid diuini idolis inesse. De idololatriæ
 igitur origine in auctoribus classicis multa
 inueniuntur, de religionis verò in vniuer-
 sum primo ortu altissimum in historijs si-
 lentium. Atque haud scio, an vllus mortali-
 um queat firmiter in animum inducere nul-
 lum

Cap. 14.

LIBER V.

427

lum esse numē, quod ab hominibus coli de-
 beat. Protagoras tātū dubitauit: librū enim
 ob quem Atheniēsi vrbe pulsus est, sic incho-
 auerat: De dijs existant ne an non existant,
 certum non habeo. Quin neque Plinius pro-
 nuntiare audet, nullum esse Deum. Si quis
 est, inquit, totus est sensus, totus animi, totus
 sui. Lucianus quanquam in Ioue tragœdo
 rideat DE I providentiam, in Philopseude
 tamen is, qui sapientis personam sustinet
 (quales auctoris sententiam in dialogis ex-
 plicare solent) cum ipsi impingeretur, quod
 deos negaret, respondit se quidem credere
 Deos esse, sed superstitionem damnare. A-
 uerroim ex eodem ore calidum & frigidum
 efflare, supra demonstratum est. Quod si ta-
 men nonnulli existerent, quibus certò per-
 suasum esset, non curare DEVM res huma-
 nas, ac nulla idcirco religione colendum,
 quia illi minima quædam totius humani ge-
 neris particula existunt, nihilominus in cul-
 tum ac providentiā DE I totum orbem
 consentire dicendum esset. Consensus au-
 tem generis humani quid aliud esset, quàm
 vox ipsa naturæ? Quod maius indicium veri-
 tatis, quàm totam diuersi status, conditi-
 onis, sexus, ætatis, in vnum dogma conspira-
 tio? Aristoteles magnum quid se afferre pu-
 tat, cum probaturus coelum esse deorum in-

Nemo cer-
 tō statuere
 potest nō
 esse Deū.

corru

corruptibile domicilium, tam Græcis, quàm Barbaris id ab antiquo psuasum fuisse dicit. At nulla opinio antiquor, magisq; in omnium gentium mores inoleuit, quàm Dei providentia res humanas administrari; ut si aliud nihil, ipsa profectò humanæ naturæ reverentia nos cômouere posset ad hanc sententiam amplectendam. Qui enim totum genus nostrum erroris redarguit, quid aliud quàm naturam, cuius ipse particeps est, contumelia afficit? Quanto fatius esset, cum Terentiano Chremete, homines cum simus, humani nihil à nobis alienum putare, quam omnium hominum contempto iudicio non tam ipsos excellere, quàm ad brutorum classem referèdi esse videri? Præsertim cum nulla re æquè homo à bruto, quàm religione & DEI cognitione discernatur.

Quid respondendum sit ijs, qui existimant, vel negandum esse verum singularum providentiam, vel liberum arbitrium tollendum.

CAPVT. X.

POST demonstratam Dei providentiam tempus nunc esset argumenta, quæ contrà obijci possent diluendi. Sed quia in eo munere, quàm plurimi viri docti

docti magna cum laude versati sunt: & maxime quia tempus nundinarum à typographo huius operis editioni præsstitutum in propinquo est, duas præcipuas, & omnibus notissimas duntaxat obiectiones depulsurus sum, quarum prior ab humana libertate, reliqua verò à casu & fortuna sumitur. Sic igitur à quibusdam DEI providentia oppugnatur. Si DEVS res singulas curat, etiam eas cognoscat necesse est, non solum quando existunt, verum etiam æternis seculis antequam fiant. Nam si quicquam prius ignotum, postea nosce inciperet, mutationem subiret ipsius intellectus. Sed DEI natura prorsus immutabilis. Si autem singula priusquam fiunt, à Deo sciuntur, quæro an certam, an verò dubiam eorum præcognitionem habeat? Si dubiam, neque, cum existet, salva immutabilitate sua, certò illa nouerit. Si certam, actum erit de arbitrij libertate & contingentia, prorsusque fatali cuncta necessitate euentient. Nam fieri non potest, ut de rebus inæitis & instabilibus certa cognitio habeatur. Posito enim, quod res aliter se habere possit, etiam DEI præscientiam falli posse statuendum erit, ac proinde DEVM non esse Deum. Quis enim pro DEO illum habeat, in quem error & deceptio cadere possunt? Dicit fortè quispiam, nunquam er-

Argumentum à libertate cōtra præscientiam & providentiam.

occurritur
solutio.

430 DE PROVIDENTIA DEI
raturum DEVM, sed potuisse non præcisci,
quod futurum præuidet, atque ita nullam
ex eius certa προνοια necessitatem in rebus
subiectis consequi. Aliquid ad rem faceret
ea responsio, si DEI præscientia à rebus quæ
cognitioni diuinæ subiacet, vlllo modo pen-
deret. Sed hoc perquam absurdum esse vi-
detur. Nam quicquid in DEO est æternum
ac necessarium existit, nec in immutabili &
simplicissima natura vllus est locus cõtingen-
tiæ. Rursum, si Dei cognitio vlla ex parte à
rebus cognitis penderet, ab iisdem quoque
perfectionem sui intellectus consequeretur.
Atqui Dei maiestate indignum est, à creatu-
ris ei quicquam perfectionis accedere. Sed,
vt hoc omittamus, quomodo quæso possent
res futuræ nec in seipis existentes, nec statam
& firmam cum suis causis connexionem ha-
bentes, diuinum intellectum ad sui compre-
hensionem excitare? Quanto melius D. Au-
gustinus, cum scientiam futurorum DEO
tribuere vellet, censuit eam non à rebus co-
gnitis effici, sed earundem effectricem esse?
Hic est ille nodus, qui tot præclara ingenia
torfit, nec vsque in præsens, vt verum fatear,
à quoquam ita solutus est, vt nullus superfit
scrupulus. Quid igitur hoc loco facturus
sum? An post tot doctissimorum hominum
inanem laborem me vnum tam perplexæ
diffi-

LIBER V.

431

difficultatis enodationem puidisse dicam?
Atqui ea minimè ferenda arrogantia esset.
An tacitus hanc obiectionem præteribo? Sed
tunc causa inferior videbor. Vt igitur ex
tam scopuloso loco saluus in tutum eua-
dam, primum lubens fateor, postquam me
diu, multumq; ea cura libertatem cum præ-
scientia conciliandi exercuisset, ac multos
auctores ea de causa euoluissim, nunquam
tamen vel ipsum me quicquam inuenire po-
tuisse, vel ab alijs inuentum deprehendere,
quod animo meo omni ex parte satisfaceret.
Itaque hic meam ignorantiam nõ grauatim
confiteor. Neque tamen idcirco à fide pro-
uidentiæ diuinæ desciscendum, aut eam
vlla ratione in dubium vocandam esse, Epi-
cureis concedo. Quid enim stultius, quàm
per id, quod ignotius, aut certè non magis
notum, dogma vllū euertere? At minus, aut
saltem non magis illustris est humanæ vo-
luntatis libertas, quàm DEI cuncta dispen-
santis prouidentia. Porro non esse liberta-
tem prouidentia notio-rem, multis modis o-
stendi potest. Primum enim si de rationibus
agatur, ex ad prouidentia confirmationem
tam multæ ac validæ allatæ sunt, vt pro liber-
tate nec plures, nec validiores adferri pos-
sint. Si verò de experimentis sermo fiat, ne-
que ea nobis in causa prouidentia defuisse,

Libertatē
non esse
prouiden-
tia notio-
rem.

ex

ex præcedentibus liquet. Dices fortè, illa ex historijs petita, libertatis verò suæ quæque singulis momentis periculum facere posse. Imò verò quisquis antea cta vitæ suæ tempora ad memoriã reuocet, huic facile quædam diuinæ curæ erga se documenta occurrunt. Sed non tam illustria, quàm libertatis, fortè diciturus es. Imò vix scio, an euidentiora. Non enim assentior ijs, qui tam exploratam esse cuique suam libertatem existimât, quam ignem esse calidum, niuem albam, id eoque non posse eam, demonstrari, sed velut principium p se cognitum supponi debere: nam si adeò illustris esset eius notitia, non tam multi fatalis necessitatis patroni inuenirentur. Experimur quidem non cogi voluntatem nostram; sed tamen quàm sæpè vsuuenire persentimus, vt contra mentis meliora probantis iudicium deteriora sequamur? Id autem cum fit, non solum non periclitamur vllam voluntatis libertatem, sed cõtra etiam suspicio nobis seruitutis ingeritur. Quod si autem affectuum animi ἀνεξέσθισιότης per experientiam nota non sit, neque membrorum vsu in nostra potestate situm esse, illo modo notum erit. Prius enim suam electionem voluntas in potestate habeat necesse est, quam corporis membra, quibus id, quod elegit exequatur. At dicet quispiam

quispiam, experiri nos quod consultemus; contilium verò non est, nisi τ̄ ἐπιδοχόμενον, id est, quæ fieri aut non fieri possunt, vnde efficitur, etiam nos libertatem nostram experimento discere. Sed facilis ad hæc responsio. Nam ad consultationem sufficit, vt id, de quo instituitur deliberatio, cum volumus, possimus, quandoquidem de eo quod etiam si cuperemus, non possemus tamen efficere, ceu sunt volare, cælum digito attingere & similia, nemo sobrius deliberat. An autem voluntas efficiendi sit τ̄ ἐπιδοχόμενον, ex consultatione non ita perspicuum est, quam ignem calere. Diceret enim quispiam sati patronus consilio ita in vnam partem determinari hominis voluntatem, vt in aliam se flectere non queat. Insuper multi insignes Theologi docent primam voluntatis mutationem, qua homo impius ad DEVM conuertitur, non esse in ipsius impij potestate. Sic enim D. Augustini doctrinam de gratia operante & cooperante intelligunt. Attamen impius non experitur, alio modo se conuertit ab impietate ad iustitiam, quã quo in politicis studio vnus rei deserto, aliud nouo quodam desiderio illectus, tractare incipit. Atqui id fieri oportebat, si libertatem suam in politicis experientia cognitam haberet: contrariorum enim idem iudicium, & qui

334 DE PROVIDENTIA DEI
 calorem percipit, etiam frigus percipiat, necesse est. Quare qui nonnunquam se liberam uti voluntate perferunt, idem quando non liberam quippiam aggreditur, id haud dubie perciperet. Infero igitur ex his omnibus arbitrij libertatem rationibus inuictis fultam esse, sed experimentis probabilibus duntaxat.

Julius Sirenus.

Lege Diodorum de obitu Alexandri.

Si vero ab auctoritate sumta argumenta inter se comparentur, ea multo firmiora in causa providentiae, quam libertatis inuenturus es. Nam inter sapientes non solum Stoici fatalem necessitatem defenderunt, sed & Plato voluntatem diuinam, ita omnium rerum causam constituit, ut fati patronus nonnullis existimetur. Poetae vetustissimi adeo huic opinioni addicti fuerunt, ut mortem idcirco *μοῖρα*, id est, fatum appellarint, quia unicuique fatalis moriendi hora praescripta sit. Historici gentiles & nominatim Herodotus, Diodorus, Curtius, Plutarchus, certa lege res humanas gubernari contendunt. Similiter & vulgus hominum Ethnicis temporibus inuitabili cuncta necessitate fieri existimauit, & post euangelij praedicationem Manichaei, VViclefistae, Lutherani & nouissimae Calvinistae libertatem arbitrij negant. Providentiam vero numinis horum nemo in dubium vocat. Cum igitur

LIBER V.

igitur si non notius, saltem aequè notum sit diuina cura mundum regi, quam hominem libera voluntate praeditum esse; si prorsus inter se haec duo conciliari nequeant, nulla erit causa, cur potius per libertatem hominis providentia, quam e contrario per hanc libertas arbitrij oppugnetur. Quin audeo dicere, quod, si quis deinde alia argumenta consideret, quae contra libertatem ab ingeniosis hominibus afferuntur, is facile assensurus sit; multo notioerem esse praedictam, quam libertatem humanam. Nam libr. primo planum fecimus idem argumentum, quo Aristoteles DEO liberam voluntatem ad-

Cap. III. in principio.

mere conatus est, etiam contra nostri arbitrij libertatem valere. Providentiae vero nihil insolubile obijcitur, quam *τὸ ἀντὶθεῶν*. Quod tamen non magis ad eam, quam viceversa hanc ad illud euertendum accommodari debere, ostensum est. At libertas praeterquam quod aegre cum DEI providentia conciliari possit, etiam alio argumento tam nodoso oppugnatur, ut quando illud contra libertatem Dei affertur, à Philosophis insolubile putetur. Haec non idcirco à me dicuntur, quod libertati humanae quicquam detractum velim (hanc enim *ἀ-σπιε* retinendam esse non dubito) sed providendum existimo, ne ij, qui omnis pietatis &

religionis fundamentum, quod planissimum & nullis perplexitatibus inuolutum esse conuenit, inquirunt, in subtilem illam de concordia præscientiæ & libertatis disputationem pertrahantur. Ait D. Augustinus in confessionibus se ex eo, quod crederet humanum genus DEO curæ esse, adductum ut crederet sacram scripturam esse veram; Verba eius sunt. Persuasisti mihi non qui crederent libris tuis, quos tanta in omnibus fere gentibus auctoritate fundasti, sed qui non crederent esse culpandos nec audieudos esse, si qui fortè mihi dicerent: Vnde tuis illos libros vni⁹ veri & veracissimi Dei spiritu esse humano generi ministratos? Id ipsum enim maximè credendum erat, quoniã nulla pugnacitas calumniosarū questionum per tam multa, quæ legeram inter se confligentium philosophorum extorquere mihi potuit, ut aliquando non crederem te esse, quicquid esses, quod ego nescirem, aut administrationem rerum humanarum ad te minimè pertinere. Sed id credebam aliquando robustius, aliquando exilius, semper tamen credidi & esse te, & curam nostri generis, etiamsi ignorabam, vel quid sentiendam esset de substantia tua, vel quæ via duceret, aut reduceret ad te. Ideoque si essemus infirmi ad inueniendam liquida ratione veritatem.

& ob

Lib. 6. c. 5.

Ex prouidentia pendet fides scripturarum.

& ob hoc nobis opus esset auctoritate sanctarum literarum, iam credere inceperam nullo modo te fuisse tributurum tam excellentem illi scripturæ per omnes iam terras auctoritatem, nisi & per ipsam tibi credi, & per ipsam te quæri voluisses. Hæc AVGVSTINVS. Sed infirmo admodum fundamento suam fidem Diuus AVGVSTINVS superstruxisset, si non magis euidens ipsi fuisset res humanas à Deo curari, quàm earundem procuracionem libero arbitrio non aduersari.

Adhuc alio modo evitari posse obiectionem, qua à libertate sumitur.

CAPVT XI.

Antegresso capite, diximus non esse necessarium ad tuendam rerum omnium providentiam, intricatissimam illam de concordia libertatis & præscientiæ disputationem ingredi, eò quòd magis notum sit Dei providentia cuncta administrari, quàm hominem libero arbitrio præditum esse. Nunc, ut magis elucescat, quàm nihil hoc argumento moueri debeamus, ostendendum easdem difficultates, ob quas providentia neganda esse videri posset, remansuras, etiamsi illa de medio sublata

Ee 3

esse

esse fingatur. Sciamus igitur oportet, facile
 explicari posse quomodo libertas arbitrij
 non repugnet Dei præscientiæ & providen-
 tiæ, si cogitemus rerum naturas non solum
 à Deo effectas esse, verum etiam cunctas earum
 actiones & motiones ab eius nutu pen-
 dere, ita, ut si is influxum suæ cooperatio-
 nis ipsdem subtraheret, omnia inerti quo-
 dam otio languere necesse esset. In hac autem
 cooperatione ita ipsum se viribus creatura-
 rum attemperare, ut suam unicuique natu-
 ram relinquat, ijs quæ necessario agunt, ne-
 cessitatem, quæ liberè libertatem. Nec video,
 sanè, cur intelligi non possit, eum, qui vo-
 luntatè liberam cõdidit, tam suauius ipsam
 mouere & flectere posse, ut nihil eius liber-
 tatè imminuat. Quo cõstituto, non erit dif-
 ficile intelligere, quomodo salua libertate
 omnium humanarum actionum DEVS
 præsciens existat. Quia enim cuncti motus hu-
 manæ voluntatis ex eius pendent arbitrio, ac
 voluntate, nihil autem vult, nisi & cognos-
 cat; sequitur omnia, quæ in latebris ani-
 mi sui quisque cogitat DEO perspecta,
 & cognita esse. Quæres fortè, num volun-
 tas libera DEI motionem frustrari valeat,
 & si posse negemus, rursus contendes li-
 bertatem auferri, & causam omnium scele-
 rum esse Deum, sin aliquando frustra habe-
 ri diu-

Hunc mo-
 dum præ-
 cognitio-
 nis ponit
 D. Augu-
 stinus 3. de
 ciuitate.

ri diuinam operationem confiteamur, non-
 dum certæ Dei præcognitionis causa inuen-
 ta videbitur. Sed respondeo, unicuique rei
 scopum à creatore DEO præfixum esse, ac
 propensionem ab eodem qua in eum fera-
 tur accepisse, sed quia illa per se non potest
 rem ad destinatum finem perducere, idcir-
 co nunquam non à Deo, ut in eum tendat,
 incitari. Sed tamen quia non pro magnitu-
 dine potentiæ suæ, sed pro qualitate & con-
 ditione rei subiectæ, vnumquodque impel-
 litur, idcirco non semper eo peruenit, quo
 secundum naturæ suæ primam institutio-
 nem debebat. Verbi causa, vult Deus semen
 ad perfecti animalis formam perducere, ac
 naturalem procliuatatem, qua in eam pro-
 pender, sua cooperatione efficacem reddit,
 verum quia calor feminalis vel ex se debilis
 est, vel materiæ inhabilitatem superare ne-
 quit, pro animali omnibus suis numeris ab-
 soluto exit monstrum. Pari modo vult Iu-
 dæ voluntatem ad amorem supremi boni
 incitare, sed quia in ratione eiusdem est de-
 fectus considerationis, quid bonum incom-
 mutabile perituro prestet, cõtra verò totus
 est in meditatione boni fluxi & caduci, diui-
 tiarum videlicet, fit, ut eius voluntas magis
 in tale bonum inclinet. Talem igitur inue-
 niens voluntatis in Iuda constitutionem,

dum eam vult ad summi boni amorem excitare, ipsa propter inhærentem defectum, in pecuniam velut vltimū finem, deflectit. Fatemur igitur voluntatem liberam, eatenus Dei influxum frustrari posse, vt non id bonum assequatur, in quod ab ipso directa erat, sed vilius & inferius. Cū verò postea infertur hinc sequi, nondum esse rationem inuentam, qua motus voluntatis à Deo cognoscatur, eò quòd nesciat, an sua cooperatio, efficax futura sit nec ne, haud est obscurum, quid respondendum sit. Non enim ponimus Dei actionem posse omnino irritam & inefficacem reddi: sed tantum ob inhærentem in volūtate dispositionem fieri, vt non eò perueniat, quòd illam DEVS, si prima institutio, & lex humano generi præscripta, consideretur, prouectam cuperet. Sed hinc iam quæstio emergit, si Deus non absolute decreuit voluntatem in particulari ad hoc, vel aliud bonum eligendum inflectere, sed in genere ad summi boni amorem, qui ex diuersa cuiusque hominis affectione modificetur, vnde illa affectionum diuersitas originem sumserit. Ac si quidem à Deo, adhuc is peccati auctor videbitur, ne dicam libertatem arbitrij nullam relinqui. Nam si Dei motio pro varia hominum affectione ad hoc vel illud eligendum instigat, & rursum

Obiectio.

ea διαστέρας diuersitas ab eodem Deo proficiscitur, quid restat, nisi vt is tota humanæ electionis quantumlibet vitiosæ, causa existat? At verò si ex sola hominum voluntate varietas illa internæ affectionis prouenit, quopacto Deus euentum suæ motionis præscire valebit, cum ille ab eo cuius ipse non est auctor pendeat? Hic lubens fateor meam *Solutio.* ignorātiā, sed tamē habeo, vnde declarem hoc argumentum esse sophisticum. Etenim si voluntatem fingamus à seipsa regi, nec esse diuinæ prouidentię subiectam, adhuc aliquid sit oportet, cur ipsa hoc potius, quàm diuersum eligat. Nam vt 6. ethicorum dixit Aristoteles, qualis quisque est, talis ei & finis videtur. Præterea peccatum non potest à bono oriri quatenus bonum, sed quatenus iam aliquis in eo defectus præcessit, siquidem bonum, qua ex parte bonum est, nil nisi sui simile potest producere. Antequam igitur electio sit vitiosa, aliqua mentis humanæ affectio antegressa in causa est, vt malum præ bono eligatur. Vnde igitur illa erit? An à voluntate? Atqui tunc rursum quæretur, vnde potuerit defectus ille in voluntatem ex natura sua bonam obrepere, idque in infinitum. Si verò vt hoc euites, aliunde quàm à voluntate illum defectum promanare statuis, quo durante non potest non esse vitiosa

osa electio, ergo voluntati non erit impu-
tandum quod peccet, verum alteri alicui rei
quæ voluntatem illo defectu vitiauit. Cùm
igitur in eiusdem difficultatis solutione de-
sudandum esset, etiam si DEI providentia
negetur, si, cum ex alijs causis neçtitur, tanti
non esse videtur, vt propter eam arbitrij li-
bertas neganda sit, quare cum ex providen-
tia Dei consurgit, eius causa Deum res no-
stras curare negabimus? Huc vsque perueni-
re potui in obscurissimæ huius quæstionis in-
telligentia, quæ deinceps sequuntur inexpli-
cabilis mihi abyssus videntur. Quare ijs
præteritis ad alterius obiectionis enodatio-
nem progredior.

*Quod providentia specialis non repugnet
contingentia casui & fortuna.*

CAPVT XII.

Obiectio.

Rriorem obiectionem violen-
tè, quia aliud non poteramus,
abrupimus: sed eam quæ restat
plene nos dissoluturos spera-
mus. Obijciunt ergo nonnulli,
vtcunque simplex præscientia secum fata-
lem necessitatem non afferat, saltem proui-
dētiam omnium rerum in particulari, quam
potissimum hoc opere defendimus, aded
cum casu, fortuna, contingentia & libertate
pugna-

pugnare vt magis non possit. Quomodo e-
nim quod prouisum est, fortuitum, quod-
que ab aliena destinatione pendet, liberum
existet? Sed respondendum ipsis, specialem solutio.
providentiam duplicem esse. Vnam quæ vi-
res cuique rei in prima eius creatione indi-
tas ad operandum, p illarum modo & par-
ticularium circumstantiarum varietate, ex-
citatur. Hęc autem licet reuera omnium natu-
rarum communis sit, ided tamen specialis
dici potest, quod non, quemadmodum A-
uerrois imaginatus est, vis quædam à cœlesti
corpore ad res omnes dimanans, sed influ-
xus qui in vnâquamque naturam peculia-
ris à DEO proficiscitur, existat. Porro, quia
hoc providentiæ genere non simpliciter hu-
manam voluntatem ad hoc vel aliud eligen-
dum determinat, sed tantum eò perducit,
quod pro constitutione præsentis ipsa per se
propèdebat, non rectè ex illo fatalis neces-
sitas infertur. Est alia providentiæ ratio mul-
tò specialior, qua insitæ suę propèssioni rerū
naturæ haud permittuntur, sed ex diuinæ
voluntatis decreto sic earum impetus tem-
perantur, vt non nisi quod ipsi visum fuerit,
queant efficere. Eiusmodi providentiæ ope-
ra sunt, quæ libro 4. cap. 7. & 8. recensuimus.
Ac fatemur ea, quæ eiusmodi sunt, fortuita
dici non posse, nec principibus illis qui oc-
culta

culta DEI destinatione perierunt, liberum erat sua consilia eum in modum instituere, vt nihil ipsis aduersi accideret: aut si libertatem retinebant, ne illa vrentur, à DEO prouisum fuit. Verùm nego omnia quæ vel hominibus, vel rebus alijs eueniunt, ex tali Dei destinatione euenire. Sed in multis sine DEI determinatione id accidere aio, quod fert rerum ipsarum naturalis propensio. Quis enim credat ex definito consilio DEI fieri, quicquid pulices, glires, & mures faciunt? Quis tam impius, vt parricidia adulteria & alia scelera ex diuinæ voluntatis decreto patrari dicat? Præterea superuacuum esset omnis hominū industria, si consiliorum humanorum euentus à Dei voluntate penderet. Diceret fortè quispiam, has esse humanas rationes, sed cupere se auctoritate sacre scripturæ ostendi. nonnulla casu & fortuita temeritate in hoc sublunari mundo geri. Extra institutum me vocat quisquis hoc flagitat; non enim cum hæreticis mihi hoc in hoc opere res est, sed cum pseudophilosophis, qui DEI prouidentiam ad res singulas omnino pertingere negant. Attamen ne quisquam me calumniatur, tanquam qui philosophorum sordibus puritatem fidei conspurcem, etiam ex sacris literis idem demonstrabo. Primum ait D. Paulus non esse

1. Corint. 9

DEO

DEO curam de bobus, hoc autem non ided dictum intelligi potest, quòd bruta diuinæ procurationi in totum exempta sint, verùm quia non tam singularem eorum curam gerit, quàm hominum. At quomodo hoc verum erit, si in brutorum iuxta ac hominum vita nullus est locus casui & temeritati? Ad hæc Salomon prouerbiorum 19. domus, inquit, & diuitiæ dantur à parentibus, à Domino autem propriè vxor prudens. Falsum est igitur, quæ hominibus eueniunt, æquè speciali & propria destinatione Dei cuncta euenire, sed diuitiæ ijs, qui parentes diuites nacti sunt, non nisi generali illa ratione obtingunt, quòd homines ab ipso mëtem adepti sunt, quæ intelligant quicquid parentes thesaurizarūt, hoc ijs defunctis filiorum esse. Præterea cum iusti sunt in societate eorum in quos diuina vindicta vel peste, vel bello, vel fame, vel quacunque alia castigatione propter intolerabilem ipsorum malitiam defæitura est, semper ne putas admonèbuntur, vt se de medio eorum proripiant, quem admodum Loth, vt è Zedomis aufugeret admonitus est? Aut per miraculum futurum, vt omnibus afflictis ipsi nihil patiàtur? At nihil horum verisimile. Si verò vnacum alijs & ipsi plagarum cõmunium participes fiant, non ex diuina destinatione id accide-

redi-

eri dicendum est. Non enim ipsorum causa
 eæ plagæ diuinitus infliguntur, sed mali &
 improbi suis sceleribus eas commouerunt:
 illos verò quia versantur in medio eorum,
 quos Deus vlcisci decreuit, ex consequenti,
 & non ex proposito diuino affligi contin-
 git. Nec refert quòd etiã ipsi leuibus qui-
 busdam delictis contaminati sint, & maxi-
 mè quod humanam offensionem metuen-
 tes non satis acriter sceleratos corripuerint;
 licet enim hinc ostendatur non posse eos de
 iniustitia DEI queri, cum neque ipsi pror-
 sus insontes sint, adhuc tamen relinquitur
 non fuisse ipsos si extra malorum societa-
 tem extitissent, tam grauius puniendos. In-
 super infantes baptizati & propterea ab om-
 ni peccato immunes, qua re tam grauius
 Deum offenderunt, vt etiã illi tota aliqua
 ciuitate pereunte iisdem plagis inuoluãtur?
 Quid de his aliud dici potest, quàm non hoc
 ex destinato egisse Deum, vt illi quicquam
 paterentur, verùm quia in medio pereunti-
 um inueniebantur, vi naturali vna cum illis
 internecioni datos esse? Idem iudicium de
 beneficijs, quæ malis hominibus, vt Laban,
 Putipheri & similibus, propter societatem
 iustorum obuenerunt. His accedit ipsius
 Dei per Hieremiam prophetam oraculum,
 quo apertissime negat se immutabili decre-

to quæ

to quæ hominibus eueniunt, constituere.
 Repentè, inquit loquar, aduersum gentem
 & aduersum regnum, vt eradicem & destru-
 am & disperdam illud. Si pœnitentiam ege-
 rit gens illa à malo suo quod locutus sum
 aduersus eam, agam & ego pœnitentiam su-
 per malo quod cogitauì, vt facerem ei. Quid
 apertius dici potuit ad indicandum, quod
 sentètia diuina ab hominum moribus quo-
 dammodo pendeat, nec ita in vnam partem
 determinata sit, vt si illi vitam corrigere ve-
 lint, ipse plagas quas minatus erat, nihilo-
 minus sit inflicurus. Pluribus etiã in locis
 sacræ literæ indicant hominum flagitia non
 esse à Deo prædestinata. Nemo, inquit Iaco-
 bus, cum tentatur dicat, quoniam à DE O
 tentatur; DEVS enim ἀπειρασος κακῶν, id est
 non sollicitans ad malum. Sequitur enim:
 Ipse autem neminem tentat.

Et vix est quicquam veterum theologo-
 rum, qui non hunc errorem magno studio
 oppugnãrit, vt superuacaneum videatur,
 plura testimonia coaceruare, quibus non à
 Deo prouenire hominum malitiam osten-
 datur. Hæc autem omittere non potui, ne-
 dum cuncta diuino nutu fieri dico, quis-
 quam inde erroris occasionem sumat. Vt
 igitur finem propositæ obiectionis solutio-
 ni imponam, regnorum & imperiorum à
 gente

Hieremiæ
 18. capite.

Iacob. i.

gente in gentem translationes diuinæ pro-
 uidentia assignandas esse non dubito, quia
 Daniel. 4. apud Danielelem lego excelsum dominari in
 regno hominum & cuiunque voluerit, da-
 re illud. Bellorum successus diuino arbitrio
 vt plurimum temperari non illibenter ag-
 Prouer. 21. noisco, quia Salomonis dictum est, æquum
 parari in diem belli; dominum verò tribue-
 re salutem. Regibus & principibus sæpè mē-
 tem tum suo, tum subditorum merito eripi
 non eo inficias, quia in Esaia inuenio, stultos
 factos principes Thaneos, emarcuisse prin-
 cipes Mempheos, decepisse Aegyptū. angu-
 lum populorum eius: Dominum miscuisse
 Esaię ca. 19. in medio eorum spiritū vertiginis, & ideo
 in errorem induxisse Aegyptios, sicut errat
 ebrius, & vomens. Haud nego priuatis ho-
 minibus multa per Dei occultam dispensati-
 onem acciderē, quia Iosephi in Aegyptum
 venditionem non casu accidisse, sed diuino
 consilio prouisam esse, Moses auctor omni
 exceptione maior testatur. Sed omnia quæ à
 brutis quomodocunque fiunt, semper speci-
 ciali Dei procurationi, nunquam in suis ip-
 sorum viribus, vniuersa quoque bona & ma-
 la, quæ hominibus contingunt, diuinę desti-
 nationi, nihil verò propriæ eorum vel in-
 dultriæ, vel negligentia dandum esse, quia
 scripturæ credi non postulant; nec rationi
 con-

consentaneum est, Caluinistis fatalis neces-
 sitatis patronis relinquatur. Superfunt ad-
 huc aliæ quædam obiectiones, verum so-
 lutu faciles. Nam quod omnia pariter eue-
 niunt iusto & impio, sacrificanti & sacrifi-
 cia contemnti, quod non contra malos
 sententia mox profertur, quod stulti in dig-
 nitate conspiciantur & diuites deorsum fe-
 deant, quod omnia querelis & lacrumis in-
 nocentum sint plena, & Deus sæpè inuoca-
 tus opem non ferat, & vt vno verbo dicam,
 maxima sit rerum humanarum in hac vita
 confusio, non solum nihil officere Dei pro-
 uidentia, sed etiam illustrare eandem, libro
 huius operis secundo tam multis o-
 stendimus, vt hic iterum ea-
 dem de re verba facere
 non sit necesse.

PERORATIO TOTI
VS OPERIS.

HAEC habui beneuo-
lè lector, quæ de proui-
dentia Dei scriberem.
In quibus si quid bene
dictum repereris, hoc
ipsum Deo Opt. Max.
cuius hic causam egi,
acceptum ferto. Sin oc-
currant nonnulla, quæ non satis argumenti
maiestati respondere videantur, hæc non re-
cuso quo minus mihi imputentur. Ingenue
enim fateor materiam hanc grandiore[m] es-
se, quam vt perfectæ eius tractationi meum
ingeniololum par sit. Quia tamen in magnis
ipsum voluisse sua laude non caret, idcirco
meas de tam sublimi re commentationes æ-
quis lectoribus non ingratas fore sperans,
publico eas committere non dubitavi. Ex-
stimabam etiam nonnullos meo exemplo
extimulatum iri ad plenius & absolutius
hanc quæstionem explicandam, ipsque no-
strum hoc scriptum $\pi\epsilon\delta\ \delta\delta\delta$ futurum esse si
non ad aliud, saltem vt quæ ego moui dūta-
xat, ipsi sibi diligentius enodanda esse ad-
moneantur.

ERRATA, QVAE PARTIM
OBSCVRIORIS MANU-
SCRIPTI EXEMPLARIS CVLPA,
partim operarum negligentia irrepse-
ferunt, sic restitue.

*Pagina prima, linea quarta, lege confirman-
dam. 2. 4. Aristotelicos. 5. 5. nullum. 8. 16.
nullus. 10. 18. occiderit. 13. 3. vindicandi. 15.
16. dicat. 33. 7. pretij. ibidem 11. inceperunt.
36. 22. dele quod. 46. 13. somno. 78. 15. pro re-
bus lege ijs. ibidem 24. post que adde in super
83. 9. quam. 112. in margine 93. 115. 1. confessus.
126. 5. addictus. 140. in margine lib. 2. 147. 7.
originem. 149. 2. dele ipsi. 150. 21. Rhadaman-
thius. 151. 9. ἀσσοῦ. ibidem 10. ὑβρις. 155. 20.
questurum. 169. 6. euoluerit. 172. 22. in ste.
175. 7. cōfessentur. ibidem 23. quam. 179. 36.
staturatur. 183. 6. enim. 188. 5. sciscitari. 189.
3. ficitatis. 191. 27. diā. 192. 5. mente. ibid.
7. prospiciente. 195. adde in margine, αὐτοχθόν.
ibidem 18. somno. 198. 14. inuentat. 201. 27. ip-
se. 204. 4. obtineat. ibidem 9. adde, quo elemē-
torū. 215. vlt. ego. 220. 4. ante hūc appone, αἰγ.
24. 12. ipsum. 225. 10. dele se. 230. 9. sacrificorū.
232. in marg. Dea. 240. 5. eneus. ibid. 19. cereā
displicet in hac narratione modi mutatio, &
quorū alibi idem factum. 241. 12. Alcmaonis.*

248. 2. homines loquuntur. ibidem 4. post ex-
probrant adde demones in ijs latentes. 253. 23.
exercitium. 254. 1. usurpant. 255. 9. dele quis
264. 5. post Tusculana adde, scribit. 267. 5.
putent. ibidem. 11. deventent, fateantur. 272. 22.
dele in. 275. 13. ipsarum. 276. 10. dele Quin.
277. 7. dele &. ibidem 9. portinnula. 281. 22.
post proinde adde, cum. 285. 27.prehendenda.
289. 13. leui. 291. 9. loco. ibidem 13. locum. 342.
19. dele cum. 345. 1. solertia plusquam humana.
356. 25. videretur. 359. 18. Critiam. 362. 20.
post sic adde, eas. 371. 3. ante tristis adde, inquis
Solimus. 372. 1. esset. 375. 10. fuissent. ibid. 13.
tantam. ibidem 23. mentiretur. 380. 29. post
foeminas adde, a. 384. 23. extruit. 385. 3. Ari-
ano. 409. 13. petuntur. 418. 10. ante eiusmodi
pone, quia. 426. 20. gratificaretur. 429. 13. no-
se. 431. 7. illa.

*Ad calcem additurus eram censuram in-
quisitoris, sed quia is, dum hic liber excunderetur
& viuis excessit, quod reliquum est, profiteor me
nihil hic voluisse dicere, q̄ fidei S. Romanae ec-
clesiæ aduersetur. Quod si tamen mihi per-
imprudentiā tale quicquam exci-
derit, pro non dicto haberi
velim.*